

2017/1

HONISMERET

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA

XLV. ÉVFOLYAM

HONISMERET

XLV. évfolyam • 1. szám
2017. február

Kiadja a
HONISMERETI SZÖVETSÉG
1088 Bp., Múzeum krt. 14–16.

Felelős kiadó:
DEBRECZENI-DROPPÁN BÉLA
elnök

Szerkesztőbizottság:
ANDRÁSFALVY BERTALAN
BARTHA ÉVA
DEBRECZENI-DROPPÁN BÉLA
FEHÉR JÓZSEF
GÁLNÉ JÁGER MÁRTA
GÖNCZI AMBRUS HALÁSZ PÉTER
HÁLA JÓZSEF KOVÁTS DÁNIEL
SEBASTYÉN KÁLMÁN
SELMECZI KOVÁCS ATTILA
SZÉKELY ANDRÁS BERTALAN
ZIKA KLÁRA

Szerkeszti: HÁLA JÓZSEF

Szerkesztőség:
Budapest V., Magyar u. 40.
Levelezési cím: 1370 Budapest, Pf. 364
Tel/fax: 36-1-327-7761
Internetes elérési cím:
www.honismeret.hu
INDEX 25387 E-mail:
honismeret25@gmail.com

Megjelenik
az **Emberi Erőforrások Minisztériuma**
a **Nemzeti Kulturális Alap**
és a **Magyar Nemzeti Múzeum**
támogatásával.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta
Zrt. Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország
bármely postáján, a hírlapot
kézbesítőknél, www.posta.hu
WEBSHOP-ban
(<https://eshop.posta.hu/storefront/>),
e-mailen a hirlapelofigetes@posta.hu
címen, telefonon 06-1-767-8262 számon,
levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.
Külföldre és külföldön előfizethető a
Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu
WEBSHOP-ban
(<https://eshop.posta.hu/storefront/>),
1900 Budapest, 06-1-767-8262,
hirlapelofigetes@posta.hu
Belföldi előfizetési díjak:
egy évre 1980 Ft, fél évre 990 Ft.

Technikai szerkesztő: Geiger Annamária

Nyomdai munkák:
Opticult Bt. (Kovács Gyula),
mondAT Kft.

ISSN 0324-7627 (nyomtatott)
ISSN 1588-0672 (online)

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

- Boda Bianka** mesterszakos egyetemi hallgató,
Budapest
- Bodó Imre** helytörténész, Dombóvár
- Csontos Csilla** középiskolai tanár, Nagykőrös
- Dukrét Géza** ny. tanár, Nagyvárad
- Fabulya Lászlóné** ny. népművelő és pedagógus,
Békéscsaba
- Ferencz Győző** újságíró, helytörténész, Zalaegerszeg
- Fülöpszállási Székely Gábor** helytörténész,
Kunszentmiklós
- Gelencsér József, Dr.** jogász, c. egyetemi docens,
Székesfehérvár
- Godzsák Attila** történész, Sátoraljaújhely
- Gyivicsán Anna** egyetemi tanár, Budapest
- Halász Péter** ny. főtanácsos, Gyimesközéplek
- Hidán Csaba László, PhD.** régész, történész,
egyetemi oktató, Kerepes
- Hogya György** író, Királyhelmec
- Kádár Tamás** középiskolai tanár, Budapest
- Kirsch Attila** középiskolai tanár, kutató, Pápa
- Kósa László, DSc.** történész, néprajzkutató, az MTA
rendes tagja, az ELTE professor emeritusa, Budapest
- Kovács Sándor** múzeumi könyvtáros-helytörténész,
Érd
- Kuglics Gábor** történész, helytörténeti kutató,
Püspökmolnári
- Löffler Erzsébet, Dr.** történész, ny. muzeológus, Eger
- Lukács László, DSc.** néprajzkutató, egyetemi tanár,
Székesfehérvár
- Majdán János, Dr.** egyetemi docens, Pécs
- Merényi-Metzger Gábor, PhD.** történész, Budapest
- Mezey László Miklós** irodalomtörténész, író,
szerkesztő, Budapest
- Németh Gyula** történész, Borsodszentgyörgy
- Pál Lászlóné Szabó Zsuzsanna**, ny. gimnáziumi tanár,
helytörténész, Makó
- Prakfalvi Péter** geológus mérnök, Salgótarján
- Sági Norberta, Dr.** néprajzkutató, főiskolai docens,
Kecskemét
- Siket István László** ny. tanár, Makó
- Szabadi Mihály**, népművelő, koreográfus, Sióagárd
- Székely András Bertalan, Dr.** művelődésszociológus,
kisebbségkutató, Isaszeg
- Sztyahula László, PhD.** esperes-plébános, Kéménd
- Turán István** helytörténész, Kiskőrös
- Valentyik Ferenc** helytörténész, Dabas
- Varga Istvánné** tanár, Fülöpszállás
- Várhelyi Gyula** ny. könyvtárigazgató, Tokaj
- Végh József** helytörténész, kiállítóhely-vezető,
Diósjenő

A címlapon: *Trefort Ágoston* (Paczka Ferenc
olajfestménye, Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi
Képcsarnok, ltsz.: 2091, Godzsák Attila cikkéhez)

TARTALOM

ÉVFORDULÓK

Kétszáz éve született Trefort Ágoston (<i>Godzsák Attila</i>).....	3
--	---

ISKOLA ÉS HONISMERET

Tanítómestereink

<i>Trefort Ágoston</i> : Közoktatásunk teendői (Részletek).....	7
Olvasókönyv Lajosmizséről (<i>Sági Norberta</i>).....	8

HAGYOMÁNY

A népviseletek és a ruhadarabok ábrázolása a XIX. század második harmadának festészetében (<i>Boda Bianka</i>)	10
A kolozsvári hóstátiak (<i>Hidán Csaba László</i>)	15
Szent Orbán pápa kultusza Tokaj-Hegyalján (<i>Várhelyi Gyula</i>).....	20
A dohányzással összefüggő jogszokások (<i>Gelencsér József</i>).....	24
XX. századi változások a Sárköz táncéletében (<i>Szabadi Mihály</i>)	29

KÖZGYŰJTEMÉNYEK

„Akik sohasem mernek folyam ellen úszni, azokat elviszi a víz”. A nagykaposi Erdélyi János Múzeum (<i>Hogya György</i>)	32
--	----

TERMÉS

„Leg”-ek és jelképek a somoskői várról (<i>Prakfalvi Péter</i>).....	35
Máriacsalád története (I. rész) (<i>Sztyahula László</i>).....	38
„Kis Mohács” a Gerecse szívében: a maróti csata (1526) (<i>Kádár Tamás</i>).....	47
A vasgyártás fejlődése Gömör vármegyében a kezdetektől az ózdi vasgyár megalapításáig (<i>Németh Gyula</i>)	52
A fülöpszállási céhekről (<i>Fülöpszállási Székely Gábor</i>)	55
A Gellért-hegyi Magyar Kálvária terve (<i>Godzsák Attila</i>).....	56
Az erdélyi színészfejedelem alsódbasi rektorságáról (<i>Valentyik Ferenc</i>).....	60
<u>Templomok, kápolnák</u>	
Egy templomrombolás háttére. A kiskőrösi lutheránusok elleni 1726–1730-as vármegyei intézkedések vizsgálata (<i>Turán István</i>)	63
Kik nyugodtak az ercsi Nagyboldogasszony-kápolnában? (<i>Merényi-Metzger Gábor</i>)	67
A püspökmolnári (szenttamási) temetőkápolna (<i>Kuglics Gábor</i>)	68
Ismét szépen szól a fülöpszállási műemlék orgona (<i>Varga Istvánné</i>).....	71

KRÓNIKA

A XXII. Partiumi Honismereti Konferencia (<i>Dukrét Géza</i>)	73
Rákóczi-emlékfás községek találkozója Romhányban (<i>Végh József</i>)	74
A XV. Civil Akadémia a Felvidéken (<i>Dukrét Géza</i>)	76
Szurbik Miklós emlékezete Makón (<i>Pál Lászlóné Szabó Zsuzsanna</i>)	79
A Maros mint szimbólum (<i>Siket István László</i>).....	83
A gróf Jankovich-Bésán család leszármazottjai látogattak Gicre (<i>Kirsch Attila</i>).....	84

Emlékezés Esküdt Lajosra (<i>Bodó Imre</i>)	85
Bárth János laudációja (<i>Kósa László</i>).....	88
Fekete István-szobrot avattak Mosonmagyaróváron (<i>Bodó Imre</i>)	89

In memoriam

Dr. Krupa András (Csanádalberti, 1934–Békéscsaba, 2015)	
Krupa András, a kutató és az ember (<i>Gyivicsán Anna</i>).....	90
Krupa András és a honismereti mozgalom (<i>Fabulya Lászlóné</i>).....	92
Csoóri Sándor (1930–2016) (<i>Lukács László</i>)	92
Ladányi András, a honismertető bányász (<i>Ferencz Győző</i>)	94

KÖNYVESPOLC

Könyv a Tápió mente zenekarairól (<i>Bihari József</i>)	96
Tizedesek, utcakapitányok, fertálymesterek a Kárpát-medencében (<i>Löffler Erzsébet</i>).....	96
Magyar Zoltán: A teremtő népi képzelet. Magyar Zoltán néprajzkutatóval beszélget Szegedi László (<i>Csontos Csilla</i>)	98
Népből és nemzetből fakadó művészet (<i>Székely András Bertalan</i>).....	99
Ott látok egy aranyágot... Archaikus népi imádságok világa (<i>Halász Péter</i>)	100
Az érd-ófalui Szent Mihály-templom műemléki helyreállítása és Historia Domusa (Szerkesztette: Lehoczki Zsuzsanna) (<i>Kovács Sándor</i>).....	101
Kubassek János: A Szahara bűvöletében. Az „angol beteg” igaz története. Almásy László hiteles életrajza (<i>Kovács Sándor</i>)	102
Helena Bunjevač–Busch Károly: Sínpárok a közös múltból (<i>Majdán János</i>)	102
Idézetgyűjtemény a szülőföld varázsáról (<i>Mezey László Miklós</i>)	104
Váradai Pál Péter–Löwey Lilla: Erdély – Kárpátok koronája. Keleti-Kárpátok 1–2. (<i>Halász Péter</i>)	104
Takács Tibor: A párttitkár halála. Egy 1956-os gyilkosság történetei (<i>Valentyik Ferenc</i>)	106
Honismereti Bibliográfia (<i>Összeállította: Halász Péter</i>)	107

Tisztelt Szerzőink!

Kérjük, hogy a folyóiratunkba szánt írásaitak lehetőleg elektronikus úton egyszerű Word formátumban szíveskedjenek megküldeni a honismeret25@gmail.com címre. Továbbá kérjük, hogy a terjedelem kötöttségére való tekintettel a megküldött írás ne haladja meg a 4–5 oldalt (15–20 ezer leütést), az esetleges hivatkozások esetén lábjegyzetelést kérünk, a képmelléleteket szintén elektronikusan, lehetőleg 300 DPI felbontásban kérjük megküldeni. A szerzői korrektúrát szintén elektronikus úton küldjük meg.

Lapzárta minden páratlan hónap 5-én, megjelenés minden páros hónap 10-én. A közlésre szánt cikkeket a szerző nevének, titulusának és címének feltüntetésével tudjuk fogadni. Kérjük, hogy a lábjegyzeteket vagy irodalomjegyzéket tartalmazó írások esetében a hivatkozások, bibliográfiai adatok legyenek hiánytalanok, pontosak és azok a Honismeretben használt formában készüljenek! Ellenkező esetben a cikket nem áll módunkban elfogadni!

a Szerkesztőbizottság

A Honismeret folyóirat megvásárolható:

Honismeret Szerkesztősége (1053 Budapest, Magyar u. 40.)

Néprajzi Múzeum Boltja (1055 Budapest, Kossuth tér 12.)

ÉVFORDULÓK

Kétszáz éve született Trefort Ágoston

200 éve, 1817. február 7-én született Trefort Ágoston, a Zemplén megyei Hommonán mint Trefort Ignác vármegyei orvos első gyermeke. A család ősei Belgiumból származtak. Ágoston 1822-ben kezdte az elemi iskolát Homonnán, ahol rögtön az osztály legjobb tanulója lett. 1826-tól Eperjesre járt gimnáziumba, ahol szintén jó eredményeket ért el, harmadik évre a második legjobb tanulója lett az osztálynak.

1829-ben átírták a sátoraljaújhelyi gimnáziumba, ahol az osztály legjobb tanulójává vált. Ő maga így emlékezik vissza önéletrajzában a sátoraljaújhelyi tanulóévekre: *„A következő évben egy valóban kiváló professzorom volt, a piarista Tóth Lajos atya, aki sokat követelt a tanulóktól. Szorgalmam rendkívülien megnőtt: nyáron minden nap már reggel négy órakor a könyvek mellett voltam, télen pedig gyakran fél éjszakákat tanultam. Az első eminensség volt ennek jutalma.”*

Az 1831-es kolerajárványkor került el a városból, mikor a veszély miatt az iskolát is bezárták. Ez az év a tragédiák éve volt az ifjú Ágoston számára, kevésen múlt, hogy a felkelés nem lincselte halálra a családját. Azonban nem volt vége a megpróbáltatásoknak, édesapját elvitte a kolera, édesanyját pedig a bánat és a félelem. Ekkor került testvéreivel Csáky Petronella grófnő gyámsága alá. Egerben fejezte be a filozófia kurzus első évét, majd Pesten folytatta tanulmányait. Egerben és Pesten is éltanuló volt. Fiatalkora ellenére sokrétű érdeklődése és nagy teherbírása volt. *„Tananyagom kívül nagyon behatóan tanultam a francia nyelvet – mint írja –, s rövid időn belül jelentős eredményeket értem el benne; foglalkoztam természettörténettel, geográfiával, általános világtörténettel, úgyhogy éjjel után két-három óráig rendszeresen fenn voltam.”*

Itt meg kell említenünk, hogy gyerekkorától kezdődően több nyelvet tanult, amire a többnyelvű (szlovák, német, magyar) környezet is hatással volt, ezért már igen fiatalon beszélt magyarul, szlovákul, németül, latinul, angolul, olaszul és franciául, húszéves korában pedig kacérkodott a szanszkrit nyelv tanulásával is.

1833-ban kezdte el jogi tanulmányait és ekkortájt született meg benne először politikai nézőpont: *„Kialakult politikai látóköröm, ami éles ellentmondásban volt a fennálló renddel, s ezzel egyidejűleg bensőségesen lelkesedtem a nemesért és a szépért. Bepillantást nyertem mind a magyar közjogi fejlődésbe, mind Ausztria és hazám politikai berendezkedésébe. Hogyan fogadhattam volna szimpátiával azokat a privilégizált állapotokat, amiket csak a nemesség élvezett?”* Lovagolni és vívni tanult, sok filozófiai és szépirodalmi remeket olvasott eredeti nyelven és elkezdett az ismeretségi köre is kialakulni, Pulszky Frigyessel is ekkortájt ismerkedett meg Pesten.

1836-ban, mindössze 19 évesen elindult első nagy utazására, megismerni a világot. Járt ekkor Prágában, Drezdában, Lipcsében, Berlinben, Hamburgban, Péterváron, Moszkvában, Finnországban, Stockholmban, majd Göteborgból Koppenhágába, Lübeckbe, végül újra Hamburgba utazott. Ezek után nyáron elutazott Angliába is, majd októberben Hollandiába és Belgiumba ment, meglátogatott több német várost (pl. Frankfurt, Stuttgart) és november elejére Párizsba ért, utána több francia várost is végiglátogatott, karácsony után gőzhajóval Genovába, Milánóba és Velencébe is ellátogatott, ahonnan februárban tért vissza Pestre. Így írt később útjáról: *„Ez az utazás rendkívüli módon jó hatással volt rám, elősegítette érésemet, és évekké öregbített. Mint ifjonc mentem el, s mint férfi jöttem meg. Gyakorlati érzékem kifejlődött, s nemcsak látóköröm tágult, de külső megjelenésem is finomodott, és megtanultam megérteni a világot és az embereket.”*

A Kisfaludy Társaság alapító tagja volt. 1837-ben tagja lett a kaszinónak, és mint fogalmazógyakorlónok kezdett el dolgozni a Magyar Királyi Kamaránál, majd letette az ügyvédi záróvizsgáját. Ekkor írta első esszéit a *Társalkodóba* és ismerkedett meg Eötvös Józseffel. Fokozatosan a centralisták egyik központi alakjává válik. A haladás feltétlen híve lett, akire hatást gyakoroltak az utópisták írásai is.

1839-ben az ő ötlete nyomán alakult meg a Pesti Műegylet, melynek ő volt első elnöke. Írt különböző lapokba, majd többekkel együtt létrehozta a *Budapesti Szemle* című negyedéves folyóiratot. Kossuth 1841-ben indította a *Pesti Hírlapot*, melybe a kezdetektől írt Trefort Ágoston is, és még ebben az évben levelező tagjává fogadta a Magyar Tudományos Akadémia, melynek 1867-től tiszteletbeli tagja, 1885-től pedig elnöke volt.

1843-ban Zólyom város követe lett a pozsonyi országgyűlésben és a kereskedelem és közlekedésügyi kerületi bizottság tagjaként tevékenykedett. 1844-ben hetente legalább egy cikket írt a *Pesti Hírlap*ba. Főként gazdasági, irodalmi és történelmi vonatkozású cikkei jelentek meg.

Idejtmúltnak tekintette az ország berendezkedését: „Törvények fönnállhatnak ugyan egy ideig, ha okaik s alapjuk meg is szűnt már; végtére bukniok kell. A kiszáradt fa is áll, míg a fejsze nem éri, míg a vihar le nem sújtja.” Az 1840-es években főként gazdasági kérdések felé irányul figyelme, bank és hitel kérdéskörében publikált főként. Fontos kiemelni, hogy a nemesfémfedezetet tartotta a pénz alapjának és a kor sok liberális gondolkodójával szemben óva intett a papírpénz túlzott nyomásától. Továbbá az ősiség eltörlését tűzte zászlajára: „... mi tehát az ősiség teljes megszüntetését kívánjuk...”. Ő fogalmazta meg a centralisták álláspontját több témában is. A köztelherviselésről a következőképpen írt: „*mindenki, bár minnek is született, s bár micsoda természetű birtoka legyen, minden a honban létező adóban birtokához aránylag részt vegyen*”. Ezekon felül nagyon fontosnak tartotta a gyáripar fejlesztését.

1845-ben második itáliai utazását ejtette meg, amikor meglátogatta Rómát is. 1846-ban pedig újra útra kelt és a Görög Királyság felé vette útját, ahol egy keveset időzött, majd továbbment Syria, Smyrna és Konstantinápoly megtekintésére. Később minisztersége idején is gyakran utazott.

1847-ben megnősült és ez év december 29-én megszületett első lánya, Ágnes, őt 1849. január 11-én követte Ilka, 1854. február 22-én Ervin, 1859. november 4-én pedig Anna és 1860. augusztus 8-án született meg Mária.

1848-ban helyettes államtitkár lett a Kereskedelmi, Földművelési és Iparügyi Minisztériumnál. Homonnán sikertelenül lépett fel a választásokon, ezért Terézváros küldöttjeként került vissza a parlamentbe. Eötvös Józseffel együtt önkéntes száműzetésbe vonult a szabadságharc alatt és Salzburgban vészelté át családjával annak bukását. A harcokban odavesztett vagyonának jelentős része, könyvtárával együtt. Hazatérte után Csabacsüdre vonult vissza. Visszavonultságában a vasút kérdésével kezdett el foglalkozni és csupán 1856-ban publikált újra.

Az 1850-es évek második felében önéletrajzot írt. 1860-ban egyik szervezője volt a Békés Megyei Gazdasági Egyesületnek és még ebben az évben Békés alispánjává választották, ami után ismét országgyűlési képviselő lett. A Deák Ferenc körül csoportosuló feliratiak közé állt be. Vámszövetséget kívánt az örökös tartományokkal és felelős magyar minisztériumot. Ezenkívül a megengedő nemzetiségi politika mellett tört pálcát, kívánta a vallás-, oktatás- és sajtószabadságot. Ismét aktívan cselekedni akart, „*erkölcsileg és anyagilag pusztulni látom az országot s undorodom azon nyomorúságos és kisszerű viszonyoktól, melyekben élünk*”.

1862-ben alakult meg az alföldi Vasútbizottmány, mely azonban a kiegyezésig nem tudott jelentős eredményeket felmutatni, csupán 1869-ben adták át az alföldi vasút Nagyvárad–Észék közötti szakaszát és 1871-ben fejeződött be a teljes tervezett szakasz építése.

1865-ben Eötvös Józseffel attól tartottak, hogy Deák „*passzív*” politikája következtében a konzervatív arisztokrácia fogja magához ragadni a kiegyezés terén, ezért az aktív kiegyezési politika szócsöveként megalapították a *Politikai Hetilapot*. 1867-ben pedig bekapcsolódott a kiegyezés gazdasági előkészítésébe. A kiegyezés után viszont eleinte passzívan szemlélte az eseményeket. Ahogy fogalmazott: „*Nem okos, nem is szükséges az embernek mindenbe elegyedni.*”

1872-től 1888-ban bekövetkezett haláláig vallás- és közoktatásügyi miniszter volt. Így vélekedett miniszterségének kezdetén a közlekedésügyi és közoktatási minisztériumok ajtaja előtt Szász Károlynak: „*Barátom, e két ajtó mögött fekszik Magyarország jövője. Iskolák és vasutak! – ime jövőnk programja, ime haladásunk két mozdonya.*” Ő volt a leghosszabb ideig – több mint másfél évtizedig – ebben a székben 1848-tól egészen napjainkig az ország történetében, őt kormányzat alatt maradt a poszton.

Elődje és sógora, Eötvös József oktatáspolitikai hagyatékát vitte tovább, Eötvös népiskolai törvénye is az ő idejében teljesedett ki. Fontosnak tartotta, hogy minél gyakoribb értekezéseket tartson egy általa kiválogatott szakemberei gárdával, melyben akadémikusok és pedagógiai szaktekintélyek foglaltak helyet. Nemzetstratégiai szempontból is fontosnak tartotta az oktatásügyet és nagyjából ugyanazt fogalmazta meg, amit a fél évszázaddal későbbi kultuszminiszter, Klebelsberg Kuno oktatáspolitikája kapcsán szoktak kiemelni, ahogyan ő maga fogalmazott: „*Magyarország fennállása a kultúra kérdése.*” Úgy vélte, hogy ugyan sokat kell áldozni anyagilag az oktatásra, de „*ezen szellemi investíció kamatai*

fogják legbiztosabban helyre állítani az ország pénzügyét”. „A közoktatás nem olyan – írta – mint a perrendtartás, hogy abban mindent fixirozni kelljen... a fejlődésre időt s az életre tért kell engedni.”

Minisztersége idején 2500 új községi és 600 új felekezeti népiskola épült. Félmillióval nőtt az iskolába járók száma, mellyel jelentősen csökkent az analfabéták aránya. Sokat tett a lányok oktatásának fejlesztéséért is, létrehozta az első felsőbb leányiskolát, azonban a nők egyetemi képzéséről konzervatív véleménnyel volt. Egy 1881-es beszédében így fogalmazott: *„Legyen mindenben egyenjogú a nő a férfival? – Én megengedem, hogy a nő, polgári jogok tekintetében tökéletesen egyenlővé tétessék a férfival, de a társadalmi funkciók tekintetében, a nemi különbségnél s női természetnél fogva a férfival egyenlő nem lehet; testi ereje s alkotása s abból folyólag hivatása ezt nem engedi. Szerezzünk tehát a nőknek a tanítói pályán kívül – melyre kiválóan alkalmasak – munkát és keresetet az iparban, a kereskedelemben, sőt a közigazgatás bizonyos ágaiban is; de ne követeljük, hogy bírák, ügyvédek s orvosok, törvényhozók legyenek. Oly hivatások, melyek egész embert kívánnak, összes szellemi és testi erejével s egész idejével, elvonnák a nőt rendeltetésétől, melyet pedig helyette a férfi nem teljesíthet. Nem jó a társadalomban összehaverni a szerepeket s annál fogva az én hozzájárulásommal – bármennyire óhajtom a női oktatás emelését – egyetemek a nők számára nem fognak nyitni.”*

Az ipari szakoktatás kifejlesztése szintén az ő érdeme, előnyben részesítette a nem humán, hanem ipari vagy kereskedelmi pályára nevelő intézményeket: *„Legyünk jó kézművesek, kereskedők, gazdák, szóval a productio emberei. Ez nem válik szegényére, nem derogál senkinek. Erkölcseinkben és szokásainkban kell átalakulnunk, ha közigazdaságilag akarunk átalakulni.”* A fiatalok gimnáziumokba tódulását ő maga nemzeti betegségnek nevezte, latin szavakkal *„febris gymnasialis nervosa stupidá”*-nak. És a gimnáziumi oktatás gerincévé is a földrajzot kívánta tenni a klasszikus irodalom és nyelvek helyett. 1880-ban hozta létre a Budapesti Állami Középipartanodát, mely intézmény azzal a céllal jött létre, hogy építőmestereket, művezetőket képezzen. Az 1883. évi középiskolai törvény kétféle intézményt határozott meg szervezetiileg: a gimnáziumot és a reáliskolát. Ő vezette be az érettségit a reáliskolákban is, amelyek évfolyamait a gimnáziumokhoz hasonlóan nyolcra emelte fel.

Azonban főképpen a felsőoktatást tekintette kulcsfontosságúnak, ugyanis *„a vilárosság mégis felülről jön... s ezért – a felsőbb oktatás a legfontosabb.”* Ezen gondolatának köszönhetően a felsőoktatást ő emelte európai színvonalra. 1872-ben nyílt meg a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem mint az ország második egyeteme és ekkor alakult a Polytechnikum Műegyetemmé. Új karok jöttek létre, felépültek az orvostudományi és természettudományi épületek, kialakultak a művészeti felsőoktatás intézményei. Ezekkel egy időben nem csak a színvonal, hanem az egyetemi hallgatók és oktatók létszáma is emelkedni kezdett. És egy harmadik egyetem létrehozásán is fáradozott 1881-től. 1883-ban Pozsonyban és Kassán is helyszíni szemléket tartott, s 1885-ben már törvényjavaslatot is kidolgoztatott a pozsonyi Orvos- és Természettudományi Kar felállításáról, de ez végül csak terv maradt. Különböző külföldi ösztöndíjakat is létrehozott, hogy a fiatalok európai szintű tudást szerezhessenek.

A tanárképző átalakításával egységesítette a gimnáziumi és reáliskolai tanárok képzését. Tudta, hogy a tanárokon múlik az oktatás sikere, ezért korpótlék bevezetéséről, nyugdíjról és tanítói árvaház létesítéséről is gondoskodott. Megalapozta a szemléltető oktatást, térképeket, falitáblákat, földgömböket készíttetett.

A művészeteket is pártfogolta, neki köszönhető 1875-ben az Országos Magyar Királyi Zeneakadémia létrejötte, amelynek élére Liszt Ferencet állította. Az első létrehozandó festészeti mesteriskola vezetésére rábírta Benczúr Gyulát, aki ezért költözött vissza Magyarországra Münchenből. Nevéhez fűződik a Magyar Királyi Országos Mintarajztanoda és Rajztanítónőképezde is. Üvegfestő intézetet hozott létre és festészeti női tanfolyamot indított. A hazai képzőművészetek mecénásaként pályázatokat hirdetett festőknek, szobrászoknak, restaurátoroknak. Ezeken felül sokat köszönhet neki a műemlékvédelem is, ő indította meg többek között a Mátyás-templom, a kassai és bártfai templomok stílszerű újraépítését, a lipótvárosi bazilika építésének és a vajdahunyadi vár restaurációjának újrafelvételét is.

Létrehozta a rabbiképző intézetet és az 1879. évi XVIII. törvénycikkkel elrendelte a magyar nyelv kötelező oktatását az ország összes népiskolájában.

Bár úgy vélte, hogy példát vehetünk a francia, angol és német oktatásból is, Trefort *„a hollandusok közszellemét megbámulva”* úgy látja, hogy nekünk a kisebb nemzeteket kellene tanulmányoznunk és követnünk, mint Hollandia, Svédország, Dánia, Belgium.

1876 és 1878 között megbízottként a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi minisztériumot is vezette. Nagy szerepe volt az 1867-es 10 évre kötött vámszövetség megújításában. A vámszövetséget úgy tekintette, mint a nyugati vármegyéknek állandó ausztriai piacot nyújtó, kölcsönösen előnyös egyezséget. Nagyon fontosnak tartotta az iparfejlesztést. Itt összekapcsolódott a két minisztérium irányítása, hi-

szem a megrendelt oktatási segédesszközöket magyar gyártókkal gyártatta. „Minden erőmmel oda töreksem, hogy a hazai ipar bizassék meg mindazon termelés előállításával, melyre már képes, s hogy buzdíttassék azon cikkek előállítására is, melyekkel még nem foglalkozott, de amelyek termelési előfeltételeit bírja.” Továbbá, az ipar részére kívánt vezetőket és dolgozókat képezni, mint az eddigiekből is kiderült. Minisztersége idején emelkedtek törvényerőre a Nagy-Britanniával és Franciaországgal kötött kereskedelmi szerződésekre vonatkozó javaslati is.

Az 1870-es évek végén megalapította az Iparművészeti Múzeumot, majd az Iparművészeti Társulatot, melynek 1885-ben elnökévé választották. Ezután létrehozta a Technológiai Iparmúzeumot és iparművészeti iskolát is létesített.

Elődjének, Eötvös Józsefnek és a Tisza-kormányzat általános álláspontjának ellentmondva, lelassította az egyház és az állam szétválasztását. Trefort a hivatalában szeretett mindent maga látni, az emberekkel személyesen beszélni. Érdemei jutalmazásaként *valóságos belső titkos tanácsos* és a *Vaskorona-rend I. osztályú lovagja* lett. 1884-ben pozsonyi választói előtt politikáját e három szóba foglalta össze: *tudomány, vagyონosság és egészség.*

Szász Károly a következőképpen jellemezte miniszterként: „Trefort miniszteriségének jellemvonása az egyetemesség, vagyis óriási részortjának minden ágára egyenlő tevékenységgel való kiterjeszkedés... Trefort közoktatásügyi politikája: egyszerre, együttesen s párhuzamosan fejleszteni a közoktatás minden ágát, minden fokozaton...”

1888-ban, halála évében is új tervekkel, elgondolásokkal foglalkozott, de augusztus 22-én elhunyt. Temetésére ünnepélyes keretek között került sor, a Deák-mauzóleum szomszédságában örökös díszsírhelyen alussza örök álmát.

Berzeviczy Albert mondott az akadémián emlékbeszédet róla, melyben a többek között a következőképp fogalmazott: „Igazán példaszerű volt az a buzgalom, a melylyel fiatal és öreg korában, életének minden hányattatásai közt, közpályája legmunkásabb és legküzdelmesebb szakában, sőt akkor talán leginkább, megemlékezett hozzánktartozásáról s szellemének majdnem minden termékét bemutatta tudós társaságunknak.” Ki volt ő? „egyik utolsója ama nagy polyhistoroknak, a kik a modern Magyarországot fölépítették: azoknak az ezermestereknek, a kik a legkülönbözőbb élethivatásokat és hivatottságokat tudták magukban egyesíteni”.

Godzsák Attila

Irodalom. Trefort Ágoston önéletírása. Kazinczy Ferenc Társaság, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Sátoraljaújhely, 1991; *Mann Miklós:* Trefort Ágoston. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978; Trefort Ágoston és a középiskola. Magyar Pedagógia 1917. 418–421.; Trefort Ágoston emlékezete születésének 100-ik évfordulója alkalmából – *Berzeviczy Albert* elnöktől. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1917; *Zárug Péter Farkas:* Tudós-politikusok az MTA és miniszteri tarcák élén. (Az első nemzedék: Eötvös, Lónyay, Trefort). Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio Philosophica. Tomus XX, Fasc. 1. (2016) 430–450.

MEGRENDELŐLAP

Megrendelem a HONISMERET című folyóiratot példányban.

Az előfizetési csekket az alábbi címre kérem:

Név: irányítószám:

Cím:

Az előfizetés díja egy évre: 1980 Ft, fél évre 990 Ft

A megrendelőlapot kérjük a Honismereti Szövetség címére visszaküldeni:

1370 Budapest, Pf. 364 Tel./fax: 327-77-61

Dátum:

.....

aláírás

ISKOLA ÉS HONISMERET

Tanítómestereink

Trefort Ágoston:

Közoktatásunk teendői¹

(Részletek)

[...] Igen öröndetes jelenség, hogy az ország figyelme a kulturális érdekek s különösen a tanügy felé oly mértékben fordult, mint soha azelőtt. Az ország követeli, hogy a népoktatás, a tudomány, valamint a művészet érdekében a kormány részéről több történjék, mint történt azelőtt. E követelésnek kifejezést ad a közoktatásügyi minisztérium büdzséjében a költségek többlete. Igaz, hogy a követelések némelykor csak mint kódós aspirációk [szándékok] mutatkoznak, hogy nem veszik mindig számba a létező viszonyokat, a pénz- s taneszközöket, hogy némelykor türelmetlenek vagyunk, s hónapok alatt akarjuk elérni azt, amihez évek kellene; hogy némely körökben előítéletekkel, indolenciával [hanyagsággal] s mindenféle akadályokkal találkozunk, amelyekkel megismerkedni bőven van alkalmam. De mindamelllett a mutatkozó élénk érdekeltség e téren igen öröndetes, sőt, epochalis [korszakos] jelenség, mert tanúsítja, hogy a nagyobb közönség is érzi, hogy Magyarország fennállása a kultúra kérdése. A kormánynak azonban, eltérve a közönség modorától s felfogásától, az aspirációk világából ki kell lépnie; neki pontosan kell tudnia, hogy mit akar, és mit akarhat a létező társadalmi viszonyok közt, melyeket rögtön átalakítani nem lehet. [...]

Háládatlan, sőt, fölösleges feladat, vitatkozni arról, nagyobb súlyt kelljen-e nálunk a népoktatásra, a közép- vagy a felsőbb iskolákra fektetni. Nézetem szerint ápolni kell és lehet mind a népoktatás mellett, s kell, hogy ez az eljárás képezze a magyar közoktatás politikájának lényegét. Mert bármennyit költsünk is a népoktatásra: a népoktatás nem fogja a kellő gyümölcsöt megteremni, ha a felsőbb oktatásról gondoskodva nem lesz; valamint a felsőbb oktatásnak nem lesz sikere, ha a középtanodák nem javulnak. Ellenben a felsőbb és középoktatás sem lesz kellő hatással az ország szellemi fejlődésére, ha népünket nem neveljük, nem oktatjuk, sőt, a modom alkotmányos állam az ő széles választási jogával s bonyolódott pénzgazdaságával maga nem tarthatja magát, ha a népet politikai s gazdasági tekintetben a nevelés által magasabb nívóra nem emeljük. [...]

Mi a tudományokban más országokhoz képest elmaradtunk. Ezt elismerni nem szégyen; és a haladás első föltétele saját hiányaink meg- és beismerése. Úgy jártak el hazánknak reformerjei, Széchenyi István gróf, Eötvös József báró, sőt, Kossuth Lajos is. De ama mostoha sors, hogy mi a tudományokban elmaradtunk, nem csak minket, hanem más nemzeteket is ért. S ha mi gyorsan akarunk előhaladni: azt kell tennünk, amit más nemzetek tesznek s tettek; amit Oroszország, Olaszország, sőt, a Svájc is tesz, s a mit tett a múlt században maga a tudós Németország is. Az európai kultúra nem egy nemzet műve, s az volt az európai kultúra menete, hogy egy nemzet a másiktól tanult, s én óhajtom és hiszem, hogy mitőlünk is fognak még más nemzetek tanulhatni. [...] Az emberi élet és az emberi erő az országra nézve a legbecsesebb tőke; mert hiszen mit ér a legjobb talaj s a termésnek minden kincse ott, ahol nincs ember és értelmiség annak értékesítésére. [...]

És itt mellékesen legyen szabad megjegyeznem, hogy korántsem mi vagyunk az elsők, akik a reformok szükségét az oktatás terén érezzük. Mi előttünk is éltek bölcs s koruk műveltsége színvonalán álló férfiak Magyarorszában; de sajátosságos végzetük az volt, hogy mindent oly sokáig tárgyaltak, hogy a

¹ Kétszáz évvel ezelőtt született Trefort Ágoston (1817–1888) művelődéspolitikus. Az itt közölt szemelvény annak a beszédnek részleteit közli, amelyet miniszterként 1873. február 24-én az Országgyűlés költségvetési vitájában mondott el. Lásd *Trefort Ágoston: Emlékbeszédék és tanulmányok*. Bp., 1881. 325–345. A szöveget a mai helyesírásához igazítottuk. (A szerk.)

cselekvényhez, tehát eredményhez soha sem jutottak. Ideje volna ezen tradícióval végképp szakítanunk. [...]

Átmenve a középkortatásra, itt is meg kell jegyezni, hogy a gimnáziumok kiadásai részint új iskolák fölállítása, részint a tanárok fizetésének fölemelése által a jelen évben többre mennek, mint mentek a múltban. Különösen meg kell említenem, hogy figyelemmel a nemzetiségi kérdésre, Zomborban gimnáziumot állítottunk tekintettel a szerb, Munkácson pedig algimnáziumot terveztünk, tekintettel a rutén nemzetiségre. [...] Nem sokára törvényt fogunk alkotni a középtanodákról, melynek javaslata már készen van, amikor majd idején lesz határozni: nem szükséges-e a fővárosban, valamint az ország külön részeiben állami gimnáziumokat állítani, melyek sajtósági viszonyaink közt tökéletesebbek lehetnek, mint a most létező gimnáziumok, mert az államnak módjában van, mellőzve a felekezeti tekinteteket, nagyobb körben megválogatni a tanárokat. Az ily gimnáziumok mintául szolgálhatnak majd, s mindenesetre üdvös versenyt fognának előidézni. [...]

A tanítók rosszul fizetettek, jövőjük mostanáig biztosítva nincsen; igaz, hogy a közoktatási minisztérium a tanítók nyugdíjazásának kérdésével foglalkozik, s én az ez ügyre vonatkozó tervet, föltéve, hogy praktikusak, szívesen elfogadom, ha máshonnan jönnek is. De a tanítók pályája még akkor is egészben véve háládatlan, ha humanisztikus érzelmek nem buzdítják őket. A hiány a tanítóknál azonban nemcsak nálunk létezik, hanem Németországban is. S ezen bajon alig lehet segíteni, hacsak Amerika példáját nem követjük, ahol az elemi tanítással főleg a nők foglalkoznak.

Ha a községeket új iskolák építésében s a létezők nagybővítésében nem istápoljuk: lehetetlen a tanköteles gyermekek iskoláztatása, mert iskolai épületeink nincsenek arányban a tanköteles gyermekek számával. Tekintve pedig, hogy igen sok helység létezik, hol semmiféle iskola nincsen, s nem is létezik azon föltételek, hogy ott akár felekezeti, akár községi iskola felállíttassék; ott csak directe az állam költségén az 1868. XXXVIII. tv. cikk 80. §-a értelmében lehet iskolát állítani. [...] Biztosíthatom azonban a tisztelt házat, hogy a kormány a népoktatás dolgában mindent el fog követni a létező tanítók s a rendelkezésünkre álló pénzüsszegek arányában.

Befejezésül azon megjegyzést kockáztatom, hogy bármennyit fog az ország a közoktatásra költeni: e költség nem fogja az ország pénzügyét derangirozni [szétzilálni]; ellenkezőleg: ez pénzügyeinket emelni fogja, s ezen szellemi investíció [befektetés] kamatai fogják legbiztosabban helyreállítani az ország pénzügyét.

Olvasókönyv Lajosmizséről

Lajosmizse Bács-Kiskun megye északi szélén lévő, mintegy 11 ezer lakost számláló kisváros Kecskemét szomszédságában. A település történelmének egyes fejezeteiről már több kötet ismert. Az Alföld, Kiskunság, Jászság történelméről, néprajzáról és művészetéről szóló, ide vonatkozó szakirodalmon túl elsősorban a lajosmizsei származású történész, kultúrantropológus, dr. habil Kürti László egyetemi tanár munkáit kell említenünk. Kürti László az elmúlt két évtizedben több helytörténeti témájú kötetet írt, s jelentetett meg, amelyek a település múltjának egy-egy fejezetét tárják fel. Ezúttal a 2016/17-es tanévkezdésre megjelent általános iskolai olvasókönyvét mutatjuk be.

A honismeret választható iskolai tantárggyá válását mérőföldkőnek tekintjük az oktatásügyben, hisz a nemzethez és a saját településhez való kötődés kialakításához, valamint a helyi identitás megerősítéséhez nem elegendő, ha az ezeket megalapozó ismeretek csupán esetlegesen és szórványosan jelennek meg az általános iskolai oktatásban. A gyakorlat azonban azt mutatja, hogy a honismeret mint tantárgy megjelenése ellenére a legtöbb településen a helytörténeti ismereteket, forrásokat gyerekek, általában formában – és nem külön szakórán – történik. Ennek leggyakoribb oka a megfelelő (tan)könyv és – emiatt – a feladatra vállalkozó pedagógusok hiánya.

Az elmúlt évtizedben megemelkedett az egyes települések múltját vagy annak egy szeletét feltáró kiadványok száma és sok esetben ezeket már nem csupán a téma iránt érdeklődő szakemberek forgathatják haszonnal, hanem a helytörténetet tanítani kívánó pedagógusok is. Jelenleg azonban még kevés azoknak a kiadványoknak a száma, melyek a helytörténeti ismereteket, forrásokat gyerekek, általában iskolás tanulók számára is készen, „fogyaszthatóan” tálnák, s így megkönnyítenék a helytörténet iránt elkötelezett óvónók, tanítók és tanárok munkáját.

Kürti László *Lajosmizse – Jászok a Kiskunság peremén* című olvasókönyve a szerző több, a településről és környékéről szóló tudományos és ismeretterjesztő publikációja után született meg, kifejezetten

az általános iskolai tanulók helytörténeti tanulmányainak a megalapozására. A kötet formai megjelenésében, nyelvezetében és felépítésében a célkorosztálynak kedvez. 17 fejezetben belül több rövid alfejezetben mutatja be a település földrajzi elhelyezkedését, környezetét, múltját és jelenét a rézkortól kezdődően. Népi kultúráját, hagyományait, kulturális és sportéletét, a II. világháború és az államszocializmus éveit, a rendszerváltást, valamint napjaink Lajosmizsáját is megismerhetjük a kiadványból. Az olvasnivalót ábrák, rajzok, térképek, fotók szemléltetik és forrásszemelvények, néprajzi gyűjtésekből származó idézetek egészítik ki. Egyes fogalmakat külön szövegdobozokban található magyarázatokkal látott el a szerző. Ugyancsak szövegdobozokban találjuk a legkülönbözőbb apróbb, vagy különleges kiegészítő információkat a település múltjával vagy jelenével kapcsolatban. A könyv szerkesztésének köszönhetően bárhol is üjtük fel, azonnal „emészthető” mennyiségű és mélységű tudásanyaghoz jutunk. A főszöveg mellett mindenütt érdekességekre találunk: betyártörténeteket, cigánymeséket, mondákat, legendákat, földrajzi nevek magyarázatát, képeslapot, alaprajzot, fényképeket, festményeket, és régi kézírást, térképrészletet, oklevélszövegeket vagy épp korabeli újsághirdetéseket böngészhetünk. Hogy hogyan kapcsolódik Lajosmizse helytörténetéhez a sziksógyártás, az Angster Orgonagyár, vagy épp a postakocsik története? Mi volt a jász kirajzás és mi a redempció? Melyek a kun eredetű szavaink? Milyen mértékegység volt a kila? Milyen éves fizetések voltak 1927-ben? Valóban a garabonciás diák hozta-e a *bagdányt* (jégesőt)? Mi köze volt Móricz Zsigmondnak vagy épp Bessenyei Ferencnek Lajosmizséhez? Mit jelent pontosan a dülő szavunk? A kérdéseket, melyekre választ kaphatunk a könyvből, hosszan lehetne sorolni. Fontos leszögezni, hogy az olvasókönyv minden korosztály fogékonyságát fejlesztheti a helytörténet iránt és az élvezetes olvasmányon túlmenően bizonyára ösztönzi majd az olvasóit arra, hogy saját családjuk története felé is érdeklődéssel forduljanak. Kapocs lehet nem csak a generációk, hanem a helyi családok között is.

A 183 oldalas olvasókönyv, melynek szerkesztésében a helyi pedagógusok is közreműködtek, minden bizonnyal hasznos segédanyag lesz az iskolában. A Nemzeti Alaptanterv tanulás-módszertani javasolatainak is megfelelően ismerteti meg a kötet a tanulókkal a történeti források, a régi dokumentumok (fényképek és iratok) és interjúrészletek értelmezését, használatát. A fejezetekben a fontos információk vastagon vannak szedve és a fejezetek végén összefoglaló kérdések segítik az olvasottak megértését, strukturálását. A kötet elsősorban a történelem és a környezetismeret órákon lehet nagy segítség, de tartalmi felépítéséből adódóan a fejezetek több tantárgy tanításakor felhasználhatók. A *Török béklyóban* című fejezet például kiváló kiegészítője lehet a történelemtankönyv török hódoltság idejéről szóló részeinek. Az előd település példáján keresztül megismerhető a XVI. századi településkép, a házak és lakóik élete, a megélhetési lehetőségek, a falvak elnéptelenedése. A *Népi kultúra, népszokás, hagyomány* című fejezet az ének, környezetismeret, irodalom, nyelvtan tantárgyakhoz kínál kiegészítő anyagot és található benne a kulturális hagyományápoláshoz is segítséget: például betlehemes leírást betlehemes énekekkel és a húsvéti ünnepkörből lajosmizsei gyűjtésű locsolóverset. A kötet a Lajosmizséről szóló, illetve a városhoz kapcsolódó helytörténeti kiadványok jegyzékével zárul, amely minden olvasónak irányt mutat a további ismeretszerzéshez.

„Nagyon bízunk benne, hogy a könyv megismerése egy megalapozott és egészséges lokálpatrióta tudat kialakulását eredményezi [...]. Reményeink szerint ez az összetartó erő barátságosabbá, élhetőbbé, 'lajosmizsei-tudatúbbá' teszi az itt élőket, s így egyre kevesebben származnak majd el közülünk, a jó hírünk pedig mágnesként vonzza majd a lakóhelyet keresőket, vagy a visszatérni szándékozókat” – írta a könyv előszavában Kollár Csaba, a Mizsetáp Kft. tulajdonos-ügyvezetője, aki a könyv kiadását vállalta. Pozitív példa, hogy közösségépítő célzattal – hiánypótlásként – egy ilyen mű magánkiadásban jelenik meg.

(*Kürti László: Lajosmizse. Jászok a Kiskunság peremén. Általános iskolai olvasókönyv 5–8. osztály. Mizsetáp Mezőgazdasági Kft., Lajosmizse, 2016. 183 old.*)

Sági Norberta

HAGYOMÁNY

A népviseletek és a ruhadarabok ábrázolása a XIX. század második harmadának festészetében

A korszak érdeklődése fokozatosan fordult a parasztság felé. Már a XVIII. század végén Nyugat- és Közép-Európában megerősödött „a nép felfedezése” címszóval összefoglalható folyamat, amikor a kulturális elit nem csak az egzotikus iránt kezdett el érdeklődni, hanem különböző értékekkel és jelentéssel ruházták fel a népi kultúra bizonyos jelenségeit.¹ A valami új, de egyben saját utáni vágy, az ön-meghatározásra és a másoktól való elkülönülésre való törekvés, a vidéki élet és a parasztság világának varázsára való ráeszmélés, szokásainak és életének megjelenítése iránti igénnyel párosult a XIX. század derekán. Amint Fejős Zoltán megállapítja: a században „... az életkép a felsőbb társadalmi rétegeknek a paraszti kultúra, a népélet iránt mutatott magatartását és érdeklődését testesíti meg, s ily módon a népiesség – mint” a XIX. századi „folklorizmus – képzőművészeti példájaként fogható fel.”² Fejős rámutat: ezt támasztja alá az a tény is, hogy a hazai népéletkép-festészet kibontakozása egybeesik a paraszti kultúra, a folklór és a népművészet felfedezésével.

A korai néprajztudomány dokumentatív igénye mellett olyan népi ábrázolásokat foglal magában az életkép, amely nem az autentikusságra vagy pontos lokalizálhatóságra törekszik, hanem idealizál: minél mozgalmasabb és figyelemfelkeltőbb jeleneteket ábrázol, és részleteiben, például a viseletet illetően, inkább a magyar jellegzetességeket összegzi. Ilyen például Canzi Ágost *Szüret Vác környékén* című, 1859-ben megfestett műve.³

Előfordul, hogy egy-egy festmény szereplői öltözkékének származási helye azonban mégis sejthető a festő életrajzi adatainak ismeretében. Jó példa erre Munkácsy Mihály pár képe, mint például a *Falusi felolvasás* (1865) és a *Húsvéti locsolkodás* (1865). Munkácsy levelezéséből kiderül a képen látható szereplők ruházatával kapcsolatban, hogy a festő kérte Gerendáson élő nagybátyját, gyűjtsön és küldjön neki parasztruhákat a készülő képekhez, de nagybátyja a kérését nem tudta teljesíteni.⁴ A kérés teljesítésének kudarcát Reök azzal okolja, hogy „*nincs a parasztnak felesleges ruhájuk s nem örömet adják ám kölcsön*”.⁵ Reök válaszából az is kiderül, hogy a festő alföldi viseletet kért, ami, a kor Alföld iránti nagyfokú érdeklődését figyelembe véve⁶ nem meglepő („*Azonban e részben másképp segíts magadon,*

¹ *Gulyás Judit*: A magyar folklórisztika előzményei (1782–1848). In: *Paládi-Kovács Attila* (szerk.): Magyar néprajz 1/1. Budapest, 2011. 127–142.

² *Fejős Zoltán*: Jegyzet a 19. századi népéletképről. In: *Balázs Géza–Csoma Zsigmond* és mások (szerk.): *Folklorisztika 2000-ben. Folklor – irodalom – szemiotika. Tanulmányok Voigt Vilmos 60. születésnapjára II.* Budapest. 2000. 804–822.

³ *Fejős* 2000. 810.

⁴ Közli: *Czeglédi Imre*: Munkácsy Békéscsabán. Békéscsaba, 1975. 113. Munkácsy 1865. június 10-én küldte a levelet, választ pedig 1865. július 8-án kapott.

⁵ *Czeglédi* 1975. 113.

⁶ Az Alföld azok közé a magyarországi vidékek közé tartozik, amelyek a korszakban a legdokumentáltabbak voltak – népviseletét illetően is (Kiss Bálint, Bikessy József, Regélő folyóirat). Kresz Mária szerint az alföldi mezővárosok paraszti viselete már a XVIII. század folyamán a magyar paraszti ruházat fejlődésének élén járt. A fényűzés, a látványos népviseleti darabok tipikusak voltak a vidék egyes településeinek viseleteire, tehát a „külvilág” érdeklődését sikeresen elnyerték. Azonban ez a viszonylagos fejlettség és gazdagság főleg a mezővárosok jómódú gazdáira jellemző, velük szemben ott áll a nagy tömegű szegényparasztság. *Kresz Mária*: Magyar parasztviselet (1820–1867). Budapest, 1956. 93–94.

vagy nézz be az országba, nem kell a viseletnek épp alföldinek lenni...”).⁷ A festő végül személyesen utazott le Gerendásra, hogy maga nézzen utána kívánságának.⁸

A Munkácsy képeihez készült modellfotókról az egyes lefestett viseleti darabok eredeti kinézete is megtudható. Az 1873-ban elkészült *Éjjeli csavargók*, melynek központi figurája, egy magyar ruhába, szűrbe öltöztetett betyárfigurára emlékeztető alak, modellfotói alapján⁹ láthatjuk, hogy a festő ugyanazt a szűr használhatta fel mintaként az *Éjjeli csavargók* főszereplőjének és a *Síralomház* (1869) egyik alakjának öltözékéhez. A *Síralomházon* a szűr színét a fotókról ismert eredeti világosról sötétkékre változtatta. Ugyanezt tette az 1874-es *Falu hőse* című képen megjelenő szűrrel is.¹⁰

A reformkorban a nép ruházata iránti érdeklődés együtt járt a magyar nyelv és a történelem művelésével, a néprajvi kutatásával és a népköltészet, népi szokások gyűjtésével.¹¹ Összefoglaló műnek is tekinthető Prónay Gábor *Vázlatok Magyarhon népeletéből* című albuma, mely tipizált népviseleteket ábrázol. Színes könyvmatait olyan neves művészek készítették, mint Barabás Miklós, Weber Henrik vagy Sterio Károly.¹²

A század első negyedétől már megfigyelhető a magyar paraszti öltözet megváltozásának nagyobb arányú kibontakozása, ami a század közepének festményein mint a népviseletek vizuális dokumentumain is tükröződik.¹³ A népviselet nagymértékű változása, differenciálódása körülbelül az 1860-as évekig bezárólag zajlott le.

Korán megjelenik az a törekvés, amely a népet megelégedettnek és boldognak szeretné bemutatni, vagy ellenkező módon: igénytelennek, edzettnek és hiányos öltözettel. Ebben körvonalazódtak a magyarnak tartott ruha jellegzetességei, és ebből meríthettek a festőművészek is karaktereik ábrázolásánál. Az a megállapodás született, hogy a „nemzeti” öltözet szűk, testhez simuló és kiemeli a test formáját, a nép ruhája pedig bő. A két réteg ruhája közti különbséget jól láttatja Jankó János *Csokonai a lakodalomban* című 1869-es festménye szereplőinek öltözeke: a falusiaké kontrasztban Csokonai szűk, polgárosult ruházatával. Emellé még csatlakoztak olyan jellemzők is a nép ruháját illetően, hogy az fehér, tehát főleg házi vászomból készült, de a textilipar elterjedésével egyre gyakoribbá válik a gyolcs és a pamut is, vagyis a vásárolt anyagok. Ez utóbbiak elterjedésével együtt a ruha formája is megváltozik, lobogósabbá válik.¹⁴

Az alkotók egy része a nép öltözetét szépítve és a „*legjobb oldaláról*” szerette volna láttatni. Ebből kifolyólag a festményeken leggyakrabban a gazdagabb parasztság látható és azok is ünnepi viseletben. Elterjedt az az elképzelés, hogy az ünnepeken festői és szép ruhákban járó, és élete majd minden területén határozott esztétikai kvalitást felmutató parasztság számára az anyagi szegénység, kulturális elmaradottságuk és a különállás az életnek valamilyen eredeti és nemes egyszerűségét biztosította. Színes viseletükben, zárt és merev társadalmi rendjükben morális erőt véltek feltalálni. E felfogás szerint a paraszti viselet egy különös, állandó és jó világ illúzióját adta.¹⁵

A képeken megjelenő népviseletek általában olyanok, mint ahogyan az akkori úri közvélemény elképzelésében éltek és tipizáltak, azonban sokszor valóságosak is nyugszanak. Többségük helymegjelölés nélküli, tehát nem egy bizonyos vidék öltözetét mutatja, hanem az általános népviseletről való elképzelést. A század utolsó évtizedeiben ott, ahol a házi fonás-szövés már megszűnt, és ahol már csak

⁷ Czeglédi 1994. 135.

⁸ Munkácsy utoljára 1867 nyarán festhetett Gerendáson, mivel ezek után nagybátyja már mint békéscsabai lakos van számon tartva. Czeglédi 1994. 155.

⁹ Közli: *Sz. Kürti Katalin*: Munkácsy és a fotográfia. Békéscsaba, 2004.

¹⁰ *Sz. Kürti* 2004. 24, 46.

¹¹ A magyarokat gyakran megelőzve kezdték bemutatni az ország nem magyar népeinek nyelvét, folklóráját és életmódját az 1800-as évek elején a korszak hazai folyóirataiban és lapjaiban, melyek német nyelvűek voltak. Az élen járt a Schedius Lajos által indított és szerkesztett *Zeitschrift von und für Ungern*. A szlovák Csaplovics János vagy a szlovén Kossits József és mások mutattak követendő példát a magyar táj- és népkutatás kibontakozásához.

¹² *Kresz* 1956. 21. További, a korszakban jelentős „népisme” művek, források például a *Kubinyi Ferenc és Vahot Imre* által szerkesztett *Magyarország és Erdély képekben* négy kötete (1853), vagy a *Vahot Imre* által szerkesztett *Magyarország és népei eredeti képekben* című folyóirat (1846–1847), valamint a *Regélő Pesti Divatlap* táj- és népismereti rovata – szintén *Vahot* szerkesztésében.

¹³ A korszak, amelyről szó van, a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet kora Magyarországon.

¹⁴ *Kresz* 1956. 63–64.

¹⁵ *Gáborján Alice*: A magyar népviselet. Kísérlet egy összefoglalásra. Néprajzi Értesítő 1967. 167–168.

gyári anyagokat használtak a parasztok, a városias öltözet nagy hatást gyakorolt a ruházatkódásra. A jobb módúak megengedhették maguknak, hogy ruházatukat a városi divathoz kezdjék el idomítani – a szegény nem engedhette meg magának az új ruhák varratását, vagy az anyag megvételét. A gazdagabb parasztság számára a városi stílushoz való alkalmazkodás presztízsértékű volt. Ez a változás például Munkácsy Mihály művein is látható, mint például a *Siralomház* című képen a jobb oldalon látható, a fal felé forduló, síró nő alakjának szoknyáján, melynek anyaga gyári jellegű és a polgári hosszú szoknyához hasonlít. Öltözete ráadásul fekete, ezáltal síró gesztusán kívül a festő ezzel is láttathatta az asszony szomorúságát. Munkácsy feketéjének használata valószínűleg polgári hatás, mivel a XIX. században a paraszti ruházatba csak a század vége felé jött széles körben divatba a fekete, mint gyászszín.¹⁶ A parasztság viseletében ekkoriban a fekete még ünnepélyes színnek számított.¹⁷ Az úri viselet volt az, amelyen belül a fekete kettős jelentőséggel bírt: egyrészt az ünnepélyest, másrészt a gyászoszt jelentette.¹⁸ A parasztságban a feketéhez először az ünnepélyes jelentés került és csak később a gyászos,¹⁹ kiszorítva ezzel a fehér gyászt.

A színeknek fontos szerepük volt a magyar népviseletben. Jelezhette például, hogy az őket viselő egyén milyen korcsoportba tartozik és milyen a családi állapota. Hagyományosan ugyanis „általában a fiatalok ruhája színes, díszes, s korral kopnak a színek, elmaradoznak a díszek”.²⁰ Az örömet, a fiatalságot gyakran a pirossal fejezték ki, ahogy ez a festményeken is látszik. Barabás *A menyasszony megérkezésén* (1856) a piros több helyen is dominál a főalakok öltözékében, úgy mint Munkácsy *Húsvéti locsolkodásán*, vagy Jankó János *A falu szépét táncra kéri* (1867) című képen. Ezek a témák mind a fiatalság és a vidámság köré épülnek.²¹

Már a reformkor elején, de főleg az 1830-as évektől számos forrás szerint a posztóruha országszerte a jómódú parasztság viselete volt, a szegények pedig továbbra is vászonruhában jártak.²² Csak a XIX. század második felétől vált általánossá a posztó férfiruha a parasztság szegényebb rétegeinél is.²³ Beleillett a viseletnek ez a változása abba az országszerte megfigyelhető „nemeses” divatba, amely mint az építkezésben és a népművészet más ágaiban is, úgy az öltözködésben is végbement. Ez a változás feltehetően a felszabaduló jobbágyság növekvő önértetét, a szabadságharc nemesi vezetésű nemzeti mozgalmának a hatását fejezte ki.²⁴

A posztóruha általában sötétkék vagy fekete, és magában foglalja a szűk, csizmához „való” magyar nadrágot, mellényt, dolmányt, néhol a mentét. A XVIII. századtól mindig a nadrág jelentette, hogy va-

¹⁶ Bálizs Beáta: A magyar viseletkutatásról a színek tükrében. *Ethnographia* 2012. 115.; *Gáborján* 1967. 171–172. Gáborján Alicet idézi Bálizs Beáta azzal kapcsolatban, hogy a ruhaszínekhez társított jelentéseket összefüggőnek gondolta az öltözet anyagával, illetve az őket hordozó textilek készítményével. Jó példa erre a *fehér* szín megítélése, hiszen a különböző alapanyagokból készült fehér ruhák árnyalatukban különbözőek, tehát a hozzájuk kapcsolt jelentésekben is eltérések vannak. A „régebbi”, korábban alkalmazott házi előállítású len- és kenderanyagok, amelyek a festményeken a szegényebb parasztság ruházataként jelennek meg sokszor, sárgásfehérek, értékükben eltérnek a gyáripar által később elterjesztett gyolcs és pamut anyagok kékesfehértől, amelyet néhol még kékítéssel is fokoztak. A két eltérő árnyalatú fehér a viseletábrázolásokban is különféle módon lett tipikusan felhasználva: a természetes „nyersfehér” a szegénység, az öregség, a hétköznapiság színe, a patyolatfehér a gazdagság és az ünnepélyesség kifejezője lehetett. *Bálizs* 2012. 115. és *Gáborján* 1967. 171. *Tátrai Zsuzsanna*: Gyász (címszó). In: *Ortutay Gyula* (főszerk.): Magyar néprajzi lexikon. Második kötet (F–Ka). Budapest, 1979. 339–340.

¹⁷ *Bálizs* 2012. 115, 130–131.

¹⁸ *Gáborján* 1967. 172.

¹⁹ *Gáborján* 1967. 172.

²⁰ Szendrey Ákost idézi: *Bálizs* 2012. 111. Bálizs Beáta felhívja rá a figyelmet, hogy Szendrey megállapításához képest *A magyarság néprajzában* (1933) Györffy István szerint a ruházat tanulmányozásakor a formai jegyei mellett mellékes „annak »szabás és használati módja« az elsődleges, a színezés – mint a ruha egyik »külső minémisége« - csupán harmadrangú kérdés.” *Bálizs* 2012. 111. Györffyt idézi: Bálizs Beáta ugyanott. A színekről Szendreyvel hasonló módon gondolkodik Fél Edit A női ruházatkódás Martoson c. munkájában.

²¹ *Gáborján* 1967. 176–177.

²² Ezt számos adat igazolja, mint például egy 1840-es leírás Kecskemétről a tehetősebb gazdák sötétkék posztónadrágját, az alsóbb osztálybeliek gyolcs bőjújú ingét és gatyáját és a vagyonosabbak sötétkék nadrágját említi. *Kresz* 1956. 51.

²³ Györffy István a következőképpen fogalmazott: „a parasztférfiak beöltöztek a nemesek korábbi viseletébe”. Idézi: *V. Szathmári Ibolya*: Az öltözködés és a viselet. In: Gazda László–Varga Gyula (szerk.): Hajdú-Bihar megye népművészete. Budapest, 1989. 347.

²⁴ *Hofer Tamás–Fél Edit*: Parasztkok, pásztorok, betyárok. Emberábrázolás a magyar népművészetben. Budapest, 1975. 43.

laki előkelőbb státuszú. A szegényparasztság a posztónadrág helyett vászongatyát, télen bőrnadrágot, vagy két gatyát viselt, posztóujjas helyett ködmönt. A zsinórozott nadrág mellett (mely ott látható például Canzi *Szüret Vác környékén* című képének (1859) piros nadrágos cigánymuzsikusán, vagy Újházy Ferenc *Bíró előtt* című festményének asztalnál ülő alakján) egy másik fajta posztónadrág is elterjedt volt és előfordul a festményeken. Ez az oldalt gombokkal ellátott *rajthuzli*, melyet főleg az Alföldön és a Dunántúl déli részén viseltek. A rajthuzli a nadrágnál kevésbé előkelőbb ruhadarabnak számított, inkább a szegények viselete volt. Rajthuzlit visel Munkácsy *Búsuló betyárja* (1867) is.

A ködmön volt az a ruhadarab, ami a nők jellegzetes ünnepi viselete volt. A férfiak ünnepi alkalmakkor díszített szűrűt vagy bundát öltöttek magukra. A ködmön mint a nők, valamint a szűrű és a bunda mint a férfiak tartozéka megjelenik például Barabás *A menyasszony megérkezése* című képén a meny szülein. Munkácsy *Tépéscsinálókján* (1871) a kép előterében tépést készítő idősebb asszonyon ködmön van, Jankó János *Csokonai a lakodalomban* (1869) című képén pedig a vőlegény mellett látható édesapán ugyanúgy ott van az idősebb férfihoz tartozó bunda, mint Barabás esküvős festményén. Barabás Miklós megfestett bundájának konkrét előzményei vannak. A festő Prónay Gábor *Vázlatok magyarhon népéletéből* című művéhez megörökítette az alföldi juhászok bundáját, amely feltűnően hasonlít az egy évvel később készült képen látható bundára.²⁵ Hasonló díszítésű bunda megjelenik Barabásnak egy másik ábrázolásán is, a *Falusi tánácson* (1855), mely szintén korábban készült a festménynél.

A festményeken megjelenő alakok és ruházatuk autentikus ábrázolására jó példa Szemlér Mihály *Somogyi kanásza* (1861k. - kőrajz). A *Tanácskozás* (1860) című képének megfestése környékén készült kőrajzának alakja és öltözéke fellelhető magán az 1860-as festményen is. Ezek a példák jól mutatják azt a jelenséget, amikor a festő a vidéken való tartózkodása, a ruházat pontos megfigyelése által törekszik úgy ábrázolni a parasztság szereplőit és viseleteit, hogy az ábrázolandó hitelességét növelhesse.

A posztóruha az 1830-as évektől terjedt el szélesebb mértékben a parasztlakók körében. Ez a festményeken is látszik, mivel egyre több rajtuk a posztóruhás paraszt, mint a vászonruhás. A posztóruha ott látható Barabás Miklós *A menyasszony megérkezése* című képén és Canzi Ágost *Szüret Vác környékén* című festményén. A Barabás képének előterében látható főszereplők közül a férfiak mindegyike posztóruhában van. A vászonruha általában akkor jött „kapóra” a festőknek, ha a népet mulatozva, vagy munka közben ábrázolták, ezáltal is tovább hangsúlyozva a parasztlakók „vadságát”. Például Munkácsy Mihály festészetének egy jellegzetes eleme, hogy szereplőit vászonruhába öltöztette. Egyrészt „részegítették” képeinek dramatikus hangulatára, másrészt a vászon fehér színe jól ellensúlyozta a kép sötét tónusait. A vászonruha a posztóruha szélesebb elterjedésének korában is megmaradt parasztlakó viseletnek mint munkaruha, alsóruha, nyári ünnepi (jó szellőztetése miatt a nagy melegekben előszeretettel hordták), és mint a szegényebb réteg öltözete.

A parasztlakó viseletek általános elve az volt, hogy a melegebb ruhák inkább az idősebbeknek jártak. A fiatalabbnak könnyebb, lengőbb öltözetet illett viselni. A fiatalság ruházattal való hangsúlyozása látható Jankó János vidám tematikájú festményén, a *Falu szépét táncra kéri* (1867) címűn, vagy Munkácsy Mihály *Húsvéti locsolkodásán*. Ez utóbbinak érdekessége, hogy Munkácsy a kompozíció legmagasabb pontjára egy posztóruhába öltöztetett fiatalembert helyezett, ezáltal is jelölve annak jómódját, a falusi társadalmi hierarchiában magasabb szinten lévő voltát. A többi szereplőről is megállapítható, hogy szegényparasztot ábrázolt-e, vagy sem. A mezítláb ábrázolt figurák képezik a parasztlakó társadalom legszegényebb rétegét, tőlük módosabbak azok, akik, bár vászonruhát viselnek, de lábukon csizma van.

A korkülönbségek jelzését a szűrű, a cifraszűrű és a bunda viselésénél is felfedezhetjük: az előbbi kettőt inkább a fiatalabb generáció viseli ünnepi, különleges alkalmakkor, a harmadikat főleg az idősebb, házas férfiak veszik fel, mint „méltóságteljesebb” öltözetet. Így tehát ez utóbbinak rangjelző szerepe van, hiszen elsősorban a jómódú parasztlakó viselte, mivel drágább volt, mint a szűrű.²⁶

A cifraszűrű vagy – a jobb módúak esetében – a cifra bunda, ott, ahol a polgári viselet még nem terjedt el, a legények esküvőn viselt legrangosabb ruhadarabja volt. A festményeken ábrázolt lakodalmi jelenetek tehát már vagy a polgári ruházat elterjedését mutatják, mivel a vőlegények egyike sem viseli, vagy a festők nem voltak tisztában a cifraszűrű vagy cifra bunda funkciójával az esküvőn. A cifraszűrű a

²⁵ Flórián Mária mutat rá, hogy az 1846-ban megindult *Magyarföld és népei eredeti képekben* c. statisztikai és történelmi folyóirat a bevezető számban megjelölt célkitűzés szerint a „magyar birodalom sajátosabb népviseletit” mint a föld- és népismeret egyik tényezőjét tűzte ki céljául bemutatni. Flórián Mária: Népviselet. In: *Paládi-Kovács Attila* (szerk.): *Magyar néprajz nyolc kötetben. IV. Életmód.* Budapest, 1997. 587.

²⁶ *Kresz* 1956. 67.

fiatal legényeken kívül a pásztorok jellegzetes viselete is volt, ahogy az a festményeken is sokszor megjelenik.²⁷

A nők státuszát, generációs különbségét mutatja Jankó János a romantikus szemléletű, *A népdal születése* (1860) című festményen. A képen látható nőalakok három különböző életkor képviselői. A középső nő hajadon, mivel nincs a feje bekötve, a haját csupán egy fonatban viseli. A mellette jobb oldalon látható fiatalasszony már férjnél van, mivel a feje be van kötve. A harmadik pedig szintén férjnél van, de már nem kisgyermekes anya és nem friss házas, amit az álla alatt megkötött kendő jelez. A jobb oldali nő karján ülő gyermek viselete is érdekes részlete a képnek. Ez a *zubbony*, vagy *féling* nevezetű gyermeköltözet, mely hátul hasított, nyaknál megkötött ing. A karon ülő gyermeket nemre való tekintet nélkül ebbe öltöztették.²⁸

A fejkendő viselése több képen is árulkodik a lány vagy asszony státuszáról. Barabás menyasszonyának fején párta van. A főkötő mint központi téma jelenik meg Munkácsy Mihály *A főkötő* című 1868-as, ismeretlen helyen lévő képén, ahol a főkötő asszony fejére való felrakásának mozzanatát a körülötte lévőek érdeklődésével, csodálatával ábrázolja a festő. A fej bekötése, a lány felkontyolása a lakodalomnak egy fontos, rítusszerű része. Lotz parasztlakodalmasai még hajadon lányok, kendő híján és befont hajjal jelennek meg a festményen, ugyanúgy, mint Jankó *A falu szépét táncra kéri* című képén. Jankó János *Csokonai a lakodalomban* című festményén a menyasszony még nem esett át a fej bekötésének rítusán.

A női viselet változásáról is fontos képet adnak a korabeli festmények. Az 1830-as évektől figyelhető meg az a változás, hogy a nők egy szoknya helyett sok szoknyát kezdenek el viselni a csipő szélesítésének céljából, vonalában ezzel is igazodva az úri öltözködéshez.²⁹ Ezt a változást a bolti anyagok egyre nagyobb mérvű elterjedése tehetta lehetővé. A fejlődés egy másik iránya, amikor a szoknyák hosszúvá, földig érővé válnak. Ez utóbbi inkább a jómódú parasztság ruházata volt, míg a sokszoknyás viseletet inkább „*parasztosabbnak*” tartották. Kresz Mária rámutat arra, hogy ez a változás a női és a férfi viseletben annak volt köszönhető, „*hogy a paraszti öltözet fokozatosan eltávolodik attól a viselettől, amelyre még a természetes gazdálkodás ezen belül a ruházatbeli ellátás nyomta rá a maga erős bélyegét*”.³⁰ A viselet formájának változása ezzel szorosan összefüggött. A finomabb anyagok elterjedése lehetővé tette, hogy a ruhadarabok több anyagból készülhettek, bővebbek, ráncosabbak, lengőbbek lehettek.³¹ A férfiaknál elterjed a lobogós ing és a lobogós gatyka, a nőknél megjelenik, a korábbi vászon ingváll mellett, a kartonból, posztóból vagy más szövethől való női ujjas, a *rékli*.³²

A festők a ruházat lobogását előszeretettel használták ki mint festői eszközt, hiszen jól szemléltette a tánc, a mulatás mozgását, mint például Lotz *Parasztlakodalom* című 1858-as festményén, *Mulatkozó parasztlakodalom* (1860) című képén, vagy Jankó János *A falu szépét táncra kéri* című ábrázolásán. Izsó Miklós is a ruházat lobogásával tudta jobban érzékeltetni *Táncoló parasztlakodalom* mozgását. A ruházat lobogós jellege kapóra jött a viharábrázolásoknál is, mint Munkácsy 1867–68-as *Vihar a pusztánján*, vagy Lotz *Ménes a zivatarban* című 1862-es képén.

Ezek az ábrázolások kordokumentumoknak is felfoghatóak, olyan adalékoknak, amelyek képet adnak nekünk egyrészt arról a reakcióról, amelyet a festészet adott a korabeli társadalmi változásokra és felfogásra, másrészt arról, hogyan értelmezték a népi kultúrát a néprajz mint tudomány kibontakozása előtti közvetlen időszakban. Erre egy jó eszköz lehet a festményeken ábrázolt népi ruhadarabokon keresztül való értelmezés.

Boda Bianka

²⁷ Az 1850-es években a hímezett szűrők „parasztos stílusa” nemzeti tartalommal telítődött, ezért az „abszolút kormány” annak politikai töltete miatt hadjáratot indított a cifraszűr ellen. A szigorú tilalom alól csak az 1870-es években szabadult fel. Ezután élte fénykorát. *Flórián* 1997. 622.

²⁸ *Flórián* 1979. 352.

²⁹ Az első biztos adat a sok szoknyára 1836-ból az Esztergom melletti Párkányról való. *Kresz* 1956. 78.

³⁰ *Kresz* 1956. 82.

³¹ Ebben az időszakban zajlik ugyanis a parasztság széles rétegeinek az áru gazdaságba való bekapcsolódása, mely a jobbágyi természetes gazdálkodás bomlását jelenti, és az önkényuralom korszakában ez még inkább felgyorsul. Ez mind elősegíti a parasztság differenciálódásának folyamatát, amely a népviseleten is meglátszik. *Kresz* 1956. 92.

³² *Kresz* 1956. 80.

A kolozsvári hóstátiak

A hajdani Kolozsváron, a Szentpéteri-templom körül az Alsóvárosban, a Kétvízközben és Hidelvén éltek a zömében hajdú származású, gyökeresen magyar, kálvinista, józan gondolkodású, nyílt szívű hóstátiak.¹ Történetük szorosan összefügg Kolozsvár kora újkori, újkori és legújabb kori történetével, egészen az 1980-as évek kommunista diktatúrájának várost és embert egyaránt pusztító rombolásig.

Saját hagyományuk úgy tartja, hogy a hóstátiak Bocskai István fejedelem hajdúinak leszármazottai. Az történelmi tény, hogy Bocskai István 1557. január 1-jén született Kolozsváron. Bocatius János kassai főbíró úgy emlékszik meg az eseményről, hogy ennek a helye a Mátyás király szülőházával átellenben lévő ház volt.

Napjainkban az épület, amelyet Teleki József 1817 táján megújított, az Erdélyi Magyar Tudományegyetem (Sapientia) központja.²

K. Kovács László véleménye szerint „*A Hóstát lakossága nem egy régi magból a századok folyamán önmagából kifejlődött társadalom, hanem az idők haladtán folyton-folyvást keveredett, egyre ötvöződött, ma is alakuló népesség.*”³ Az is igaz azonban, hogy a hóstátiak egy része valóban hajdú származású és a Bocskai-hagyomány erősítette önértéket és közösségi öntudatukat a történelem során.

A közösség elnevezéséül használt *hóstát* kifejezés eredetileg területet, városrészt jelölt.⁴ Szabó T. Attila szerint a *hóstát* mint köznév általában a várfalon kívül eső területeket jelölt. Ez a városon kívüliséget jelentő helynév vált aztán az azonos foglalkozású és életmódú, főleg zöldségtermesztéssel foglalkozó, gazdálkodó kálvinista magyar közösség elnevezésévé.⁵

Egyes források arra utalnak, hogy a hajdúk Kolozsvárra telepítésének szándéka Báthory Gábor fejedelem ötlete volt. Az tény, hogy a kálvinista hit megerősödése Kolozsváron az ő fejedelemsége alatt kezdődött. 1609 március 20-án az óvári „*kispiacon lévő egykori Domonkos-rendi puszta-templomot a reformátusoknak adományozta, amelyet 1612 április 20-án meg is erősített*”.⁶ Báthory Gábor a királyi Magyarország képviselőivel folytatott tárgyalások jegyzékében is említette a hajdúkat. A II. cikkely szerint a fejedelem vállalta, hogy a hajdúk közé állt jobbágyokat kiadja és „*ő magokat is pedig, úgymint az régi hajdúságot az tél elmúltán mindjárt az maga ditiújában szállítja és telepíti*”. A fejedelem intézkedései és szándéka nem kizárt, hogy a kolozsváriak letörését akarták elérni, de halála megghiúsította esetleges terveit a hajdúk betelepítésére. Herepei János kutatásai során arra a következtetésre jutott egy számadáskönyvi bejegyzés alapján, hogy 1629-ben Bethlen Gábor telepítette be a hajdúkat a kolozsvári hóstátokba.⁷

Kelemen Lajos és Biás István egy Teleki-levéltárban látott kiváltságlevél alapján I. Rákóczi Györgyöt tartja a hajdúk letelepítőjének. Apafi Mihály fejedelem elbocsátott végváriakkal és partiumi hontalan hajdúk befogadásával próbálta erősíteni a hadseregét. Az 1668. évi beszercei országgyűlés e letelepedési szabadságot ki is terjesztette. Várad hontalanná vált védőinek egy része Tordán, egy része Kolozsváron telepedett meg. Ezek között lehettek az eredetileg Bocskai által letelepített hajdúhadházi hajdúk. A kolozsvári hóstátiak közt a mai napig sokan viselik a Hadházi nevet.

¹ A Szentpéteri-templom a Magyar utca és a Szentpéteri utca találkozásánál van. A neogótikus templom a középkori elődje romjaira épült. 1404-ből egy István nevű pap neve ismeretes. 1455-ben három polgár végrendeletében malmát a templomra hagyományozta. Az Alsóváros a középkori várostól keletre terült el, Kétvízköz a Malom-árok és a Nagyszamos meg a Dézsma utcák által behatárolt terület volt. A Hidelve elnevezés a Széchenyi tér és a vasútállomás közti területet jelölte. Jó térkép látható a *Kolozsvár* című könyvben a városrészekről. A könyvet szerkesztette *Bálint István János*. Polygon Kiadó, Budapest, 1989.

² *Papp Klára*: Erdélyi fejedelmek. Debrecen, é. n. 51.

³ *K. Kovács László*: A kolozsvári hóstátiak temetkezési szokásai. Kolozsvár, 1944. 2.

⁴ *Szabó T. Attila*: Kolozsvár települése a XIX. század végéig. Kolozsvár, 1946. *Egri László* Kik a hóstátiak? című írásában (Korunk Évkönyve, Kolozsvár, 1979. 67–69.) felsorolja, hogy a középkori Magyarország több városában használták a szót külváros értelemben. Kolozsváron, Kassán, Gyulafehérváron a *hóstát*, Egerben a *hóstya* szót használták erre. Egri László szerint hóstátinak csak bizonyos földészkező, kertészkező foglalkozást űző, s a vele járó életmódot és jellegzetes viseletet megtartó családokat hívják. Családneveik is jellegzetesek. Az 1950-es évekig a keresztnévek is sajátosak voltak.

⁵ Erről bővebben olvasható *Pillich László* Előzetes megközelítések egy Hóstát-monográfiához című cikkében (Korunk, 1979/6. 461.).

⁶ *Kiss András*: Bocskai és a kolozsvári hóstátiak. Rubicon 2005/2–3. 70.

⁷ *Uo.*

Első templomuk az 1672-ben épült fatemplom volt „*az Magyarutczai kis ajtó előtt*” a Magyar utcai–Longa fertály hóstátjában.⁸ A kis fatemplom elpusztulása után 1695-ben először egy kis kő- és fatemplomot építettek, majd 1829-ben a reformátusok számának erős megnövekedése miatt elhelyezték a mai napig álló kétágú templom alapköveit. A templom építését 1851-ben fejezték be. Ez Kolozsvár legjelentősebb klasszicista épülete.⁹ A templomot kezdetben Külsővárosi református templomnak nevezték, majd 1903-ban, mikor a város reformátusságát parókiális körökre osztották. Alsóvárosi templom lett a neve. A kolozsváriak Kétágú templomként emlegetik egészen napjainkig és hívei a hagyományosan kálvinista hóstáti lakosságból kerülnek ki.¹⁰ A templom udvarán van a református papilak. Első lakója Szász Gerő kolozsvári esperes kiváló szónok, költő volt, aki itt szerkesztette az *Erdélyi Protestáns Közlönyt*.

A XVIII. századra kialakultak Kolozsvár azon külső körzetei, amelyekben az 1980-as évekig hóstátiak laktak. Jellegzetesen „*földészek*” voltak, akik elsősorban kertműveléssel és a XX. század első harmadáig tejtermeléssel foglalkoztak. Utóbbi érdekében legelőket, erdőket, szőlőket és szántókat vettek vagy béreltek. Elsősorban Kolozsvártól délkeletre a Békás, Borháncs és Szopori részekre és Kolozsvártól északkeletre és északra a Szamos bal oldalán a Meleg-völgy, Elő-völgy, Tarcsa, Szentgyörgy-hegy, Csillag-hegy, Aszú-patak, Kajántó-völgy elnevezésű területeken voltak földjeik.¹¹ Ahogy a város egyre növekedett és a beépítés sűrűbb lett, a hóstátiak is egyre kijebb szorultak. Érdekes, öreg Zágoni Szabó Mihály az 1940-es elején azt mondta, hogy a város reájuk nézve legfélelmetesebb fegyvere a vízvezeték és az aszfalt.¹² A valódi ok az volt, hogy a belső területeknek nyilvánított részekre nem lehetett állatot tartani, nem lehetett trágyát gyűjteni és terményt meg takarmányt tárolni. Szegény Zágoni Szabó Mihály akkor még nem tudhatta, hogy a hóstátiak legkegyetlenebb ellensége a kommunista diktatúra, amely 8–10 év alatt lerombolta és még nyomát is eltüntette egy több száz éves település-szerkezetnek és kultúrának...

A hóstátiak házai, melléképületei udvar- és kertszerkezete elsősorban a gazdálkodás szempontjait vette figyelembe. A képi források hiányában a XIX. századi írott források és a század második felében épült házak alapján alkothatunk képet, hogy milyen volt egy hóstáti porta.¹³

A hóstáti házak „*véggel állnak/álltak az utcára*”, azaz úgy épültek, hogy a ház keskenyebb része volt az utca felől, és az egész ház hosszában lévő része az udvarra nézett. Az utcára rendszerint két ablak nyílt, a tornácos részen sokszor vakablakok voltak.

A kapuk erős kapufélfával-kapubálvánnyal ellátottak és kétlevelűek voltak, fedeles kiskapuval, amelynek szemöldökgerendájába ékes betűkkel vésték bele, hogy ki építtette és mikor a házat és ki volt a felesége. A kétlevelű nagykapu másik oldalán egy kis deszkakerítés volt a következő házig.

A XX. században gyakran készítették a kétlevelű kapuk helyett nagy székelő kapura emlékeztető befoglalt kapukat.¹⁴ A kapufélfákra befele menet jobb oldalra sokszor rávéstek egy faekét, a bal oldalra egy búzakalászt markoló kezét. Néha az eke alá vagy helyett egy koronás kígyót véstek. Nem lehet tudni, hogy a Bánffy-címer kígyója ez, vagy a küszöb alatt lakozó kígyókirályé?

A búzakalászatok markoló kéz már 1677-óta hóstáti jelvény.¹⁵ A házsongárdi temetőben a régi hóstáti sírokon gyakran látható ez a motívum. Az is előfordul, hogy a kéz egy-két szőlőfürtöt is tart. Az vallásos jelkép, de lehet, hogy a Kolozsvár környéki régi nagy szőlőtermesztés emléke is.

A búzakalászt és a szőlőfürtöket tartó kéz a *Kalandoz társaságok* pecsétjén is látható. A kéz egy cserfakoszorú közepében van, amelyet két oldalról egy-egy férfi tart.

⁸ *Uo.*

⁹ *Gaal György*: Kolozsvár. Polis Kiadó, Kolozsvár, 2001. 142.

¹⁰ A tanulmány írója is ott konfirmált Váldy György lelkész szolgálatában.

¹¹ *Pillich László, Vetési László és Vincze Zoltán*: A kolozsvári magyar hóstáti közösség népesedési és szerkezeti átalakulása 1899–1980 című tanulmányában részletes statisztikai kimutatásokat találunk a hóstátiak tulajdonformáiról, a bérelt földek nagyságáról és a különbözőképpen megművelt területek arányairól. Ugyanitt olvashatunk a bolgár típusú kertgazdálkodás módszereinek elterjedéséről és a gazdálkodást segítő egyletekről, szövetkezetekről is. A tanulmány a *Változó valóság* című szociográfiai tanulmánykötetben jelent meg Bukarestben 1984-ben a Kriterion Kiadó gondozásában, szerk.: *Egyed Péter*.

¹² *K. Kovács László*: Hóstáti képek. In: *Kincses Kolozsvár*. Szerk.: *Bálint István János*. Budapest, 1987. 419–420.

¹³ *Németh Sándor*: Erdély népei, az „Erdély” néprajzi melléklete. Kolozsvár, 1899. 23–25.

¹⁴ Gyermekkoromban ilyen volt a sokszor megcsodált Pacsirta utcai 23-as ház kapuja. Szépen faragott gerendái rég elhamvadtak a tömbházak szigetelésekor a szurkoshordók alatt rakott tüzekben...

¹⁵ *K. Kovács László*: Kolozsvári szemle. Kolozsvár, 1942. 29–40.

A XIX. századi sírkövön jól megfigyelhető a jellegzetes hóstáti viselet. Pörge kalapot, kihajtott galériú rövid kabátot és gatyát, csizmát viseltek az erős-zömök férfiak.

A *Kalandos társaságok* vallásos eredetű szervezetek voltak, amelyek az erkölcsi rend, a polgárok közti béke fölött őrködtek. A Külmagyar utcai *Kalandosok* alapszabálya már 1613-tól ismert.¹⁶ Az alapszabály 1827-ben elnyerte a városi tanács jóváhagyását. 1848 után leginkább a temetések megszervezésével, meg az özvegyek és árvák segélyezésével törődtek. Az 1980-as évekig volt saját zászlójuk, dalárdájuk, jelvényük. Gyermekként, azaz már konfirmált, tehát egyháziilag nagykorúként néhány *Kalandos temetésen* részt vettem. Nem gondoltam akkor, hogy egy középkori eredetű szokás és szervezet utolsó élő szertartásának egyikén voltam jelen...

A régi hóstáti házak fából épültek, de a XX. században már legtöbb ház téglából, kőből épült. A szalmatetőt is felváltotta a cserép vagy a deszka.¹⁷

Az udvar egyik részén a ház hosszában tornác volt, a házzal szemben a nyári konyha, vagy tejes kamra. Az udvar első felén voltak a kosarak, edények/cserepek, asztalok, székek, amelyekkel a piacra jártak. A XX. században a híres kolozsvári nagy piacon főleg kerti zöldséget, diót, cseresznyét, a század első felében még tejtermékeket és a messi földön híres hóstáti savanyú káposztát is árulták. (A piacon, ahogy gyermekként édesanyammal járva számtalanszor magam is tapasztaltam, a kendős, nagy szoknyás, csizmás hóstáti asszonyok mindenkinek szívesen adtak kóstolót.) Az udvaron mindig volt kút vagy vízcsap, általában a nyári konyha előtt. A ház végéhez építették néha az alacsonyabb kamrát, esetleg tyúkólat. Az udvart nem kövezték, általában sóderrel szórták le. A nyári konyha és az utca felőli kerítés között néha elkerített virágoskert volt. Az udvar végét a rakodópajta zárta le a kert felé. Középen volt a nagykapu szín a szekér számára. A kert felőli részen is volt kis- és nagykapu. Egyik oldalt volt az istálló a lovak számára. Másik oldalon volt a tehénistálló, bár az 1950-es évektől egyre inkább disznóólként használták a rakodópajtának ezt a részét.

A szénapadlás nagy és magas volt. A rakodópajta mögött egyik oldalt voltak a szénaboglyák, a másik oldalon a trágyadomb. A pajta falához támasztották a szerszámok egy részét és az éppen nem használt fakeretben az üvegtáblákat, műanyagfólia még nem lévén.

A kertben minden talpalatnyi helyet kihasználtak. A XX. században már szinte minden hóstáti bolgár módszerrel művelte kertjét. Gabonatermesztéssel és marhatenyésztéssel az azt megelőző korban foglalkoztak. Az szerencsés volt, akinek a kertje végében folyt a Malom-árok vize (a Szamos egyik ága), vagy ennek egy mellékága, ami a kert öntözését nagyban megkönnyítette. A hóstátiak nem csak káposztájukról voltak híresek, hanem sárgarépájukról, kolozsvári *murok*jukról is, olyannyira, hogy egyik gúnynevük a *murkos-murkosok* volt. A Magyar utcában levő, 1832-ben megnyílt református iskolát (mára már ezt is megszüntették) nevezték félig tréfából, félig gúnyból *murokegyetemnek*, *hóstáti akadémiának*.¹⁸

A *murkot* minden esetben megmosva tették a gyékénytállaikra, vagy később a viaszos vásznakra, a piaci asztalokra. A kertben gyakran használtak *melegágyások*at. Ez 30–40 cm magas fakeret volt, amelybe porhanyós földet tettek és lefedték fakeretbe foglalt üveglapokkal. Tavasszal az újhagyma–zöldhagyma és a piros retek volt hóstátiak fő árúja.

A piacra gumikerekes szekerekkel vitték minden reggel az árut. A II. világháború előtt még vasalt kereket használtak. A szekér rendszerint egy lovat fogtak be, és a szekér bal hátsó végén volt a fáklya,

¹⁶ Gaal György: Magyarok utcája. Kolozsvár, 1995. 143.

¹⁷ Szó szerint deszka- és nem zsindeletéről van szó. Az egymás mellé fektetett és a gerendákra szegezett deszkákat az illesztésnél befedték egy másik deszkával.

¹⁸ Az iskolát Kerepesi Károly lelkész beszédének hatására református nők alapították. Jelentős szerepe volt ebben gróf Bethlen Farkasnénak, gróf Mikó Katalinnak, Hanák Károlynének és Wesselényi Polixénának. Kiemelkedő tanárai közül érdemes megemlíteni Szentgyörgyi Lajost, Páncél Ferencet, Kász Domonkost (későbbi református püspök), Török Istvánt és Szabó Sámuel. 1892-ben épült az iskola ma is álló tágas, világos tantermekkel ellátott új épülete. 1894-ben itt nyílt meg a második kiseddó is a hóstátban. Az iskola nagy kertjében faiskola és az oktatást segítő veteményes volt. 1981-ben az akkor már államosított, de még magyar tan nyelvű általános iskolát a kommunista diktatúra megszüntette. Az adatok Gaal György Magyarok utcája című könyvéből vannak 147–148. Első négy osztályos korban itt jártam iskolába én is. A magas szintű oktatás mellett szeretet és magyar öntudatot is kaptunk tanítóinktól. Azóta is hálával gondolok rájuk. Külön érdekesség, hogy az első két osztályban a fiúk kardvívást tanultak fakardokkal tornaórán. Ez nem modern sportvívás volt, hanem valamilyen keleti eredetű régi magyar vívásmód. Kilences egységekbe álltunk fel, amiről később kutató korban tudtam meg, hogy sajátos keleti harcrend. Fényképeim vannak erről, de sajnos a tanárnőt, aki tanította (már akkor sem volt fiatal), nem sikerült megtalálnom a teljesen lerombolt és megváltozott városrészben.

Kocsis Ferenc hóstáti gazda és leánya
(Néprajzi Múzeum, F 86920, Gönyey Sándor felvétele, 1940)

asztal. Két oldalt volt egy-egy ágy, vagy az egyik oldalon az *egyajtós hóstáti szekrény*. Régen láda is volt a szobában és a konyhában festett fogas. Máshol a konyhában szegre akasztották a festett tányérokat, ritkán kancsókat. Emlékszem Ferenc Józsefet és Vilmos császárt ábrázoló tányérokra és csuprokra. A használati zománcos fémedények mellett főleg zilahi és tordai kerámiaedények voltak. A szoba falán főleg a magyar történelem egy-egy jeles eseményét ábrázoló nyomatok voltak üveg alatt szépen bekeretezve vagy családi fényképek. Kedvelt volt az aradi vértanúkat, Rákóczit és Árpádot ábrázoló kép. A színes, nyomtatott, az arc helyén fényképes osztrák–magyar és magyar királyi honvédségi okleveleket a román hatóságoktól való félelem miatt már csak a szekrényben tartották. Ugyancsak a szekrény hátlapján voltak szögre kifeszítve a régi selyemhuzatos zászlók. A Csertőri utcai Butyka Juliéknál Bethlen Gábor hattyús címeres zászlaja volt még az 1980-as években. Ugyancsak a szekrények alján voltak a címeres fokosbalták, szablyák és régi magyar egyenruhák. Aki a hatóságoktól jobban tartott, az a padláson a gerendák és a cserepek közé dugta el a szablyát, szuronyt, vagy derékszíjat, honvéd sapkát...

A hóstátiak ételei inkább a környező falvakéihoz voltak hasonlóak, nem a városi lakosokéhoz. Rendszerint zsírral főztek, sütöttek, nem olajjal, és aki tehetett, két disznót vágott, ami egy egész évig biztosította a család zsír-, kolbász- és szalonnaszükségletét.

Szilvapälinkát és házibort ittak ünnepekkor, sörözni csak a legfiatalabb korosztály járt a környéken levő kocsmákba (Péntek-kocsmá, Liliom utcai kocsmá), de csak ritkán.

Karácsonykor főleg a gyerekek jártak *kántálni*, húsvétkor már a legények is *öntözni*. A szép hosszú locsolóverseket az 1970-es években lassan felváltották a néha vicces, de jobbára igénytelen, rövid locsolóversek.

Jelentős ünnep volt a hóstáti *szüreti bál*. Általában kibérelték egy-egy kultúrház nagyobb helyiségét, ritkán az iskola tornatermét. Lóval, szekérral és gyalog mentek az ünnepre, szépen felöltözve hóstáti viseletbe. Még a lányok kezében is gyakori volt a felpántlikázott rézfokos. A vas- és acélfokosok vagy igen régi, szépen kovácsolt fokosok voltak, vagy első világháborús lövészárokfokosok. A szüreti bálokban előfordult verekedés is, főleg a Magyar utcai és a Honvéd utcai legények közt. Elsősorban akkor, ha egy legény más utcabeli lányra vetette a szemét. Az öregek akkor mondták, hogy ilyen esetben „*az egyikről le kellett mondanía*”, tudniillik, vagy a leányról vagy az életéről.¹⁹ Ez azonban túlzás volt, sem a szülei, sem az idősebb szomszédok nem emlékeztek emberhalállal végződő verekedésre.

Családi ünnepnek számított a keresztelő, ami régebben nem is templomban, hanem a lelkipásztor házában történt, vasárnap délután. Este vacsorára hívták a keresztapát, keresztanyát, a bábaasszonyt, régebben a tágabb rokonságot is.

¹⁹ K. Kovács László: Hóstáti képek, i. m., 423.

amelyet szürkületkor meggyújtottak. Legtöbbször régi katonai kulacsot kötöttek egy 40–50 cm hosszú nyélre, amelybe petróleumot tölthettek és kancót dugtak, így készült a fáklya. Az ostor 25–35 cm keményfa nyelű, nem túl hosszú bőrostor volt, amelyet a borszj és a fanyél találkozásánál sűrűn betekertek vörösréz dróttal. Nem emlékszem arra, hogy faragott ostor-nyelet használt volna valaki. A szekeret hajtó gazda, nagyon ritkán nő, egy keresztbe fektetett, pokróccal letakart deszkára ült. Pajtásaimmal gyakran szaladtunk a szekerek után és kapaszkodtunk fel a hátuljukra. Jó gyerekcsíny volt, bár kissé veszélyes. A hóstáti gazda, ha észrevette, fejünk fölött meglengette az ostort, esetleg pattintott egyet, de soha nem ütött meg.

A hóstátiak utcára néző szobájában általában a két ablak közt volt az asztal. Két oldalt volt egy-egy ágy, vagy az egyik oldalon az *egyajtós hóstáti szekrény*. Régen láda is volt a szobában és a konyhában festett fogas. Máshol a konyhában szegre akasztották a festett tányérokat, ritkán kancsókat. Emlékszem Ferenc Józsefet és Vilmos császárt ábrázoló tányérokra és csuprokra. A használati zománcos fémedények mellett főleg zilahi és tordai kerámiaedények voltak. A szoba falán főleg a magyar történelem egy-egy jeles eseményét ábrázoló nyomatok voltak üveg alatt szépen bekeretezve vagy családi fényképek. Kedvelt volt az aradi vértanúkat, Rákóczit és Árpádot ábrázoló kép. A színes, nyomtatott, az arc helyén fényképes osztrák–magyar és magyar királyi honvédségi okleveleket a román hatóságoktól való félelem miatt már csak a szekrényben tartották. Ugyancsak a szekrény hátlapján voltak szögre kifeszítve a régi selyemhuzatos zászlók. A Csertőri utcai Butyka Juliéknál Bethlen Gábor hattyús címeres zászlaja volt még az 1980-as években. Ugyancsak a szekrények alján voltak a címeres fokosbalták, szablyák és régi magyar egyenruhák. Aki a hatóságoktól jobban tartott, az a padláson a gerendák és a cserepek közé dugta el a szablyát, szuronyt, vagy derékszíjat, honvéd sapkát...

A hóstátiak ételei inkább a környező falvakéihoz voltak hasonlóak, nem a városi lakosokéhoz. Rendszerint zsírral főztek, sütöttek, nem olajjal, és aki tehetett, két disznót vágott, ami egy egész évig biztosította a család zsír-, kolbász- és szalonnaszükségletét.

Szilvapälinkát és házibort ittak ünnepekkor, sörözni csak a legfiatalabb korosztály járt a környéken levő kocsmákba (Péntek-kocsmá, Liliom utcai kocsmá), de csak ritkán.

Karácsonykor főleg a gyerekek jártak *kántálni*, húsvétkor már a legények is *öntözni*. A szép hosszú locsolóverseket az 1970-es években lassan felváltották a néha vicces, de jobbára igénytelen, rövid locsolóversek.

Jelentős ünnep volt a hóstáti *szüreti bál*. Általában kibérelték egy-egy kultúrház nagyobb helyiségét, ritkán az iskola tornatermét. Lóval, szekérral és gyalog mentek az ünnepre, szépen felöltözve hóstáti viseletbe. Még a lányok kezében is gyakori volt a felpántlikázott rézfokos. A vas- és acélfokosok vagy igen régi, szépen kovácsolt fokosok voltak, vagy első világháborús lövészárokfokosok. A szüreti bálokban előfordult verekedés is, főleg a Magyar utcai és a Honvéd utcai legények közt. Elsősorban akkor, ha egy legény más utcabeli lányra vetette a szemét. Az öregek akkor mondták, hogy ilyen esetben „*az egyikről le kellett mondanía*”, tudniillik, vagy a leányról vagy az életéről.¹⁹ Ez azonban túlzás volt, sem a szülei, sem az idősebb szomszédok nem emlékeztek emberhalállal végződő verekedésre.

Családi ünnepnek számított a keresztelő, ami régebben nem is templomban, hanem a lelkipásztor házában történt, vasárnap délután. Este vacsorára hívták a keresztapát, keresztanyát, a bábaasszonyt, régebben a tágabb rokonságot is.

A névnapot is megünnepelték, rendszerint vasárnap délután, amikor gyakran nótázással fejeződött be az összejövetel. A legtöbb első és második világháborús nótát ilyen alkalmakkor tanultam.

Jellegzetes volt a hóstátiak viselete. Még akkor is megtartották sajátos öltözetüket, amikor a város körüli falvak népe már „viselet nélküli” lett (Szamosfalva, Kolozsmonostor, Apahida). A XIX. század közepéig a hóstátiak viselete nem sokban különbözött a korabeli tordai, enyedi, dési zilahi „földműves polgárok” viseletétől. A XIX. század közepétől a városi középosztály „magyaros-zsinóros” viselete hatott a hóstátiak öltözködésére is, ahogy a hóstátiak viselete is hatott a környező falvak ruházódási szokására.

A XX. század közepén a férfiak a korábbi rámás csizma helyett kemény szárú, bőrrel szegett, bőrgombos fekete csizmát, fekete priccsesnadrágot és fehér inget viseltek. A régi gombkötő- és zsinórosmesterség kihalásával (a román hatóság sem nézte jó szemmel a vitézkötéses viseletet) a rövid posztókabát kétsoros gombolású és széles fazonú volt. A két világháború között még hordtak prêmes gallérú fekete bekecsket, de fekete szűrt már nem. A fiatalok is fekete nadrágot viseltek, de a kabát és a mellény lehetett szürke, kék vagy sötét kávészínű is. Munkához gyakran kötöttek sötétkék vagy fekete kötényt-surcot, hogy a nadrág ne szennyüljön.

A nők viselete több szürkés vagy barnás, bőszárú szoknyából és szűk, testhez álló ujjasból állt. A csizma magas sarkú volt és felső szárán vörös színű bőrszegély volt néha. A hétköznapokban előfordult bőr lábfejes, de nemez szárú csizma, nyáron bőrszandál, vagy az 1960-as évektől teniszcipő is.²⁰ Télen még fölvettek barna színű *bujkát*, s ez alá házilag kötött, elől gombolódó gyapjuszvettert. Fejüket csipkés bársonykendővel kötötték be. Nagy hidegben a szoknya alatt a piacon árulók fekete patentharisnyát, vagy férfi hosszú gatyát is hordtak.

A lányok a hajukat egy fonatban viselték, általában piros szalaggal. A kontyot hátul tűzték fel körfésűvel. Ünnepekkor a lányok nyakát több soros korallgyöngy ékesítette, ilyenkor a blúzok rózsaszín, égszínkék vagy világoszöld volt. Az idősebb asszonyok kék, zöld és fekete színű blúzt viseltek. A szoknya elé gyakran kötöttek világosabb színű kötényt. Munkához a nők is sötétkék vagy fekete színű kötényt-surcot hordtak, hogy óvják ruhájukat.²¹

A hóstáti nők már a huszadik század elején sem fontak vagy szöttek. Az alapanyagokat a városban vásárolták, házilag hímzett ruhájuk nem volt. A hóstáti viseletet erre a célra szakosodott szabók, varró-nők, szücsük és csizmadiák készítették.²² Nagy melegben a kerti munkához a nők széles karimájú szalmakalapot is hordtak.

Viseletüket a hóstátiak akkor is megtartották, amikor emiatt üldöztetésben volt részük. A kolozsvári közvélemény ugyanis magyar viseletnek tartotta a hóstátiak öltözetét a szó tényleges és jelképes értelmében is. A kommunista diktatúra éveiben az ilyen ruhában való megjelenés a rendszerrel való szembenállást jelképezte. Csupán a kemény szárú bőrgombos és bőrrel szegett csizma miatt engem is „figyelmeztettek” az 1980-as években, hogy ne járjak „*horthysta*” csizmában, mert esetleg „rosszul értelmezik”. Mindez az egyetem titkárságán történt, és aki mondta, köztudottan a román titkosszolgálat, a securitate tagja volt...

Hóstáti mátkapár esküvői öltözetben
(Néprajzi Múzeum, F 62276,
Kovács Pál és fia felvétele, 1910-es évek)

²⁰ Gumitalpú, sötétkék színű, igen egyszerű kínai teniszcipők voltak ezek. Kisfiú koromban nyáron ez vagy a kissé magasabb szárú kosárlabdacipő volt a mi lábbeli viseletünk.

²¹ Bővebben olvasható erről *Kós Károly* tanulmányában: Népélet és néphagyomány. Bukarest, 1972. 204–207.

²² Falvédőket néha hímeztek otthon, amelyek többsége előrajzolt kispolgári ízlésű volt, ilyen szövegekkel: „*Angyalok, ha ránk lenéznek, azt súgják, lám a földön is van égi boldogság*”; „*Nekem olyan ember kell, ki a kocsmába nem jár el. Aki sok pénzt keresen, és csak engem szeressen.*”

Amikor Romániában elkezdődött a falurombolás, a kolozsvári hóstátot az elsők közt rombolták le. A diktatúra több célt is elért ezzel. Megsemmisítette egy évtized alatt a több évszázados kultúrát. Szétszórta a magyar és egy tömbben élő erős, kálvinista tudatú és hitű közösséget.

Egy átlagos hóstáti telekre fölépítettek egy 40 lakásos tömbházat, amiben az egy őshonos magyar család mellé beköltöztettek 39 román családot, akiknek java része a Kárpátokon túlról származott. Így változott meg Kolozsvár etnikai összetétele és alakult ki a román túlsúly. A beköltöztetett emberek nagy része ráadásul Moldvából, Olténiából származott, és az erdélyi magyar és román kultúrától idegen mentalitású volt.

Megváltozott a város arculata is, hiszen a helyi hagyományokon felépült házak helyett igénytelen tömbházakból kialakított betonrengeteg jött létre. A lakótelep és „kultúrája” pedig Erdélyben és Olténiában is ugyanaz.

A hóstáti lakosság és a hozzájuk kapcsolódó iparosok megélhetésének módja is megváltozott. A kertjükből élő kistermelő „földészek” és kisiparosok a szocialista nagyiparba kényszerültek és megélhetési feltételeik jelentősen rosszabbodtak. Ráadásul nem ők látták már el Kolozsvár egyre növekvő lakosságát jó minőségű zöldséggel, hanem ők is kénytelenek voltak állami boltokból, néha jegyre venni az élelmiszereket az egyre rosszabbá váló ellátást még nehezítve. A diktatúra úgy rombolta le a hóstátot, hogy megváltozott még az utcák rendszere is. A Malom-árok egy részét betonlapokkal lefedték, hogy nyoma se látszódjon a folyónak. Sok helyen fel sem lehet ismerni a hajdani környezetet.

A kolozsvári hóstátiak, az erdélyi magyarság és reformátusság erős lelkületű és sajátos arculatú csoportja így több területen szenvedett el súlyos csapásokat. Mindez „Európában és békeidőben” történt. Valójában fondorlatosan kitervelt etnikai tisztogatás és történelmi bűncselekmény volt az erdélyi magyarság és kultúrája ellen. Veszített vele Kolozsvár és Erdély románsága is. Soha olyan jó savanyú káposztát és murkot már nem eszik senki Kolozsváron. A hóstátiak és az erdélyi magyarok ráadásul soha nem robbantottak, lóttek kisebbségi és emberi jogaikért, mint néhány nyugat-európai nemzeti kisebbség még az 1980-as években is. Végezték hagyományos munkájukat, hozzájárulván minden kolozsvári magyar és nem magyar egészséges élelmiszerekkel való ellátásához. A piacon a magyarral magyarul, a románnal románul beszéltek, hiszen ez így természetes. De magyarul akarták a zsoltárokat énekelni református templomaikban és szerették volna, hogy gyermekeik magyarul tanulhassanak az iskolákban. Mindez európai alapjog (lenne).

A rombolás sok hóstáti fizikai elpusztulásával is járt. Főleg az idős emberek, akiknek más mesterségük sem volt, hiszen ők kertjükből éltek, nem sokáig bírták a betonkocka szorítását. Néhányan az 1990-es években a Kerek-domb alatt vásároltak telket és ott próbálnak gazdálkodni. Mások messzire sodródtak a Kétágú templomtól Budapestre, Svédországra, Kanadába.

Ahol azonban még vannak hóstátiak, a Bocskai-hagyomány és a kolozsvári hajdú öntudat tovább él.

Hidán Csaba László

Szent Orbán pápa kultusza Tokaj-Hegyalján

A szőlőtermesztés és a borkészítés végigkíséri az emberiség kultúrtörténetét. Hazánkban a tatár-török dúlta szőlőhegyeket követően a filoxéra nem csak a szőlőinket, hanem a szürethez kapcsolódó népszokásaink jelentős részét is pusztította. Az elmúlt évszázad kezdetétől szinte újra kellett teremteni a népi kultúránkból fakadó gazdag hagyományainkat. Magyarországon párját ritkítja az a gazdag, sokféle szellemi és tárgyi motívumkincsekkel gazdagított szokáshagyomány, mely a szőlő műveléséhez, a bor készítéséhez, fogyasztásához kötődik.

A kereszténység előtti pogány, görög-római-germán hitvilágra és az ókeresztény évszázadok hagyományaira vezethető vissza a szenteknek ma is élő kultusza, a borszentelés rítusa. A természet pusztító erejének kiszolgáltatott termelők a különböző elemi károk ellen kezdetekben a görög Dionüszosz, a római Bacchus, a germán Odin és Thor, de több más istenség segítségét kérték a föld termőképességének, a termés megőrzésének céljából. A kereszténység és az általa képviselt kultúra megjelenésével az ókori pogány szokások, istenek világa helyébe a szentek kultikus tisztelete lépett.

A szőlőt művelő gazdák ültetvényeiket igyekeztek az időjárás viszontagságaitól, minden külső bajtól megoltalmazni. Szinte az esztendő minden hónapján egy-egy szőlővédő szent engesztelését kérték. Az ismertebbek között említjük meg Vince (jan. 22., termés meghatározó); Mátyás (febr. 24., jégtö-

ró); Medárd (jún. 8., időjárásjós); Donát (aug. 7., jégeső ellen); Egyed (szept. 1., szárazság ellen) és végül János (dec. 27., a boráldás ünnepe) emléknapjait. A közkedvelt szentek neveivel jelölt kalendáriumi napok ünneplését az egyházi liturgia rítusai, a több évszázados időjárási megfigyelések alapján nyugvó tapasztalatok, a népi hiedelmekből fakadó jóslások együttesen határozták meg. A szőlőszentek tisztelete a hit világa mellett elsősorban a népies vallásosságot jelenti. A reformációt követően az új vallások hívei továbbra is tiszteletben tartották a szentek nélkülözhetetlen szerepét, nem feledve segítségük kérését. A történelmi egyházak papsága, borlovagok, borászok, gazdák az érdeklődők sokasága jelenlétében napjainkban ökumenikus áldással, szenteléssel kérik a szentek jóindulatú közbenjárását.

A virágzó szőlőnek leginkább az Orbán-nap körüli hidegek ártnak. A szőlősgazdák, borászok és kádárok jó idő esetén a szent szobrát körülvéve, örvendezve mulattak, a szobrot jelképesen meg is vendégelték, borral kínálták. Abban az esetben, ha a szent rossz időt hozott, és ezzel veszélyeztette a jó termést, szobrát megszegényítették, fizikailag is bántalmazták, megdobálták, ütlegelték, ledöntötték, gonosz szavakkal csúfolták, sőt, ettől még sokkal nagyobb, durva illetlenségeket is elkövettek a szoborral szemben. Mindezen méltatlanságokra az egyház is felfigyelt, és intette híveit a túlzottan pimasz kifejezések használatának, a gonoszkodó, megalázó viselkedési formák elkerülésére.

A római katolikus egyház két Orbán szentet ünnepel. Január 23-án emlékezik a Római Birodalomban, a IV–V. század fordulóján, Galliában, a mai Franciaország területén született és élt Langres püspökére, Szent Orbánra. Életrajzírója szerint a püspök tudott parancsolni a természet erőinek, esőt hívott a szőlőkre, viharokat hártott el. A szőlő, szőlőhelyek, szőlőművesek, kádárok, kocsmárosok védőszentjeként tisztelik. A „francia” püspök alakja a IX. század környékén – feltehetően a népi vallásosságból eredően – a népi jámborságban összeolvadt Szent Orbán pápával, aki így lett a mai napig is a szőlők védőszentje, miközben a hétköznapiakban szinte teljesen feledésbe kerültek a langres-i püspök csodatermő cselekedetei.

Magyarországon Orbán pápát ismertük meg a szőlők védőszentjeként. Régi hagyományaink szerint a szőlőre kedvező időjárást biztosító patrónus Szent Orbán pápa, kinek május 25-re eső egyházi ünnepnapja a tavaszi fagyok végén található. Ez a nap Európa középső részén a nyár kezdőnapjának számít, ezáltal is válhatott a szőlőhegyek és a szőlőskertek védőszentjévé. Kultusza hazánkban a francia–német nyelvetterületekről érkezve, a XVII–XIX. századokban elsősorban a Dunántúlon, Nógrád megyében és a Kis-Kárpátokban a legélénkebb, ugyanakkor a tokaji borvidéken kevésbé volt ismeretes.

Szent Orbán pápa 150 körül született Rómában, és 222-től haláláig (230) volt Szent Péter 17. utódja. Legendája szerint nagyon előkelő római család sarja volt. A nagy terjedelmű nyelvemlékünk, az 1527-ből való Érdy-kódex nevét – mint szőlővédőt – még nem említi. A szent kultuszának egyik legrégebbi emléke a tiszteletére 1557-ben öntött 72 mázsás harang, melyet Kassán a Szent Erzsébet Főszékesegyház (dóm) mellett 1628-ban épített Orbán-toronyban helyezték el. A Kassa megye Rozsnyói járásában lévő, valaha szép szőlőskertekkel rendelkező Körtvélyes (mai nevén Hrusov) templomában található Szent Orbán-festményen olvashatjuk a következő feliratot. „*S. Urbanus. Deus Virtutum respice de coelo, visita vineas istas et perfice eas quas plantavit dextera tua. Curavit Antonius Horváth castellanus arcis K. Horka. AO. 1754.*” (Szent Orbán. Erősségek Istene, tekints le az égből, látogasd meg e szőlőket és juttasd jó végre, amit jobbold ültetett. Állíttatta Horváth Antal krasznahorkai várnagy.) Kiemelkedő hazai emlékünk a gyöngyösi Szent Orbán-templom, mely alapjaiban szintén a XVI. században épült.

A vértanú pápa ereklyéit, jelen ismereteink szerint, a IX. században a római Szent Cecília-bazilikában helyezték el. Itt tekinthető meg márványszobra, a X. századból származó freskón a pápa alakja és egy márványtöredék görög betűs feliraton „OYRBANOC” néven szerepel.

Orbán szent életű pápának szinte a teljes csontrelikviáit XIV. Kelemen pápa (1769–1774) a Monokon hitbizományi birtokos, kegyúri jogokat gyakorló Andrassy családnak ajándékozta. Az Andrassyak a monoki kastélyukban (a Nagykastélynak is nevezett épületben, amelyet a család 1881-ben elhagy, 1936-tól egyházi, majd 1948-tól állami tulajdonú) lévő, a rokokó jegyeket hordozó kápolnát 1771-ben a Szent Kereszt tiszteletére szentelik fel. A korábbi hatholdas kastélykertben két évszázaddal ezelőtt 734 öles területen, a szőlőmintatelepen 7-féle bor- és 23-féle csemegeszőlő-fajtát telepítettek. Andrassy II. István kegyúr erősen hitt abban, hogy Szent Orbán a szőlőhegyeit, kertjeit és mintatelepét a fagytól és jégtől egyaránt megvédi. Kérésére XIV. Kelemen pápa 1771-ben ajándékozta a családnak Szent Orbán pápa ereklyéjét.

Az ereklye 1772. május 19-én érkezett meg Monokra a Szent Kereszt-kápolnába. A szent relikviáit díszes tartóban a kastély kegyura kápolnájában helyeztette el, melynek később a monoki Boldogságos Szűz Mária, Sárlos Boldogasszony tiszteletére felszentelt plébániatemplom lett az őrzőhelye. A templomban a Szent Orbán-ereklyetartó az eredeti díszes üvegszekrényben – a bíboros rangú római Szent

Szent Orbán csontjainak eredeti urnája
(Erdős József felvétele)

és Borászati Kutatóintézet Nonprofit Kft. munkatársainak és igazgatójának, dr. Bihari Zoltán c. egyetemi docensnek, Tokaj-Hegyalja szőlő- és borkultúrája kiválóságának köszönhetően Szent Orbán pápa tisztelete újraéledt. Bihari Zoltán és Somogyi Krisztina *Megtaláltuk Szent Orbánt!* című dolgozatukban hívják fel a figyelmet a szent erejében bízva, a tiszteletében, ismertségében rejülő jó szándékú lehetőségekre. A továbbiakban említik: „*Igazán el sem vészett, de mégis elfejtették a borászok, hogy valójában hol is van Szt. Orbán ereklyéje... Nagy fájdalomunk azonban, hogy a borvidék ezt nem fedezte fel. Ez lehetne akár egész Hegyalja marketingjének a gerince. Lehetne búcsújáró hely, hatalmas vallási és akár szakmai turizmussal lehetne köré építeni. Körménetek és tényleges megemlékezések sejlének fel szemeim előtt. Itt tehát a feladat, építsünk erre a kincsünkre!*”¹

A gondolatot tett követte. A 2003-ban Mádon 18 alapító tag részvételével, Kulcsár Edit elnök vezetésével megalakult Tokaji Borbarátnők Társasága, akiknek célkitűzései között szerepel a szőlőtermesztéshez és a borászathoz kapcsolódó hagyományok megőrzése és folytatása, megalakulásuk 10 éves jubileumát ünnepelve, 2013 tavaszán megkezdtek az előkészületeket egy Szent Orbán-zarándokút előkészítésére. A Tokaji Borbarátnők Társasága Tokaj-Hegyalja szőlő- és borkultúrájának, vallási hagyományainak, jeles kulturális értékeinek fenntartása és megismertetése céljából – vállalásukkal szinte kulturális missziós feladatokat teljesítve – indították útjára a tematikus kulturális rendezvényt, amely Szent Orbán pápa nevét viseli.

2013. május 25-én indult első Tokaj-hegylajai körútjára „*Monok pápája*”, Szent I. Orbán pápa csonterekléje az eredeti díszes üvegekoporsóban. Az ünnepélyes külsőségeket, az események ceremóniáját Koltay Gábor *Magyar Örökség Díjas* és *Balázs Béla-díjas*, érdemes művész, filmrendező készítette elő és dirigálta. A honvéd díszőrség kíséretében a szent ereklye Monokról indulva Golop, Rátka, Mád, Tarcál érintésével érkezett meg Tokajba, az akkor újjáépítésének 100. évfordulóját ünneplő, Jézus Szíve tiszteletére szentelt templomba. Az érintett településeken a lakosság jelenlétében, helyi művészeti csoportokkal együtt, egyházi és világi vezető személyek fogadták a szentet. Mádon az ökumenikus köszöntésen dr. Székely János, az Esztergom–Budapesti Főegyházmegye segédpüspöke emlékezett meg a pápáról. Az ereklye június 8-án Erdőbényei és szerencsi rövid látogatását követően érkezett vissza őrzőhelyére, a monoki plébániatemplomba.

A jeles eseményről dr. Bihari Zoltán a következőket írja. „*Megrendezésre került a Szt. Orbán Körmenet! Már vagy egy éve vetettük fel, hogy nem hagyományos marketing lehetne Tokaj-Hegyalján lévő Szent Orbán ereklye nyilvános bemutatása. Nos, sikerült is megszervezni az első megemlékezést. Ez elsősorban annak köszönhető, hogy a monoki, mádi és tokaji polgármesterek, valamint a Tokaji Borbarátnők Társasága a program mellé állt és a Római Katolikus Egyház támogatását élvezve nagy erővel belevetette magát a szervezésbe.*”²

A 2013 óta évente ismétlődő *Tokaji Szent Orbán Zarándoklat* újabb elemekkel gazdagodva, a negyedik alkalommal 2016. május 20. és 22. között került megrendezésre. 21-én az utazó ereklye Monok, Tállya, Mád, Tarcál (Gróf Dégenfeld Szőlőbirtok), Tokaj és Bodrogkisfalud (Patricius Borház) érintésével másnap Erdőbénye (Béres Szőlőbirtok és Pincészet), Olaszliszka, Sárospatak, Herceggút útvonalon érkezett vissza őrzőhelyére, Monokra. A háromnapos zarándokút vezetői tisztét – e vendégváró és a

¹ Szőlő-levél, elektronikus folyóirat, 2. évf. 6. sz. 2012. szeptember.

² Szőlő-levél, elektronikus folyóirat, 3. évf. 6. sz. 2013. június.

Szent Orbán ereklyéje Tokajban 2013-ban (Erdős József felvétele)

csontereklyét bemutató szép feladatkört méltóságteljesen viselve – Regéczy-Béres Melinda, a Tokaji Borbarátnők Társaságának tagja töltötte be.

2016-ban az ereklye tartójának helyreállítása megtörtént, amit a közel két és fél évszázados eredeti állapot indokolt. Ezt követően már nem az egész ereklye és háza teszi meg a zarándoklat útvonalát. A Magyar Nemzeti Múzeum főrestaurátora, Dombóvári Judit végezte el az ereklye és hajlékának helyreállítását, és az általa tervezett és kivitelezett ún. utazó ereklyetartóba helyezett csontdarabka lett a körmenetek, ünnepek, és a zarándoklatok vezető és kísérő társa. Az utazó kis ereklyetartó használata elősegíti a több évszázados ereklyének és házának gondos védését, biztonságos megőrzését.

A *Tokaji Szent Orbán Zarándoklat* együtt jelenti a zarándoklatot és a kulturális és turisztikai útvonalat. A regionális útvonalnak több tartalmi eleme van. A szellemi örökséget Szent Orbán pápa tisztelete alapozza meg. Ehhez csatlakozik Tokaj-Hegyalja 27 települése mint útvonal, s társul hozzá a szőlészettel, borászattal kapcsolatos tevékenységek bemutatása, megismertetése. A célok között fontos szerepet játszik Tokaj-Hegyalja térségfejlesztése, a gazdasági szemlélet. Az útvonal elősegíti a borfogyasztás népszerűsítését, bevonja a települések helyi művelődési közösségeit a programok gazdagításába, átölelve a kultúra számtalan területét. Megfelel Tokaj-Hegyalja lakói szórakoztató jellegű igényeinek, egyúttal erősítve a helyben élők kulturális identitását. A programokban együtt jelenik meg a szakrális és a profán örökség, a szőlő mint termés és a bor mint termék.

A *Tokaji Szent Orbán Zarándoklat* rangját növelheti, akár nemzetközi szerepét erősítheti, hogy a vallási, kulturális útvonal hazánk egyetlen világörökségi borvidékén, helyszínén, a 2002 óta az UNESCO által elismert Tokaj-Hegyaljai Történelmi Borvidék mint kultúrtáj helyszínén történik.

A zarándoklútútvonal jelenlegi elemei tovább bővíthetők Tokaj-Hegyalja egyéb meghatározó értékeinek bemutatásával (kastélyok, múzeumok, várak stb.). Kölcsönös kapcsolatokat lehet kialakítani Európa és országunk azon borvidékeivel, borászataival, egyházakkal és polgári szervezetekkel, ahol előtérbe helyezik Szent Orbán pápa emlékének őrzését. Az idő múlásával akár egy európai zarándok-kulturális útvonal kialakítását is magával hozhatja. A képzőművészetek, zene, irodalom és tudományok területeire pályázatok kiírása, a borok és palackok a szentről történő elnevezése további lehetőségeket biztosíthat Szent Orbán kultuszának növelésére. A zarándoklatok szélesedő, változatos programjaival, tevékenységével jelentős mértékben közreműködhetnek egész Tokaj-Hegyalja, valamint névadó települése, Tokaj város távlati terveinek megvalósításában.

Várhelyi Gyula

Felhasznált irodalom. *Csoma Zsigmond*: A szőlő és a bortermelés története. Eszterházy Károly Főiskola, Eger, 2012; *Diós István*: Szentek élete. I–II. Szent István Társulat, Budapest, 2009; Magyar Katolikus Lexikon. I–XV. Főszerkesztő: *Diós István*. Szent István Társulat, Budapest, 1993–2010; Magyar városok monográfiája. Szerencs és vidéke (Monok). Szerkesztette: *Dr. Barna János*. Budapest, 1931. 153.; *Dr. Tóth K. János*: Római virágszedés. Művészettörténeti Társaság, Bécs, 1988. 460.

A dohányzással összefüggő jogszokások

1. A népi jogélet kutatói hosszú időn át nagy figyelmet fordítottak egy-egy település jogviszonyainak, közösségi normáinak vizsgálatára. A kutatás ilyen esetben a közigazgatástól a közvélemény büntetésekig terjedt. A főleg jogászokból és néprajzosokból álló szakemberek nem hagyhatták figyelmen kívül az írott jog és a szokásjog szabályait, melyek mellett vagy ellenében éltek a helyi jogszokások. Az alábbiakban a mintegy ezer lakosú Sárkeresztes (Fejér m.) paraszti közösségének dohányzással kapcsolatos jogszokásairól szólok. Ezek igen gyakran a hivatalos joggal való szembenállást, a közeli megyeszékhelyről, Székesfehérvárról érkező hatalom képviselőivel való összeütközést jelentettek. A vizsgált időszak lényegében az 1867-es kiegyezéstől a helyi termelészövetkezet 1959-es megalakulásáig, a paraszti lét feltételeinek fennmaradásáig terjed.¹

2. Az amerikai eredetű dohány elszívásának, elfüstölésének szokása nálunk egyrészt Németország felől, másrészt a Balkánon át a törökök és a délszlávok közvetítésével terjedt el. A XVIII–XIX. században a dohányzást tűzveszélyessége és a gyúlékony környezet miatt szerte az országban tiltották.

Sárkeresztesen vélhetően az 1848 előtti kor emlékeként maradt fenn az a négysoros szöveg, melyet a hatalom hirdetett ki:

„Közhírré tétetik:
Hogy a pipa tiltatik!
Aki rajta kapatik,
Huszonötlet csapatik!”

A hirdetés egy változata Kiskunhalasról (Bács-Kiskun m.) szintén ismert, palócosan ejtve, csúfólóként is mondták.²

Az iménti, versbe szedett tilalom és a hozzá kapcsolódó szankció, a testi fenyítés a *pipázást* tiltotta és a *pipázót* fenyegette. Nem véletlen, mert hosszú időn át ez volt a legelterjedtebb dohányzási forma. Sárkeresztesen is. Az I. világháborúban katonaként, fiatalon részt vett parasztnemzedék szinte egyöntetűen *pipázott*. Ez a náluk idősebb korosztályra még inkább igaz volt.

A pipázó Mészáros István
csákvári lakos az 1930-as években

Az így dohányzók döntő része élete végéig megmaradt a nagyobb előkészületet, komótosabb tevékenységet kívánó pipázás mellett. Egy részük azonban áttért a gyorsabb élvezetet nyújtó cigarettára, korábbi hivatalos nevén a *szivarkára*.

A pipázónak a *pipa*, régiesen *pelpa* szinte mindig a szájában volt. Némelyikük számára az annyira megszokottá vált, hogy szinte észre se vette. Több személlyel kapcsolatban emlegették, hogy kereste a pipáját: „*Hun a pipám? Hun a pipám?*” Aztán a szájában volt. Általánosítva is mondták: „*Úgy járt, mind az ecceri ember. Kereste a pipáját, asztán a szájába lógott.*” A XIX. század legvégén születettek S alakú pipát használtak, ami mellkasuk felső részéig ért. A pipázáshoz szükséges *vágott dohánt kostökcacs*kóban, a kos herezacskójából készült eszközben tartották. A két háború között, illetve 1945 után a *dohánzacskó*, vagy egyszerűbben *acs*kó jórészt harisnyaszárból készült. A disznóhólyag is megfelelt e célra.

A XX. század első harmadában gyakori volt, hogy két-három pipázó szívesen dolgozott együtt. Így nagyon sokszor közösen munkálkodott az egymással rokonságban nem lévő Bognár Nagy Sándor (1882–1964) és Nagy Ferenc (1881–1960). De nem volt szükségszerű a pipázók ilyen összetartozása. Papp Ferenc (1876–1958) bognár – akinek az örökké szájában lógó pipa két első foga között rést koptatott – viszont inkább egyedül szeretett tevékenykedni. Papp Ferencnek több pipája is volt. Otthon, ráérősebben a hosszabb szá-

¹ A kutatást támogatja a Székesfehérvár Megyei Jogú Város által alapított Lánosz Kornél–Szekfü Gyula Ösztöndíj Alapítvány.

² Nagy Czirok László: Kiskunhalasi krónika. Thorma János Múzeum, Kiskunhalas, 2002. 215.

rút használta, mely mellközépig ért. Ha ment valahova, akkor a rövidebb szárút vette elő. A szárát maga készítette. Télen a tűzbe drótot vagy bicikliküllöt tett, azzal szúrta ki a meggyfa ágának közepét. A műveletet sokszor meg kellett ismételní, mire eredményre vezetett. Dohányvágót szintén készített magának és másoknak is. Eltörött kaszapengét használt hozzá.³ Nagy Ferencnek azért is volt több pipája, mert a háború alatt, 1945-ben egy ismeretlen valaki, dobozban néhány példányt otthagyt a házukban. Kivételes volt ez az eset, hiszen a front időszakában minden pusztult, a falut inkább fosztogatták. A csákvári Mészáros István sárkeresztesi lányt, Szücs Juliannát vette feleségül. Fialat korától kezdve ő is rendszeresen, munkavégzés közben is szívta a szájában lógó pipát. Az I. világháború alatt hosszabb ideig Albániában katonáskodott. Mikor a balkáni országról kérdeztem, mint a jó földet és a pipázást szerető parasztember, azzal kezdte, hogy „nem terem ott meg más, mint a dohány”.

A pipa a munkavégzésnél is jobban összehozta az embereket kevéske szabadidejükben. Az asszonyok egy-egy pipa *szutykos* voltát csak ritkán merték szóvá tenni. Állapotát inkább tudomásul vették. A pipatőrüimok, a sárgára szívott tajtékpipák a helyi parasztság számára ismeretlenek maradtak.

Sárkeresztesen is, ahogy a Móri-völgy és a Zámolyi-medence több falujában temetőkör, a koporsóba, a halott mellé helyezték kedvelt pipáját. Ez egyrészt ősi szokás volt, másrészt jelezte egy hiedelem halványulását. A halott mellé már nem a túlvilágon szükségesnek tartott, hanem a neki kedves eszközt rakták.⁴

3. *A szivar* szót Vörösmarty Mihály (1800–1855) költő alkotta. A nyelv befogadta, elterjedt, ám a *szivarozás* mint a jómód jele, inkább úri szokás volt, csak bizonyos társadalmi rétegekhez kötődött. Viszont a polgárosodással mégis terjedt.⁵ Sárkeresztesen szivart a helyi intelligencia és egy-két iparos szivott. Parasztember nem tett a szájába szivart. Az egy kivétel Kiss Lajos volt, aki meg is kapta a neve elé a *Szivar* ragadványnevet, melyet még a helyi nyilvántartásokban is használtak.

Az I. világháború után a *cigaretta*, a *cigarettazás* mind nagyobb tért hódított, hogy aztán általános legyen. A cigarettát a dohányos maga *sodorta*, papírját nyálával ragasztotta össze. A cigarettadohány tar-

A sárkeresztesi református pap, a szivarozó jegyző és a kántortanító vasárnap délutáni kártyacsatája a XX. század legelején

³ *Gelencsér József*: Egy sárkeresztesi faragó bognár. In: Alba Regia 41. Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár, 2012. 21?27.

⁴ *Gelencsér József?Lukács László*: Szép napunk támadt... A népszokások Fejér megyében. Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár, 1991. 481.

⁵ *Vajkai Zsófia*: Érdekességek a dohányzás történetéből. In: Alexander Brody (szerk.): Füst. Hamu és Gyámánt, illetve Alibi Kft., Alibi 16. Budapest, 2016. 176?183.

tására a már említett *acsó*, később a fém doboz, a *dózni* szolgált. Tekintve, hogy nálunk, Fiumében 1865-ben gyártottak először cigarettát, megállapítható, sárkeresztesi elterjedéséhez mintegy fél évszázad kellett. A megyebeli növekvő népszerűséget jelzi, hogy Székesfehérváron 1914 januárjában már hamisított egyiptomi cigarettát árult G. E., volt pincér. A rendőrség 6000 db-ot talált nála. Az elkövetőt letartóztatták, mert már Nagykarolyban adós maradt 4 nap fogházbüntetés letöltésével.⁶

Az ország különböző vidékein, így Arad, Békés, Csanád, Csongrád, Szabolcs megyékben valamint a Bánságban, és másutt is dohánykertész falvak jöttek létre.⁷ Fejér megyében az alapi dohány emelkedett a mezőföldi kistajat meghaladó hírnévre.

4. Sárkeresztes talaja, mikroklímája nem volt igazán alkalmas a dohánytermesztésre, hiányzott ehhez a hagyomány és a mélyebb szakmai ismeret is. A faluban a dohányosok saját maguk és családjuk szükségletére mégis termeltek dohányt. Mivel az 1850. november 29-i császári nyílt paranccsal 1851. március 1-től bevezetésre került a dohánymonopólium, vagyis a kincstári dohánygyedárúság, így csak titokban tették.

A dohánygyedárúság azt jelentette, hogy a dohánygyártmány élvezetre készítése kizárólag az államkincstár joga volt. A kiegyezésig az osztrák jövedéki igazgatás érvényesült, azt követően viszont különvált tőle a Magyar Királyi Dohányjövédék. A jövedéki termésetből következően a teljes monopólium kiterjedt mind az előállításra (termelés), mind a forgalomba hozatalra (kereskedelem). A termelőnek a termelésre engedélyt kellett kérni, termését a kincstár raktárába volt köteles beszállítani. Maga nem adhatott el belőle, a saját használatra termelt dohány után is illetéket kellett fizetni. Mint Szilágyi Miklós néprajzkutató rámutatott, ez ellentétes volt a parasztság önellátási eszményével. Értetlenül fogadták, hogy amit saját munkával, maguknak termeltek, az ő tulajdonuk, ők fogyasztják el, az után még nekik kell fizetni.⁸ Érdemes a szabályozást alaposan áttekinteni, mert jól érzékelteti a kincstár minél nagyobb bevételre való törekvését és az ehhez kapcsolódó igen részletes, korlátokkal teli, bürokratikus eljárást. A nehéz nyelvezetű szövegezés figyelmes értelmezést kívánt.

A vizsgált korszakban, témánk szempontjából irányadó, legfontosabb két jogszabály az 1868: XV. tc. és az ezt módosító 1876: IV. tc. volt. A dohányjövédék iránt hozott előbbi törvény a fennálló szabályokat átmenetileg érvényben tartotta és csak részben módosította. A dohánytermelők, akár a kincstár számára, akár kivitelre termeltek dohányt, engedélyi illetéket voltak kötelesek fizetni. A kincstári raktárba történő kötelező dohánybeszállításkor a termelőnek saját magának, 16. évét túlhaladott férfi családtagjának, feles kertészének és ezek hasonló életkorú családtagjainak 12 font közönséges pipadohányt, meghatározott minőségben, azonnal fizetendő fogyasztási illeték mellett a beváltó bizottságok meghagytak. Némileg más elbírálás alá estek a csak maguknak termelők. A termelést saját használatra kizárólag a belsőséghez tartozó házikertben vagy egy darabban levő földretn lehetett folytatni, szabályos négyszög alakú, az engedélyért való bejelentésben megjelölt területen. A maga termelte dohányt a termelő csak pipadohányként és maga, valamint férfi családtagjai által használhatta fel. Saját használatra a dohánytermelési engedély alapesetben 20 négyszögöltre szólt, amit minden 16 esztendő megvalósított férfi családtag esetén 10 négyszögöltre, maximum 70 négyszögölgig növelni lehetett. A saját használatra termelő a felügyeleti illetéken felül fogyasztási illetéket is köteles volt fizetni. Mindegyik csoportnál az így átengedett (!) dohányt csak pipadohányként és az igazolási okmányban megnevezettek által lehetett felhasználni. A másnak átadás tilos volt.

A saját használatra való dohánytermelés iránti bejelentést a termelői év január 15-ig kellett a községi eljárásnál megtenni, mely a kétfajta illetéket is beszedte. A községi eljárások voltak kötelesek az engedélyezett területnagyságot figyelni, az ennél nagyobb területen a dohánypalántákat megsemmisíteni és a pénzbírságot kiszabni. Részben azonos, részben eltérő szabályok vonatkoztak a kivitelre termelőkre.

Az 1876: IV. tc. a kincstár számára történő dohánytermelés engedélyezését a dohánybeváltó felügyelőségekhez telepítette, míg a saját használatra termelés engedélyezése a pénzügyi igazgatóságnál volt. Változatlan felügyeleti illeték mellett duplájára nőtt a fogyasztási illeték. További megszorításként rendelkezett a törvény arról is, hogy a saját használatra termelt dohány engedélyokmánya csak a következő év végéig érvényes. Azon túl kizárólag újabb bejelentés esetén lehetett megtartani.

⁶ Székesfehérvár és Vidéke 1914. január 7. 2.

⁷ Kósa László: Dohány. In: *Ortutay Gyula* (főszerk.): Magyar néprajzi lexikon 1. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977. 593–596.

⁸ Szilágyi Miklós: Törvények, szokásjog, jogszokás. In: *Paládi-Kovács Attila* (főszerk.): Magyar néprajz 8. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2000. 694–759.

A kincstár számára beszállított dohánynál a korábbi törvényben megjelölt személyek részére megagyandó dohány mennyiség fejenként 10 kg-ra módosult, 50 %-al megemelt fogyasztási illeték mellett. Nőtt a községi előljárók feladata is a dohánytermelés adminisztrációja körül. Kötelesek voltak a tisztviselőkkel és a szolgálkakkal együtt a dohánycsempészetet akadályozni. Az előljárók és alkalmazottaik mulasztását szigorú pénzbírsággal szankcionálták. Jövedéki kihágás esetén nőtt a fogyasztási (engedélyezési) illeték. A növény kötelező megsemmisítése mellett meghatározott bírsággal büntette a törvény az engedély nélküli dohányültetést és a másnemű növények közé elszórtan beültetést. A túlültetésnél csak pénzbírság volt a szankció, mely nem párosult megsemmisítéssel. Büntette a jogalkotó a dohánytermék tilalomellenes készítését és forgalomba hozatalát is. Külön is nevesítve e körben a dohányról való házalást, a dohánynak nyilvános helyen forgalomba hozatalát. Szankcionálta a tiltott birtoklást is. A pénzbírság behajthatatlanság esetén főgházbüntetésre volt átváltoztatható. A jogszabályok a II. világháború utánig maradtak hatályban. A végrehajtásról pedig a pénzügyminiszter adott ki több rendeletet.

5. A dohányt a szocializmus időszakában csak a kijelölt vállalattal kötött szerződés alapján volt szabad termelni és azt teljes egészében át kellett adni a vállalatnak. Az utóbbi pedig forgalmi adó fizetésére volt köteles. A dohány változatlanul jövedéki terméknek minősült. Az ellenőrzés alól elvont dohány után dohányjövédéki illetéket kellett fizetni.

A dohányjövédéki szabályok betartatása, illetve a dohányilleték behajtása érdekében egyenruhás tisztviselők jártak el. A falvak népe velük, a *fináncokkal*, vagyis a pénzügyőrökkel találkozott. Hivatatosan ők voltak „*az állami pénzügyigazgatás rendészeti közegei*”, a szocializmus idején a pénzügyőrség, illetve 1963-tól a vám- és pénzügyőrségnek egyenruha és fegyver viselésére jogosult rendészeti testületi tagjai. Széles körű jogokkal rendelkeztek. A sárkeresztusi nép számára a *finánc* szónak ellenzenvenes tartalma volt, kifejezte a tőlük való félelmet, az irántuk érzett antipátiát, de a többi egyenruhához képest a lenézést is. Kötelezettségük teljesítését szaglászásnak, kutakodásnak tekintették. Bizonyos előzékenységgel, kínálással mégis igyekeztek jóindulatukat elnyerni. A szeszilleték, valamint a borforgalmi adó kapcsán szintén velük találkoztak. Az élménybeszélésekben, igaz történetekben nem ostoba, kijátszható személyekként szerepeltek. Még inkább kizárt volt 1945 előtt a csendőrök és rendőrök ilyen megítélése. (Ennek ellenkezője talán csak az alábbi, tűzkórus adomában lelhető fel.)

Mondhatni természetes, hogy a felsorolt igen bürokratikus, jelentős anyagi terhet okozó, szigorú szabályokat a sárkeresztiesek igyekeztek teljes mértékben megkerülni. Hosszú időn át, lényegében 1851-től egészen az 1960-as évekig törvényrontó jogszokások éltek e vonatkozásban a községben, akár csak az egész országban.

A sárkeresztusi adatok mindezekből következően hiányosak, hiszen senki nem beszélt a szabályok megszegéséről, különösen a termelő nem. Annyi mégis megállapítható, hogy a ház mögötti kertekben természetek maguknak egynehány tövet. Meg további olyan helyeken, ahol nem volt feltűnő, nem akadt meg rajta másnak, főleg a fináncnak a szeme. Ezért nevelték többen kukorica között. Egyesek öntözték is. Volt, aki sok éven át termelt, mások csak esetenként. Amikor nem lehetett dohányt vásárolni, így a II. világháború után néhány évig, valamint 1956 után egy-két esztendeig a korábbinál is többen vetettek. De ez már az utolsó időszak volt. 1945 körül ismeretlen helyről, ismeretlen személyek hozták a dohánymagot, azt vetették el. Általában erős hatású, vastag levelű *cserebi* vagy *cselebi dohányt* természetek, amely a közönséges fajták közé tartozott. Másutt nevezték ezt *parasztdohánynak* is. A leszedett dohányleveleket kisímították, felfűzték, az udvarban hátul, a több funkciójú pajta oldalán vagy benn a pajtában szárították. Télen, a faluban készített *dohánvággóval* vágják meg, pipába *tömték* vagy cigarettát *sodortak* belőle. A jó minőségű bosznia-hercegovinai dohányt még a II. világháború után is vágakozva emlegették.

6. A katonafiúk rendszeresen vittek haza a kantinból férfi hozzátartozóiknak pipadohányt, majd 1938-tól Honvéd cigarettát, mely lényegesen olcsóbb volt, mint amit a civil életben venni lehetett. A hivatalos elnevezés a „*mérsékelt árú dohánygyártmány*” volt. A 136. 857/1938. sz. PM. rendelet vezette be, rendszeresítette a honvédség dohánygyártmány szükségletének kielégítésére az addig használt „*mérsékelt árú pipadohány (limitó)*” mellett a mérsékelt árú szivarkát azaz cigarettát. Ez sárgásfehér színű hüvelyben (papírban), a rá nyomtatott *Honvéd* felirattal készült. Száz darab Honvéd szivarkának mindössze 75 fillér volt az ára. Mindkét mérsékelt árú termék a dohányáru-raktárakból a dohány-nagykereskedőkhöz került, akiktől a kisárusoknak a beiktatásával igényelhetett a honvédség kötelékébe tartozó csapat. A két, említett dohánytermékre csak a honvédség tényleges szolgálatában álló, legénységi állományú (tiszthelyettes, tisztos, legénység) tagjai voltak igényjogosultak. Egy személy részére legfeljebb napi 20 db szivarka vagy 8 db, egyenként 100 g-os pipadohány volt igényelhető. A részletesen szabályozott, ugyancsak bürokratikus eljárás folyamatát a 102.900/1942. sz. PM. rendelet módosította.

Honvéd szivarkát csak az igényjogosultak és csak saját szükségletre vásárolhattak, azt tovább nem adhatták. A rendelkezés megszegése az 1868: XIV. tc. és az 1876: IV. tc. alapján volt büntetendő mint dohányjövédéki kihágás.⁹ Mindezzel szemben alakult ki a fentebb említett törvényrontó jogszokás mint általános gyakorlat, melyet a túlszabályozás sem tudott megakadályozni.

7. A finánc nem látta *szüzdohány* 1851 után, a levert szabadságharcot követően a nemzeti (passzív) ellenállás szimbóluma lett. Jókai Mór (1825–1904) a neoabszolutizmus idejének szépirodalmi krónikásaként Az új földesúr c. regényében (1863) írta: „*Már ezentúl nem lehet szüzdohányt színi: be van hozva a monopólium; a dohányt csak trafikból lehet hozatni, különben házmotozásnak teszi ki magát az ember; s ha tiltott kedvencét megkapják nála, nagy pénzzel lesz adósa a státusnak.*” A regény egyik hőse, Garanvölgyi Ádám ezek után ősi tajtékpipáját felvitte a padlásra, nem dohányzott többet. Öreg kasznárja, Kampós úr éppen ellenkezőleg tett. Csak azért is szüzdohányt szívott! Azt nem lehetett tudni, hogy hol tett rá szert, a fináncoktól pedig nem ijedt meg. Ha valahol rászedte őket, azt nagy virtusnak tartotta.¹⁰ Később is a kurázi egyik fajtájának számított a szüzdohány szívása és az ezzel kínálás. Még egy irodalmi példa, a valóság egyik változata idézhető. Bródy Sándor (1863–1924) író 1883-ban gyulai lélekölő írónoki munkáját megunva indult el a fővárosba. Amikor némi kerülővel a losonci pályaudvarra érkezett, pakkjában egynehány font *rétháti szüzdohány* lapult, valamint a *Nyomor* c. könyve. Az Arad megyéből származó dohányt a finánc rögvest elkobozta, így maradt számára a *Nyomor*. Sárkeresztesen is elégedettséget váltott ki a termelőből, ha olcsóbban, az állam megkerülésével jutott élvezeti cikkéhez.

A pénzügyöröknek az engedély nélküli dohánytermeléssel szembeni tevékenysége különösen a II. világháború után vált aktívvá. A fináncokkal folytatott állandó küzdelmet, a felek változó sikerét, különböző magatartását mutatja az egyik narratíva. Gölöncsér Sándor 1945 után a front alatt leégett háza még álló falai között termesztett dohányt. Meg a kertjében is, amit a finánc észrevett és kikapált. Viszont a rossz házban növekvőt nem vette észre, az termett, Gölöncsér Sándor dicsekedett is vele. Egyik-másik közeli rokonának megmutatta, hogy milyen szép, nagy levele nőtt. Pár évvel később, a pálinkaháznál, több kóstolás után, mikor a nyelve jobban megoldódott, szóvá is tette a helyszínen ellenőrző pénzügyörök egyik cselekedetét: „*Hát szemléssz úr! Jól elbánt velem, mikor kivágta a kertembe a dohánt!*” A finánc ránézett és csak ennyit mondott: „*Örüljön Gölöncsér bácsi, hogy a rossz házban meghagytam!*” Egy másik alkalommal viszont a ládában tartott, szépen kisimított dohányleveleit a fináncok megtalálták, el is vitték. Nagyon *szentségölt* utána, de hiába. Az idős Őrsi János a Kis utcában, szintén a kertjében, sokakhoz hasonlóan a kukorica között nevelte a dohányt. Volt mikor a finánc megtalálta, *kibökötte*. Korábbi példa a közeli megyeszékhelyről hozható. 1905 őszén egy névtelen jóakarója feljelentette V. M. székesfehérvári gyékényszöveget, hogy szőlőjében dohányt termel. A helyszínelést végző rendőrbiztos és pénzügyőr felvigyázó 180 dohánykórót, 12 kg levelesdohányt és 25 dkg dohánymagot talált a padláson. Nevezett ellen a feljelentésben az is szerepelt, hogy dróthurkokat állít fel nyulakra. A hatóság emberei így e tekintetben is kutattak. Nem hiába, mert a szőlőben nagy mennyiségű hurkot találtak. V. ellen az eljárás mindkét kihágás miatt megindult.¹¹

8. Az első öngyújtót 1823-ban készítette el a német Johann Wolfgang Döbereiner kémikus. Vagy száz év kellett ahhoz, hogy a sárkeresztesi parasztság is használja. A jogszabályi rendelkezések a forgalmazására a dohányárusítókat jogosították fel. Az 1922: XII. tc. 46. §-ára figyelemmel a dohánytermék eladására jogosító engedélyt a pénzügyi hatóság adta ki. A dohányzáshoz szükséges mellékcikkek (pl. pipa, szipka, gyufa) árusítására az engedéllyel rendelkező dohányárusítók voltak jogosultak.¹² A gyújtószerszámok, így az öngyújtó árusítására viszont a 60.500/1935. sz. PM. r. 5. §-a értelmében a pénzügyigazgatóságtól külön engedélyt kellett szerezni. A kérvényben hivatkozni kellett a dohányeladási engedély számára. Az öngyújtó működéséhez szükséges tűzkóárusítás pedig a PM. r. 6. § (1)-(5) bekezdése alapján csak további pénzügyigazgatósági engedély alapján volt lehetséges. Ezt a dohányárus, valamint az kaphatta meg, akinek gyújtószerszámok árusítására, előállítására, üzletszerű javítására engedélye volt. Tűzkövet kizárólag adójeggyel lezárt, egyedárusági csomagolásban volt szabad árusítani. Az engedélyeztetéssel és korlátozással teli szabályozás mögött a kincstári érdek, valamint az adók konkurenciaküzdeme is meglapult.

⁹ *Farkas-Meskó Illés*: Dohányárusítás. Törvények – Szabályok – Rendeletek. Hernádi Könyvkiadó Vállalat, Budapest, 1947, 138.

¹⁰ *Jókai Mór*: Az új földesúr. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1962. 6–7; 20–21.

¹¹ Székesfehérvári Friss Ujság 1905. október 15. 1.

¹² *Tusnádi Élthes Gyula*: Ipar-kereskedelem. Rendőri Büntetőjog Tára IX. Garab József Könyvnyomdája, Cegléd, 1943. 526–527.

A falusiak, így a sárkeresztesiek az öngyújtót mégsem a dohányárusoktól vásárolták. Hanem iparosok, főleg székesfehérváriak által, házilag készített *réz öngyújtókat* használtak. Ezekhez olcsóbban juthattak hozzá. A fényes rézeszköznek ráadásul némi presztízserő is volt. A benzín a réztartályból áramlott ki, és a tűzkő szikrája gyújtotta meg.

A tűzkő a kvarc egyik változata, melyhez vásárokon olcsóbban lehetett hozzájutni, mint az árudákban. A két világháború között állítólag Csehszlovákiából csempészték be. Felnőtt férfiak titkon árusították a vásári sokaságban. Odaléptek a dohányosok csoportjához, halk, sziszegő hangon ajánlották árujukat: „*Tűszkü, tűszkü!*” A sárkeresztesi hagyományba tartozó adoma szerint, ilyenkor előfordult, hogy hivatalos személy kérdezett rájuk: „*Mit beszél maga, mit árul maga?*” A válasz már készen volt: „*Én semmit, csak azt mondtam, hogy küszködünk, küszködünk!*” Vélhetően ez is vándoradoma, illetőleg a csempészek árultak az egész nyelvterületen azonos módon. Ugyanis Lászlóffy Aladár (1937–2009) erdélyi író *A pokolban is egy malomban őrlünk* c. esszéjében is felbukkant. A magyarság sorsára utalva írta: „*Küszködünk egyszóval. Így vágta ki magát a csempész tűzkő-árus is a háború utáni infláció idején, amikor valami rendőr-féle rákérdezett a félhangos hadarására: tűzkő-tűzkő-tűzkő.*”¹³

A XX. század első harmadának sárkeresztesi öregjei az öngyújtót nem szerették, nem is használták. A minden érdes felületen lángra kapó, meggyulladó gyufa volt az eszközük. Ősibb megoldásként pipázáshoz a tűzhelyről nyertek lángot, parasztat. A kerges kezű öregek közt volt olyan is, aki két ujjával egy pillanatra fel tudta csípni a parasztat és gyorsan a pipájába tette. A II. világháború után Sárkeresztesen is széles körűvé, mondhatni általánossá vált a bolti gyufa használata.

A cigaretta *pödrése* fokozatosan szorult vissza. A cigarettázók már 1945 előtt megismerkedtek a készen kapott Honvéd szivarka kényelmével. Így az 1950-es években mind többen tértek rá az egy-egy doboznyi cigaretta vásárlására. Az 1959-es tsz-szervezésig 3 márka terjedt el a községben. A Kossuth cigaretta 1948-tól, a legerősebb dohányosok számára a Munkás 1945-től volt kapható. Az 1921 és 1945 között már gyártott, de a faluban még nem szívott Symphonia az újragyártásától, 1957-től átmenetileg a legnépszerűbb lett. A tsz megszervezésével (1953, illetve 1959) a parasztember rendelkezésére álló saját földterület és az idő összezsugorodott. Alig maradt mód, lehetőség a titkolt dohánytermesztésre. Ezek a körülmények is hozzájárultak a tiltott tevékenység visszaszorulásához.

9. Megállapítható, hogy a dohánytermékek termelése, fogyasztása terén a mindenkori állami szabályozással szemben erőteljes törvényrontó jogszokások éltek. A jogszokások illetően alkalmazásával a közösség egyetértett vagy azt hallgatólagosan tudomásul vette. Az egyéni elhatározást, cselekedetet a közösség szentesítette.

Gelencsér József

XX. századi változások a Sárköz táncéletében

Malonyay Dezső és csapata a XX. század első évtizedében járt a Sárközben. Vizsgálva, tanulmányozva az itt élő emberek életét és népművészetét, a táncokról is készítettek feljegyzéseket. Az 1912-ben megjelent *A magyar nép művészete* című sorozat negyedik kötetében olvashatunk a női táncokról. A leírásból sok mindent megtudhatunk a táncélet akkori állapotáról.

Virágkorát élte még a *játszó*, a sárközi emberek vasárnap délutáni időtöltése, mely eseménye volt a falu teljes lakosságának. Helyszíne korábban a templom piaca volt: „... *régen, itt gyülekeztek a délutáni könyörgés után, külön a férfiak, külön a nők és külön a lányok, külön a férfias asszonyok.*” (1) Amikor Malonyaiék ott jártak, akkor már a kocsmá mellett volt a *játszó*: „*Mondják, azért hagyták el a templom piacát, mert akadt olyan sivárabb kedvű lelkipásztor, akinek nem tetszett a templom árnyékában üzött vigalom.*” A múlt század hatvanas éveiben megkérdezett decsi adatközlők (Pusztai Tóth Sára, Békás Jánosné) elmondása szerint a falu melletti síkon volt a *játszó*. A nóta is erre utal: „*Lesütött a nap a síkra...*”

A *játszó* az egész falu eseménye volt: „*Eljönnek a bandák, négy, öt, tíz leány, a fiatal menyecskék, a fiatal anyák, karjukon a kicsi lelköm-aranyom, jönnek az öreg szülők is, de még a kis leánykák is jönnek,*

¹³ Lászlóffy Aladár: A pokolban is egy malomban őrlünk. HÍD 2001/6-7. 607-608.

már fölpártázva, csillegőt tanulni.” (1) Fórum volt, ahol minden korosztály megtalálta a helyét. A lányok játszottak, és itt tanultak meg táncolni. A táncot, amit jártak, *csillegőnek, babázónak, lépőnek* nevezték. De valójában nem is tartották ezt táncnak. „*Nem is tánc ez! Ősi szertartás maradáka, pogány elejünk istentiszteleti szertartásának a lelke él még ma is a csillegőben, a lépőben, meg az ugrósban, amit a sárközi fehérnép táncol. Csak a fehérnép, férfi közöttük nappal soha.*” (1) A sárközi falvakban nagybőjt idején is *karikáztak*. A szépen felöltözött lányok *karikába* álltak, „... a leánysereg összefogóva nagy kört képezett, a bús nóták mellett énekelve lépegetett lassú mozgással”. (2) A kör mindig a nap mozgásával egy irányba haladt. Hosszú ideig járták a *lépőt*, 11 szótagos 5/8-os dallamokat énekeltek, melyekhez számtalan lírai szöveg kapcsolódott. Ezeknek a dallamoknak sajátos funkciója volt, hogy csak a *karikázóhoz* kapcsolódtak. Mai napig őrzik azt a régies állapotot, amely megelőzte az új népdalstílus kialakulását. Dallamát, szövegét csak az öt sárközi falu lakói ismerték. A *lépőt* csak rövid időre szakította meg a *csárdás*, illetve a *futó*. A tánc szerkezete az új stílus kialakulása előtt minden bizonnyal kétrészes volt. A *lépőt* rövid *futó* követte, amit 7, 8 szótagos egyenletes lüktetésű dudánótákra táncoltak. A *csárdás* a XIX. század második felében, vagy inkább a vége felé ékelődött be a két korábbi alkotórész közé. Zenei anyaga az új stílusú népdalkincsből táplálkozik, többnyire tripódikus, 4/4-es ütemű, és a szöveghez alkalmazkodó pontozott ritmus a jellemző. A lányok saját énekükre táncoltak, e táncnak hangszeres zenekísérete nem volt.

A *játszó* mint a falu ünnepnapjainak meghatározó jelensége az első világháború idején elvesztette jelentőségét, és a húszas évek elején kiment a divatból. A hatvanas évek idős adatközlőinek saját emléke már nem volt, csak a *szülikék* elbeszélései alapján beszéltek róla. A *karikázó* továbbélésére azonban akadt alkalom. Járták a *lépőt* a kocsma udvarában, vagy a szőlőörzés alkalmával. A tánc megmaradt, a XX. század közepén felerősödött néprajzi gyűjtések alkalmával még sikerült néhány kései változatát filmen is rögzíteni. Manapság pedig a helyi népi együttesek éltetik tovább. Sok néptáncgyűjtés műsorán is szerepel, sajnos legtöbb alkalommal eltorzítva, formális elemekre koncentrálna, figyelmen kívül hagyva az eredeti tartalmat.

„*A férfitáncok legrégebbi rétege a kanásztánc típusú virtuóz szólótánc volt. A húshagyókor tartott farsangi mulatságon a kanászok mulatozás közben bottal, illetve fokosbaltával járták a táncot: kézben tartva, láb alatt átadogatva, és a földre tett botokat átugrálva.*” (3) Ennek azonban már csak halvány emléke maradt meg a múlt század derekára. Az eszközös táncok kései maradáka a lakodalmakban megjelenő *szakácsasszonyok tánc*. Ez motivikailag nagyon elszegényedve, de akár még a mai napig is tetten érhető. Az *ugrós* tánc típus azonban életképesnek bizonyult, és a filmezések idejében még változtatott formában élt. Jellemzője, hogy minden formában, szólóban, párosan és csoportosan is táncolták. Körben kézfogással, kigyózásszerűen haladva, férfiak és nők egyaránt. Jellemző forma a csillag alakban történő kézfogás. A kísérezene régi stílusú kanásztáncdallamokból áll, amit általában énekeltek is. A tánc motívikája változatos. Általában kétmegyedes elemekből álló kettő-, három-, sőt négyrészes összetett motívumokat is táncoltak. Ez az állapot azonban a társadalmi változások következtében erősen megkopott. Az ötvenes években még nagyon sok ember anyanyelvüként tudta használni a táncot, amit még természetes úton tanult meg. A háború utáni években a régi táncalkalmak megfogyatkoztak, a népviselet kikopott a mindennapi gyakorlatból. Az 1948 után kibontakozó néptáncmozgalom látszólag segítség volt a táncok továbbélésére, de valójában okozója volt a sematikussá válásnak. Az akkor még élő, és a színpadon is jelenlévő nagy mesterek – Fülöp Ferenc, K. Kovács János, Bóli János – nem tudtak példaképek lenni. A két világháború közötti időben a tánc fokozatosan kikopott az emberek életéből, 1945 után pedig visszaszorult a színpadra.

A tánckezdő férfiszólónak még a hatvanas évek elején is – igaz szórványos, de – kitűnő példáját lehetett látni Decsen és Sárpilisén. Korábban általánosan létezhetett, „*mert ahol már kihalt is, az idősebbek a csárdás első lassú részét verbunknak nevezik.*” (3) Ezek a táncok „*a nyugati dialektus kötetlen szóló-verbunkjainak legszebb változatai. Érződik rajtuk az új magyar táncstílust átható népi-nemzeti íz, a múlt századi verbunk, sőt a tánciskolás műmagyar táncok megtermékenyítő hatása is.*” (4) Szerencsére az utolsó képviselőt táncát megőrizte a filmszalag, és lehetséges az újratánítás, az újratanulás, mert manapság már csak a színpad az a tér, ahol tovább lehet éltetni.

A *csárdás*, a legújabb stílus a XX. század elején élhette virágkorát. Korábban a *verbunkhoz* kapcsolódó lassú rész motívumkincse eléggé szűkszavú, ám a *friss* annál gazdagabb. Látva a sárpilisí Bóli János táncát, magam is tanúja lehettem még a hatvanas évek elején. Szomorú tény, hogy a hiteles adatközlőtől senki sem tudta megtanulni. Továbbéltetése, újratánítása csak a ránk maradt filmfelvétel alapján, szakszerű és lelkiismeretes elemző munkával lehetséges.

A XX. század első évtizedében a sárközi emberek életének szerves része volt az ének és a tánc. A megszületett gyermek az első dalt, és az első táncos lépéseket a *szülikétől* tanulta. A faluközösségben és

a családok életében is egymást követték a táncos alkalmak. A lányok még nagybőjt idején is *karikáztak*. A két világháború megviselte az emberek lelkét, életükben egyre kevesebb lett a tánc. A sárközi parasztgazdaságokra nagy hatással volt a polgárosodás. Gazdagon virágzott a nők népviselete, de a férfiak már polgári ruhában álltak a fényképezőgép elé.

Már az első világháború előtt megjelent a sárközi falvakban a tánciskola. A falusi ember nehezen fogadja, de mégis terjednek az izléstelennek tartott városi táncok, „*gondoljunk a városiasan öltözött legényekre, amint a népies ruhába öltözött lányokat átölelve elcsoszogják ezeket a táncnak nevezett, egyénséguiktól oly idegen táncmozdulatokat.*” (3) A *polkát*, a *bostont*, a *foxot*. E táncok megjelenésével megszűnt a hagyományos táncok egyeduralma. A falusi kocsmákban és egyéb tánchelyeken is háttérbe szorultak a régi sílusú táncok és a *csárdás* is. A tánckezdő férfiszóló, a *verbunk* szinte teljesen kiszorult a mindennapos gyakorlatból. Külön szerencse, hogy az ötvenes évek közepére még maradt hírmondó a decsi Fülöp Ferenc, és a sárpilisi K. Kovács János személyében. A tánciskolákkal terjedő műmagyar táncok hatása még ma is visszaköszön a szüreti mulatságokon bemutatott alkalmi táncok formájában és a megmaradt *verbunkban* is.

A helyi hagyományra hatással volt az 1931-ben megjelent Gyöngyösbokrétá mozgalom. A bokrétások látták más vidékek táncait, a színpadi jelenlét az előadásmódban eredményezett apróbb változásokat, új dalokat hoztak haza. Tevékenységük nyomán a táncok a színpadi formában éltek tovább. A XX. században a faluban is megjelent a film, és különösen a táncoló dzsentrik mulatós figurái megfertőzték a táncot. Megjelent a *rezgőcsárdás*, amely karakterében elüt a sárközi emberek mozgásvilágától.

A második világháború után megjelent mozgalmak fellendítették a táncolási kedvet. Lehetővé vált a néprajzi filmezés, amely szinte az utolsó pillanatban történhetett, de még volt alkalom arra, hogy értékes elemeket dokumentáljon. Minden sárközi faluban alakult népi együttes vagy táncscsoport. Az akkor színpadra lépő idősebb korosztály még értékes, szinte archaikus elemeket is táncolt. A korábban már említett mesterek adták a példát, de – sajnos – szakértelem hiányában táncukat nem tudták továbbadni. Megjelentek a budapesti instruktorok, akik jó szándékkal akartak segíteni, de idegen elemeket is tanítottak és a színpadra emelés közben akaratlanul is torzították a hagyományos mozgást. A mozgalomban nagyon felületes ismeretek alapján készültek színpadi összállítások, amelyek hamis képet mutatnak. Tisztelet a kivételnek, de ez a megállapítás még ma is igaz. Készült olyan sárközinek nevezett koreográfia, amely a mozgalom közhelygyűjteménye és a sárközi emberhez semmi köze.

Az utóbbi évtizedekben a sárközi emberek életmódja jelentősen megváltozott. Az életből kikoptak a hagyományos táncalkalmak. Eltűntek a zenekarok, amelyek a hagyományos táncokhoz szolgáltatták a zenét. A népművészeti örökség gazdag, méltán része a Szellemi Kulturális Örökségnek. A sárközi emberek büszkéek az értékeikre. A hímzés, a szövés, a viselet továbbéltetése tiszteletre méltó. Ám azt nem hajlandók észrevenni, hogy szakértelem híján a táncok elkorcsosulnak. Minden településen van táncscsoport vagy hagyományörző együttes, néhol még kettő is. Ám a táncok újratanítása felületes. Megfelelő szaktudás hiányában többnyire csak közhelyszerűen jelenik meg a színpadon. A régmúlt vagy napjaink mozgalmi divatjai nem segítik az értékek megőrzését.

A XX. században bekövetkezett legnagyobb változás a paraszti gazdálkodás és a hagyományos faluközösség felbomlása. Ennek következtében gyökeresen megváltozott az életmód. A tánc és az ének kiszorult a mindennapokból. Ha értékeinket őrizni akarjuk, azokat újra meg kell ismerni és képzett szakemberek segítségével újratanítva őrizni kell!

Szabadi Mihály

Felhasznált irodalom. *Malonyay Dezső*: 1. A magyar nép művészete. IV. A dunántúli magyar nép művészete. Franklin-Társulat, Bp., 1912. 59.; 2. *Martin György*: A magyar körtánc és európai rokonsága. Akadémiai Kiadó, Bp., 1979. 84.; 3. *Katona Imre*: Sárköz. Gondolat Kiadó, Bp., 1962. 194–195.; *Martin György*: Magyar tánc típusok és táncdialektusok. Népművelési Propagandairoda, Bp., 1982. 174.

KÖZGYŰJTEMÉNYEK

„Akik sohasem mernek folyam ellen úszni, azokat elviszi a víz”

A nagykaposi Erdélyi János Múzeum

A fenti Erdélyi János-gondolattal kezdődik a Csemadok nagykaposi szervezete által 1968-ban kiadott emlékfűzet, és ezt az idézetet találtam a Nagykapos és Vidéke Társulás által kiadott *Magyar Ház* című kiadvány földalján is. Nem véletlenül.

Amikor találkoztam kértem Gabri Rudolftól, a Nagykaposi Magyar Közösségi Ház igazgatójától, hogy elbeszéljessünk az Erdélyi János Múzeum megnyitásáról, amelyre 2016. november 16-án Potápi Árpád János nemzetpolitikáért felelős államtitkár részvételével került sor, önkéntelenül is az őszinte elismerés érzése kerített hatalmába. Az elismerés azoknak a nagykaposiaknak – és elsősorban Géczi Lajosnak – szólt, akik minden tőlük telhetőt megtettek azért, hogy Erdélyi János, a magyar irodalom és művelődéstörténet kimagasló alakja megmaradjon emlékezetünkben. Nehezen kitapintható, miként is indult el Nagykapos újkori történelmében az a folyamat, amely méltó helyére tette Erdélyi János és a város más kimagasló személyiségeinek emlékét, de egy-két gondolatot feltétlenül említésre méltónak találhatunk.

Amikor azon örömnünknek adunk hangot, hogy mennyire felemelő és dicső érzés egy-egy ilyen emlékműsoron részt venni, gyakran mellőzzük azoknak az embereknek a makacs elszántságát, akik tulajdonképpen vállukra vették ezt a feladatot és akadályt nem ismerve bontakoztattak ki egy több mint 50 éve tartó megemlékezés-sorozatát. Az egyik ilyen makacs ember, aki mert az ár ellen úszni, Géczi Lajos volt. Egyik emlékező írásában említi, hogy fiatal korában naponta járt el a nagykaposi református templom előtt és nem tulajdonított nagyobb jelentőséget a templom falában elhelyezett, Erdélyi János tiszteletére készített emléktáblának. Mindaddig, míg tanára, Turczel Lajos előadásainak köszönhetően rá nem döbbsent, milyen kiválóság emlékét őrzi az a bizonyos tábla. Lám, néha ennyi is elég.

Eleinte nem ment könnyen a dolog, mint Géczi Lajos írja, „*az ötvenes években a közönynek és értetlenségnek ugyancsak vastag falán kellett áthatolnunk*”, de a kitartás meghozta gyümölcsét. Az 1964-ben szervezett első megemlékezés (Erdélyi János születésének 150. évfordulója alkalmából) után már nem volt megállás. Sikerült felvenni a kapcsolatot Dobozyné Erdélyi Zsuzsannával és T. Erdélyi Ilonával, Erdélyi János unokáival (édesapjuk Erdélyi Pál a kolozsvári Egyetemi Könyvtár igazgatója volt), akik nagy lelkesedéssel kapcsolódtak bele a szervezési munkákba, amely azóta is egyik hajtómotorja az ünnepségek szervezésének.

A református templom oldalfalába elhelyezett emléktábla mellé Nagykaposon látványos és sikeres ünnepségek, konferenciák sorakoztak. A Csemadok alapszervezete, amely egy emberként állt ki a gondolat mellett, újabb és újabb ötletekkel bővítette a megemlékezések sorát és a meghívott vendégek listáját. Egyre többen mertek a közöny folyama ellen úszni, egyre többen ismerték fel, hogy ezen ünnepségek alkalmával nem csak Erdélyi János munkásságának a megismertetése a cél, hanem kulturális örökségünk, önazonosságunk, nemzeti hovatartozásunk nyílt felvállalása is. Az egyik ilyen ünnepség vendégeként Dobos László a következőt mondta: „... *Erdélyi életművének akusztikája van, a mához szól, közösségeket összehozó. A csehszlovákiai magyar kultúra teremtésének vagyunk a tanúi, művelődésünk teremtésének.*”

És a nagykaposiak teremtettek.

Ha csak az idei évet nézzük, akkor is látható, mekkora hatása van az 1964-ben elkezdett emlékünnepségnek, mivé nőtte ki magát az Erdélyi János pályáját és sokrétű tevékenységét ismertetni kívánó megemlékezés.

2016-ban tehát a Csemadok-alapszervezet és a Magyar Közösségi Ház szervezésében a már említett Erdélyi János Múzeum megnyitása mellett a következő rendezvények, események valósultak meg: Erdélyi János Mesemondó Verseny, Erdélyi János Emlékkonferencia, Erdélyi János Népdalverseny, Kárpát-medencei Kórustalálkozó az Erdélyi János nevét viselő vegyeskórus megalapításának 20. évfordulója tiszteletére, valamint Erdélyi János dokumentumportál elkészítése, melyen az Erdélyi János Múzeum anyaga érhető el digitális formában.

És most hadd szólaljon meg Gabri Rudolf, a Nagykaposi Magyar Közösségi Ház igazgatója, Gécz Lajos méltó és lelkiismeretes utódja, a rendezvények fő irányítója és szervezője:

– Nagykaposon az Erdélyi János Napokat Gécz Lajos tanár úr kezdeményezésére először ezerkilencszázhatvanégyben szerveztük meg. Ekkor született meg az a gondolat is, hogy keressük fel Erdélyi János leszármazottait, Erdélyi Ilonát és Erdélyi Zsuzsannát. Mindketten nagy örömmel fogadták megkeresésünket, sőt, Erdélyi Ilona, aki akkoriban az Országos Széchényi Könyvtárban dolgozott, a könyvtár vezetőségének beleegyezésével lefénymásolt minden Erdélyi János életével és életművével kapcsolatos dokumentumot, és azokat Nagykapos rendelkezésére bocsátotta. Ez az anyag – kibővítve az Erdélyi Zsuzsa asszony által összegyűjtött és elküldött anyaggal – lett aztán ezerkilencszázhatvanötben, a következő ünnepség keretében megnyitott Erdélyi Emlékszoba kiállítási anyaga. Ennek a rendezvénynek – amelyen már mindkét Erdélyi unoka megjelent – a fő szervezője a Csemadok nagykaposi szervezete lett, s a művelődési házban elhelyezett kiállítási anyag gondozását, ápolását és bővítését is ez a szervezet vállalta fel.

– *Honnan lehetett még „anyagot” szerezni?*

– A további gyűjtés keretében először is Sárospatakkal vették fel a kapcsolatot, pontosabban Dobay Béla tanár úrral és a Sárospataki Nagykönyvtár képviselőivel. Ezzel az anyaggal tovább bővült az emlékszoba anyaga, valamint Gécz Lajos kezdeményezésére a rendezvények beszámolóit, felszólalásait is összegyűjtöttük és rögzítettük egy krónikában. Ebben a krónikában tehát minden egyes rendezvény forgatókönyve, felszólalóinak szövege és a meghívottak, pontosabban a megjelent vendégek névsora is megtalálható. Ezt a krónikát Gécz Lajos halála után a szervezetünk örökölte meg.

– *Ekkor még mindig a művelődési házban volt az anyag...*

– Igen, és meglehetősen hányatott sorsa volt, mert különböző okok miatt: átalakítások és hasonlók, gyakran költöztették, sőt, nemegyszer méltatlan körülmények közé is került. Kétezerháromban, mikor a Magyar Közösségi Házat megalapítottuk, akkor mi sem volt természetesebb, mint hogy a „Ház” első előadótermet Erdélyi János Emlékszobának kereszteltük és a művelődési házból az egész anyagot áthoztuk ide. Ezt követően a hagyományos Erdélyi-émlékünnepségek szervezésébe a Magyar Közösségi Ház is bekapcsolódott, és a Gécz Lajos által elkezdett archiválást is tovább folytattuk.

– *Úgy tudom, nemcsak archiválással, de kiadással is foglalkoztok.*

– Valóban, több kiadványunk is megjelent, többek között az *Erdélyi János válogatott írásai*, melyet Demjénné Kovács Erna és Demjén Béla szerkesztett, s nyomdában van a *Magyar népköltések* egy válogatott kiadása, amely pedig majd jövő februárban jelenik meg, így ezekkel a kiadványokkal is bővül a kiállítás anyaga.

– *Am ez alatt az idő alatt nemcsak az Erdélyi-anyag bővült, hanem más személyek szellemi örökségét is felvállaltatok...*

– Az elmúlt években több, Erdélyi János emlékét ápoló személy eltávozott közülünk – Gécz Lajos tanár úr, Erdélyi Zsuzsanna néprajzkutató –, s a Csemadok alapszervezet képviselőitől jött az ötlet, hogy tegyük egy kicsit rangosabbá ezt a kiállítást azzal, hogy más jeles helyi személyiségeknek is helyet adunk benne. Erdélyi Ilona biztatott bennünket, hogy nyugodtan használjuk a múzeum megjelölést, mert bár terjedelmét tekintve nem olyan sok az anyag, de minőségét tekintve nyugodtan használhatjuk ezt a megnevezést. Ennek szellemében született az elhatározás, hogy idén az említett két személyen (Gécz Lajos, Erdélyi Zsuzsanna) kívül kibővítsük a kiállított anyagot, s próbáljuk meg feldolgozni azoknak a személyeknek az életét és életművét, akik városunkhoz kötődnek, tehát akik itt születtek, vagy akik munkásságuk révén kerültek kapcsolatba Nagykapossal. Így aztán jelenleg az emlékszobában megtekinthető minden eddig fellelhető anyag Erdélyi Jánosról, Erdélyi Zsuzsannáról, Gécz Lajosról, Herczegh Gézáról, Skultéty Csabáról és Mécs Lászlóról. Mécs László kivételével mindannyian díszpolgárai Nagykaposnak és mindannyiukat a Csemadok nagykaposi szervezete és a nagykaposi Magyar Közösségi Ház terjesztette fel erre a kitüntetésre. Ennek okán új tárlók kerültek ide és az idelátogatók digitális formában is megtekinthetnek minden anyagot. Az Erdélyi Jánossal és Mécs Lászlóval kapcsolatos anyagot két menüsorral a dokumentum menüben már a honlapunkra is sikerült felvinnünk, ez az anyag tehát a világon bárhol elérhető és megtekinthető. Érdekességként említem, hogy Mécs László

A múzeum kiállításának egy részlete

szaválata, tehát a saját versét szavaló Mécs László hangja szintén egy kattintással elérhető. Ennek a bővített kiállításnak az átadásra került sor idén, 2016 novemberében.

– *Az 1968-ban a városi parkban felállított, Nagy János alkotta Erdélyi-szobornak mi lett a sorsa?*

– A kilencvenes években sikerült elérni, hogy a Magyar Tanítási Nyelvű Alapiskola felvegye Erdélyi János nevét és a névadóünnepségek keretében a szobrot áthelyezték az iskola parkjába.

Gabri Rudolf átvezet a „múzeumba”, amelyben a régi emlékszoba anyaga mellett szép, áttekinthető tárlókban ott sorakoznak az említett személyiségek fényképei, életrajzi adatai, könyvei, levelezései.

1964-től hosszú utat tudnak maguk mögött. A régi, Géczi Lajos által rájuk testált krónika komoly kordokumentum. Lapjai között nézegetve régi, ismerős nevekkal találkozik az ember: Erdélyi- unokák, Dobos László, Czine Mihály, Fábian Zoltán, Tolvaj Bertalan, Ortutay Gyula, Koncsol László, Mács József, Montágh Imre, Püspöki Nagy Péter és nagyon hosszú a sor. Az emlékünnepe nagyon „kinötte magát”, olyannyira, hogy egy időben a helyi középiskolában Erdélyi Jánossal kapcsolatos kötelező tananyag is volt.

Az ember önkéntelenül is fejet hajt, és nagy tisztelettel néz fel erre a műre. Erdélyi János rendkívül kiterjedt életműve – amelyet még felsorolni is sok lenne – megdöbbeníti és elgondolkoztatja a kor emberét. Költészet, népköltészet, filozófia, kritikai írások, szépirodalom, útleírások teszik változatosá pályáját. S ez életmű kisugárzása máig sem vesztett erejéből. Még most is megérinti a megilletődött emlékezőt, aki ha nem is ismeri részletesen és átfogóan minden munkáját, az emlékezés szervezőinek köszönhetően élő örökségként tekint rá.

Köszönet érte!

Hogya György

TERMÉS

„Leg”-ek és jelképek a somoskői várról

A somoskői vár (Szlovák Köztársaság, Losonci járás, Sátorosbánya, Šiatorská Bukovinka) nemcsak a környezetéből kiemelkedő kúpszerű formájával hívja fel magára a figyelmet, hanem azzal a ténnyel is, hogy több „leg” és jelkép kapcsolódik hozzá. Hazánk földtani szempontból védelemre javasolt legelső területe, szimbóluma többek között a hajlott bazaltoszlopoknak, szimbóluma *A Hazatérés Napjának* és nem utolsósorban logója a közelmúltban az UNESCO védnöksége alá került Novohrad–Nógrád Geoparknak.

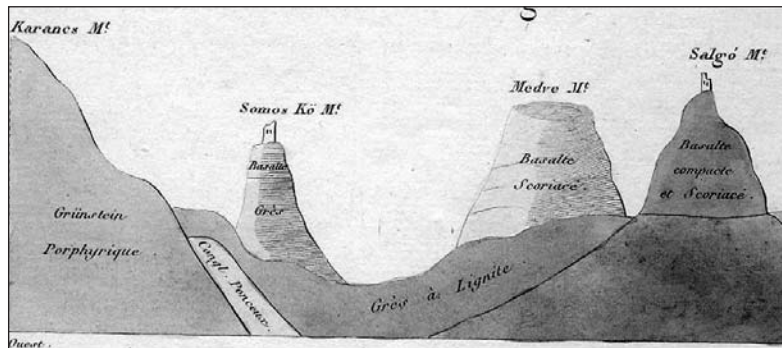
Kronológiai sorrendben vizsgálva az eseményeket a földtörténettel kell kezdeni az egész folyamatot. A kb. 700 km² kiterjedésű Nógrád-gömöri bazaltterületen 5–6 millió éven keresztül működtek a különböző típusú vulkánok (Konečný, V. et al 1995). A Várhegyet egy 4 millió évvel ezelőtti kitérés hozta létre. Ekkor a tüzes magma a 25–30 millió éves sekélytengeri üledékek, közötté vált homokkő rétegeit törte át. Valószínűleg szép, formás felépítménye volt, tetején kráterrel, mint pl. a Fuji, de annál sokkal kisebb, ami az idők során teljesen lepusztult, oly mértékig, hogy jelenleg már csak az egykori vulkánt megtápláló vulkáni csatorna szerkezetét láthatjuk (Prakfalvi P. et al. 2007, Elečko, M. et al 2001). Annak is egy különleges karsú, hajlott oszlopokból felépülő változatát. Az 5–6 szögletű, 8–10 cm átmérőjű hasábok kialakulása azzal van összefüggésben, hogy a kb. 1100–1200 °C hőmérsékletű láva kihűlése során zsugorodik, hasonlóan a felmelegített fémekhez. Gondoljunk csak arra, hogy milyen módon tették fel a vasabroncsot a szekerek kerekére. A zsugorodás folyamán pedig a méhsejtekre emlékeztető repedésrendszer alakult ki benne. A hajlottság pedig azzal magyarázható, hogy az oszlopok mindig merőlegesek a hűtőfelületre, itt pedig a kürtőcsatorna töltötte be azt a szerepet és mivel a hajlott volt, így az oszlopsorok is görbült formában szilárdultak meg.

A Vár-hegy életében a következő jelentősebb esemény a várépítés kora volt, hiszen éppen emiatt kapta az elnevezését. A jellegzetes kőrbástyás várat a XII–XIII. században kezdték felhúzni. Érdemes megfigyelni, hogy az akkori építőmesterek mennyire jól felismerték az oszlopokban rejlő lehetőséget. A vár túlnyomó többségét vízszintesen lerakott (Szontagh T. 1914) oszlopokból „rakták össze”, mint egy lego játékot. Gondoljunk bele: nem volt igazán haladás a munka, de nem kellett faragni, csak rakni. Kötőanyag nélkül.

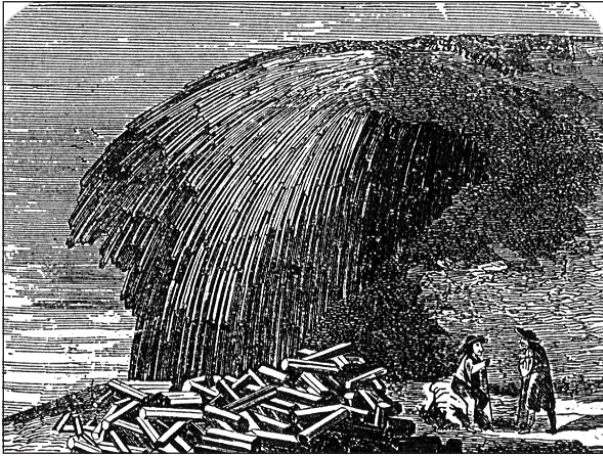
Jelenlegi ismereteink szerint az oszlopos bazalt első leírója Nógrád vármegye első monográfusa, Radványi Ferenc volt, aki a vármegye településeinek 1710–1716 közötti feldolgozásánál a következőket jegyezte meg Somoskőről: „engem csodálkozásra készitettek” (Radványi F. 1710–1716).

Jó száz évvel később, 1818-ban egy francia természettudós, Beudant egy színes földtani metszetet készített, amelyben a somoskői Vár-hegy is szerepel, ugyanakkor felismerte benne a megakristályokat és közetzárványokat (Dornyay B. 1933), amelyekről ma már tudjuk, hogy azok nagy mélységből, a kőpenyből származnak.

A hajlott oszlopkorról az eddig ismert első ábrázolás 1878-ból származik, de alkotóját nem ismerjük. Egy angol nyelvű tan-

Beudant 1818-ban készült földtaniszelvény-részlete a somoskői Vár-hegygel

A somoskői hajlott oszlopok első ábrázolása 1878-ból, Mendlik Alajos angolból fordított könyvében

*lopkúp*ra vonatkozólag. Az indítványozó felhozta, hogy míg az építészeti tárgyaink védelmet élvezhetnek, addig a „természet remekei a legkisebb figyelembe sem részesülnek” (Szontagh T. 1880). A javaslat sajnos nem talált igazi visszhangra, mert 1883-ban, vagyis 4 évvel az előterjesztés után Szontagh Tamás még arról panaszkodik egy cikkében, hogy „A központi választmány intézkedéséről ez idáig nincs tudomásom.”

Szomor Tamás (1903) leírása alapján, ha azt mérvadónak fogadjuk el, akkor azt is tudhatjuk, hogy az első fényképfelvétel 1902-ben készült a hajlott bazaltoszlopról. A szerző kitér arra, hogy nincsen olyan pont a bazaltoszlopok előtt, ahonnan fényképeket lehetne készíteni, ezért „a kitorés előtt álló fára erősítettük a fényképezőgép egyik lábát s a kép remekül sikerült” (Szomor T. 1903). És talán az sem meglepő, hogy a kép alkotója szintén egy geológus, Lörenthey Imre, a budapesti tudományegyetem tanára.

Bár írásos bizonyítékunk nincs rá, de logikailag bizonyára összefüggés tételezhető fel abban, hogy a Szontagh Tamás 1903-ban a Magyar Királyi Földtani Intézetben dolgozott mint osztálygeológus és ugyanebben az évben az intézet mecénása, Semsey Andor anyagi támogatásával felkéri Zemplén Gézát (aki akkoriban még egyetemista volt az Eötvös Kollégium tagjaként, de később *Kossuth-díjas* vegyész lett) a somoskői bazalt megfestésére (Móra L. 2004). Nyilvánvaló törekvése volt az intézetnek, hogy valamilyen módon valószínűleg rögzítse a földtani értékeket és mivel akkoriban még nem volt színes fényképfelvétel készítésére lehetősége, ezért a festmény tűnt a legmegfelelőbb megoldásnak.

Egy jegyzőkönyvből arról is tájékozódhatunk, hogy az oszlopok nemcsak nehezen fotózhatók helyszíne miatt, hanem nehéz a megközelíthetőségük. Ezen próbált segíteni az Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület Salgótarjáni Osztálya. Az osztály „a bazaltképződmény hozzáférhetővé tételét és kibontását határozta el, még pedig olyképpen, hogy a bazalt oszlopok mintegy 3 m. mélyen feltakarthatassanak s az így nyert föld és törmelék megfelelő szemlélőhely létesítésére fordítsák s a hozzá vezető út helyreállítását és megjelöltessék” (Jónásch A.–Hroziencsik I. 1908). Erre a tevékenységre 400 koronát szavaztak meg. „Megvalósulási” dokumentációról nincsen tudomásunk, de joggal feltételezhetjük, hogy ekkor alakították ki az ösvényt, takarították le nagyobb mélységig, a látványosságot növelve a bazaltoszlopok oldalát és alakították ki a „placcot”, ahonnan napjainkban is szemlélhetjük a feltárást.

Az 1920. június 4-én kihirdetett trianoni békediktátum következtében elcsatolták a Vár-hegyet, a Medves bazaltfennsíkját, Somoskő és Somoskőújfalu településekkel együtt. A hazafias érzelmeknek, a gazdasági érdekeknek és nem utolsósorban a szerencsés véletlennek köszönhetően, Krepuska Géza nemzetközi híró fül-orr-gégész-professzor, medvesi bazaltbánya-tulajdonos, Liphay B. Jenő, a Rimamurányi Vasmű Rt. és a hozzá tartozó medvesi szenterületek vezérigazgatója és Auer Pál jogi szakértő szervezésével, közreműködésével 1924. február 15-én visszacsatolták a két települést Magyarországhoz. Krepuska Géza kezelte az antant-bizottság egyik angol tagját, így valószínűleg szubjektív elemek is párosultak a döntéshez, de az egyik legfontosabb eleme a meggyőzésnek az volt, hogy a bizottságot arra ösztönözték: próbáljanak szlovák nyelven beszélni a lakossággal, de ez nem sikerülhetett a szín-

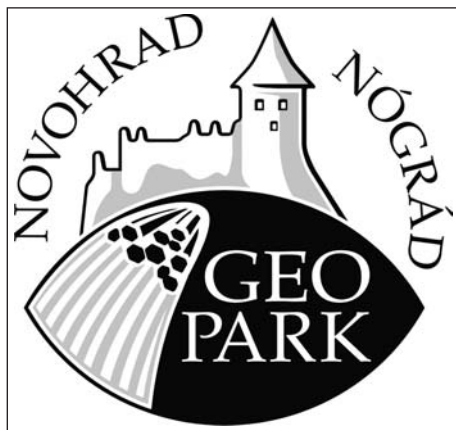
könyv magyarra fordított változatában található (Mendlik A. 1878) illusztrációként és a szövegkörnyezetből az derül ki, hogy az eredeti könyvben a rajz nem szerepelt, vagyis kimondottan a magyar fordítás-hoz készült az illusztráció.

A „leg”-ek sorát követve, egy országos jelentőségűt is találhatunk, ugyanis a hazánkban akkor még gyerekcipőben járó természetvédelem terén a legelső földtani tárgyú, védelemre javasolt helyszín az a fenti oszlopsor volt (Tóth Á. 2001). Szontagh Tamás geológus 1879-ben, a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók XX., Budapesten tartott nagygyűlésén tett indítványt a *A természet remekei óvása, gondozása, fenntartása érdekében, jelesen a somoskői bazalt osz-*

tiszta magyar faluban, Somoskőújfaluban. De a Vár-hegy „stratégiai” jelentősége miatt maradt Cseh-szlovákiában, így egyfajta szimbólummá is vált, mivel kettéválasztottak egy régóta egymásrautaltságban élő egységet: a várat és a hozzátartozó települést.

És a történet itt még nem ért véget. Angyal János lokálpatrióta a Somoskői Váralja Egyesülettel és a Somosi Kultúráért Alapítvánnyal együtt 1999-ben elhatározta, hogy a visszacsatolás napját *A Hazatérés Napjaként* fogják minden évben megünnepelni és ez azóta folyamatosan meg is történik. Szintén Angyal János nevéhez fűződik az Nemzetközi Ugrógála több éven keresztül somoskői megszervezése, amit az Eurosport is közvetített a nem mindennapi hátérrel, a somoskői várral.

Jugovics Lajos geológus kézírásos jegyzeteiből fény derült arra is, hogy 1941-ben egy keskeny nyomtávú vasutat építettek a bazaltoszlopok alatti kőtenger anyagának elszállítására, hogy azt útalapba

A Novohrad–Nógrád Geopark logója

beépítsék. Nincs információnk arra vonatkozóan, hogy mennyi ideig működött ez a „törmelékbánya” és azt sem tudjuk, hogy mennyi anyagot szállítottak el.

Szontagh Tamás 1879-ben tett javaslata 1954-ben teljesült teljes mértékben, amikor is állami védelmet kapott a terület (Gaálová, K. et al. 2007).

A történet fontos záróakkordja, hogy az unikális földtani értéket most már mindenki szabadon látogathatja állampolgárságától függetlenül, ugyanakkor már az eddigi szétválasztás jelképeként elhíresült terület az összetartozás szimbóluma lett, mivel 2010-ben megalakult a Novohrad–Nógrád Geopark, amelynek logója a somoskői Vár-hegy az oszlopokkal. 2015-től a Geoparkok hálózata, természetesen a mi Geoparkjainkkal (a másik hazai a Bakony-Balaton) együtt UNESCO Globális Geoparkként működhet.

Prakfalvi Péter

Felhasznált irodalom. *Beudant, Francois-Suplice:* Voyage mineralogique et geologique en Hongrie pendant l'année 1818. I–III., IV. Atlas. Paris, chez Verdière, libraire quai des Augustins 25., 1822; *Dornay Béla:* Beudant 1818-dik évi tanulmányútja Salgótarján vidékén. Salgótarjáni Könyvek 1. Salgótarján, 1933; *Elečko, Michael–Vass, Dionyz–Konečný, Vlastimil–Gaálová, Katerina–Gaál, L'udovit:* Cerová Vrchovina: Geologicko-náučná mappa. Ministretvo Zivotného Prostredia SR Štátny Geologický Ústav Dionyza Štura-Štátna Ochrana Prírody SR, 2001; *Gaálová, Katerina–Karola, Vladimír–Priatková, Lucia–Belanová, Eva–Gális, Rastislav:* A Cseres-hegység Tájévédelmi Körzet. In *Kiss Gábor–Baráz Csaba–Gaálová, Katerina–Juudik Béla* szerk.: A Karancs–Medves és a Cseres-hegység Tájévédelmi Körzet. Nógrád és Gömör határán. Kiadja a Bükk Nemzeti Park Igazgatóság. Eger, 2007, 331–346.; *Jónásch Antal–Hroziensik István:* Jegyzőkönyv. Felvétel 1907. évi december hó 10-én az Orsz. Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület salgótarjáni osztálya az acélgyári kaszinó helyiségében tartott ülésén. Bányászati és Kohászati Lapok 1908. 41. 2. 141.; *Konečný, Vlastimil–Lexa, Jaroslav–Balogh Kadosa–Konečný, Patrik:* Alkali basalt volcanism in Southern Slovakia: volcanic forms and time evolution. Acta Vulcanologica 71. 1995. 167–X.; *Mendlik Alajos:* Geologia. Archibald Geikie az edinburghi egyetemnél a geologia és ásványtan tanára. Angolból fordította Mendlik Alajos. Kiadja az Eggenbreger-féle Könyvkereskedés. Hoffmann és Molnár, Budapest, 1878; *Móra László:* Zemplén Géza. Naumann Kht., Budapest, 2004; *Prakfalvi Péter–Gaál Lajos–Horváth Gergely:* Földtani felépítés, szerkezeti viszonyok, földtani értékek. In *Kiss Gábor–Baráz Csaba–Gaálová, Katerina–Juudik Béla* szerk.: A Karancs–Medves és a Cseres-hegység Tájévédelmi Körzet. Nógrád és Gömör határán. Kiadja a Bükk Nemzeti Park Igazgatóság, Eger, 2007. 13–42.; *Radányi Ferenc:* Collectanea ad historiam de Nógrád. Codex sec. XVII., Adatok Nógrád megye történetéhez. 1710–1716. Latinból fordította Nagy Iván. Kézirat. Palóc Múzeum, Balassagyarmat 8.; *Szomor Károly:* Salgó-vár rövid története valamint a somoskői vár s ennek közelében levő bazalt kiterítés ismertetése, 1903. A szerző sajátja.; *Szontagh Tamás:* A természet remekek óvása, gondozása, fenntartása érdekében, jelesen a somoskői bazalt oszlopokra vonatkozólag. In Magyar orvosok és természetvizsgálók 1879. augusztus 29-től egész szeptember 2-ig Budapesten tartott XX. nagygyűlésének történeti vázlata és munkálatai, 1880. 347–348.; *Szontagh Tamás:* A somoskői bazaltkúp fenntartása ügyében. Tátra Vidék 1883. 7. 109–110.; *Szontagh Tamás:* A természeti ritkaságok és szépségek védelme, gondozása. Nemzeti Park. Különlenyomat az igazságügyi és közigazgatási tisztviselők részére 1913. évi október hó 1–15. napjain rendezett III. jog- és államtudományi továbbképző tanfolyamon tartott előadások kötetéből, 1914. 565–572.; *Tóth Álmos:* 150 éve született a hazai természetvédelem apostola, iglói Szontagh Tamás geológus. Földtani Kutatás 2001. 38. 2. 39–40.

Máriacsalád története

(I. rész)

1. Bevezetés

Máriacsalád a szlovákiai Érsekújvár¹ és Léva² között, légvonalban a két település közti távolság első harmadánál, Újkló³ község közelében, Bars vármegye legdélebbi részén, Komárom megyétől két kilométerre található.⁴

Máriacsalád⁵ 1512-ben alapított és a XVII. században újonnan felépített kéttornyú temploma enyhén kifelé domborodó homlokzatával, belül Bergl János⁶ osztrák festő csodálatos freskóival, keletről hozzácsatolt kétemeletes kolostornégyszögével barokk építészetünk igen kiváló alkotása.

Erdőkoszorúza dombok félkörében, egy kis völgy magaslatán festői környezetben épült évtizedeken át, igen nagy műízléssel és óriási költséggel ez a szilárd anyagból készült művészi épületegyüttes, hogy a hosszú évszázadok bomlasztó munkájával dacolni tudjon. Művészi értékeivel magasan felülmúlta korának sablonos alkotásait. Homlokzatának mérsékelt tagozottsága, ívelt oromzatán levő szoborcsoportozata – melynek a közepén pálmafa, tetején holló van, mellette Remete Szent Pál⁷ és Remete Szent Antal⁸ hatalmas szobraival – a budapesti Egyetemi templomra⁹ emlékeztet, amelyet ugyanez a szerzetesrend építtetett. A festői környezetben a kolostor tömeghatása észak felől érvényesült a legjobban, mivel a többi irányból a 287 méteres magasságot elérő dombok elzárják a kilátást. Máriacsalád elzártságával és szinte megközelíthetlenségével magyarázható, hogy még a szakemberek előtt is ismeretlen maradt. Még ma is valódi remetesség. Eredetileg is csak szerzetestelep volt, a későbbiekben pusztá, majd századunkban telepek költöztek ide, ám a számuk ma sem éri el a másfél százat.

2. Máriacsalád alapítása a mohácsi vész előtt (1512–1529)

A magyarok 1526-os nagy nemzeti tragédiáját megelőző évtizedekben az embereket hatalmába kerítette a kapzsiság és az önzés. Az 1500. évi nagy jubileumi búcsú¹⁰ a lelki életben nem hozott megújulást. A nemzet már a Dózsa-féle parasztháborúban¹¹ megnyilvánult. A vallási életet is a közöny és a nemtörődömség jellemzi. Történetíróink közül is sokan igen sötétnek ítélik meg ezt a kort. Az istenfélelem és az örök boldogság elnyerésének vágya már nem lobogott a kései középkor emberének a szeme előtt. A szebb és a boldogabb élet utáni vágy azonban a hibák ellenére is ott szunnyadt a szívek mélyén. Ennek a fényes bizonyossága a máriacsaládi kegytemplom¹² alapítása és a több oldalról történő támogatása is. A máriacsaládi kolostor Magyarország legszomorúbb korszaka előtt létesült, bár alapításának és építésének pontos éve bizonytalan.

Haraszthy Ferenc és sógora, Lévy Zsigmond személyesen jelentek meg a budai káptalan¹³ előtt, és az 1512. május 23-án kelt birtokadomány-levelük szerint nagy alapítványt tettek Remete Szent Pál szerzetesei számára. A szerzeteseknek adományozták a Belleg¹⁴ és Mikola¹⁵ falvakban lévő összes birtokukat és Család¹⁶ nevű pusztájukat. Így terjedelmes művelt és műveletlen föld, erdő, rét, legelő került a szerzetesek kezére. Ezek alapján a pálosok őket tartották kolostoruk alapítóinak.¹⁷

¹ Magyar katolikus lexikon (a továbbiakban: Lexikon) III. 260.

² Uo. VII. 825.

³ Uo. XIV. 501.

⁴ Documenta Artis Paulinorum. A Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportjának forráskiadványai X. 1. füzet. Bp., 1975. 33–48.

⁵ *Kisbán Emil*: A Magyar Pálosrend története. I–II., Bp., 1938, 1940. I. 325.

⁶ Lexikon I. 770.

⁷ Uo. X. 439.

⁸ Uo. I. 305.

⁹ Uo. 722.

¹⁰ Uo. V. 931.

¹¹ Uo. II. 696.

¹² *Verbényi István–Arató Miklós Orbán*: Liturgikus lexikon. Bp., 1988. 116.

¹³ Lexikon II. 78.

¹⁴ Schematismus Tyrnaviensis, SSA, Tyrnaviae, 1938. 215.

¹⁵ Uo. 69.

¹⁶ Uo. 216.

¹⁷ OLDO 22305.

II. Lajos¹⁸ öt év múlva, 1517-ben ezt az adományozást jóváhagyta, sőt, királyi jogait, amelyek Lót községben feküdtek, átengedte a máriacsaládi kolostornak.¹⁹ A szerencsétlen sorsú ifjú király, II. Lajos nagyon kedvelte a pálosokat, akiknek budai főkolostora ekkor a virágkorát élte. A király megszerezte Prágából Remete Szent Pálnak, a rend védőszentjének a fej-ereklyéjét,²⁰ és azt fényes ünnepség keretében egyesítették a szent testével, amelyet Nagy Lajos²¹ király 1381-ben a velencei békekötés²² alkalmával hozatott Budaszentlőrincre.²³ 1523-ban szinte országos zárandoklat ment Budáról a szentlőrinci kolostorba, melyen a király és a királyné, a főpapak és a főurak is részt vettek. A pálosok kegyelettel őrizték II. Lajos emlékét, akinek arcképét a máriacsaládi ebédlő oldalfalára meg is festették.²⁴

De a Haraszthy-féle oklevél nem tünteti fel, éltek-e itt már előbb is szerzetesek, ami elképzelhető volt, mivel a hegyes vidékeken többfelé is remetetelek voltak.²⁵

Haraszthy és Lávay adományai tették lehetővé a kolostor és a templom létrehozását. A pálosok hamarosan hozzáfogtak kolostoruk felépítéséhez. A régi kolostor alapja a mostani helyén volt, bár erre vonatkozóan bővebb adatok nem állnak rendelkezésünkre. A többi pálos kolostorhoz viszonyítva azt kell feltételeznünk, hogy ez is csúcsíves stílusban épülhetett, ám a mainál jóval kisebb méretben.

Máriacsalád hamarosan ismert lett. A környék földesurai gazdag adományokkal támogatták a fejlődő kolostort. Még az alapítás évében a gimesi Forgács testvérek, György²⁶ és Péter átengedték a kolostornak a belegi²⁷ határban lévő halastavat. 1518-ban Somogy István özvegye az enyei házát és nagybecsei földjeit, 1521-ben Cseh János a Bars megyei pusztáját, 1524-ben Zsigmond ludányi áldozópap a házát és a szőlőjét, 1531-ben pedig Derneki Miklós a ludányi szőlőjét adományozta a kolostor szerzeteseinek.²⁸

2. 1. Máriacsalád pusztulása a török háborúk alatt (1526–1686)

Alig épült fel Máriacsalád, a mohácsi vész utáni zavaros idők sok szenvedést zúdítottak a szerzetesekre. Az ország nagy része protestáns hitre tért. A gazdagságra vágyó főurak kedvező alkalmat láttak akkor az egyházi vagyon megszerzésére. A szerzetesek nem is a töröktől, hanem a hatalmaskodó főuraktól szenvedtek a legtöbbet. A máriacsaládi kolostor pusztulásáról az I. Ferdinánd király²⁹ és Oláh Miklós érsek³⁰ által 1550. január 31-én Pozsonyban keltezett, saját aláírásukkal hitelesített eredeti oklevélből értesülhetünk: „*Néhány évvel ezelőtt Balassa Menyhért a Családon felépített kolostorból a szerzeteseket kiűzte, a kolostort pedig leromboltatta és annak három birtokát magának tartotta meg.*”³¹ Ugyanebben az oklevélben a király szigorúan megparancsolja Majthényi Uriel (kb. 1480–1546) lévai várnagynak és katonáinak, minden erővel azon legyenek, hogy a kolostor régi rendje helyreálljon, mert az egyházi vagyon világi célra nem használható fel.

A máriacsaládi kolostorból elűzött szerzetesek a Nyitra megyei felsőelefánti³² kolostorban találtak menedéket, és birtokaikat is innen kormányozták, amennyire az akkori nehéz körülmények megengedték. Ettől az időtől kezdve az 1700-as évekig már nem laktak pálosok Máriacsaládon, de a kolostor jogilag nem szűnt meg, csak beleolvadt a felsőelefánti kolostorba. A szerzetesek birtokaikról és jogaikról soha nem mondtak le, szakadatlanul és szívósan pereskedtek, és harcoltak az önkényeskedő főúri zsarnoksággal szemben.

¹⁸ Lexikon VII. 611.

¹⁹ OLKO A. P. Chalad fasciculum, in: 18. és 19.

²⁰ *Verebényi–Arató* i. m. 67.

²¹ Lexikon VII. 608.

²² Uo. XIV. 935.

²³ Uo. XIII. 98.

²⁴ *Eggerer András*: Fragmentum panis Corvi Protoeremitici. Bécs, 1663. 284.; *Kisbán* i.m. 160.

²⁵ Lexikon XI. 555.

²⁶ Uo. III. 19.

²⁷ Uo. III.

²⁸ *Némethy, Ludovicus*: Series parochiarum et parochorum Archi-dioecesis Strigoniensis ab antiquissimis temporibus usque annum MCCCXCIV. Strigonii, 1894. 9.

²⁹ Lexikon III. 607.

³⁰ Uo. VII. 901.

³¹ OLKO A. P. Chalad fasciculum, 3 n. 5.

³² Lexikon III. 576.

I. Ferdinánd király 1554. március 3-án kelt parancsa szerint, melyet az akkori lévai várnagyhoz intézett, a felsőelefánti szerzetesek használhatják a mádi házukat és szőlőjüket, amíg Máriacsaládra visszatérni nem tudnak.³³

I. Ferdinánd mindig jóindulattal volt a pálosok iránt. Az 1555. május 16-án Bécsben kelt oklevél szerint a király Lévai János gyámjának, Thurzó Ferenc nyitrai püspöknek³⁴ a közbenjárására megparancsolja, hogy Garammikolát, amelyet még mindig Balassa Menyhért birtokol, a szerzeteseknek adja át.³⁵ A következő évben, 1556. október 26-án a király újabb rendeletet adott ki Balassa Menyhért ellen, aki még mindig nem adta vissza a birtokolt szőlőt.³⁶ Az elefánti szerzetesek tiltakoznak Angyal Dávid ellen, mivel az a Barsfüss³⁷ helységben lévő szőlőjüket, amelyet Henzelffy adományozott a kolostoruknak, még mindig birtokolja.³⁸ Körülbelül 100 évig tartott a birtokper, amely a pálosok és a Balassa család között folyt. Végül Balassa Bálint és Skotnitzky Alfonz elefánti pálos vikárius békésen megegyeztek.³⁹ II. Mátyás 1610-ben kelt rendelete szerint Csatát, Gémet, Garammikolát, Belleget visszaadja a pálosoknak.⁴⁰

Kolonios Szigfrid, a végek generálisa, Érsekújvár főkapitánya 1612-ben a négy falut a király parancsára átadja a rendfőnököknek és megtiltja, hogy jogaikban őket bárki háborgassa.⁴¹

Az 1600-as évekből több magyar nyelvű levél maradt fenn, amelyekből bepillantást nyerhetünk az akkori állapotokba. Koháry Péter bérelte akkor a családi kolostor egyes birtokait. Zaicz János rendfőnökhöz intézett levelében, melyet a bellegi „árenda” ügyében írt, értesíti a rendfőnököt, hogy a földeket a folytonos török portyázások miatt nem tudta bevetni, de továbbra is vállalja az oltalmat a többi jöszárgért, amiért mitrovicai és bellegi dézsmát kíván.⁴²

A pálosok jobbágyaitól is maradt fenn számos levél. Ezek is mind birtokügyekkel foglalkoznak. Érdekes a kőhígyarmati bérlők 1614-ből fennmaradt aláíratos hangú levele, melyet Zaicz János⁴³ rendfőnöknek írtak Elefánta, a Szent János-kolostorba. Külső címzése: „*az nagyságod Fráter Jánosnak Garam Mikolaiak Urának nekünk Jézus Krisztusban igaz hitünkben lelki atyánknak Szent Jánosban nagy Böcsülettel adassék Mikófalváról*”. A levélben is „*lelki böcsületes atyánknak*” szólítják a rendfőnököt, és azt kéri tőle, hogy a bérletet évi 6 forintra 3 forintra engedje le, tekintettel „*igaz pápista hitükre, nagy inségükre és nyomorúságukra*”.⁴⁴

A XVII. század közepének zavaros időszakában gyakoriak voltak a jobbágyszökések. A földbirtokok a munkások hiányában keveset hoztak, ezért a föld jobbágy nélkül nem is jelentett értéket. Ha a szökött jobbágyokat elfogták, visszavitték őket eredeti munkahelyükre. A pálosok emberséggel bántak a jobbágyaikkal, ezt igazolja a Bellegen lakó Reghi György szökött jobbágy nyilatkozata is 1641-ből. „... *a szent szerzettel szemben ugyan hálátlan voltam és a szörnyű büntetést, úgy mint földesuraim ellen lázadó jobbágy megérdemeltem vala*”,⁴⁵ de nem büntetést, hanem szabadságot kapott.

2. 2. Máriacsalád újjáépítése (1686–1786)

Magyarország az 1700-as évek elején csendes, hallgatag ország volt. Az évszázados várak, templomok omladékait zöld repkény, iszalag lepte el. A törökök 1686. évi kiűzése után az egykor virágzó területeken kietlen sivárság uralkodott. A dombvidékeket erdők, a szántóföldeket gaz és vadvizek uralták. Az ország két és fél millió lakója, mint a megbolydult hangyaboly, megindult északról dél fele, a kipusztult lakosság helyére. A kíméletlen adóterhek megszüntetése és a helyzet javítása érdekében II. Rákóczi Ferenc szabadságharcot folytatott. De a szatmári béke⁴⁶ után még sokáig kellett várni, amíg

³³ OLKO A. P. Chalad fasciculum, 6 n. 3.

³⁴ Lexikon IX. 906.

³⁵ OLKO A. P. Chalad fasciculum, 3 n. 6.

³⁶ Uo. 6 n. 4.

³⁷ Schematizmus... i. m. 215.

³⁸ OLKO A. P. Chalad fasciculum, 8 n. 2.

³⁹ Uo. 3 n. 20.

⁴⁰ Uo. 1 n. 21.

⁴¹ Uo. 1 n. 29.

⁴² Uo. 3 n. 4.

⁴³ *Kisbán* i. m. II. 436.

⁴⁴ OLKO A. P. Chalad fasciculum, 3 n. 7.

⁴⁵ Uo. 1 n. 24.

⁴⁶ Lexikon XII. 614.

Máriacsaládra a hosszú zsibbadás után új élet virradt. Az 1720-as évek elején ugyanis Máriacsalád még mindig az elefánti kolostorhoz tartozott.⁴⁷

Ebben az időben még nem létezett közbiztonság. A rendezetlen helyzetben a szerzeteseknek nagyon sok kellemetlen ügyük volt. Ökreiket kifogták a szekérből és elhajtották, szénájukat ellopták, fájukat kivágták, embereiket megverték, megkötözték és fogva tartották. Sok zavart okozott az is, hogy a környék lakói a földjeiken keresztül-kasul utakat nyitottak.⁴⁸ Újlót és Belleg között a kényes határkérdést Házi Endre⁴⁹ szerzetes intézte el 1763-ban.⁵⁰

Buda felszabadulása után hatalmas építőmunka indult meg, hiszen kétszáz év mulasztását kellett pótolni. A pálosok a felszabadulás után először a régi birtokaikat szerzik vissza. Máriacsaládot Ghimessy Forgách Simon bérelte, de a magyar tartomány vezetősége elhatározta, hogy 1711-ben felépítteti Márianosztrát, a Nagy Lajos király által alapított híres kolostort, és ideiglenesen a máriacsaládi birtokaikat is (Csata, Gyékényes, Belleg, Garammikola) ehhez a kolostorhoz csatolják. Nádasdy László⁵¹ pálos szerzetesből lett csanádi püspök a mádi⁵² szőlőhegyen Nyulastó nevű értékes szőlőjét a családi kolostorra hagyta. A pálosok szeretnék visszaszerezni a régi kolostoraikat is, a Pécs melletti szentjakabhelyi kolostort, a Boldog Özséb által alapított pilisszentkereszti kolostort és a budaszentlőrinci híres kolostoruk helyét is, ám ez nehézségekbe ütközött. Ebben az időben épültek újjá Márianosztra, Sajólád, Diósgyőr, Pécs, Pápa, Nagyvárad, Pást, Sasvár, Nagyszombat pálos kolostorai, és most már végre gondolni lehetett a máriacsaládi kolostor felépítésére is.

Hosszas várakozás után 1749-ben hozzákezdtek Máriacsalád újjáépítéséhez. Augusztus 12-én Forgách Pál⁵³ nagyváradai püspök, a rend konfráttere tette le az alapkövet Fejér Pál⁵⁴ pálos provinciális kezdeményezésére. A templom és a kolostor építése az első évtizedben jól haladt. Először a kolostor északi szárnya készült el az ebédlővel és a konyhával, 1767-ben. A következő évben a kolostor keleti részén felépítik a majort, 5 szobával és termekkel, amit a bellegi birtokuk jóvedelméből és Balogh Magdolna gazdag adományaiból fedeztek. A munka ekkor már lassan haladt. Csúpan 1772–1774 közt folytak nagyobb szabású intézkedések. A forgalomtól elzárt vidéken a hatalmas épület méteres falaihoz rengeteg építőanyag, kő, téglá és fa kellett, amelyeket a rossz utakon nehezen lehetett odaszállítani. A templom alatti kriptá egyik ablakának a kőbélésébe az 1761-es évszám van bevésve, de a templomépület csak 1773-ban készült el. Ekkor már az északnyugati kolostor épületszárnya is állott, és a szerzeteseknek alkalmas otthont nyújtott. A földszinti tágas ebédlő, felette pedig az ugyanolyan nagyságú könyvtárterem már teljesen kész volt. A templom mögötti sekrestye művészi értékű szent edényekkel és miseruhákkal volt ellátva. Már gazdaságilag is jobb helyzetben voltak, Gyékényesen és Garammikolán kőből épült fogadóik voltak.⁵⁵ A templomot 1782-ben P. Esterházy Pál⁵⁶ pécsi püspök, előbb pálos szerzetes szentelte föl.

A szépen elkészített máriacsaládi kolostor 1784. május 29-én fényes összejövetel színhelye volt. Itt zajlott a magyar rendtartományi főnök választása, bár a rend legkiválóbb tagjai akkor még nem sejtették, hogy utoljára találkoznak itt. Az összejövetelen 27 magyar kolostor küldöttje volt jelen. Itt voltak a kiérdemelt tartományfőnökök a titkáraikkal és a négy tartományi tanácsos, a rendházak perjeleikkel, a teológiai doktorok és tanárok, valamint az egyes kolostorok küldöttei. Az összejövetel célja az volt, hogy megválasszák az új tartományfőnököt és a rendházak perjeleit, a rend vezetőségét, a tanárokat, az újoncmestert és a rend teljes tisztikarát. II. József kalapos király a pálos rend belső szervezetét is megváltoztatta. A rendfőnök hatalma csak tiszteletbeli állást jelentett. A tanácsadó testületnek sem volt már különösebb hatásköre. A pálosok tartózkodtak az újszerű változásoktól, ezért Gindl Gáspár⁵⁷ teológiai tanárt választották meg újra tartományfőnökké, aki már 14 éve intézte a magyar rendtartomány ügyeit.⁵⁸

⁴⁷ *Kisbán* i. m. I. 196.

⁴⁸ OLKO A. P. Chalad fasciculum, 2 n. 46.

⁴⁹ *Kisbán* i. m. II. 464.

⁵⁰ OLKO A. P. Chalad fasciculum, 2 n. 61.

⁵¹ Lexikon IX. 427.

⁵² Uo. VIII. 222.

⁵³ Uo. IX. 564.

⁵⁴ *Kisbán* i. m. II. 438.

⁵⁵ *Streszka Márton: Annalium ordinis S. Pauli [az 1725–1775 VIII. 9. rendtörténete]* 366, 371.

⁵⁶ Lexikon X. 770.

⁵⁷ *Kisbán* i. m. II. 438.

⁵⁸ *Császár Elemér: A Pálos Rend feloszlata. I–II. Századok XXXV. (1901) IV. füz. 310–331; V. füz. 412–429.*

2. 3. A máriacsaládi kolostor feloszlata és a szerzetesek elűzése (1786)

II. József trónra lépése után minden évben megszüntetett egy-egy szerzetesrendet. A szigorú szemlélődő rendeket, a kamalduliakat, a karthauziakat, karmelitákat, trinitáriusokat, Ágoston-rendieket sorra eltörölte, és azok azóta sem tértek vissza Magyarországra. A király célja az volt, hogy a világi papság számát gyarapítsa az elszaporodott szerzetesekkel szemben.

A magyar pálos rendnek⁵⁹ akkora volt Magyarországon a hatalma, hogy a császár kezdetben gondolni sem mert a feloszlataukra. 1786. február 7-én mégis aláírta a birodalom területén élő pálos kolostorok feloszlataát, és ezzel Máriacsaládot is halálos csapás érte. Március 20-án váratlanul érkeztek meg Máriacsaládra a királyi biztosok, Simonyi Farkas, Bars vármegye alispánja és Hagen Antal verebélyi sótiszt. A királyi biztosok Kardos Lukács perjelt és 6 rendtársát, a mit sem sejtő szerzeteseket az ebéd-lőbe hívták. Majd Bilniczky Anselm, Balonyi Julián, Zsiger Menyhért, Kiss Özséb, Dudási András, Pobuda Vencel fogadalmas szerzetesek⁶⁰ és áldozópapok előtt kihirdették a császár rendeletét, mely szerint rövid időn belül el kell hagyniuk a kolostort, és szerzetes ruhájukat le kell tenniük. Ha akarnak, augusztus 20-áig még együtt maradhatnak – szólta a döntés. A ház összes kulcsát magukhoz vették, összeírták a rend ingó és ingatlan vagyonát, és erről pontos leltárt készítettek.⁶¹ A későbbiek során a máriacsaládi kolostor javait elkótyavetyélték, az értékeiket széthordták.⁶²

2. 4. A pálos rend visszatelepítésének két eredménytelen kísérlete Máriacsaládra (1863, 1939)

A máriacsaládi kolostor visszaállítására a XIX. század második felében, 1863-ban történt meg az első kísérlet. Szcitovszky János⁶³ hercegprímás, a rend igazi barátja és jótevője Péli-földszentkeresztre⁶⁴ 6 pálos atyát telepített, 2 rendi növendéket pedig az esztergomi szemináriumban taníttatott. A kultuszkormány ebben az időben egyházi célra átengedte a hercegprímásnak a máriacsaládi templomot és kolostort, aki viszont a pálos rendnek ajánlotta azt fel. A pálosok köszönetüket fejezik ki a felajánlott kolostorért és a hercegprímásnak a jóindulatú támogatásért. A rend megbízottjai, Hávelshky Eusztách és Sztolározik Romuald pálos atyák, valamint Szcitovszky hercegprímás és Zalka János⁶⁵ kanonok között 1863. december 14-én és 18-án megvalósult tárgyalás azonban nem hozott Máriacsaládra nézve kedvező elintéztést. Szcitovszky hercegprímás 1866-ban elhunyt, és utóda, Simon János érsek még az elődje felajánlásait is visszavonta, így a pálosok az érsek velük szemben alkalmazott fukarsága miatt csalódottan térnek vissza Lengyelországba.⁶⁶

Dr. Szabó László tanár 1934-ben, majd 1938-ban tanulmányúton járt a Felvidéken. Szomorúan látta a pusztulásnak indult Máriacsalád épületeit. Több cikket és értekezést is írt a napilapokban a műemlékek megmentéséért.⁶⁷ Az Érsekújvári Prohászka Kör 1940. évi június havi gyűlésén Szabó előadást tartott Máriacsalád történetéről, és a kör tagjai vele együtt közös kiránduláson is részt vettek. Nagyfalusi István újságíró terjedelmes cikkben számol be Máriacsaládról és a szóban forgó kirándulásról az *Érsekújvár és Vidéke* c. helyi lapban. Ifj. Kurucz László pedig a *Búvárban* értekezett Máriacsaládról. Ugyanekkor Varju Vendel⁶⁸ érsekújvári káplán felvételeket készített az épületekről.

Szabó László felkérésére Lux Kálmán⁶⁹ műegyetemi tanár és fia, Lux Géza⁷⁰ építészmérnök a Műemlékek Országos Bizottsága részéről, valamint Besenyő Gyula⁷¹ pálos rendfőnöki megbízott kiszálltak a helyszínre, hogy felméréseket végezzenek az épületek alapfalairól és felvételeket készítsenek az épületek egyes részéről. A felvételek és alaprajzok Lux Kálmán hagyatékából az Országos Műemlék

⁵⁹ Lexikon X. 484.

⁶⁰ *Kisbán* i. m. II. 442.

⁶¹ Uo. 424.

⁶² *Dalmady Győző*: A máriacsaládi kolostor elégése. Vasárnapi Újság X. (1863) 29. sz. 258.

⁶³ *Beke Margit*: Esztergomi érsekek 1001–2003. Bp., 2003.

⁶⁴ Lexikon X. 807.

⁶⁵ Uo. XV. 487.

⁶⁶ *Acta provinciae Paulinorum*. Tomus 21. 512, 519.

⁶⁷ *Szabó László*: A visszatért Felvidék pusztuló műemléke Máriacsaládon. A „Patrona Hungariae” ősi kegytemploma magtár. Nemzeti Újság 1939. febr. 5. 20.; *Uő.*: Mentsük meg a Máriacsalád kegytemplomot! Új Nemzedék 1939. márc. 2. 2.

⁶⁸ *Beke Margit*: Az Esztergomi Főegyházmegye papsága 1892–2006. Bp., 2008. 780.

⁶⁹ Lexikon VIII. 208.

⁷⁰ Uo. 208.

⁷¹ *Kisbán* i. m. II. 7.

Felügyelőség birtokába kerültek, és az értékük roppantul megnőtt, mivel napjainkra már csak ezek tanúskodnak a máriacsaládi kolostor szépségéről és értékéről.

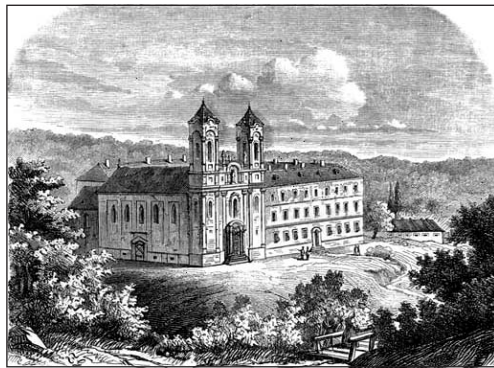
Lux Kálmán terveket is készített, és az akkori kultuskormányánál lépéseket is tett annak érdekében, hogy az épületeket az eredeti rendeltetésüknek adják át. A Műemlékek Országos Bizottsága végül a máriacsaládi kolostort műemlékké nyilvánította és védelmébe vette. A pálos rend megbízottja átnyújtotta a kultuskormányának a rend kérését, miszerint a máriacsaládi kolostort a mellette lévő területtel együtt a rend újoncnövendékei számára adja át. A kérésükhöz csatolták 30 környékbeli szlovák ajkú lakos kérvényét is, az aláírások megszerzésén a boldog emlékü Pekarik Ferenc újlóti molnár időt nem kímélve fáradozott. A fokozódó háború és az egyre gyakoribb légitámadások ideje azonban nem kedvezett a pálosoknak, így ügyük nem került elintézésre. A kormány a kolostorhoz tartozó kb. 500 hold földet az ottani cselédeknek és a Naszvad⁷² községtől odatelepített 14 családnak adta haszonbérletbe. A telepek a kolostor földszinti helyiségeibe szállásolták be magukat. Az épület keleti szárnyában tantermet rendeztek be, és tanítói lakást alakítottak ott ki. Ez volt a máriacsaládi kolostor visszaállítására tett második és egyben utolsó kísérlet.

Az 1940-es évektől kezdve, a háborús idők ellenére, Máriacsalád idegenforgalma –Érsekújvár és a környék községei részéről való érdeklődésnek köszönhetően – erősen fellendült. A helyi lakosok és a turisták részéről is feltámadt az igény a refektórium festményeinek restaurálására és kápolnává való átalakítására. Az érsekújvári Prohászka Kör engedélyt kapott a Műemlékek Országos Bizottságától, hogy a refektóriumot szakaszonként restaurálhassa és kápolnává alakíthassa át. A kör vezetője Deéd Ferenc⁷³ festőművészt bízta meg a freskók restaurálásával. A művész felvételeket készített a freskókról, a munkát azonban a II. világháború megakadályozta. A szép tervek így ezúttal sem valósulhattak meg.

3. Máriacsalád a múlt századokban

A máriacsaládi templom és kolostor több mint három évtized után készült el. 1781. február 9-én a szentelési szertartást a főpapi jogokkal felruházott rendfőnök, Ordódy Károly⁷⁴ végezte el. Az épület a pálosok rendjének eltörlése után is eredeti állapotában maradt fenn és a Vallásalap⁷⁵ tulajdonába került.

Az 1862 júniusának végén támadt tűzvész az épület teljes tetőzetét elpusztította. Az, hogy a csonkulás nélküli épületekről megközelítőleg pontos leírást adhatunk, annak köszönhető, hogy Szokoly Viktor a *Vasárnapi Újság* 1860. évfolyamában⁷⁶ – bár nem teljesen élethű, ám – szép rajzot és az akkori állapotnak megfelelő leírást is adott. A rajz délnyugati irányból mutatja be a délre néző, szabadon álló, egyhajós, kéttornyú barokk templomot, melynek főhomlokzatához 9 ablaktengely szélességű, kétemeletes kolostor csatlakozik, s ennek keleti és északi épületszárnyai négyszögű udvart zárnak körül. Az épületnégyszög nyugati szakaszát – bár nem egész terjedelemben – a templom foglalja el. A szentély külső falához csatlakozó sekrestye és fölötte az oratórium egyemeletes épülete alacsonyabb tetővel kapcsolódik a kétemeletes északi kolostorszárnyhoz. A templom oldalhomlokzata a főhomlokzat övpárkányával azonos magasságban zárul, és lizénákkal öt mezőre van tagolva, minden mezőben egy-egy ablakkal, amelyekből kettő a szentélyt, három pedig a hajót világítja meg. A délnyugati torony tömör hasábjá, melynek belső fala közös a hajó falával, egész testével kiszökik a templom oldalhomlokzatából.

A máriacsaládi kolostor és templom
(Vasárnapi Újság 1860. 36. sz. 432.)

⁷² Schematismus Strigoniensis, Strigonii, 1943. 113.

⁷³ Deéd Ferenc (Dex Ferenc) (Kéty, 1901– Bécs, ?) festő, grafikus, restaurátor. Művészeti tanulmányait a budapesti Képzőművészeti Főiskolán kezdte, Bécsben, majd a Collegium Hungaricum ösztöndíjasaként 1928-29-ben Rómában folytatta. Mestere: Réti István. Pozsonyban működött, majd Bécsben telepedett le. 1927-ben szerepelt az assisi nemzetközi kiállításon. Ugyanebben az évben grafikai mappája jelent meg itáliai témákról. Részt vett a községi Szent Jakab-templom freskóinak feltárásában. Művei találhatóak a pozsonyi és az assisi múzeumban.

⁷⁴ *Kisbán* i. m. II. 469.

⁷⁵ Lexikon XIV. 721.

⁷⁶ *Szokoly Viktor*: Máriacsalád. Vasárnapi Újság VII. (1860) 36. sz. 432–433.

A szóban forgó rajz az oldalhajó középső mezőjének földszintjén lévő vasajtót is ábrázolja, amely a sírboltba vezet. A sírbolt vasajtaja feletti feliratot egy halálfej kettéosztja: *Beati mortui – qui in Domino moriuntur. A.P.C. 14. VS 13.* A rajz a sírbolt négy ablakát is szemlélteti. Nem látszik jól azonban a rajzon a torony letompított sarkain levő kettős lizéna. A templom oldalhomlokzatain is párosak a lizénák. Az illusztráció legnagyobb hiányossága azonban az, hogy a templom széles főhomlokzatának emeleti szakaszát a rajzoló egészen összezsugorította, pedig a tornyokat nagy félköríves ablakok törik át, amelyek a rajzon egészen elsikkadnak. Ablak helyett két négyzet alakú kis vakablakot rajzolt oda az illusztrátor. A főhomlokzat legnagyobb díszét, a szoborfülkébe helyezett Madonna-szobrot és a fölötte magasan ívelt oromfalon álló szoborcsoportozatot, valamint a két szent remete szobrát is szemlélteti a rajz. A tornyok magas harangház-emeletei a főpárkány felett egy emeletnyi magasságban emelkednek ki, minden oldalon félköríves nagy ablakokkal vannak áttörve, óraíves párkánnyal zárulnak, és csak egyszerű, ideiglenesnek szánt lapos gúlisasakkal voltak fedve. A tornyok élei erőteljes oszlopokba ékelődtek. Díszes fejezetekkel voltak ellátva, vak árkádívakkal kapcsolódtak egymásba. Az illusztráció legfőbb értéke, hogy a ritkán alkalmazott, szinte páratlanul álló oszlopos tornyokat a rajz megőrizte.

Szokoly Viktor szemtanú a *Vasárnapi Újság* 1860. évi 36. számában következőképpen írta le a máriacsaládi kolostort: „*A zárda roppant négyszögű, négyszárnyú, kétemeletes épület, mintegy 150 ablakkal. A földszint és első emelet egyes cellái és termei jó állapotban vannak s talán még több évszázad lassú romlásának ellent állnak. Azonban a második emelet falai a rossz, az eső s szél dulásainak szabad bemenetet engedő tetőzet miatt omladoznak, hasadoznak. Az első emelet egy részét az akkori bérlő és családjá laktá. Rémes lakás ezen fenyőerdő körítetté magányba helyezett kolostorban. Az emelet többi része szemtáru (granárium) s a második emelet a tetőzettel baglyok és denevérek tanyájául szolgál. Az első emelet folyosója egyenesen a toronyba s innen az egykor díszes orgona roncsaival ellepett rostélyos karzatra vezet, hol hajdan a honi tudomány és művészet érdekében annyit fáradozott kegyes pálos atyák áhitatos hajnali és esti Ave-jukat énekelték. A karzatról megragadó, de szomorú látvány tárul elénk, a templom egyetlen tágas bizanti (= cseh boltozatos) stílusban épített hajójába. A márvány mozaik padlózat megroncsolva, a padok a szomszéd faluk templomába hurcolva, a szomszéd falak oltáraktól megfosztva, a hármás kúpboltozat megrepedezve, a párjukat ritkító gyönyörű freskók a hozzájuk fért nedvességtől részint elmosódva, részint az időnként lehulló vakolat által megroncsolva.*” Hozzáteszi még a cikkíró, hogy a hívek helyett most denevérek és csipogó verebek szállingóznak a templomban. A főoltárt ékességeiktől megfosztották. Azért évenként egyszer, augusztus 15-én, Nagyboldogasszony napján⁷⁷ a szomszédos lóti⁷⁸ lelkész szokott itt nagymisért tartani. Ekkor még nagyszámú zarándoksereg érkezett a máriacsaládi búcsúra. A főoltár fölött nyomorult mázolvány éktelenkedett, amely „*méltatlan társa volt a fenséges régi festményeknek*”. Szokoly az épület leírásakor megemlítette, hogy a máriacsaládi kolostor utolsó szerzetese néhány évvel ezelőtt kegyelemkenyéren tengődve halt meg Kislóton. Majd a továbbiakban azt írja: „*Országunk hercegprimása két év előtt a templomot omladozó állapotából némileg helyre akarta állítani, de hiányzott – a költség! Mikor lesz arra költség? Ez az idő titka! Villámcsapás vagy égi csapás bármikor romokká teheti e művészi emlékünket. Ha tehát fenntartására mást nem tehetünk, álljon legalább e lap emlékei közt.*”

Szokoly megkondította a vészharangot az épületegyüttes megmentéséért, de nem történt semmi. Pedig az aggodalmi indokoltak bizonyultak. Ám a gazdagnak hitt Magyarország vezetősége nem tudott akkora összeget előteremteni, hogy az épület állagát megóvják.

Nem egészen két év múlva, 1862. június végének egyik borzalmas éjjelen hatalmas tűzvész pusztított, mely az épület tetőzetét elhamvasztotta. A következő évben Dalmady Győző költő a *Vasárnapi Újságban*⁷⁹ számolt be a tűzvészről: „*Maga a kolostor és a templom leégve, kísérteties rémként áll a régi helyén s a magányérzet, mely mindenkit megszáll, midőn a közelében jár, még nyomasztóbbá teszi. A tűz a tűz a mellette levő istállóból éjnek idején jött ki s a szél a lángokat csakhamar a kétemeletes kolostor tetőzetére s onnan a templomra dobta. Egy perc alatt minden lángban állott. A kolostor gyenge padlója a lezuhanó tetőt nem bírta meg, minek következtében a második emelet is majdnem mindenütt leégett. A templomnak freskóktól ragyogó boltozata azonban megmaradt, csak repedései sokasodottak meg. A tornyok végig égtek, a harangok lehullottak. Nincs remény, hogy e tisztas hajlék megújíttassék, bár azért ha egyéb nem, a szép freskók valóban megérdemelnék. Pár év múlva összeomlik a szép boltozat.*”

⁷⁷ Bálint Sándor: Ünnepi kalendárium. II. Bp., 1977. 176.

⁷⁸ Schematismus Strigoniensis i. m. 96.

⁷⁹ Dalmady i. m.

4. A máriacsaládi templom és kolostor leírása

Az 1867. évi végzetes tűzvész a máriacsaládi templom és kolostor képét külsőleg és belsőleg is megváltoztatta. A hazánkban páratlan, szinte egyedülálló oszlopos toronypárokat majdnem a zárópárkányig lerombolták, ugyanúgy a kolostor második emeletsorait is mindegyik szárnyon ledöntötték. A megrongált templom boltozatait is lebontották, így egyházi jellege végleg megszűnt. A templom belső terét kétszintesre képezték ki, és gazdasági célra használták. A főoltár hátépitményét az eredeti oltárkép nélkül megtartották a helyén, mert olyan szilárdan volt megépítve, hogy csak nagy fáradtsággal és munkával lehetett volna eltávolítani. Az egykori templom nyugatra néző öt félköríves ablakát is befalazták, és pótlásukra jóval lejjebb, a földszinten és az első emeletnek megfelelő részen öt-öt kisebb méretű négyszögű ablakot vágtak, amivel a templom baloldali freskóit tönkretették.

Az egykori templom torony nélküli főhomlokzata még megcsonkultan is tetszetős maradt. A nagy hozzáértéssel és művészi igénnyel elkészített kimagasló teljesítmény építészeti arányosságainak gyönyörű egységével és a díszítőelemek gazdagságával még ezen a félreeső helyen is ámulatba ejtette a szemlélőt. Az ajtók és ablakok bélésai is köből faragott, finom csipkekeretek, amelyek nemes ízlésről tettek bizonyosságot. Borovskyy Samu Magyarország vármegyei és városai című sorozatának Bars vármegyei kötetében láthatjuk a máriacsaládi templom csonka főhomlokzatát, amely megmaradt eredetiségében, csak a kórus nagyablakát falazták be. Íves oromzatán a jellegzetes szoborcsoportozattal, pálmafa, a tetején hollóval, mellette jobbról-balról fekvő oroszlánnal, Remete Szent Pál és Szent Antal lendületes szobraival, melyek mozdulatlanul túrték az évszázadok viharait, hogy aztán a későbbi évtizedekben elpusztuljanak.

Ennek a szoborcsoportnak a mását megtalálhatjuk a budapesti Egyetemi templom (volt pálos templom) oromzatán. Elképzelhető, hogy ugyanaz a mester készítette mind a két helyen. Kétszáz év elteltével azonban a budapesti szobrok állaga már olyan rossz állapotba került, hogy 1962-ben újra kellett faragni azokat. A remete szentek emberi alakos szobrai két-két darabból állnak, s egy-egy darab 45 mázsát nyom, az oroszlánok is 20–20 mázsásak, azaz a pálmafával együtt egyenként kb. 20 mázsa súlyt tesznek ki. Még manapság is nagy gondot okoz a kivitelező vállalatnak a szobrok helyreillesztése, hát még 200 évvel ezelőtt mekkora teljesítmény lehetett ez a munka. A máriacsaládi templom a budapesti pálos templomnak ikertestvére. A homlokzat tagolása, tereosztása, mértéktartása, díszítése majdnem azonos. Nagy a külső hasonlatosság, de a felületes szemlélőnek a belső szerkezeti felépítés és az alaprajz is azonosnak látszik. A pillérek és a párkányok alkalmazása is olyannyira megegyezik, hogy közös tervezőt vagy kivitelezőt feltételez. Pedig Máriacsalád nem másolat, eredetiségét több tény is bizonyítja.

A máriacsaládi templom szentélye ma (A szerző felvétele)

A máriacsaládi templom főhomlokzata nem követi a barokk templomok szokásos elrendezését, ahol a tornyok beleékelődnek a hajóval azonos szélességű homlokzatba, mint a pesti pálos vagy a budai Szent Anna-templomnál látható, hanem a hajóval azonos szélességű homlokzat mellé simulnak a tornyok, úgy, hogy a belső falaik közösek. A homlokzat melletti toronyelrendezés különösen azoknál a pálos templomoknál fordul elő, amelyeket Vépi Márton⁸⁰ pálos szerzetes tervezett (Sasvár, Nagyvárad, Pécspálos temploma).

A főhomlokzat jellegzetessége, hogy a tornyok közötti középső rész enyhén kifelé domborodik, és a főhomlokzat síkszerűségének megszűnésével igen előnyösen fokozódik a fény és az árnyék hatása. Az egri egykori minorita és az esztergomi vízivárosi templomoknál a kifelé való ívelődés sokkal erőteljesebb, itt mértéktartóbb, a budapesti pálos templomnál pedig szerényebb, alig észrevehető.

A máriacsaládi templom homlokzatát erős horizontális tagolást adó, széles párkányok osztják földszinti és két emeleti sorra, amelyek fölött a középrész félköríve timpanonnal zárul (a pesti pálos templom timpanonja háromszögű). A homlokzati középmezőt páros, a legöböljött sarkú tornyokat emeletenként megújuló ionfejezetekkel ellátott lizénák szegélyezik.

⁸⁰ *Kisbán* i. m. II. 51.

A középrész földszintjén kosárvés záródású, vállkövel és zárókövel kialakított kapu nyílt három lépcsőfokkal a talajszint fölött, mellette két oldalon, lábazon álló, egyenes tartóoszlopokkal, amelyeket ívesen hajlított párkány kapcsolt össze. E szerényebb kivitelezésű, már klasszicizáló főkaput nem lehet párhuzamba állítani a budapesti Egyetemi templom művészi kapujával. A kapu mellett, a toronymezők földszintjét kőbéléssel ellátott, álló kis ovális, ún. ökörszem ablakok törik át, ugyanúgy a nagyváradi egykori pálos templomot is, amelyet Vépi Márton tervezett. A főkapu fölött a kórus fényforrásául szolgáló, nagyméretű, félköríves szemöldökpárkánnyal ellátott ablak helyezkedik el, amely azonos méretben és szinten a tornyokon is, sőt, a második emeleti tornyokon is megismétlődik, de csak a déli részen. A délnyugati letompított sarkú torony párkányokkal és lizénákkal tagozott tömör hasábját a másik két oldalon már nem törik át ablaknyílásokkal.

A 23,70 méter szélességű templomhomlokzat fő motívuma a második emelet középrészén a félköríves záródású szoborfülkében felhőkön ülő Szepőlótenül Fogantott Madonna mozgalmas szobra, a feje fölött libegő égi koronát tartó két gyermekangyal-szoborral. A fülszele fölött, az íves timpanon mezejében lévő koronából két ágra oszló, gyönyörűen faragott csipkefüggöny lógott a fülsze két oldalán. A szoborfülsze keretelése igen munkaigényes faragással készült, és a félköríves timpanon területének nagy részét betöltötte. A hihetetlen ügyességgel és ízléssel alkotott földszint az ország legszebb, legművészebb elemű munkája, és sajnos műépítészetünk fájdalmas vesztesége.

A templom lerombolása után a keretelés, az angyalok és a korona nélküli Mária-szobor megmaradt, és az újlóti templom déli falánál egy ionfejezetű pillérré állították föl.

A lábazati, öv- és koszorúpárkányok, oszlop- és pillérfejezetek, az ajtó- és ablakkeretelések szemöldökpárkányokkal együtt időálló, kemény mészköből készültek, és az oromzati szobrok kivételével meglehetősen jó karban állottak.

A templom 36,30 méter hosszú és 12,60 méter széles egyhajós belső tere háromszakaszos hajóból, a két torony által közrefogott előcsarnokból, s a felette levő orgonakarzatból, valamint a keskenyebb, 10,20 méter széles és 11 méter hosszú kétszakaszos szentélyből állt. A szentély hátfala sarkainál erősen le van kerekítve, egyenes záródású, a felületes szemlélet alapján ívesnek látszott. Az előcsarnok egyetlen kosárvéses árkáddal nyílt a hajóba, felette alul derékmagasságú, tömör falú mellvéd, felül pedig fából faragott rostélyos orgonakarzat volt. A hajót páros kompozit pillérkötegeken nyugvó, széles hevederek osztották három cseh boltozatos, de nem egyenlő szélességű mezőre. A középső 6,40 méter, a szélsők pedig 4,80 méter szélesek. A hajó pillérei között nem oldalkápolnákat találunk, mint a budapesti pálos templomnál, hanem csupán 165 centiméter mélységű oltárfülsze sorakoztak, mindegyik oldalon három-három, a mellékoltárok számára.

A keskenyebb szentélyhez az átmenetet egy előreugró pillérral összeforrt háromnegyedes oszlop alkotja. A szentély boltszakaszait elválasztó pillérköteg előtt is ilyen háromnegyedes oszlopokat találunk. Ezek az oszlopok festői keretül szolgáltak a főoltárnak. A főoltár architektúrája felfokozottan vette át a templom, különösen a szentély oldalfalainak tagozódását. A főoltár retablója szélességével és magasságával a szentély hátfalát egészen betakarta, előtte a különálló menza a tabernákulummal, de ez már a tűzvész után hiányzott. A keretarchitektúra párkányán valószínűleg a Szentháromság szoborcsoportozata állt, az oszlopok mellett két oldalt egy-egy posztamensen szobrok helyezkedtek el. A főoltár oszlopai vörös márványból készültek. Hármás felépítésű keretarchitektúrájából az oszlopok kiléptek, a felettük levő törtvonalú párkányok élénk mozgalmat nyújtottak.

Az oltárfülsze mellékoltárai ideiglenes jellegűek voltak. Johann Berg freskókat festett a falra, amelyekhez sárgásbarna ívelt keretet csinált. A jobb oldalon az első Szent Ágoston, a középső Remete Szent Pál, a harmadik Szűz Mária családjának tiszteletére szolgált. A szószék az első pilléren nyugodott, bejárata a kolostor első emeleti folyosójáról nyílt.

A máriacsaládi kolostor a XVIII. században alkalmazott kolostorok típusát követte. Épülete rendszerint nagyobb templomot fogott össze, általában négyszögű udvar körül épült, melynek oldalmérete átlagosan 30–40 méter, és egyik oldalát a templom oltárhomlokzata vagy az ehhez csatlakozott belső szárny, rendszerint folyosó alkotja. Az udvari oldalon mind a négyfelől körülfutó folyosó a középkori kolostorok kerengőjének szerepét töltötte be. A máriacsaládi kolostor is ilyen volt.

A templomhoz csatlakozó kolostor kilenc ablaktengely szélességű déli szárnya 36,5 méter hosszú, három ablaktengelyes közepiszalattával, törtvonalú ívelt szemöldökpárkányokkal, pillérekkel és falszalagokkal díszítve, keskeny övpárkányon emeleti és földszinti részt különít el egymástól. A főkapu eredetileg a rizalit közepén szimmetrikusan volt elhelyezve, melynek két oldalán kváderezett pillérek elé állított dór felszlopokkal volt szegélyezve, melyek timpanonos párkányzatot tartottak. Jelenleg a kaput két ablakkal kelet felé tolták, hogy a bejárat egyenesen a folyosóra nyíljon. A földszint falsíkja sávozott.

Nyolc ablakon még megmaradtak kovácsiparunk egykori remekei, az eredeti kosaras ablakrácsok. A kolostor többi szárnya már dísztelen, sima, csupán az övparkány osztja földszinti és emeleti részekre. A tíz ablaktengely szélességű, 44 méter hosszú keleti szárny sarkain két méternél valamivel nagyobb kiugrással egy-egy ablaktengely szélességű sarokrizalit lazítja föl a négyszög tömörségét és a tető merevségét. Az 54,60 méter hosszúságú északi szárny középtengelyébe 13,40 méter hosszúságban 7,5 méter széles két ablaktengelyes, emeletenként három-három ablakos, azonos magasságú ereszes tetős szárny-épület ékelődik, amelynek földszintjén a tágas refektórium, felette pedig a könyvtárterem állott. Az északi szárny sima falfelületét 36 ablak törte át, amelyek a földszinten mind finom kivitelezésű, apácaráccsal voltak ellátva. A kolostor udvarán mind a négy oldalon 2,55 méter széles folyosó húzódott, emeletenként 6–6 ablakosorral, összesen 72 ablakkal nézett az udvarra. A refektórium és a könyvtárterem előtt a folyosó 2,35 méterrel kiszökkent az udvar négyszögébe. Gyakorlatiasság vezette a tervezőt, hogy a torlódás elkerülése végett az ebédlőnek előteret adjon. A rendház két lépcsőháza két szoba szélességű, a déli folyosóval szemben, arra merőleges kétkarú elhelyezése erős keményfából készült, az idő és a használat még nem koptatta el. A második lépcsőház fele szélességben, négy szobával tovább az északi szárny végigfutó folyosója mellett, szintén időtálló fából készült.

(Folyt. köv.)

Sztyahula László

„Kis Mohács” a Gerecse szívében: a maróti csata (1526)

1526. szeptember 1-jén – három nappal a katasztrofális mohácsi csatavesztés és II. (Jagelló) Lajos magyar és cseh király halála után – az országba tört oszmán-török hódítók megkezdték véres győzelmük gyümölcseinek kíméletlen és módszeres betakarítását. I. Szulejmán szultán e szomorú szombati napon engedélyezte az akindzsiknek, hogy elhagyva a táborot teljesítsék fő feladatukat: tűzzel-vassal pusztítsák és rabolják, fosztogassák a környéket, lakosait részint legyilkolva, részint pedig rabszjóra fűzve.¹ A több tízezernyi létszámú könnyűlovas, martalóc hadak minden bizonnal még aznap nyeregbe szálltak, és sietve hozzakezdték mintegy szokásos hóhérmunkájuk elvégzéséhez; Baranya és Tolna vármegye nagy részét végigszáguldvá kegyetlen módon legázolták a vidéket, és elsősorban Mohács, Pécs, Bátaszék és Tolna térségében több tucat falut a földdel tettek egyenlővé. Maga a padisah, miután újabb magyar csoportosítások felbukkanására, illetve támadására várva négy napig táborozott a Mohácstól délnyugatra elterülő csatamezőn, csak másnap, szeptember 2-án, a török naptár zil-kade havának 24. napján indult meg a főerőkkel Buda felé, hogy – teljessé téve diadalát – birtokba vegye azt. Előnyomulása – a Tisza bal partján, Szeged közelében állomásozó Szapolyai János erdélyi vajda tétlenkedésének és talán az akindzsik folyamatos portyázásainak is köszönhetően – az egész út során zavartalan volt.² Szulejmán a Duna mentén haladva szeptember 11-én ért Kelenföldre és a következő napon, azaz pontosan két héttel a mohácsi vész után vonult be az ország – Mária királyné és a kormányzat a katasztrófát túlélt tagjai által – védtelenül, lényegében üresen, a győztesek kénye-kedvére hagyott székvárosába. A török uralkodó 10 napot töltött Budán, ahol a királyi palotában szállt meg. Pestet és Buda városát szinte azonnal felgyújtatta, így esténként a két elhamvadó település lángjainak fényei világították meg várbeli szálláshelyét. Két izben is kilátogatott a magyar királyok a közelben, egy órányira fekvő nyéki kastélyába, hogy vadásszon, és budai tartózkodása leginkább pihenéssel és lakomázással telt.³

Az akindzsik és a hozzájuk hasonló egyéb irreguláris lovascsapatok mindeközben szakadatlanul és nem csökkenő intenzitással rabolták, pusztították a Dunántúl keleti és középső részét, sőt, egyes előőr-

¹ I. Szulejmán szultán hadinaplója az 1526. évi, Magyarország elleni hadjáratról. (Ford. *Thúry József*.) In: Mohács emlékezete. A mohácsi csatára vonatkozó legfontosabb magyar, nyugati és török források. A csatahely régészeti feltárásának eredményei. A szövegeket válogatta *Kiss Károly*. Szerk., bevezetővel és jegyzetekkel ellátta *Katona Tamás*. Bp., 1987.³ (Bibliotheca Historica; a továbbiakban: ME) 168–180. (a továbbiakban: Szulejmán naplója) 176–177.; *Jászay Pál*: A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után. I. Pest, 1846. (a továbbiakban: *Jászay*) 10–11.

² Szulejmán naplója, 176–177.; *Perjés Géza*: Mohács. Bp., 1979. (a továbbiakban: *Perjés*) 428–432.

³ Szulejmán naplója, 177.; *Ferdi efendi*: Törvényhozó Szulejmán szultán története. (Ford. *Thúry József*.) In: ME 220.; *Jászay*, i. m. 15–18.

seik szeptember utolsó harmadában valószínűleg Győrnél, Pápánál és Tapolcánál is nyugatabbra, egészen az osztrák határ közvetlen közelébe is eljutottak. Az ország szisztematikusan feldúlása, rombolása, a lakosság tömeges méretű, irgalmatlan legyilkolása, valamint fogságra vetése és elhurcolása valójában már július első heteiben megkezdődött, akkor elsősorban a Szerémségben, majd – augusztus közepétől – a Dráva baranyai szakasza mentén őket sújtotta a vész. Az akindzsik, szilahtárok és gurebák (mindhárom csapatnem az Oszmán Birodalom könnyűlovasságának – a hivatásos hadszervezetén kívüli – szabadcsapataihoz tartozott) terrorisztikus, a lakosság megfélemlítését és ellenállási képességének csökkentését, megbénítását célzó akciói kezdetben a nagyjából 80 éve tartó magyar–török háborúskodás által leginkább érintett, és emiatt nagymértékben elnéptelenedett délvidéki területeken folyt, másfelől pedig mivel az oszmán hadvezetés a mohácsi győzelemig tudatosan – biztonsági megfontolásokból – koncentráta erőit, és csak „módjával” pusztította a vidéket.⁴ Bács, Bodrog, Szerém, Valkó és Pozsega megyék népessége, mert helyzetéből adódóan rákényszerült, már valamelyest hozzászokhatott a törökök bizonyos időközönként meg-megismétlődő beütéseihez, pusztításaihoz, az északabbi területek, így Baranya, Tolna, Somogy és Fejér lakossága azonban csak most, az addig legfeljebb a déli rémhírekből ismert szultáni hadak akadálytalan és villámgyors előretörése nyomán szembesült az irtózatossal veszéllyel, és a tapasztalás mindenütt kétségtelenül döbbenetes és vérfagyasztó lehetett. A reguláris haderő egyes kisebb seregtestei Budáról továbbvonulva, szeptember derekán–második felében megpróbálták elfoglalni Székesfehérvár, Esztergom, Visegrád, Tata és Komárom várait, de mivel ezeken a helyeken számottevő ellenállásba ütköztek, mind a négy erősség alatt kudarcot vallottak.⁵ Érdemes mindjárt hozzátenni, hogy tényleges fiaskóról, illetve magyar részről igazán jelentős sikerről aligha beszélhetünk, lévén valójában nem kellően előkészített, szabályszerű ostromok voltak ezek, sokkal inkább mérsékelt elszántsággal és kitartással végrehajtott, hamar félbehagyott „próba-szerencse” támadásokként, vagy rajtaütési kísérletekként írhatók le. A császár és a török hadvezetés egyelőre ugyanis nem kívánta megszállni és a Birodalomhoz csatolni a mohácsi győzelem óta uralma alá hajtott területeket, sőt, hazavonultakor Buda várát is feladta, így eszébe sem jutott a várostromokkal vesződni.⁶

A Szulejmán Budára való bevonulását követő napokban, szeptember derekán került sor a török seregek és a magyar „polgári” lakosság közötti egyik legnagyobb és legvéresebb fegyveres összecsapásra. A túlzás nélkül nyílt mezei ütközetnek is mondható esemény helyszínül Marót falu határát jelölik meg forrásaink, a településnév azonosításakor elvben azonban két lehetőség is felmerül: a Dunakanyarban fekvő, az akkor Pilishez, napjainkban Pest megyéhez tartozó, mai elnevezéssel Pilismarót község, illetve az épp ekkoriban, vagy nem sokkal később, a török hódoltság első évtizedeiben elpusztult, Nyergesújfalutól délre kereshető Esztergom vármegyei egykori falu. A történeti kutatás sokáig csaknem teljesen egybehangzó módon az előbbi, tehát a ma is létező településsel azonosította Marótot, figyelmen kívül hagyva Sörös Pongrác bő száz éve tett helyes megállapítását, miszerint a helynév valójában a Gerecse hegység kellső közepén, Esztergom megye délnyugati határa közelében fekvő falut takarja.⁷ Vonatkozó kútfőink alapján ez csaknem teljesen egyértelmű és bizonyos; Brodarics István szerémi püspök, kancellár, aki kortárs tanúként a messze legmegbízhatóbb forrásunk, arról tájékoztat, hogy a szóban forgó hely az esztergomi érsek kedvelt nyaralójaként szolgált, és „*Esztergomitől nem messze*”, a Vértes erdőségeiben volt található. Verancsics Antal közelkorú, néhány évtizeddel később készült munkájában szintén a Vértesbe helyezi Marótot, és az események kapcsán említi Héreg falut, valamint egy bizonyos tavat is, értesülése szerint ezek mellett, illetve közelében zajlott le a csata. Zermegh János szintén a század második felében lejegyzett krónikája hasonlóképp úgy tudja, hogy Marót a Vértesben, mint hozzáteszi: annak közepén feküdt.⁸ Mindezen információk némi kiegészítéssel és

⁴ *Brodarics István*: Igaz leírás a magyaroknak a törökökkel történt mohácsi összecsapásáról. (Ford. *Kulcsár Péter*.) In: ME 10–31. (a továbbiakban: *Brodarics*) 29–30.; *Istvánffy Miklós*: A magyarok történetéből. (Ford. *Juhász László*.) In: ME 56–76. (a továbbiakban: *Istvánffy*) 73.; *Perjés*, i. m. 344–346., 381–383.

⁵ *Brodarics*, i. m. 29.; *Istvánffy*, i. m. 72–73.; *Barta Gábor*: A Sztambulba vezető út (1526–1528). Bp., 1989. (Gyorsuló idő; a továbbiakban: *Barta*) 7–9.

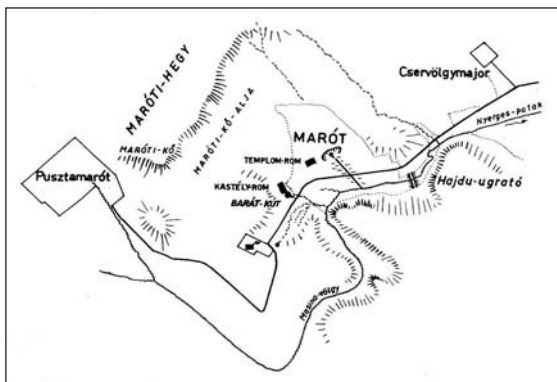
⁶ *Brodarics*, i. m. 29.; *Schmidt Zsuzsa*: Maróti csata, 1526. szeptember 13–15. (A Mohács utáni napok, különös tekintettel a maróti csatára.) Nyergesújfalu, 2007. (Helytörténeti olvasókönyv 3.; a továbbiakban: *Schmidt*) 10–11.

⁷ *Sörös Pongrác* cím nélküli cikke a Századok 46. évfolyamában (1912), 782–783. p.; a korábbi, általános véleménye: *Hrenkó Pál*: A pilismaróti Dobozy-legenda nyomában. In: *Dunakanyar*. 1978/1. sz. (14. sz.) 74–90. (a továbbiakban: *Hrenkó*) 77–79.; *Schmidt*, i. m. 13–14.

⁸ *Brodarics*, i. m. 29.; *Verancsics Antal*: A Magyarországon legutóbbi László király fiának, Lajos királynak születése óta esett dolgok emlékezete. In: ME 37.; *Zermegh János*: Emlékirat a Ferdinánd és János, Magyarország királyai között történt dolgokról. In: *Krónikáink magyarul*. III/2. Válogatta és fordította *Kulcsár Péter*. Bp., 2007. (Történelmi források III.) 137–164. (a továbbiakban: *Zermegh*) 137.

pontosítással hovatovább tökéletesen ráillenek a gerecsebeli Marótra, míg az Esztergom szomszédságában fekvő faluval vagy tágabb környezetével való azonosítás helytállósága jóformán kizárható. Az ugyancsak az előbbi településre igaz, hogy a kérdéses időszakban az esztergomi érsekség birtoka volt, de a század elején a magyar egyház fejének mindkét helyen állt egy-egy szép nyaraló- és vadászháza/kastélya. Egészen pontosan az egyik – az Esztergom megyei Marót esetében – a falu közvetlen közelében vagy szélén, illetve a másik Esztergom és a pilisi Marót között, az érseki székvárostól délkeletre, szintén egy kiterjedt erdőség közepén. Az utóbbi főpapi nyaraló azonban kelet felől, a mai Pilismarót irányából a Dunáig húzódó magas hegyek miatt csak roppant nehezen közelíthető, és aligha valószínű, hogy területe, határa valaha is oda tartozott volna.⁹ A kérdést Marót-pusztá javára – úgy véljük, minden kétséget kizáróan – azon adatok döntik el, melyek szerint egyfelől az ütközet a Vértesben, másrészt pedig Héreg szűkebb térségében folyt le. Az elpusztult falu, mint említettük, a Gerecseben feküdt, a hegység mai elnevezését a középkorban ugyanakkor még nem használták; egyes, másfelé, kissé távolabb eső részeit Rögösnek, illetve Cser-erdőnek nevezték. Nyugati, déli hegycsoportjait ellenben a szomszédos és igen hasonló Vértes részének tekintették; Oláh Miklós 1536-ban lejegyzett, *Hungaria* című országleírásában egyenesen azt találjuk, hogy a Vértes Esztergom városánál kezdődik, és dél felé a Bakony vonulataiig nyúlik el.¹⁰ Ezen régi tájszemléleti felfogás létét és általános voltát közvetve a már egyértelműen a Gerecsehez tartozó Vértesszőlős és Vértestolna községek – igaz, ebben a formájukban későbbi – nevei is alátámasztják. A – tehát a jelen fogalmaink szerinti – gerecei Marót ugyanakkor a ma is létező Héreg falu közvetlen szomszédja volt észak felől, mi több, az érseki vadász-kastély/palota romja mellett a régészek egy kisebb mesterséges tó kiszáradt medrét és gátjának nyomait is megtalálták, ami tökéletes egybeeseng Verancsics fenti közlésével.¹¹

1526. szeptember közepén tehát itt, a Gerecse hegység szívében, a sűrű erdőktől körülvelet Maróton és határában gyűlt össze, és próbálta biztos menedéket remélve átvészelni a vérzivataros napokat a török portyázók elől tömegesen menekülő környékbeli lakosság. Zömében Pilis, valamint Esztergom és Fejér megye dunántúli részének településeiről és majorságai-ból, közelebről Tinnye, Zsámbék, Tárnok, Etyek, Bicske, Gyermely és Csolnok falvakból és vidékükről, túlnyomó többségében jobbágyok, szabad parasztok, de csekélyebb számban hadviselésben jártas emberek, katonák, végül Budáról vagy annak testvérvárosai-ból ide húzódott, erre tévedt polgárok is lehetek közöttük. Sokan – így szállítva-menekítve idősebb családtagjaikat és kisgyermeküket, illetve ingó vagyontárgyaikat – szekerekkel és egyéb fogatolt járművekkel jöttek Marótra. Ezekből, azokat vélhetően összeláncolva és talán az erdő fáiból, helyben legyártott deszkákkal meg is erősítve, a falu melletti mezőn, a Bajót, illetve Bajna felé vezető út északi oldalán hevenyészett székértábor alakítottak ki.¹² Nyilván felettebb kemény, keserves munkával táboruk köré árokkal és sánccal külső védőgyűrűt is vontak, tehát alaposan felkészültek és gyaníthatóan végső-kig el voltak szánva egy esetleges küzdelemre. A szekérvár és az azt körbefogó sánc/árok-védőmű alkalmasint nyugat felől az érsek vadász-kastélyára támaszkodhatott, amely valamiféle erődítéssel nemkülönben rendelkezett, és ott is számosan várták a veszedelem elmúltát.

Az egykori Marót falu és környékének térképe

⁹ Zolnay László: Esztergomi érsekek palotái a középkorban. In: Művészettörténeti tanulmányok. A Művészettörténeti Dokumentációs Központ évkönyve 1959–60. Szerk. Dávid Katalin, Németh Lajos. Bp., 1961. 218–222.; Horváth István–H. Kelemen Márta–Torma István: Komárom megye régészeti topográfiája. Esztergom és a Dorogi járás. (Magyarország régészeti topográfiája 5.) Főszerk. Gerevich László. Bp., 1979. (a továbbiakban: KMRT) 219–221., 268–269. (Esztergom, 8/115–116.; Nyergesújfalú, 15/12–13.)

¹⁰ Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. II. Bp., 1987. 207.; Oláh Miklós: Hungaria. Athila. A Hungariát ford. Németh Béla. Bp., 2000. (Millenniumi magyar történelem. Források.) 25.; Hrenkó, i. m. 82–83., 86.

¹¹ KMRT 270. (Nyergesújfalú, 15/14.); Schmidt, i. m. 14.

¹² Brodarics, i. m. 29.; Zermegh úgy tudja, még a mohácsi csatából megmenekült nemesek is voltak a táborban: Zermegh, i. m. 137.; Schmidt, i. m. 15–16.

Brodarics István a túlélők beszámolóján alapuló közlése szerint mintegy 25 000 főre tehetnénk a Maróton összezsúfolódtó tömeget, ez azonban irreális, aligha hihető számnak tűnik. Van ráadásul egy másik, sajnos azonban nem bizonyosan ide köthető és nem is kellően egyértelmű adatunk is; Zárai Jeromos egy október végén kelt levelében azt írja, hogy körülbelül 6000 paraszt egy „Pacos” nevű helyen erődítést csinált, amit aztán Pargali Ibrahim nagyvezír serege élén elfoglalt, és az ott lévőket, mert a harc során unokaöccse is elesett, még a csecsemőknek sem kegyelmezve, mind egy szálíg lemészároltatta.¹³ Jóllehet a tragikus esemény helyszínéként megjelölt „Pacos” nyilvánvalóan még csak nem is hasonlít a Marót névre, ilyenformán esetleges félrehallásra vagy elírásra se nagyon gondolhatunk, sőt, szerfelett csábító az ötlet, hogy azt a törökök szeptember eleji Tolna megyei pusztításaival kapcsoljuk össze, jelesül, a helynevet – a szultáni hadak által kétségtelenül útba ejtett – Pakssal azonosítsuk; mindamellert elképzelhetőnek tartjuk, hogy Zárai értesülései valójában mégiscsak a maróti csatára és előzményeire vonatkoznak. A horvát nemes missilisének elbeszéléséből azt tetszik ki ugyanis, hogy a „Pacos”-i harcokra Esztergom várának – a szintén Ibrahim pasa jelenlétében, személyes vezérlete alatt lefolyt – sikertelen ostromát követően, tehát valamikor szeptember 15. tájt került sor, ami tehát az említett tolnai várossal való azonosítást kizárja, lévén a nagyvezír, miután 20-án délelőtt átkelt Pestre, a Duna–Tisza között vonult ki az országból.¹⁴ Zárai a nagyvezír-beglerbég unokaöccsének a „Pacos”-i erődítés megvívása során történt elestére vonatkozó információja ugyanakkor talán összefüggésbe hozható egy másik fontos, alább hivatkozott forrásunk érdekes adatával. A levélből kiderül egyébként az is, hogy Zárai az 1526-os harcok egyetlen eseményének sem volt szemtanúja, így értesülései másodkézből, esetleg nem a legpontosabb hírközlőktől származtak. Érdemes megjegyeznünk továbbá azt is: az olasz nyelvű levél csak átirásban maradt fenn, ilyenformán a „Pacos” alak másolási hibából is eredhet. Mi magunk elképzelhetőnek, sőt, valószínűbbnek tartjuk, hogy Zárai ezen tudósítása a Maróton történetekre vonatkozik, vagy esetleg egy másik, korábban, Paksnál lezajlott összecsapás eseményeivel, illetve körülményeivel való összekeverésén alapul. Más – és külön figyelmet érdemlő – kérdés azonban, hogy miként kell értelmeznünk forrásunk rövid megfogalmazását, miszerint a kérdéses helyen „*mintegy 6000 paraszt erődítést csinált*”. Ebből ugyanis korántsem következik egyértelműen az, hogy csupán ez a néhány ezer ember gyűlt össze és vert táborn Maróton, a tényleges létszám, a konkrét fizikai munka elvégzése kapcsán említett férfiak (és nők?) családtagjait és az egyéb odamenekülteket hozzávéve, ennek többszöröse, végső soron akár a Brodarics művében olvasható 25 000 fő is lehetett. Vélekedésünk szerint a valós szám mégis inkább az előbbihez állt közelebb, hozzávetőleg 13 000, legfeljebb 16 000 ember, máskülönben felettébb nagy, a korabeli Buda, az ország messze legnépesebb városának lakosságát kitevő tömeg tartózkodott Maróton e végzetes szeptemberi napokban.¹⁵ Ez alapján bátor-kodhatunk talán az erődítés kiterjedésének megbecsülésére is: az vélemezhetően jócskán meghaladta a három hektárt. Bár kútfőink nem tesznek róla említést, igen kevésbé valószínű, hogy a török portyázók miatt útra kelt jobbágyok, módos parasztok és nemesek ne hozták volna magukkal terelhető haszonállataikat, főként marháikat és juhaikat, annál is inkább, mert joggal sejtették, mind maguknak, mind az összeverődött emberseregnek tartósan tetemes mennyiségű élelemre lesz szüksége. Nem mellesleg azt is tudhatták, hogy az óriási méretű pusztítás okán villámgyorsan magasba fűzőkni, és jó ideig emelkedőben lesz az élelmiszerek, kivált a gabonafélék és az előállat ára, ezért a szerencsések a béke helyreálltával jelentékeny haszonra tehetnek szert. Ekképpen a hamarjában emelt szekértábor-erődítés sáncain belül és a környező maróti és héregi legelőkön, valamint erdőkben legkevesebb több tucatnyi ló, marha és juh legelészhetett 1526. szeptember közepén.

Az Esztergom vármegyében pusztító, portyázó török csapatok alkalmasint szeptember 12-én, esetleg az előző napon, minden bizonnyal Bajna – a ma is használatos, a Gerece csúcsa alá vezető, nagyjából kelet-nyugati irányú úton –, vagy dél, Héreg felől értek Marót határába, és fedették fel a táborn. Előbb feltehetően – ha Istvánffy Miklós kései, a század legutolsó éveiben papírra vetett értesülése helytálló – mindenkinek bántatlanságot és szabad elvonulást ígérve igyekeztek kicsalogatni az erődből az ott lévőket, ez azonban nem vezetett eredményre.¹⁶ Ekkor támadták meg az erődítést, de minthogy

¹³ In: Mohács. Szerk. B. Szabó János. Bp., 2006. (Nemzet és Emlékezet.) 111–116. (a továbbiakban: *Zárai*), a vonatkozó rész: 114. A levelet *Erdősi Péter* tette át magyarra, aki az eredeti szövegben lévő „Pacos”-t – kissé önkényes módon – Marótra cserélte fordításában.

¹⁴ *Zárai*, 113–114.; *Perjés*, i. m. 435–436.

¹⁵ A témával foglalkozó munkák szerzőinek többsége hajlamos elfogadni a Brodaricsnál szereplő óriási, 25 000-es számot. *Jászay*, i. m. 19.; *Horváth Mihály*: Magyarország történelme. III. Pest, 1871.² 420.; *Kápolnai [Pauer István]*: A mohácsi hadjárat 1526-ban. In: *Hadtörténelmi Közlemények*. 2. (1889) 459.; *Perjés*, i. m. 433.; *Szakály Ferenc*: A mohácsi csata. Bp., 1981.³ (Sorsdöntő történelmi napok 2.) 38.

¹⁶ *Istvánffy*, i. m. 73.

létszámuk szinte töredéke lehetett a magyarokénak, és főként mert azok meglepően bátran, szilárd elszántsággal védekeztek, továbbá puskáik is voltak, csakhamar feladták a kemény kézítusát, és visszavonultak. Rendezvén soraikat és kiegészülve más, időközben odaérkezett lovasosztagaikkal, újult erővel indultak rohamra a védők ellen, de mindhiába, ismét számottevő veszteségeket szenvedve voltak kénytelenek visszahátrálni a sáncokról. Az első nap során alighanem még többször is támadást intéztek a – mint láttuk – igen nagy területű tábor egyik-másik oldala ellen, de mindannyiszor kudarcot vallottak, és csak veszteségeik növekedtek. Végül segítségért küldtek a fővezérlethez, Budára.¹⁷ Küldönceik 13-án este vagy másnap hajnalban értek a székvárosba, mert a szultán parancsa értelmében egy fel-tűnően erős, nagy létszámú csoportosítás már 14-én kora reggel elindult a Gerecse hegyei közé. Szulejmán és a török vezérkar döntése, illetve az annak nyomán a csapat parancsnokának kiadott szigorú utasítás, mely szerint azt mindenáron el kell foglalni, gyakorlatilag megpecsételte a maróti szekértáborba szorult szerencsétlen magyarok sorsát. Az erősítés 5-600 janicsárból, valamint 5-10 000 lovasból állt, és néhány löveget is vitt magával. Ezek viszonylag könnyű – hozzávetőleg 1,4 kg-os, 7 cm átmérőjű golyókat tüzelő – skorpíó-, vagy, másik hazai kútfőnk szerint; némileg nehezebb, úgynevezett sólyomágyúk voltak.¹⁸ A seregetest, minthogy Buda és Marót távolsága a legrövidebb, a hegyeken át vezető útvonalon is eléri az 50 km-t, legkorábban másnap, 15-én, virradat táján érkezhetett meg az erősítéshez. Ibrahim Zárai Jeromos közléseivel ellentétben bizonyosan nem tartott a különítménnyel, azt ugyan is a szultáni hadinapló a csoportosítás odavezénylése kapcsán okvetlenül megjegyezte volna, ugyanakkor épp e forrásból tudjuk, hogy a nagyvezír még 14-én is a szultán oldalán, a székváros mellett tartózkodott. A – tehát legkevesebb 6000 főnyi – török sereg egyesülvén az addig a magyarokat ostromzár alatt tartó csapategységgel, azonnal megrohanta az erődöt. Az oszmán haderő méltán híres és elit csapatnemének tartott, jobbára minőségi puskákkal felszerelt janicsárság és az ágyúk pusztító tüze gyorsan megtörte és szétzilálta a védők ellenállását, majd – a harc harmadik napján – meghozta a győzelmet. Az elkeseredett, kíméletlen küzdelemben a törökök is érzékeny, számottevő veszteségeket szenvedtek.

Valószínűleg itt és ekkor, a maróti tábor végőrájában esett el egy magyar puskagolyótól eltalálva az a magas rangú török főtiszt, akinek halálát Gyöngyösi Gergely rendgenerális a pálosok történetéről írt munkájában megörökítette.¹⁹ Nem lehetetlen, hogy a török hadvezetés őt állította a különítmény vezéri posztjára, és talán egyazon személy volt Ibrahim pasa Zárai Jeromos által említett rokonával. Gyöngyösi szerint az előljáró tetemét, akinek halála nagyon elkeserítette a szultánt, visszavitték Budára, és ott temették el. Népszerű főtisztjük lelövése és számos más halottjuk alighanem csak fokozta a törökök dühét és vérszomját, így azon kevesek kivételével, akiknek sikerült gyűrűjükből kitörve az erődökből menekülni és elrejtőzni üldözőik elől, tekintet nélkül korra, nemre és rangra, csaknem mindenkit lemészároltak. A magyar források szerint a tábor elfoglalásakor a győztesek senkinek sem kegyelmeztek, valamennyi kezükre került magyart megölték, valószínűbbnek tűnik azonban, hogy, miként a szultáni napló utal rá, néhányuknak, feltehetően az összecsapásba és a sokáig tartó öldöklésbe belefáradva, vagy mert némelyikükért jó pénzt reméltek, meghagyták az életét.²⁰ Ha ez így történt is, rájuk bizonyosan nemkülönben mostoha, kegyetlen jövő várt: szíjra fűzték és rabszolgaként elhurcolták őket az országból. A törökök természetesen a Maróton fellelhető anyagi javakról, ingóságokról sem feledkeztek meg: alaposan felforgatták és teljesen kifosztották a tábor, a kastélyt és a falut is, majd, miután felgyújtották azokat, zsákmánnyal bőven megrakottan visszatértek Budára.

A pusztamaróti csata süttői mészkőből készült emlékműve
(Kovács György fertőhomoki szobrászművész alkotása, 2003)

¹⁷ *Brodarics*, i. m. 29.; *Istvánffy*, i. m. 73.; *Jászay*, i. m. 19.

¹⁸ *Istvánffy*, i. m. 73.; *Zermegh*, i. m. 137.; *Schmidt*, i. m. 16.

¹⁹ *Gyöngyösi Gergely*: I. Remete Szent Pál Remete Testvéreinek Élete. Ford. *Árva Vince, Csanád Béla, Csonka Ferenc*. Pilisszántó, 1998. (Varia Paulina III.) 178.

²⁰ *Brodarics*, i. m. 29.; *Zermegh*, i. m. 137.; Szulejmán naplója, 177.

Az áldozatok számában az augusztus 29-i csatához mérhető, így „Kis Mohács”-nak is nevezhető maróti tragédia emlékét – elég talán Dobozi Mihály hőstettének számos módon megörökített történetére utalnunk – élénkén megőrizte a történetírás, a néphagyomány, valamint a művészet. A Pilisi Parkerdő Rt. 2003 nyarán az erőd tábor és a középkori Marót falu helyének közelében, az onnét a földúton körülbelül 2,3 km-re keletre található, a kirándulók által jól ismert pusztamaróti (helyesebben marót-pusztai) tisztáson méltó emlékművet állított a csata sok ezer áldozatának tiszteletére.

Kádár Tamás

A vasgyártás fejlődése Gömör vármegyében a kezdetektől az ózdi vasgyár megalapításáig

A Kárpát-medence északi hegyvonulatai ércekben gazdagok. Ez teremtette meg a lehetőséget a bányavárosok, később pedig az iparvárosok létrejöttének. A vasgyártás Magyarországon több száz éves múltra tekint vissza. Ennek centruma az észak-borsodi vasvidék, azon belül a mai Ózd közigazgatási területére eső Vasvár volt (a város vasgyártásban betöltött szerepe egy külön tanulmány témája lehetne).

A vasércbányászat kezdete a IX. századig nyúlik vissza. Az államalapítás korától a bányák nem a földbirtokhoz tartoztak, hanem közvetlenül a király főúri jogának voltak alárendelve. Bár uralkodói privilégium volt, hamar megjelentek a bányászattal foglalkozó jobbágyok és zsellérek is, kik e tevékenységükkel a földesúri üldöztetést kockáztatták. Az 1523. évi XXXIX. törvénycikkben végül kimondták a bányaművelési szabadság elvét, és ez utat nyitott a bányászat fejlődésének. Jolsván 1585-ben már vas-hámoros céh működött, ahol *mozgó kemencék*ben kézfűvő és kalapács segítségével dolgozták fel a nyersvasat. Idővel, mivel egyre nagyobb igény mutatkozott a vastermékek iránt, a mozgó kemencéket a folyóvölgyekben, különösen vízések mentén elhelyezett *tótkemencék* váltották fel (az elnevezés arra a népcsoportra utal, mely ezt a hivatást űzte), amiknél már vízi erő felhasználásával működötték a vasolvasztásnál és -finomításnál alkalmazott fűvókat, kalapácsokat. A kovácsoltvasat attól fogva már közvetlenül állították elő az ércből.

A vas- és ezzel együtt a kézműipar fejlődésének következő periódusát az adta, amikor 1600 körül Zrínyi György (a szigetvári hős, Zrínyi Miklós fia) indítványozta, hogy a könnyű hadi öltözetet vaspáncélra cseréljék fel.

A XVII–XVIII. században dúló háborúk, és legfőképp a Rákóczi-szabadságharc miatt a páncéling, valamint a fegyvergyártás újabb lökést adott hazánk vasiparának. Rákóczi stratégiai szempontból fontos szerepet szánt a gömöri vasiparnak. Lányi Pál sajtógömöri földbirtokost vasipari felügyelőnek nevezte ki, aki olvasztókemencéket létesített Nagyrócén és Rédován (1899-től Sajóréde), valamint Dobsinán kardgyárat helyezett üzembe a fejedelem parancsára. A század folyamán a Rima, a Murány és a Sajó folyók völgyében egyre több vagyonos nemes is bekapcsolódott az iparágba. 1767-ben özv. Jekelfalusyné megalapította a Rimabrezói Vasművet, mely a szükséges vasércet a Rimabányához tartozó Rudnó-völgyből, majd a rákosi bányákból kapta. A vállalkozás nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, így a tulajdonos eladta a hozzá tartozó bánya- és erdőbirtokkal egyetemben Malatinszky Mátyás rimabrezói birtokosnak, valamint Czibur és Katzer nevű jolsvai kereskedőknek. Ők hárman 1783-ban Likéren hárommal egészítették ki a vasolvasztót. 1790-ben aztán mindkét vasmű Malvieux Lajos György bécsi kereskedő tulajdonába került, aki nagyolvasztót állított fel Rimabrezón, továbbá 147 német munkást telepített a térségbe. Fia, Malvieux Mátyás 1802-ben vette át a családi vállalkozást, egészen a Rimai Coalitio megalakulásáig. A másik nagy vasmű a nyustyai olvasztó, melyről csak annyit lehet tudni, hogy a Kubinyi család tulajdonában volt. Végezetül említést érdemelnek a Sturman család vasművei is, kiknek a XVIII. század közepétől Szirkén vasércbányái, a Rima és Murány folyók mentén pedig 10 olvasztója és hámora volt.

A napóleoni háborúk negyedszázada idején a hadsereg igényei egy szerény ipari fejlődést tettek lehetővé. A háborús konjunktúra hatása a fegyvergyártás alapjául szolgáló vaskohászatban figyelhető meg leginkább. A harcok elmúltával Gömör vármegye vasműveinek termékei országszerte jó hírnévre tettek szert, ugyanakkor értékesítésüket rendkívüli módon megnehezítették a rossz utak, a hitelügy szervezetlensége, a kiviteli tilalom, valamint a bécsi kormány azon törekvése, hogy minden erővel

meggátolja a magyar vasipar modernizálását. A vasüzemeknek faszénre, vízi erőre és helyi vasércre, valamint jobbágmunkára volt szükségük. Hamar kiderült, hogy az elmaradott technika üzemeltetése gazdaságtalan. A Nyugat-Európában korszerű technikával előállított termékekkel szemben a Gömör megyei kisipari vastermelők egyedül képtelenek voltak felvenni a versenyt. Egy gömői vasgyárosnak, Sturman Mártonnak, ezt felismerve sikerült meggyőznie a vármegye birtokosait, hogy termelőberendezéseiket tökéletesítsék, és e célból üzemüket vonják össze. Így jött létre 1808. március 13-án a Murányi Unio Bartova székhellyel, 1810-ben a Rimai Coalitio, majd 1836-ban a csetneki Concordia. Utóbbi társaság a kohó- és kavarórendszert honosította meg, megnyitva ezzel a vasipar új korszakát. Gróf Andrássy György, aki 1836-ban Angliába utazott az ottani vasgyártás tanulmányozása végett, hazatérése után a demői vasgyárat az új találmányok kísérleti telepévé rendezte be. Az 1838-ban megépült finomvasöntődében használtak először Magyarországon hengeres fűvógépeket, amelyek segítségével a gyár nagyobb darabok öntésére is vállalkozott.

Coburg-Koháry herceg pohorellai gyárában is fontos újítások történtek. Itt honosult meg Müller János találmánya, aki a comte-tüzek alkalmazásával a tüzelőanyag fogyasztását jelentősen csökkentette. A vas finomításánál a kőszén tüzelőanyag használatát Gömör vármegyében először 1847-ben Nádasdy Tamás gróf betléri gyárában kísérelték meg.

A Murányi Unio alapító tagjai voltak: Sturman Márton, Sturman András, valamint Petróczy, Schramkó, Barthó, Bartóffy, Benkár, Engel, Malvieux, Clementis, Czékus hármotulajdonos földbirtokosok, a gömör megyei stéllárok (az észak-magyarországi megyék vasgyártóüzemi tulajdonosai) és a vasiparban érdekelt Nagyrőce városa. Ugyanezen év május 3-án a nagyrőcei városházán megerősítették az Unio alapszerződését, továbbá döntés született a következőkről:

1. 1809. január 1-jén az alapító atyák vasműveiket, vasércbányáikat a hozzájuk tartozó földekkel, rétekkel és kertekkel együtt átadják az egyesületnek.

2. Minden birtokos a vasművek átadása előtt a tulajdonában lévő vasérc-, faszén- és fakészleteit szabadon saját hasznára fordíthatja.

3. 4 tótkemencét, 2 olvasztókemencét, 12 frisstüzet (agyaggal bélelt kemencét), 8 nyújtó- és 1 szerszámhármot adnak át.

4. 1 darab egyesületi részvény értékét 20 080 Ft-ban állapították meg.

5. Az alapítók vaskőbánya vagyonukból Vashegyen (Zseleznyikon) 25 ", Rákoson pedig 5 bányamértékű vasércbányát engedtek át.

6. Sturman Márton, Krisztina, Júlia és azok örökösei engedélyt adtak a szirki és turcsoki erdőben a fahasználatra faszénégetés céljából, amiért fuvardíjjal együtt szekerenként egy rajnai forint és 12 krajcárnál többet nem fognak elkérni.

7. Bathó Márton, Bartóffy András és Czékus Éva az egyesület javára lemondtak tiszolci erdei jogokról.

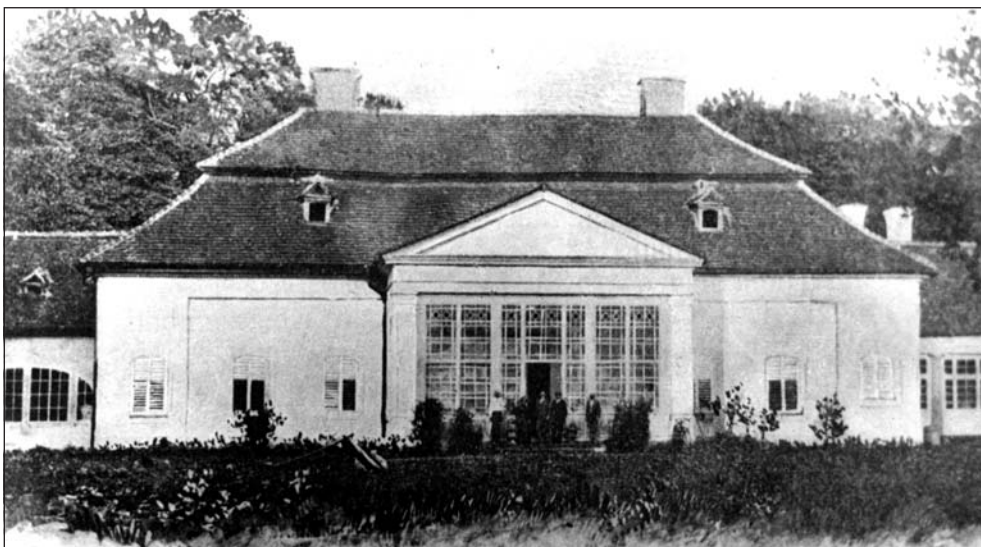
8. Döntés született arra vonatkozólag, hogy minden részvényes 10 000 rajnai forintot fizet be forgótőkére és egy új olvasztó építésére.

9. Évente 2 közgyűlést fognak tartani Bartován.

A harmadik, korábban már említett társaság a Rimai Coalitio Vizesréten született meg 1810. február 16-án. Létrehozását szintén Sturman Márton kezdeményezte. Az Unióval ellentétben részvényeseinek többsége nagybirtokos arisztokrata volt. A társaság kezdetől fogva eredményesen működött, és 1817-ben már 82 213 forint profitot termelt. Ez az év abból a szempontból is nevezetes, hogy a Coalitio hivatalos nyelve a magyar lett a szlovák és latin helyett. Hatalmas mennyiségű erdőbirtok tartozott hozzá a Rima-völgyben, viszont kevés vasércbánya, mellyel viszont az Unio rendelkezett.

Sturman Márton (Ózdi Muzeális Gyűjtemény és Gyártörténeti Emlékpark)

A hosszúrétai Andrassy-kastély (Ózdi Muzeális Gyűjtemény és Gyártörténeti Emlékpark)

A hazai ipar fejlődését elősegítő következő állomás az 1839–40. évi pozsonyi diéta volt, ahol a XVII. törvénycikkben biztosították minden tőkével rendelkező személy számára az ipari vállalkozás szabadságát. Nem sokra rá Pozsonyból az országgyűlés által gróf Pejacevich János elnökletével működő bizottság az ipar és a kereskedelem fejlesztése okán véleményt kért a Gömör és Szepes vármegyei vasgyárak vezetőitől. Ennek megvitatása miatt gróf Andrassy György elnöklete alatt a Gömör vármegyei hosszúrétai Andrassy-kastélyban értekezletet tartottak 1843. szeptember 6-án.

A reformkor főbb törekvései között szerepelt a közlekedés, valamint a gépi nagyipar fejlesztése, amihez nagy mennyiségű sínre, acéllemezre, továbbá profilacélra volt szükség, így az Andrassy-kastélyban összegyűltek arra a döntésre jutottak, hogy mivel a hazai vasgyárak meglévő hengersorai elég kicsik voltak, a sínek előállításához új vasfinomító és -hengerlőgyárat hoznak létre.

Az új gyár felépítésének tervét a Rimai Coalitio és annak tisztfőnöke, Rombauer Tivadar karolta fel. A sokrétű, intelligens, Bányászati Akadémiát végzett fiatalember a Coalitio elnökével, Szathmáry Király Pállal a vasgyártás új technológiájának tanulmányozása végett Stájerországba, Csehországba, Belgiumba és Angliába utazott a társaság megbízásából. A szigetországban eltöltött idő szolgált a legtöbb tapasztalattal. Megfigyelte, hogy az angol vas azért olcsó, mert előállításánál a drága, erős erdőpusztítással járó faszén helyett inkább kőszénen használtak. Hazatérését követően kísérleteket folytatott a várkonyi szénrel, mely vasfinomításra alkalmasnak bizonyult. Nem sokra rá, 1845. május 15-én Rimaszombatban a Murányi Unió, a Rimai Coalitio, gróf Andrassy Károly, valamint Szitányi Ullmann Móric pesti nagykereskedő megalapították a Gömöri Vasművelő Egyesületet, továbbá elhatározták, hogy vasgyárat fognak építeni a nádasdi, a hangonyi és az uraji völgyek találkozási pontjánál fekvő faluban, Ózdon.

A Felvidék ércében gazdag hegyvonulatainak kiaknázása több évszázados múltra tekint vissza. A vaselőállítás az idők során sokat fejlődött, ami azzal is magyarázható, hogy megnőtt az igény az abból készült használati tárgyak iránt. A XIX. században a külföldi termékek szintén megjelentek a hazai piacon, mely versenyhelyzetet eredményezett. A gömöri vastermelők felismerték, hogy a nyugati árukkal szemben csak együttes erővel lehet fellépni. Így jöttek létre a különböző vasipari társaságok: a Murányi Unió, a Rimai Coalitio és a csetneki Concordia, megnyitva az utat egy új korszak felé.

Németh Gyula

Felhasznált irodalom. *Gömöri Miklós:* Bányászat és kohászat. In Magyarország vármegyéi és városai. Gömör-Kishont vármegye. Szerk.: *Borovszky Samu.* Reprint, Bp., 2008; Magyarország története a 19. században. Szerk.: *Gergely András.* Bp., 2005. 54.; *Az Ózdi Kohászati Üzemek története.* Szerk.: *Berend T. Iván.* Ózd, 1980. 44–51.; *Szabó Endre:* Ipar, kereskedelem és hitelügy. In Magyarország vármegyéi és városai. Gömör-Kishont vármegye. Szerk.: *Borovszky Samu.* Reprint, Bp., 2008; *Szklavári János:* Az izzó vas tüzcillagai. (Vaskohászat tegnap és ma). www.scitech.mtesz.hu; *Volny József:* Gömör megye bányaipara (1867). Rudabánya, 2003. 12–15.; *Vass Tibor:* Rombauer Tivadar, a gyáralapító (1803–1855). Ózd, 1996.

A fülöpszállási céhekről

A Kiskunság céhes ipartörténetéről viszonylag kevés tanulmány számol be, így ez a téma a feltáratlan területek közé sorolható. Ezért nagy jelentőségű a fülöpszállási takácsok, szabók és cserzővargák részére 1817-ben I. Ferenc által küldött céh kiváltságlevél, mely gyűjteményemben, a Felső-Kiskunsági Emlékek Házában található.

Fülöpszálláson természetesen, mint minden lakott településen, mindig is voltak kézművesek, iparosok, de szervezeti formában csak a XVIII–XIV. században, a céhek kialakulásakor kezdtek dolgozni. Az 1848 előtti Jászkunság az ország legkevésbé iparosított területei közé tartozott. A mesterek a helyi mezőgazdaság által termelt nyersanyagokat használták fel, általában csak a helyi igényeket elégítvén ki. Kevés volt az iparos ember, jó, ha minden száz lakos közül egy vállalt kézműveséget.

A török pusztításai, a Rákóczi-szabadságharc viszontagságai után a XVIII. század elején az életképes községek, városok jelentős létszámnövekedésen mentek át. A megszaprodott mennyiségi és minőségi igények, az iparosok egymással szembeni rivalizálása, mely nem mellőzte az összezdüléseket sem, megkövetelte a szervezett iparosság kialakulását. A kancellária is felismerte a céhrendszerben rejtőző előnyöket, és az abból adódó anyagi haszonszerzés lehetőségét.

A céhszabadalom megszerzéséért először a helybeli tanácshoz kellett fordulni, ahonnan a Jászkun Kerület kapitányához továbbították, ha támogatták a kérvényt. Innen a Helytartótanácshoz került elbírálás végett, onnan továbbították a királyhoz. Az uralkodó az engedély kiadásával egy időben értesítette a Kancellária Taksáló és Kiadó Hivatalát, amely azonnal taksa (adó) kifizetésére kötelezte a kérvényezőket. Jó vastagon fogott a taksálók ceruzája, nagy terheket akasztván a céhek nyakába. E teher kiigyalója 1761-ben Mária Terézia kegyes királynőnk volt. Ez évben elrendelte a korábbi céhlevelek bevonását. Egységes szövegű új szabályzatot bocsátott ki, így a céhek állami ellenőrzés alá kerültek.

A Kiskunságban 22 céh működött, Fülöpszálláson két szabadalomlevélről tudunk. Az egyik, a fent említett, 1817-ből való, a másik, a csizmadiáké 1823-as datálású.

A magyarországi viszonyokhoz képest a Hármaskerület iparosai előnyösebb, kiváltságosabb helyzetben voltak a redempció hatására. Vámkedvezményt élveztek, részesedtek a közös földek használatában, személyes szabadságuk is jelentősebb volt. A mesterek osztályhelyezete valahol középuton, a jobbágy és a redemptus polgár között helyezkedett el. Országos vásárokon, heti piacokon árulhattak, de a házalás tiltott volt. Az árak meghatározásába eleinte beleszólási joga volt a Jászkun Kerületnek, 1827-től liberalizálódott a helyzet és a megrendelővel való előzetes megállapodás jöhetett divatba. A rend ellenőrzése céljából időnként a céhmester egy előljáróval végigjárta a mestereket, tapasztalataikat jegyzőkönyvbe vezették. A jegyzőkönyvet, egyéb iratokat, pecsétet a céhládában kellett tartani, melyet a céhmester otthonában őrzött. Szerencsére megmaradt a takács céhünk pecsétnyomója. Ennek körirata:

„PRIV. K. K. FÜLÖPSZÁLLÁSI TAKÁCS CZÉH PETSETYE 1820”

A pecsét belsejében három ábrázolás látható: az osztrák, a magyar címer és a takácsmesterséget szimbolizáló szerszámok képe.

A szabályzat előírásait be nem tartóit keményen megbüntették. Előírás volt pl., hogy egyes vidéken milyen díszítéssel ellátott cifraszűrt lehet csak árusítani (1853. évi határozat): „... ezen vásárokon pedig mint Kecskemét, Nagykőrös, Félégyház, Izsák, Szabadszállás, Fülöpszállás, és Kun-Szent-Miklós nem fogunk semmi szín alatt más cifrázott munkát árulni, csak csupán a vállában egyenes csipke, minden apró csipke és róza nélkül, az elejét osztóval bé nem szegve, az oldala minden csipke és cifraság nélkül, a gallérja pedig minden csipke nélkül simán beszélve, az ujjá hajtóka vagy más cifrasággal ellátva sem szabad a megnevezett vásárokon árulni...”

1855-ben és 1857-ben több mestert megbüntettek, mert a megrendelők határozott kérésére mégis cifrázott ruhát árultak. De ezen szigorú rendeletet a nép követelésére meg kellett szüntetni.

Az 1817. évi kiváltságlevél első oldala

Az 1813. évi királyi céhrendelet megsemmisítette a Mária Terézia óta fennálló szabályokat és újat bocsátott ki. *Közönséges czéhbeli czikkelyek a mesterség üzés végett való társaságok és czéhek számára* címmel, mely 55 cikkelyből állott. Ezen okiratot, melyet a Kancellária egy császári manifesztummal kiegészítve küldött a fülöpszállási céheknek, a helytörténeti gyűjteményemben őrzöm. Érdekes dokumentum, mai szemmel olvasva pedig felettébb mulatságos is.

A csizmadiák, asztalosok, molnárok, bodnárok, kovácsok, lakatosok és kötélgyártók az engedélyek megszervezésének, egyszerűsítésének érdekében közös céhbe tömörülve kérték meg engedélyüket.

1724-ben lépett érvénybe az I. Ferenc király mellett Koháry Ferenc, Sermag Henrik által is aláírt kiváltságlevél.

Fülöpszállás ezen fontos történeti dokumentumát a Bács-Kiskun Megyei Levéltár őrzi. A *Redemptio* 2015. augusztusi számában Varga Istvánné Fajszi Mária részletesen ír ezen céhlevél engedélyezési procedúrájáról. Ismerteti a céh működési felépítését, tisztségviselőit, mestereit és a céhen belül történt néhány érdekes történetre is kitér.

Magyarországon a céhszervezet hivatalosan 1872-ben szűnt meg. Ekkor ipartársulatokká alakultak át. A céh vagyonát a társulatra testálták, hiszen a mesterek ugyanazok maradtak, akik eddig voltak.

Fülöpszállási Székely Gábor

A Gellért-hegyi Magyar Kálvária terve

„hogy a nemzet golgothájára Magyar Kálvária emlékeztessen, amelyet a Gellérthegyen akarnak emelni”¹

Sokan ismerik a Sátoraljaújhelyen 1936-ban emelt Magyar Kálvária történetét, mely újjáépítésének köszönhetően ma, 80 évvel építése után is hirdeti a magyarság trianoni szenvedéseit.² Azonban csak igen kevesen tudják, hogy az ötlet először nem Sátoraljaújhelyben, hanem Herczeg Ferenc fejében született meg, aki a Gellért-hegy oldalába álmodta meg a Trianonban elszakított magyarságnak emléket állító Magyar Kálváriát, a terveket pedig Alpár Ignác és Kotál Henrik készítették el.

A *Budapesti Hírlap* 1926. évi december 15-ei számában közölt egy írást *Magyar Kálvária* címmel Herczeg Ferenc tollából. „Ezt a megragadó szöveget a nagynevű író a Szent Gellérthegyen építendő nagy nemzeti és vallásos emlékmű megvalósításáért indított mozgalom vezetőjéül írta meg és adja közre” – amint a bevezető fogalmazott. Nézete szerint „Szent István birodalmát a magyarellenes propaganda fektette sírba és a feltámadást a magyar propaganda fogja előkészíteni, vagy egyáltalán nem lesz feltámadás!” És milyenek kell lennie ennek a propagandának? „Nézetem szerint szívbemarkolóknak és eredetinek, hogy lekösse a közömbös külföld figyelmét; azonkívül szívósnak, hogy megbarátkoztassa a nyugalomra vágyó nemzeteket a revízió szükséges voltával.”³ Ez a cikk tekinthető programadónak, ezzel indult a sajtónyilvánosság.

József Ferenc királyi herceg (balról) és Herczeg Ferenc a Magyar Kálvária mozgalom alakuló nagygyűlésének elnöki asztalánál

December 21-én délelőtt a Magyar Tudományos Akadémia

¹ Pesti Hírlap 1926. december 22. 8.

² Akit bővebben érdekel a téma: *Szepesi Bódog*: A Sátoraljaújhelyen épült Magyar Kálvária (számos reprint kiadás fellelhető az eredetileg 1936-ban megjelent műről); *Mizsák Éva*: A sátoraljaújhelyi Magyar Kálvária létrehozása. Széphalom 11. (2001); *Mizsák Éva*: A sátoraljaújhelyi Magyar Kálvária története. Zempléner Civil Szervezetek Szövetsége, Sátoraljaújhely, 2008.

³ Budapesti Hírlap 1926. december 15. 1.

nagytermében tartott alakuló nagygyűlést a Magyar Kálvária nagybizottság. Az építészeti tervek már meg voltak ekkorra, melyeket be is mutatták a közönségnek.⁴ A Délvidéki Otthon felkérte a délvidéki menekülteket, hogy családjaikkal jelenjenek meg a nagygyűlésen, ahol József Ferenc királyi herceg elnökölt.⁵

József Ferenc így beszélt a gyűlésen: „Cselekvésünk megkötvé. Fejlődni akarásunk mindenütt nehézségekre ütközik. Csak egyet engedett meg nekünk a nagyvilág, hogy szenvedhetünk... de azt is csak halkan. Azért a szenvedésben fogunk cselekedni, hogy akaratumknak örök emlékeztetőt állítsunk. Magyar Kálvária.

Történelmünk az önfeláldozás krónikája. Gondolja meg a nyugat: ha nem pusztul el nemzetünk nagy része a török elleni véd harcban, ma nincsen nyugateurópai kultúra, nincsen Paris, nincsen Riviera és talán nem is lett volna világháború. Nyugat életét a magyar vér golgotájával mentettük meg. Ezt mindig oda kell tartani a külföld szemé elé. A magyar golgotának sok stációja van: ezer éves stációk! Csele-patak, Világos, 1918. Ide hozzuk, hogy könnyeink áztassák mint magyar rögöt a távol föld magyar köveit. Építsük be saját hibáinkat, hogy lássuk őket. Építsük be magyar élni akarásunkat: a magyar bánatot, a magyar családi boldogságot, a magyar jövőt, építsük be a magyar Kálváriába a magyar Hiszekegyet. Ebben a reményben nyitom meg a mai bejelentő és megindító ülést.”⁶

A tervek szerint a kápolna kiképzésű stációk mind az adott tájegység jellegzetességei alapján épültek volna föl. A stációkban a megváltó szenvedésének plasztikus ábrázolása, melynek háttérében egy-egy elvesztett város vagy vidék festett képe lett volna. A 14. stáció a Golgota három kereszttel, a megváltó lábainál Szűz Mária, Szent István, Szent Imre, Szent László, Szent Erzsébet és Szent Margit álltak volna. A stációk az óra járásával megegyező irányban indultak volna Pozsonytól körbe a történelmi Magyarország történelmi vidékein és értek volna véget Fiuménél, a magyar kikötővárosnál.⁷

Herczeg Ferenc a következő beszédet mondta el az alakuló nagygyűlésen:

„Magyar Kálvária

A monarchia bukása és a magyarság mélységes megaláztatása nem annyira az ellenséges tábor fegyveres fölényének, mint inkább a kisantant bámulatos céltudatossággal és elképesztő merészséggel intézett propagandahadjáratának eredménye.

A rendszeres »eszmetérjesztés« el tudta a világgal hitetni a hihetlent és meg tudta valósítani a lehetetlent. A Szvatoptluk nagymorva birodalmáról szóló ködös legendák adták a »jogalapot« a Budapest szomszédságába nyúló cseh-szlovák birodalom követeléséhez. A kétmillió fajmagyart elnyelő és a Tiszáig előretörő Nagyrománia, nemkülönben a »jugoszláv nemzet« amely a maga néprajzi határait a szege-di tanyák alatt keresi: ezek tizenöt esztendővel ezelőtt még egy bomlott agy nagyzolásaiként hatottak volna, a céltudatos propaganda azonban el tudta őket fogadtatni a nemzetközi közvéleménnyel.

Szent István birodalmát a magyarellenes propaganda fektette sirba és a föltámadást a magyar propaganda fogja előkészíteni – vagy egyáltalában nem lesz föltámadás!

Az agitációnak be kell vinnie a világ köztudatába és állandóan ébren kell tartania a gondolatot, hogy a trianoni szerződés mint földrajzi, néprajzi, gazdasági és politikai képtelenség, veszedelme és szégyene Európának.

Milyennek kell lennie a magyar propagandának? Nézetem szerint szívbe markolónak és eredetinek, hogy lekösse a közömbös külföld figyelmét; azonkívül szívósnak, hogy megbarátkoztassa a nyugalomra vágyó nemzeteket a revízió szükségesség voltának gondolatával.

Ha propagandáról van szó, akkor a legtöbb ember a nyomtatott betű hatalmára gondol. Most azonban előlép Alpár Ignác, a nagy magyar építőmester, Kotál Henrik építésszel és megmutatja, hogy a néma köveket is meg lehet szólaltatni a magyarság érdekében. Az Alpár–Kotál féle terv: a Magyar Kálvária.

A főváros közepén, a Gellérthegy lejtőjén, ahol még áll a hajdani budai kálvária néhány stációja, épüljön a Magyar Kálvária.

Tizenhárom stáció, mindegyik egy-egy kis kápolna, amely egy-egy elvesztett város vagy vidék emlékét őrzi. A kápolnákat az illető vidék jellemző építészeti motívumai szerint képeznék ki. Tehát lesz pozsonyi, felvidéki, rutén, székely, brassói, bánáti és a többi kápolna. Ha valaki, akkor a Mezőgazdasági Múzeum geniális megalkotója hivatott arra, hogy elmúlt idők mestereinek nyelvén szóljon a világhoz.

⁴ Budapesti Hirlap 1926. december 15. 6.

⁵ Budapesti Hirlap 1926. december 19. 15.

⁶ Budapesti Hirlap 1926. december 22. 2.

⁷ Budapesti Hirlap 1926. december 15. 1.

Tizenhárom kápolna, amely tizenhárom különböző építészeti gondolatot fejez ki. A kápolnáknak van a Megváltó kinszenvedésének a hagyomány által szentesített tizenhárom stációja, plasztikus ábrázolásban. Minden ilyen szoborcsoport háttére egy-egy elvesztett város vagy vidék festett látképe.

Mondjuk, hogy a golgota-út a pozsonyi vár tövében kezdődik, akkor Kassa piacán folytatódik, elvonnul a Magas Tátra tövében, a munkácsi vár alatt, megjelenik Nagyváradon, Aradon, majd Kolozsváron, bejárja a Székelyföldet, Brassót, átvonul Temesváron és Szabadkán, a Muraközön, végül eléri a magyar tengerpartot.

A tizennegyedik stáció nem kápolna, hanem golgota a három kereszttel. A keresztre feszített Megváltó lábainál áll a Mater Dolorosa, a Patrona Hungariáé, a szent koronával a fején, Szent István palástjával a vállán, ahogyan a régiek elképzelték. A keserves anya, aki siratja a bűn győzelmét az ártatlanság fölött.

Vallási szempontból nem lehet kifogás a Magyar Kálvária ellen. A katolikus egyház mindig szívesen látta, ha a művészet olyan külső milliőbe állította az emberiség megváltásának nagy tragédiáját, amely különösen közel esik a hívők szívéhez. Ha a Megváltó alakját ábrázolhatták már Nürnberg főterén, német landsknechtek kopjái közt, akkor Kolozsvár piacán is lehet ábrázolni. És vajjon miféle gondolatokkal kísérhetljük mi magyarok golgota-utján a Megváltót, ha nem a saját kinszenvedésünk falkasztotta gondolatokkal?

De külpolitikai aggodalmak sem merülhetnek föl a Magyar Kálvária ellen. Végre sem lehet elfelejtelnünk senki kedvéért az ezeréves valóságot, hogy azok a vármegyék, amelyeket Trianonban elvettek tőlünk, valamikor a mi tulajdonunk voltak. Bizonyára jogunk van hozzá, [hogy] ilyen melancholikus emléket állítsunk annak az ezer esztendőnek, amelyről azt mondta egy francia tábornok: »nem elég arra, hogy szentesítse a jogtalanságot«.

Bizonyos, hogy a Magyar Kálvária stációit megindult kegyelettel fogják végigjárni a nem-katolikus magyarok is. És bizonyos, hogy nemzeti gyászunknak a Megváltó kinszenvedéséhez való költői hozzásimulása, nagy mértékben fogja megragadni a külföld figelmét. Budapest városának végre lesz egy nevezetessége, amely nem bécsi, nem is párisi kópia, hanem a magyar szivekből nőtt ki. És ez a nevezetesség ékebben és maradandóbban fog a mi igaz ügyünk mellett kardoskodni, mint ezer újságcikk és röpirat. Azt hiszem Trianon óta ez lesz az első magyar üzenet, amelyet mindenki meg fog hallani.

Éppen ezért, minden szegénységünk mellett is, föl kell építenünk a Magyar Kálváriát.⁸

Megjelent 1926-an egy egészen apró kiadvány a tervekről 3 oldalnyi szöveggel és utána a 14 tervezett stáció rajzával.⁹ A propaganda szerepéről és Trianonnak a nemzetközi köztudatba juttatása fontosságáról írt Herceg Ferenc előszót és leírást is adott a tervezett Kálváriáról 2,5 oldalban. Ez után Alpár Ignác írt:

„A kálvária-kápolnák tervezésénél az a gondolat vezetett, hogy azok mindegyike a honfoglalás óta kialakult építőstílusnak egy-egy változatát tüntesse fel. Mivel pedig Szent István királyunk óta folyton épültek templomok és más középületek, magától értetődik, hogy a kápolnáknak különböző stílusban való bemutatása által kimutathatjuk az építészet terén is a hatalmat bitorló szomszédnépek feletti kulturfölényünket.

Az volt a törekvés, hogy minden elszakadt országrész vagy város emlékére emelendő kápolna az elszakadt rész jellegzetes stílusában épüljön fel, mely alapgondolatnak további fejlesztése még némi átdolgozásnak is megadja a lehetőséget.

Bp., 1926. augusztus hó”

Az ekkori tervek szerint a következőképpen néztek volna ki a stációk:

1. Nyugat-magyarországi stáció (biedermeier stílus);
2. Pozsonyi stáció (Mária Terézia korabeli barokk stílus);
3. Felvidéki stáció (Rákóczi korabeli reneszánsz stílus);
4. Munkácsi stáció (rutén fatemplom);
5. Nagyvárad stáció (empire stílus);
6. Kolozsvári stáció (Mátyás király korabeli reneszánsz stílus);

⁸ Zeidler Miklós: Nagy-Magyarország, Trianon, revízió. A revíziós gondolat hatása a magyarországi városképekre. Limes 2005/1. 76–77.

⁹ Alpár Ignác–Kotál Henrik: A Szent Gellérthegyen építendő magyar kálvária. Bp., Házinyomda, 1926.

7. Bánáti stáció (Savoyai Eugén korabeli átmeneti barokk stílus);
8. Aradi stáció (gót stílus);
9. Székely stáció (székely templom);
10. Brassói stáció (átmeneti barokk stílus);
11. Bácskai stáció (az ott honos építőformákkal);
12. Muraközi stáció (román stílus);
13. Tengeremelléki stáció (olasz reneszánsz stílus);
14. Golgota (a már leírt kompozícióval).

A belügyminiszter engedélyével, a 162.388/1926. B. M. számú körrendelettel a Magyar Kálvária végrehajtóbizottság Budapesten 1927-ben 1000 darab ellenőrzőszelvényvel ellátott negyven fillér ellenértékű gyűjtőjegy postán való szétküldése útján az ország egész területén pénzbeli adománygyűjtésbe kezdett.¹⁰

A kezdeményezéshez Az Országos Szent Gellért Egyesület,¹¹ és a Képzőművészeti Tanács is csatlakozott.¹²

Az Országos Szent Gellért Egyesület Kálvária-estet rendezett 1927 februárjában. Ekkor ők úgy gondolták, hogy a 14. stáció a szentföldi szentsír mintájára építendő Szent Gellért-kápolna legyen, szemben az eredeti tervekkel.¹³

A Muraközi és Vendvidéki Stáció nagybizottsága külön ülést is tartott a Délvidéki Otthonban 1927. május 6-án. A megalakult nagybizottságnak több mint száz tagja volt a beszámoló szerint.¹⁴ A gyűlésen főként a muraközi és vendvidéki menekültek, továbbá Zala és Vas vármegye előkelőségei vettek részt. Az elnökség a következőkből állt: gróf Mikes János szombathelyi püspök, Rott Nándor veszprémi püspök, Molnár Dezső altábornagy, Kapi Béla evangélikus püspök, Kolbenschlag Béla nyugalmazott főispán, gróf Batthyány Zsigmond felsőházi tag, Tarányi Ferenc főispán, Gyömörei György főispán, Bódy Zoltán és dr. Horváth Kálmán alispánok, herceg Festetich Tasziló és herceg dr. Batthyány-Stratmann László. Továbbá tizenkét tagú végrehajtó bizottságot választottak.¹⁵

1927-ben megjelent egy hosszú olvasói levél a *Budapesti Hirlapban*, *Gellérthegyi levél – Pusztuló szépségeink* címmel, melyben a kálvária is említésre kerül. A tervezetet nem csak dicsérte:

„Ez a terv szép, poétikus, hazafias és még csak nem is bántja a hegyet. Nemcsak, hogy kivihető, de mindenképpen kívánatos is, hogy meg legyen.” Hanem a propagandán és igazságtalanság hirdetésén kívül más célt is megálmódott a kálváriának, a zarándokhelyé való válást: *„lenne egy olyan hely az ország fővárosában, ahová elzarándokolhatnának a hazafias, nagy bánattal terhes magyarok! Úgy, mint a megtört sorsüldözöttek a templomba mennek, leborulnak az Úr oltára elé és ájtatos imában emelik hozzá lelküket és várnak onnan megnyugvást, megkönnyebbülést, úgy kereshetik majd föl nemzetünk gyászos sorsának siratói a keresztfeszített ország Kálváriájának stációit, hogy csüggedt lelkükre vigaszt keressenek, az ország föltámadásáért imádkozzanak. Az ifjúság pedig ne csak imádkozni járjon oda. Szorítsa össze öklét és tegyen fogadalmat, hogy nem ismer beletörődést, nem ismer megnyugvást mindaddig, amíg ezek a Kálvária-stációk nem fognak csak kegyeletes emlékké válni! Mindaddig, amíg országunk határait vissza nem kapjuk, mindaddig, amíg föl nem támad újból a régi, a nagy, boldog Magyarország! A hegyünket mindig ellepő gyerekhadat vezesse a stációk elé az édesanyjuk. Meséljen nekik állandóan mindig a régi nagy Magyarországról! Mondja el nekik, hogy milyen volt, mielőtt a martalócok megosztokdottak rajta. És csöpögtesse bele viaszkuha, fogékony kis lelkükbe, hogy milyennek kell megint lennie – ha már előbb nem, hát akkor, mire ők felnőnek, az ő segítségükkel!”¹⁶*

Azokban nem minden sajtóorgánum értett egyet a Kálvária tervével, a *Népszava* luxus pazarlás vádjával illetve több ízben is a fővárost a Magyar Kálvária tervei miatt.¹⁷

¹⁰ Budapesti Hirlap 1927. január 16. 16.; Budapesti Közlöny 1927. január 16. 56.

¹¹ Budapesti Hirlap 1926. december 22. 2.

¹² Budapesti Hirlap 1926. december 23. 11.

¹³ Budapesti Hirlap 1927. február 25. 6.

¹⁴ Budapesti Hirlap 1927. május 6. 7.

¹⁵ Pesti Hirlap 1927. május 6. 10.

¹⁶ Budapesti Hirlap 1927. március 6. 11.

¹⁷ Népszava 1926. július 24. 9.; december 22. 9.

A tervezet végül nem valósult meg. Zeidler Miklós szerint a kudarcnak két oka lehetett, az egyik, hogy még nem volt akkora irredenta propaganda (ez csak 1928 után indult meg állami szinten), a másik pedig, hogy a hatóságok a Gellért-helyet igen óvatosan kezelték és nem szabadították fel még a Nemzeti Stadion vagy Ezredévi Emlékmű számára sem.¹⁸

Alpár Ignác 1928-ban elhunyt, emlékkiállításán kiállították a Magyar Kálvária terveit is.¹⁹ Egy évvel később pedig, az Országos Magyar Iparművészeti Társulat az Iparosok Országos Központi Szövetkezetével lakásberendezési kiállítást rendezett, aminek keretében egy különteremben volt kiállítva a Magyar Kálvária terve.²⁰

Az Országos Szent Gellért Egyesület 1930-ban beadvánnyal fordult a székesfővároshoz és kérte a Szent Gellért-hegyi Kálvária megépítését.²¹ És a továbbiakban is folytatni kívánták az ügy érdekében kifejtett propagandát.²²

Alpár Ignác születésének 80. évfordulóján, 1936-ban a Budapesti Főépítőmesterek Ipartestülete kegyeletes emlékünnepelet rendezett, melyen ismét szóba került a terv.²³

A Sátoraljaújhelyben épült Magyar Kálvária fennmaradt iratanyagában egy helyütt találtam említést a Gellért-hegyi tervnek, melyet mindazonáltal bizonyosan ismerhettek a tervezők. Az Országos Szent Gellért Egyesület „Hiszekegy ünnepi bizottságának” egy iratában a következő mondat szerepel egy felsorolásban „[...] a Szent Gellért-hegyi és a sátoraljaújhelyi hazafias kálvária mozgalmak [...]”²⁴

A megvalósulás sikertelensége ellenére Vályi Lajos képviselő még 1939-ben is felemlegette a terv megvalósításának szükségességét, a Gellért-hegy idegenforgalmi súlyának növelése érdekében, a közgazgatási bizottság május 8-i ülésén.²⁵

Godzsák Attila

Az erdélyi színészfejedelem alsódabasi rektorságáról

Az utolsó erdélyi fejedelmet Szentgyörgyi Istvánnak (1842–1931) hívták. Nem a történetírók hibája, hogy ők másképp tudják, hiszen a színművészet területén érdemelte ki ezt a címet. Kivételes módon az anyaország adta őt Erdélynek. Tartalmas életútja során mindössze néhány hónapot töltött Alsódabason,¹ ám az állomás fontossága miatt – mely emlékiratának² köszönhetően vált közzismertté – ez a rövid időszak minden pályafutásával kapcsolatos mértékadó publikációban szerepel.

175 éve, 1842. február 20-án, Diósjenőn, birtok nélküli kismemes családban született. Apja Szentgyörgyi István jegyző, édesanyja Jakabházy Emília. Öten voltak testvérek, négy lány közt nőtt fel. Szülei tudós embernek, papnak szánták. Jó szóval-tanáccsal, kaláccsal és olykor még virgáccsal is ebbe az irányba terelgették. A virgács bizony gyakran kellett, mert afféle állandóan izgó-mozgó, minden iránt

¹⁸ Zeidler Miklós: A magyar irredenta kultusz a két világháború között. Teleki László Alapítvány, Bp., 2002 27–28.

¹⁹ Budapesti Hírlap 1928. október 28. 16.

²⁰ Pesti Hírlap 1929. március 27. 9.; Magyar Iparművészet 1929 3–4. 69.

²¹ Pesti Hírlap 1930. április 24. 8.

²² Pesti Hírlap 1930. október 18. 10.

²³ Budapesti Hírlap 1936. január 22. 12.

²⁴ Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára Levéltára Sátoraljaújhelyi Fiókleveletár IV. 2419 (Zemplén vármegyei titkos letétek levéltári gyűjteménye) a./ (Letéti okmányok) 9. doboz No. 481. (A Magyar Kálvária Okmánytára.) 160. p.

²⁵ Fővárosi Közlöny 1939. június 9. 853.

¹ Alsódabas a mai Pest megyei város, Dabas egyik jogelőd községe. A korábbi járásközpontot 1950-ben közgazgatási rendelet alapján összevonták a szomszédos Felsődabassal.

² Szentgyörgyi István: Emlékeim. Kolozsvár, Providentia Nyomda, 1923. 166 p.

érdeklődő falusi gyerek volt, aki a mezőn érezte magát a legjobban. Szóval olyan igazi égetni valóan eleven, falurosza. Kasza, kapa, gereblye, ekeszarva, lovaglás – csupa gyönyörűség, aminek 1852-ben vége szakadt, mert szülei beadták az okos embereket képző, híres debreceni kollégiumba. Egészen 1860-ig diákoskodott, amikor édesapja által tudomására jutott, hogy a Pest megyei Alsódabason megüült a rektorság.

Akkoriban az alsódabasi református gyülekezetet lelkipásztorként Tóth Ferenc tiszteletes úr, míg gondnokként dabasi Halász Móric vezette. A mai Martinovics tér sarkában lévő iskolában 39 tanuló, 18 lány és 21 fiú koptatta a padokat. A 37 református mellett 1–1 evangélikus és katolikus diákot rögzítettek a korabeli nyilvántartások.³

Az 1860-as év kezdetén kellemetlen esemény történt: Kiss László tanítót jó példamutatásának hiányosságai miatt el kellett bocsátani. A posztot pályázat útján töltötték be, de az átmeneti időre is kellett tanító. Így került Alsódabasra a szomszédos Gyónon tanító édesapja ajánlására a debreceni kollégiumból Szentgyörgyi István.

Önálló életre vágyott, a maga ura akart lenni, ezért nagy lelkesedéssel jött. Vállalta a gyülekezet szigorú feltételeit: kielégítő bizonyítványt mutatott be a főiskoláról, elfogadta, hogy csak öt havi bérre tarthat igényt és az öt hónap leteltével közvizsgán kellett megfelelnie tanítványaival. A tanítói ambíciók feladására azonban az öt hónap egy életre elegendő volt. Bár erről nem vezettek lajstromot, az alsódabasi nebulók között szép számmal lehettek hasonszőrű vásott ördögfiókák, mint Szentgyörgyi István maga is volt gyermekkorában, így az oktatásban nem sok öröme tellett. Kárpótolta őt a templomi szereplés, igazi ünnep volt számára, amikor Tóth Ferenc lelkész úr istentisztelet tartásával bízta meg. „No, akkor aztán befogtam mind a hatot. Ki is tettem magamért, úgy megprédikáltam, csak úgy csengett belé a dabasi templom. Szóval arra jöttem én rá, hogy nagyon szeretem, ha az én beszédemet sokan hallgatják. Szóval, amit produkálni tudok, szerettem a nyilvánosság elé lépni vele. Így erősödött meg bennem lassan, majdnem észrevétlen, hogy a színi pályára lépjek” – olvashatjuk visszaemlékezésében. Szülei elé per sze nem mert odaállni ezzel az új elhatározással. Hívta őket az istentiszteletekre, de apja-anyja egyaránt tartott tőle, hogy a jelenlétük miatt esetleg „belesül” a mondanivalójába. Végül egy alkalommal édesanyja már nem bírta tovább és szertartás közben csendben, szinte észrevétlen bevonult a leghátulsó, az öregek padjára. Lesütött szemmel, látszólag a zsol-tárba mélyedve, szapora szívdobogással hallgatta fiát, aki nem jött zavarba, oktatta tovább a híveket. A magabiztosság egészen addig tartott, míg meghatott édesanyja el nem kezdte törölgetni a szeméit. Szerencsére a dicső munka a vége felé járt, de az Áment már az ifjú ígéhirdető is fátyolos szemmel mondta ki...

Az öt hónap elteltével folytatta tanulmányait Debrecenben. A színpad vonzásának azonban már nem sokáig tudott ellenállni. 1861-ben szülei minden ellenzése dacára színészlegénynek állt Kassán. Tíz év vándorélet után a kolozsvári Nemzeti Színházhoz szerződött, ahol haláláig, azaz 60 évig szolgálta a közönséget. A város intelligenciája és egyszerű emberei egyaránt kedvelték. Szikár természetével különösen a népi-paraszti szerepek megformálásában bizonyult sikeresnek.

Pályafutását elképesztő statisztikai adatok jellemzik: 1034 színdarab 1216 szerepét játszotta el,⁴ időnként rendezett s mind e mellett még több mint hetvenévesen az erdélyi némafimgyártásban is részt

Szentgyörgyi István mint debreceni legátus (Ismeretlen fotográfus felvétele, Szász Endre szerk.: Szentgyörgyi album..., Kolozsvár, 1911. 5.)

³ Czagányi László: A Dabasi Református Egyházközség története tulajdon iratai tükrében. Dabas, Dabasi Református Egyházközség, 1993. 49.

⁴ Szentimrei Jenő: Szentgyörgyi István élete és művészete. Bukarest, Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó, 1957. 203.

Szentgyörgyi István Csepreghy Ferenc
 „A sárga csikó” című népszínművében
 (Ismeretlen fotográfus felvétele, Színházi Élet, 1929.
 10. 5.)

Az erdélyi színészfejedelem dabasi tartózkodására nem emlékeztet látható jel, ám ez pótolható. Addig a református templom falai őrzik tovább az egykori 18 éves ifjú ékes szentori hangját, aki színpadon nagyon sokfelé megfordult életében, de szószéken csak a dabasiak láthatták.¹³

Valentyik Ferenc

vett.⁵ Nem volt kedvenc szerepe, de a színházi szakirodalom és a pályatársak szerint is a legemlékezetesebbet Tiborcként nyújtotta.⁶ 1906-ban a színház örökös tagjává választották.⁷ Színészi pályafutásának 50 éves jubileumára 1911-ben emlékalbumot adtak ki,⁸ melyben a pályatársak oldalakon keresztül sorolták az ünnepeletrényeit. A legtalálhatóbb mégis a legrövidebb bejegyzés lett: „Minden alakításod a megtestesült igazság. Sok hazafias munkát végeztél, áldjon meg érte a Magyarok Istene. Blaha Lujza.” Már életében bekerült Révai nagy lexikonába⁹ és alakja a kortárs szobrászművészek figyelmét is felkeltette. Elsőként az 1902-ben felavatott, hányatott sorsú zilahi Wesselényi-szobor népi alakját mintázta róla Fadrusz János.¹⁰ Színeszkedésének hatvanadik évfordulójáról Kolozsváron Szabó Vera portrészobrász alkotásának ünnepélyes leleplezésével emlékeztek meg.¹¹ Öt évvel később, 1926 márciusában, budapesti vendégszereplését kihasználva, a vele azonos nevű budapesti szobrász, Szentgyörgyi István (1881–1938) is elkészítette márvány mellszobrát.¹² Síremléke az Európa-hírű Házsongárdi temető II/A. parcellájában található. 1954-től 1992-ig az ő nevét viselte és hirdette az erdélyi magyar nyelvű színészképzés fellevegára, a mai Marosvásárhelyi Művészeti Egyetem. Diósjenőn emléktáblát állítottak és iskolát neveztek el a település nevezetes szülőteréről. A Budapesti Székely Kör Szentgyörgyi István-díja az erdélyi magyar színjátszás rangos elismerésének számít.

⁵ Nyolc Kolozsváron gyártott némafilmben szerepelt, melyek közül *A tolonc* (1914) és *A vén bakancsos és fia, a huszár* (1917) kópiái hozzáférhetőek még. A Kertész Mihály rendezte *A tolonc* digitális restaurálását 2016-ban végezték el a Magyar Nemzeti Filmalap támogatásával.

⁶ *Kötő József*: A Bánk bán és Kolozsvár. Látó 1991. november. 1325.

⁷ A kolozsvári Nemzeti Színház örökös tagja. Budapesti Hírlap 1906. március 27. 13.

⁸ *Szász Endre* (szerk.): Szentgyörgyi album Szentgyörgyi István művészi pályafutásának ötvenéves jubileumára. Kolozsvár, Erdélyi Újságkiadó és Nyomdavállalat, 1911. 71 p.

⁹ Révai nagy lexikona XVII. kötet. *Sodoma–Tarján*. Budapest, 1925. 516.

¹⁰ *Nánó Csaba*: Porladó szobrok: a kolozsvári magyar színjátszás kálváriája. Kapu 2014. november–december. 50.

¹¹ Szentgyörgyi István jubileuma. Pesti Hírlap 1921. március 8. 4.

¹² Európa legöregebb aktív színésze. Az Est 1926. március 8. 11.

¹³ *Valentyik Ferenc*: Az erdélyi színészfejedelem. Dabasi Újság 2010. május. 19.

Templomok, kápolnák

Egy templomrombolás háttere

A kiskőrösi lutheránusok elleni

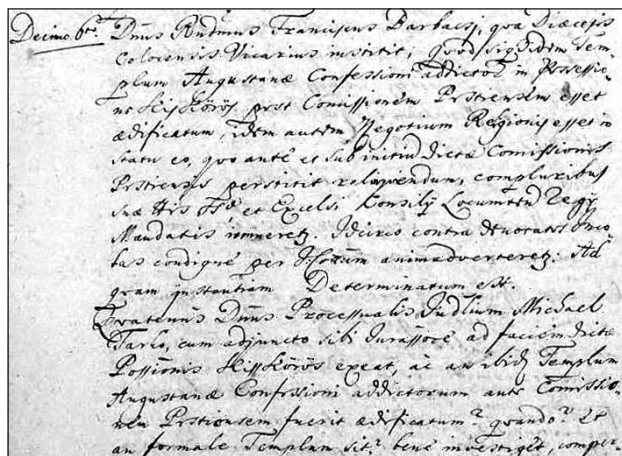
1726–1730-as vármegyei intézkedések vizsgálata

Régóta tartja magát Kiskőrös lakossága körében az a felfogás, hogy az 1718 után betelepülő ágostai hitvallású szlovákság első templomát, melyet nem sokkal az újratelepítés után, 1723–1724-ben emeltek, a kalocsai érsek katonái 1730-ban lerombolták, a gyülekezet pedig a katolikus egyház fennhatósága alá került. Mint minden legendának, úgy ennek a történetnek is vannak valós alapjai, ám alább látni fogjuk, hogy mindenképpen szükség van egy alaposabb és átfogóbb vizsgálatra a félreértések és az „egyszerűsítések” kiiktatása végett.

I. Lipót magyar király az 1681. évi XXVI. törvényben tételesen felsorolta azokat a helyeket, ahol a protestáns vallásgyakorlat és templomépítés engedélyezett. Kiskőrös azonban itt még nem is szerepelhetett, hiszen a telepítés csak 1718-ban történt meg. III. Károly (1711–1740) uralkodása alatt már nyilvánvalóvá vált, hogy a katolikus–protestáns ellentéteket rendezni kell, a király majd 1731-ben fogja kiadni a *Carolina resolutio* című rendeletet, melyben erre tett kísérletet, elsősorban a katolikus egyház javára. Az ehhez vezető út természetesen nem volt kiköveztve, számos tárgyalás és egyeztetés zajlott az 1720-as évek során a felekezetek képviselőivel, többnyire eredménytelenül. Egy 1715-ös törvény alapján, 1721 márciusában Pesten megkezdte a működését a vallásügyi commissio,¹ melynek a feladata lett volna a felek megbékítése és a vallásügy rendezése, de a nyílt szembenállás és ellenségeskedés miatt az uralkodó végül kénytelen volt felosztatni a testületet augusztus hónapban. 1723-ban aztán visszaállította a bizottság előtti állapotokat, s az sem véletlen, hogy ezek után a kérdést csak nyolc évvel később, a már fent említett *rendeleti úton* döntötte el.²

Ebben a pattanásig feszült helyzetben hozták létre egyházukat az akkor még legfeljebb 1000 fős lakossággal rendelkező Kiskőrös evangélikusai 1720-ban, Tóth Pál községi bíró idejében. Mivel az ide érkező szlovákság szinte kivétel nélkül a vallás lutheri irányzatát követte, ugyanebben az évben meghívták lelkésznek³ Bartholomeidész Ádámot, tanítónak pedig Szabatka Györgyöt. Pár évre rá, 1723–1724-ben fából felépítették templomukat (vagy imaházukat),⁴ a hitélet kiteljesedése azonban nem tarthatott sokáig.

Az 1723 után megerősödő protestánsellenes egyházpolitika 1726-ban került szembe a kiskőrösiekkel, mégpedig a vármegyei közgyűlés-

A kiskőrösi templom-ügy első nyoma a Pest-Pilis-Solt vármegyei közgyűlés jegyzőkönyveiben, 1726. május 13. (Pest Megyei Levéltár, PPS várm. közgy. jegyzőkönyvei, 1805. ügyiratszám)

¹ Tanácskozás.

² Pótv János: Egyháztörténeti adattár 1711–1890. In: História, 1983. 05. Forrás: <http://www.tankonyvtar.hu>.

³ Már 1718-ban is volt két „rektoruk”, Batuz János és Szirmay Mátyás, ezt Klinovszky Mátyás, az első katolikus plébános írta az érseknek 1769-ben. A latinul írt levél másolata a kiskőrösi Petőfi Sándor Városi Könyvtár Helytörténeti Gyűjteményében található.

⁴ A későbbiekben a vármegyei forrásoknál használják a templom és imaház szavakat is. Leska István: Kiskőrös városkának és egyházának rövid története, gépelt irat, 4–5. o. Az eredeti 1810-es szlovák nyelvű szöveg magyar nyelvű gépelt változata, fordította: Kováts Györgyné.

ben. Barbácsy Ferenc, a kalocsai érsekség vikáriusa⁵ ugyanis a május 13-ai ülésen vizsgálatot kezdeményezett, tudniillik a vármegye állapítsa meg, hogy a templom⁶ a pesti tanácskozás (a korábban említett 1723-as comissio) előtt, vagy azt követően épült, mert ha az utóbbi, akkor be kell zárni.⁷ Tarkó Mihály szolgabíró bizottsággal szállt ki a helyszínre, s miután megvizsgálták a dolgot, a templomocskát lezárták és lepecsételték.⁸

A község lakói ezzel egyet nem értvén a rendelkezést nem tartották meg. Augusztus hónapban az érseki vikárius már arról számolt be, hogy a pecsétet feltörték, a zárat felfeszítették, és a templomot ugyanúgy használják. Mivel megsértették a királyt, az egyházat, a Helytartótanácsot, ezért javasolta, hogy az épületet rombolják földig. A közgyűlésen erről határozat született, s bár szeptember hónapban Meskó Sándor javasolta az ügy mellőzését, mivel a vármegye még nem tárgyalta Kiskőrös földesurával. Azonban mindezt az alacsonyabb rendű kisgyűlésben javasolta, változtatás tehát nem történt.⁹

A következő forrásunk némileg problémás, ugyanis 1728. február 14-ei datálással van ellátva, s ebben a dokumentumban a Helytartótanács információkat kér a közgyűléstől a lerombolt templommal kapcsolatban.¹⁰ Csakhogy, mint látni fogjuk alább, a templom lerombolására nem került sor, csak két év múltán, így az adatról joggal feltételezhetjük, hogy téves. A dokumentum forrásértékéből mindazonáltal ez a tény nem von le, tovább olvasva ugyanis a határozat megemlíti, hogy a kiskőrösiek egy levélben személyesen az uralkodóhoz fordultak kifogással, amiért Barbácsy Ferenc a vármegye segítségével¹¹ le akarja romboltatni a templomukat. A további leírásban szerepel, hogy szorgalmas adózók, valamint a beszállásokból is kivesszik a részüket, így nem tartják jogosnak egyszerű, díszítéstől mentes imaházuk (nem a *templum*, hanem az *oratorium* szót használják) elpusztítását, melyet azért emeltek, mert korábban csak egy magánháznál tudtak összegyűlni istentiszteletre. A kifogásokat a helytartóság elutasította, a korábbi ítéletet a vallásügyi törvényre hivatkozva fenntartotta.¹²

Tarkó Mihály szolgabíró és Dobossy Ferenc esküdt 1728. október havában elindult végrehajtani a Helytartótanács által is ellenjegyzett határozatot.¹³ Először Kalocsára érkeztek meg, ahol embereket szedtek össze, hogy segítsenek a bontásban, innen pedig Akasztóra mentek, majd Kiskőrösre, ide végül csak a vármegye emberei jöttek át. A felháborodott lakosok közül 5–600 ember gyűlt össze, nekik olvasták fel szlovákul (*lingua ipsorum slavonicam*) a vármegye és a helytartótanács rendeleteit. A dühös tömeg nem fogadta kitörő lelkesedéssel az elhangzottakat, sőt, miután kisvártatva megérkezett a szolgabíró 300 embere, kaszákkal és baltákkal támadtak ellenük. A halálos áldozatot is követelő lázadás eszkalálódásának elkerülése végett Tarkó Mihály visszarendelte embereit, Dobossy maga pedig „szaladó formán” elhagyta a községet.¹⁴

Az esetről részletes közgyűlési beszámoló is készült, mely a következőképpen írja le a történeteket:

„A helytartótanács vizsgálatot tartott a kiskőrösi imaház lerombolásának ügyében, amelyről Pesten, 1728. december 10-én készült jelentés.

Az imaház lerombolása miatt kiküldött járási szolgabíró, Tarkó Mihály a vele kiküldött csapattal Kiskőrösre tartván, előző nap Akasztón megállt és magához hívatta Kiskőrös néhány esküdtjét, akiknek meghagyta, hogy mindenféle zavargásnak elejét vegyék, az esetleges felbujtókat pedig vagy fogják el, vagy üzzék el. Ennek eleget téve, az esküdtek házról házra járva 40 rénes forint¹⁵ terhe alatt mindenkinek meghagyták, hogy maradjon otthon. Az újbóli vizsgálat során a bíró, az esküdtek és mások vallo-másaiból a következők derültek ki:

⁵ Eredetiben: Franciscus Barbacsy, qua Dioecesis Colocensis Vicarius: a teológia doktora. Boldogságos Szűzről nevezett ábrahám apát, egyszersmind kalocsai általános helynök és váradi kanonok, 1720-tól. A kalocsai érsek ebben az időben (1710–1732) Csáky Imre bíboros, aki az érseki tiszttel mellett nagyváradi püspök is volt. Mindkét székhelyén kevés időt töltött, mivel hiányoztak az érseki intézmények. Az ő bizalmasa volt Barbácsy Ferenc mind Nagyváradon, mind Kalocsán.

⁶ Templum augustanae confessioni = Ágostai hitvallású templom.

⁷ *Borosy András–Kisfaludy Katalin: Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái, 1712–1740. IV. kötet. Pest Megyei Levéltár, Budapest, 1993. 1805. ügyszámon.*

⁸ Uo. 1726. június 15–16. 1882. ügyszámon.

⁹ Uo. 1929. ügyszámon.

¹⁰ Uo. 2337. ügyszámon.

¹¹ Személyesen említi Barbácsy Ferenc érseki vikárius nevét, tehát tudták, hogy ő indította a vizsgálatot.

¹² Uo.

¹³ Uo. 2459. ügyszámon. *Templum* helyett *oratorium* (imaház).

¹⁴ Uo. 2478. ügyszámon.

¹⁵ Rajnai forint.

1. Azért parancsolták meg, maradjon mindenki otthon, mert már tudták a földesúrtól, hogy tovább nem tudják megtartani az imaházat, ezért ők maguk akarták azt lerombolni.

2. Földesuruk, Gyürky (Gyürki) István (akit Kisterenyén, szokott lakhelyén kerestek fel) közölte velük, hogy az imaházat tovább nem tudják megtartani, és azért tartotta otthon a lakosokat, hogy a tetőt és néhány gerendát a közösség hasznára elszállíthassanak.

3. Attól féltek, ne hogy lerombolják az imaházat, inkább foglalják el, ne hogy prédikátorukat elűzzék és papot (parochus) tegyenek helyébe, és azért tartják otthon őket, hogy mindezt megtehessek. A bíró még hozzátette, hogy mivel az előző évben elmarasztalták, amiért az imaház lepecsételéséről előre nem értesítette a közösséget, kénytelen volt most a tényeket közölni velük. A végén pedig a feldühödött népet már nem tudták lecsillapítani.

A további vizsgálatból a következők derültek ki:

A járási szolgabíró, aki a vérengzés elkerülése érdekében megállt a csapatával Akasztón. Megüzente az esküdteket: határozottan megtiltja az imaház lerombolását. Miután az esküdtek visszatértek, megbizonyosodott arról, hogy a lakosok részéről semmiféle ellenállástól nem kell tartania, csak akkor indult el. Ott pedig, az imaháznál először is Rácz Jánost látta meg, aki az ajtóknál állt és kezében baltát rázva azt kiáltozta, hogy most van itt az ideje, hogy aki hős (heros) és a szíve nemes, jöjjön, és ne engedje az imaház lerombolását.

Pálinkás (Palinkas) Sámuel Dobossy (Dobosy) Ferenc esküdtet, aki a szolgabíró üzenetét előadta, a feldühödött nép közé vetette volna, ha ki nem menti magát kezeik közül és el nem fut.

Jablonszky György volt az, aki néhány embert, köztük az említett Rácz Jánost, a megye embereinek megtámadására ösztönözte.

Mivel Tirpák (Trpák) Mátyásnál volt a kiskőrösiek közül egyedül kard, kétségtelen, hogy az attól származó sebeket ő ejtette.

Rajtuk kívül Közik Mátyás, Bilszky Jakab, Beluszki (Belujszki) Pál és Albert György voltak azok, akik a megye embereit megtámadták.

Mudri György, Szentgyörgyi Pál és Csizmadia Ádám a falusi jegyző kezéből, akit a szolgabíró a parancs kihirdetésére és elmagyarázására küldött ki, kitépte az írást, mások pedig arról győzködtek a népet, ne engedjék, hogy lerombolják az imaházat. De hogy pontosan kik voltak azok, nem tudni, mivel őket még nem sikerült elfogni. Így a bírót és a három esküdtet óvadék ellenében kiengedték, meghagyva nekik, hogy 14 napon belül hívják haza az említetteket, és őket fogják el, a lakosság pedig pénzbírságot fizessen. Függetlenül maradt viszont annak a kérdése, hogy vajon nem azért tartotta-e otthon a népet a bíró, hogy megakadályozzák az imaház lerombolását, hisz előre lehetett tudni, hogy ha otthon vannak, nem fogják engedni. Ha viszont nem tartják otthon őket, kimentek volna a mezőre dolgozni. Másrészt viszont, amikor már ott volt a szolgabíró, a bíró és az esküdtek, minden igyekezetükkel azon voltak, hogy a népet lecsendesítsék, és akár életük árán is igyekeztek őt megvédeni. Végül pedig nem láthatták előre, hogy a »simplicitas rustica«, amely főképp a vallás ügyében mutatkozik meg, ilyen tetteire ragadja a lakosokat. Az ügyet ítélelhezatalra az uralkodó elé terjesztik.¹⁶

A következő évben a vármegyei közgyűlés a parasztlázadásra emlékeztető csetepaté miatt a törvényszéken feljelentette a kiskőrösi bírót és esküdtársait, mivel nem akadályozták meg a feldühödött tömeget.¹⁷ Végül a helytartótanács Pozsonyban, 1730. május 18-án kiadta rendeletét. „Intimatum Pálffy Miklós és Paluska György aláírásával a kiskőrösi lakosok ügyében. Az uralkodó május 11-i keletkezéssel kiadott rendelete (resolutio) alapján a főbűnösöket, tehát 13 férfit és egy nőt, akik elmenekültek, összeírják, és személyleírásukat az egész ország területén közzéteszik. Ami pedig a bírót és az esküdteket illeti, kivéve azokat, akik a szolgabírót védelmezték, az ő büntetésük 150 botütés, mégpedig úgy, hogy a pesti piactéren három különböző napon fejenként 50–50 botütést mérjen rájuk a pandúr. A főbűnösöket, tehát Tóth (Tooth) Pétert, Cserni Jánost, Rácz Jánost és Jablonszky Györgyöt a halálbüntetés alól felmentik, helyette 2 évig a pesti rokkant katonák házának építésén kell dolgozniuk. Pálinkás Sámuel és Tirpák (Trpák) Mátyás pedig, akik már több mint egy éve börtönben vannak, fél évig dolgozzanak ott. A lakosok közös büntetéséért 300 forintot fizessenek, vallásukat ne gyakorolhassák, és prédikátorukat üzzék el. A falusi asszonyok közül vizsgálat után kettőt vagy hármat válasszanak ki, akik a mondott zavar-

¹⁶ Borosy András–Kiss Anita–Szabó Attila: Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési iratainak regesztái. Közigazgatási és politikai iratok III. 1717–1730. Pest Megyei Levéltári Füzetek 35. (Budapest, 2003), 261. o.

¹⁷ A korszakban gyakori volt, hogy a felelősségre vonás során a bírót is büntették, hiszen az ő feladata volt a településen a törvények betartatása. Ha elmulasztotta, ő is bűnösnek minősült.

gásnak leginkább részesei voltak és büntetésül a pandúr 50–50-et üssön rájuk korbáccsal és pusztá kezel.”¹⁸

Leska Istvántól tudjuk,¹⁹ hogy erre végül 1730-ban²⁰ sor is került, valamint a templomot egy éjszaka folyamán elpusztították (ahogy azt már korábban el is határozták): „Az akkori evangélikusokat a nyilvános istenszolgálatról eltiltották, Isten temploma, illetve az imádság háza szétromboltatott és a földdel egyenlő lett. Ők pedig, ha Isten ígését akarták hallani, vagy az Úr szent vacsorájával élni, 3 vagy 4 mér-földre, Dunaegyházára, vagy Apostagra kellett menniük. Szentkeresztsgben és más szolgáltatásokban a katolikus lelkészek részesítették őket, előbb az akasztóiak, majd a keceliek, végül a kiskőrösi.”²¹ 1733-ban ugyanis a Helytartótanács újabb határozatot hozott a vallásgyakorlás tilalmáról, valamint egy katolikus pap beiktatásáról, akit („Róma megerősítésének birtokában”) a kalocsai egyházmegye generalis vicariusának kellett bevezetnie hivatalába. Ő lett Klinovszky Mátyás, Kiskőrös első plébánosa, akit végül csak 1769-ben iktattak be.²² Evangélikus lelkésze a községnek nem lehetett, Bartholomeidész Ádámot elűzték, előbb Bényére, majd Pilisre került.²³ Az 1781-es II. József féle vallási türelmi rendeletig a kiskőrösi lutheránusok a kalocsai érsekség gyámsága alá kerültek.

A fent bemutatott eset jól példázza a XVIII. század vallási konfliktusait, emellett azonban a kis-kőrösi jobbagyok „lázdása” mindenképpen figyelemre méltó esemény,²⁴ mint ahogy az is, hogy 1769 után sem volt jelentős a katolikus hitre áttérték száma, a város mai katolikusai is leginkább az Osztrák–Magyar Monarchia idejében betelepült őseiktől származnak.

Összegzésként kijelenthetjük, hogy a templom lerombolása az országos egyházpolitika szellemiségében történt, a vármegyei közgyűlés, valamint a Helytartótanács ebben nem tért el a gyakorlattól.²⁵ A kalocsai érsek különben sem rendelkezett semmilyen katonai beavatkozási jogkörrrel Kiskőrösön: nem volt a terület földesura, így az úriszéke sem volt itt illetékes. Csáky Imre bíboros idejében ráadásul az érsekség újjászervezése és az alapok lerakása volt a legfontosabb feladat. Ellenben Barbácsy Ferenc érseki vikárius nevét, aki az egész folyamatot elindította, bizonyára jó időre megjegyezték maguknak az evangélikus hívek, mint ahogyan a gyámság évtizedei sem múlhattak el konfliktusok nélkül. Ennek nyomán élhet ma is a közvélekedésben a bemutatott az eseménysorozatnak a „rövidített” változata, miszerint Kiskőrös első lutheránus templomát a kalocsai érsek utasítására, annak katonái pusztították el.

Turán István

¹⁸ Uo. 2691. és 2881. ügyszámokon.

¹⁹ Valamint egy 1733-ból származó vármegyei leírás is megerősíti: „Kiskőrös (Kiss Körös) – evangélikusok lakják, viszont a helytartótanács rendelkezése szerint prédikátorukat és iskolamesterüket elmozdították és imaházukat lerombolták.” Forrás: Borosy András–Kiss Anita: Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési iratainak regesztái. Közigazgatási és politikai iratok IV. 1731–1740. Pest Megyei Levéltári Füzetek 36. (Budapest, 2004), 63. o.

²⁰ A helyi evangélikus egyház múltját bemutató 1975-ös rövid összegzés a Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár adataira hivatkozva azt is tudni véli, hogy a tette 1730. május 22-én került sor, s a vármegyei felügyelők mellett az érseki megbízottak is jelen voltak. Mivel a forrásmegjelölés erősen hiányos, ennek eredetijét ellenőrizni nem tudtuk.

²¹ Leska, i. m. 5. o.

²² Borosy András: Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési iratainak regesztái 1712–1740, V. kötet, PML, 1994, 3696. ügyszámon (továbbiakban: Borosy, 1994).

²³ Leska, i. m. 5. o.

²⁴ 1733-ban a közgyűlés azért nem küldött katonaságot Szentmártonkátára hasonló ügyben, „mert újra megtörténhet az, ami Kis-Kőrösön”. In: Borosy, 1994, 3140. ügyszámon.

²⁵ Nem kell messzire mennünk, hogy hasonló esettel találkozunk. A szomszédos Soltvadkerten 1747-ben építettek imaházat a helyi evangélikusok, a mai református templom helyén. „A vallásos elfogultság megirigyelte tőlük és a Patatis nevű [Patachich Gábor kalocsai érsek, ő azonban csak haláláig, 1745-ig töltötte be a posztot, utóda Csáky Miklós – 1747–1751 – volt] kalocsai püspök 1748. április 26-án a még teljesen nem is kész imaházat és iskolát Keczel és Akasztóról toborozott gyűlevész haddal, egy pesti szolgabíró vezényletével, a földesurasság legnagyobb sajnálatára és vadkerti alattvalóinak legbensőbb szomorúságára lerombolta és elpusztította.” (Vásárhelyi Pál–Kruttschnitt Antal: Isten zárandokai, a soltvadkerti protestáns két testvéregyház hőskörének története, Kiadja Belohorszky Lajos, 1937. 4. o.) A szöveg itt is megemlíti, hogy a fegyvereseket egy pesti szolgabíró vezette, tehát minden tekintetben hasonló történéssel kell számolnunk, mint a 18 évvel korábbi kiskőrösi templomrombolásnál. Ez ugyanis azt jelenti, hogy a csoport a vármegye és a Helytartótanács nevében járt el. További példák az országból a XVIII. században: Nyíregyháza, Jászberény, Szentmártonkátá, Cegléd, Veregyháza, Alsónémedi, Szada, Kosd, Iregszemcse, Vác.

Kik nyugodtak az ercsi Nagyboldogasszony-kápolnában?

Több hazai napilap és internetes portál is beszámolt arról, hogy a Fejér megyei Ercsiben, ez év szeptember 3-án ünnepélyesen átadták az – állami pénzekből és közadakozásból, 73,5 millió forintért – újjáépített Nagyboldogasszony-, más néven Eötvös-kápolnát. Öröm az örömben azonban, hogy a teljesen felújított – és így a teljes pusztulástól, enyészettől megmentett felbecsülhetetlen értékű – római katolikus kápolna közepén elhelyezett jelképes sírfedőlap némi-nemű „hibákkal” tarkítva került elhelyezésre. A bevésett felirat szerint:

*E KÁPOLNA ALTEPLOMÁBAN
HELYEZTÉK ÖRÖK NYUGALOMRA*

*1871 – BEN BÁRÓ EÖTVÖS JÓZSEFET
MAGYARORSZÁG ELSŐ KULTUSZMINISZTERÉT*

*1858 – BAN LILIEN ANNA BÁRÓNŐT
EÖTVÖS JÓZSEF ÉDESANYÁT*

1828 – BAN BÁRÓ LILIEN JÓZSEFET

Az ercsi Eötvös-kápolna a felújítás előtt és után

A fentebb idézett sorok azonban nem teljesen felelnek meg a valóságnak. Az 1828-ban épített és Nagyboldogasszony tiszteletére felszentelt egyházi épületben – melyben ma már senki nem alussza örök álmát, mivel a többször kirabolt és feldúlt kápolna alatt még fellelhető csontokat az 1960-as években áthelyezték a város Eötvös Józsefről készült szobrának a talapzata alá – ugyanis nem pontosan ezen személyeket temették el. Anyakönyvi kutatásaim alapján egyértelműen megállapítottam, hogy anno nem hárman, hanem négyen nyugodtak a kegyhely altemplomában. Az ercsi, valamint a budapest-lipótvárosi és a pozsony-belvárosi római katolikus plébániák matrikuláinak a tanúsága szerint tehát a következő személyeket temették itt el:

1. Báró Lilien József (Eötvös József anyai nagyapja). Elhunyt 74 éves korában, öregkori végelgyengülés következtében Ercsiben, 1828. május 28-án, majd eltemették ugyanott.¹

2. Báró Lilien Józsefné született **Szapáry Julianna** grófnő (Eötvös József anyai nagyanyja). Elhunyt 75 éves korában, öregkori végelgyengülés következtében Ercsiben, 1831. július 31-én, majd eltemették ugyanott.²

3. Gróf Vieregg Gyula (Eötvös József unokaöccse, Vieregg Károly gróf és Eötvös Julianna bárónő fia). Elhunyt 1 " éves korában, tüdővész következtében Pozsonyban, 1839. december 23-án, majd eltemették Ercsiben, 1840. január 20-án.³

4. Báró Eötvös József Elhunyt 58 éves korában, gümőkór következtében Pesten, az Erzsébet tér 10. szám alatt, 1871. február 2-án éjjel 11 órakor, majd eltemették az „*Ercsényi kápolnai sírboltban*”, 1871. február 6-án.⁴

Eötvös József temetése

Eötvös József 72 éves korában, szélhűdés következtében Pesten, 1858. július 25-én elhunyt édesanyjának, báró Eötvös Ignácné született Lilien Anna bárónőnek a földi maradványairól pedig azt kell tudni, hogy azokat nem Ercsiben, hanem a Kerepesi úti temetőben (a mai Fiumei úti Nemzeti Sírkert-

¹ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL). X 2156. Az ercsi római katolikus egyház anyakönyveinek mikrofilmmásolatai (a továbbiakban: X 2156). Meghaltak anyakönyve. XVIII. köt. 35. fol.

² MNL OL. X 2156. Meghaltak anyakönyve. XVIII. köt. 74. fol.

³ Archív hlavného mesta Slovenskej Republiky Bratislavy. Zbierka cirkevnej matrik. Rímsko-katolícky farský úrad Bratislava Sv. Martin. Inv. č. 89. Fol. 82.; MNL OL. X 2156. Meghaltak anyakönyve. XVIII. köt. 74. fol.

⁴ MNL OL. X 2016. A budapest-szentisvánvárosi római katolikus egyház anyakönyveinek mikrofilmmásolatai. Meghaltak anyakönyve. XVIII. köt. 392. fol.; MNL OL. X 2156. Meghaltak anyakönyve. XX. köt. 740. fol.

ben), 1858. július 18-án helyezték örök nyugalomra.⁵ Itt szeretném továbbá azt is megemlíteni, hogy Eötvös József édesapja, az 1851. augusztus 21-én elhalálozott ifjabb Eötvös Ignác báró sírköve, illetve a csontjai az Ercsitől légvonalban mindössze 19 km távolságra lévő Fejér megyei Velencén, a Meszlény sírkertben találhatóak.⁶

Summa summarum, az ercsi sírtábla felirata így lenne helyes:

*E KÁPOLNA ALTEMPLOMÁBAN
HELYEZTÉK ÖRÖK NYUGALOMRA*

*1871 – BEN BÁRÓ EÖTVÖS JÓZSEFET
MAGYARORSZÁG ELSŐ KULTUSZMINISZTERÉT*

1840 – BEN GRÓF VIAREGG GYULÁT

*1831 – BEN BÁRÓ LILIEŒ JÓZSEFNÉ
SZÜLETETT SZAPÁRY JULIANNA GRÓFNŐT*

1828 – BAN BÁRÓ LILIEŒ JÓZSEFET

Talán, majd, egyszer....

Csak zárójelben jegyzem még meg, hogy ha a sírfedőlap készítői megkeresték volna a *Vasárnapi Újság*, Eötvös temetéséről megjelent cikkét („*E kápolnában nyugszik az öreg Lilién és neje, egy pár Szapáry grófnő, és b. Eötvös nővérének egy kis gyermeke. Eötvös szülői nem itt nyugsznak. Apja Velencén, hol félrevonulva, haszonbérlett birtokon végzé zivataros életét; anyja Pesten, hol özvegy éveit tölté s meghalt.*”⁷), vagy elolvasták volna a témát érintő szakirodalmat, például Környi Elek kismonográfiáját Eötvös József ercsi éveiről („*A kápolnában nyugszik Lilien József és a felesége... özvegy édesanyja pedig Pesten kapott sírhelyet.*”⁸), akkor nem követték volna el azokat a „hibákat”, melyeket elkövettek.

Merényi-Metzger Gábor

A püspökmolnári (szenttamási) temetőkápolna

A falu és a szenttamási temető

Püspökmolnári község Vas megyében, a Rába mentén, Szombathelytől délre található. A falu a Vasvári járásban fekszik, annak északi részén. A mai Püspökmolnári belterületén egykor 3 kis falu feküdt: nyugaton Molnári, keleten Püspöki, középen pedig Szenttamás. E 3 kisközség eltérő birtokszerkezettel rendelkezett: Molnári egy nagyobb birtokos kezén volt, Püspöki a győri, majd a szombathelyi püspökség birtoka volt, Szenttamáson pedig szegény sorsú kisnemesek laktak. Mindhárom falu 1907-ben felvette a „Rába” előnevet, majd a XX. század folyamán 2 lépcsőben összevonták őket. Így jött létre 1949-re a mai Püspökmolnári. Mindhárom egykori kisközség külön temetővel bírt; a jelen írásban bemutatandó temetőkápolna a középső falurész, az egykor önálló Szenttamás község temetőjében állt.

E temető létrejöttének idejét pontosan ismerjük: kialakításának körülményeit jól leírja Fierst István, a Molnáriban birtokos jakabházi Sallér Judit (gróf Festetics György felesége) ispánjának 1821. május 13-án kelt feljegyzése. Eszerint az ispán az uradalom mezőgazdasági munkáit szemlélte meg, amikor látta, hogy Szenttamás község határában, a Tordasi dűlő melletti Pap megyénél lévő sűrűt temetőnek kezdték „*fel sánczoltatni*” a helybeliek. A munkában tizenhárman vettek részt: zömmel a szenttamási

⁵ MNL OL. X 2003. A budapest-belvárosi római katolikus egyház anyakönyveinek mikrofilmmásolatai. Meghaltak anyakönyve. LV. köt. 242. fol.

⁶ *Merényi-Metzger Gábor*: Ifjabb báró Eötvös Ignác velencei síremléke. In: *Honismeret*, 2015. 5. sz. 42–43.

⁷ *Vasárnapi Újság*, 1871. 9. sz. 109.

⁸ *Környi Elek*: Eötvös József Erzsiben. Székesfehérvár, 1959. 38.

kisnemesek és az ő szolgálk. Az ispán ugyan figyelmeztette őket, hogy a föld a grófnée, ám a temető végül maradhatott. (A falu korábbi sírkertje ugyanis messzebb, északra feküdt, és az a helyiek elmondása szerint a feltörő vízforrások miatt elmozsárosodhatott.)¹

Családi sírbolt és kápolna

E temető közepére bő 3 évtized múlva egy impozáns családi sírbolt – egyúttal pedig kápolna – épült. Ennek körülményeiről a fenntartására tett örök alapítványi okirat ad tájékoztatást.²

Az 1856. november 24-én kelt irat szerint Korchmáros Menyhért (az iraton: Menyhárd) a szenttamási sírkertben az általa 1855-ben emeltetett családi sírbolt fenntartására, tatarozására 100 forintot letétbe helyez a szenttamási plébánosnál azzal a feltétellel, hogy ő kihelyezi kamatozni a pénzt. Az épületben ugyanis szeretett felesége, a szenttamási Kovácsics Mária nyugszik. További 100 forintot pedig Korchmáros Menyhért arra szánt, hogy annak kamataiból minden év november 11-én, felesége halálának évfordulóján annak lelki üdvéért énekes szentmisét mutassanak be. Az alapítványtevő vállalta még, hogy a szükséges illetéket lerója. A Szenttamáson kelt iratot Kocsy István helyi „*oskola mester*” és Nagy György helyi birtokos tanúként írta alá. Másnap, tehát 1856. november 25-én már Szenczy Ferenc szombathelyi megyés püspök jóvá is hagyta, amit Heteyi Benedek szentszéki jegyző igazolt.

A kis halomra emelt épület a sírkert közepén, a déli oldalról nyíló temetőkapuval szemben áll. A 3,75x4,4 m alapterületű épületet 92 cm magas, 8,6x7,5 méter alapterületű kovácsoltvas kerítés veszi körül, ezen belül 7 lépcsőfok vezet a kápolnaajtóhoz. A kétszárnyú impozáns faajtó mérete 1,25x2,2 m. Míg a kápolnába ezen az ajtón át, a déli oldalról lehet bejutni, addig a sírbolt az építmény alatt helyezkedik el, ahova az északi oldalról (vagyis hátulról) vezet vasajtóval lezárt bejárat.

A kápolna ajtaja felett a tűzfalon egy 45x55 cm-es négyzetletű fülkében a Korchmáros család címere látható, e fölött pedig egy sokszögletű mezőben az alábbi felirat olvasható:

Korchmáros Menyhértné
született
Kovácsics Mária
a kedves hű nő, a páratlan anya
emlékeül e szerény nyughelyet
a kesergő férj!
MDCCCLV

Az oromzat tetején – egy szellőzőnyílás feletti talapzaton – kereszt koronázza meg az építményt.

A kápolna berendezési tárgyairól az 1915-ben, 1927-ben és 1931-ben felvett leltárok adnak tájékoztatást.³

Ezek szerint a temetőkápolnában az alábbi tárgyak voltak: egy fából készült oltár, Szűz Mária mennybemenetelét ábrázoló (1931-ben újnak nevezett) oltárkép, 4 gyertyatartó, imazsamoly, számos egyházi (papi és ministráns) ruha, kehely (amit a plébánián őriztek) és egyéb kellékek. Összesen 21 tételben 33 db tárgy. Vagyis minden olyan kellék, ami a misézéshez kellett. 1931-ben a kápolna értékét 1400 pengőre becsülték.⁴

Napjainkban ettől némileg eltér a kápolna berendezése. Az oltár, az oltárkép és néhány kiegészítő tárgy ma is megvan, de több minden hiányzik, viszont a falon van további 3 megfeketedett kép, továbbá az oltárkép jobb oldalán egy kb. 20 cm magas Mária-szobor is, amelyek a fellelt leltárakban nem szerepeltek. A kápolna falán még látszik, hogy egykor kékre volt festve, rajta kék csillagok voltak.

A temetőkápolna ma

¹ MNL Festetics-család levéltára P 275 83. csomó 111. Szenttamás község: jogügylet, összeírás 4. p.

² Fellelhető a püspökmolnári római katolikus Szent Tamás-plébánia iratai között.

³ Megtalálhatóak a püspökmolnári római katolikus Szent Tamás-plébánia iratai között.

⁴ Leltár a püspöktamási plébánia A) alapítványairól. Készült: 1931. július 11. Fellelhető a püspökmolnári római katolikus Szent Tamás-plébánia iratai között.

A kriptá „lakói”

A kápolna alatti sírboltba az épület hátulja felől, vagyis északról lehet lejutni. A kétszárnyú, együttesen 1,1x1,92 m méretű vasajtót az északi fal síkjából kiugró toldaléokra rögzítették. Az épületet úgy alakították ki, hogy a kriptá a kápolna alatt helyezkedik el, vagyis az épület gyakorlatilag kétszintes.

A feljegyzések szerint tehát az épület Korchmáros Menyhérthez (és családjához) kötődik. A család régi nemesi familia: 1681. április 14-én hirdette ki Vas vármegye közgyűlése Korchmáros János armálisát. A XVIII. századból több családtag neve is fennmaradt, 1790-ben Korchmáros Józsefet említik kisunyomi lakosként, aki a vármegye táblabírája volt. Ugyancsak táblabíró volt az 1810-ből említett Boldizsár. 1833-ban a Vas megyei Torony községből említik Mihályt és Györgyöt, Táplánfáról (ma: Táplánszentkereszt) pedig Boldizsárt.⁵ A család címeres levelét I. Lipót adományozta 1680. szeptember 19-én Linzben Korchmáros Jánosnak és gyermekeinek (György, István, Mihály, János, Ilona, Anna) és unokatestvérének, Ferencnek. A címet felmutatta Korchmáros Antal, János, József, Boldizsár, Károly, Menyhért és Gáspár 1847-ben Táplánfáról.⁶ A címer leírása: kék udvar alján halom, ezen egymáshoz közel három sárguló, fölfelé álló búzakéve van elhelyezve. A sisak koronájából fél oroszlán emelkedik ki, s első jobb lábával három vörösös búzakaraszt tart. Foszladék: jobbról arany-kék, balról ezüst-vörös.⁷ A család történetéhez tartozik még, hogy I. Ferenc József Ischlben 1900. július 24-én – saját kérelmekre⁸ – Korchmáros Gáspár kőszegi királyi járásbírónak és testvérének, Korchmáros Menyhért kőszegi lakosnak, továbbá Gáspár törvényes leszármazóinak, így fiának, Kálmánnak és lányainak, Malvinnak, Etelkának és Georginának a „kisunyomi” előnevet díjmentesen adományozta.⁹

A plébánián fellelt irat¹⁰ szerint a temetőkápolnában a család öt tagja nyugszik.

1. Elsőként Korchmáros Menyhértné, szül. Kovácsics Máriát temették ide (és emeltette neki férje a kápolnát). Ő Szenttamáson halt meg 1855. november 11-én, 28 évesen.

2. Mellette nyugszik férje, a kápolnaépíttető Korchmáros Menyhért földbirtokos, aki meghalt Kőszegen 1900. október 12-én, 70 éves korában.

Ő Korchmáros Boldizsár birtokos, táblabíró és Zarka Teréz fiaként 1830. december 21-én született Táplánfán. 1848 novemberében önkéntesnek állt a Vas megyei 44. honvédszászlóaljnál. Később a zászlóalj 5. század 2. szakaszának tizedeseként említik, utóbb alhadnagy, majd hadnagy. A szabadságharc bukását követően 1850. február 15-én besorozták a 11. gyalogezredhez. 1851. május 25-én pénzért kiváltotta magát. 1867-től 1890-ig a Pest városi honvédegyelet tagja volt.¹¹ A szabadságharc idejéből megőrizte a 44. zászlóalj 5. századának pecsétjét, és utóbb azt a Nemzeti Múzeumnak adományozta. A világsi fegyverletételkor a zászlót, ami alatt harcoltak, darabokra vágva felosztották egymás között. Korchmáros Menyhért a neki juttatott zászlódarabot később a Vas megyei Régiségtárnak (ma: Savaria Múzeum) ajándékozta.¹²

Életének másik jelentős eseménye sokkal későbbi. 1893-ban, amikor egy hadgyakorlatra került sor Kőszegen, Albert szász király az ő lakóházában volt elszállásolva. Búcsúzáskor az uralkodó az *Albert-rend II. osztályú keresztjével* tüntette ki a házigazdát.¹³

3. Harmadikként itt nyugszik leányuk, Korchmáros Györgyike is. Róla sem életkori, sem születési-halálzási adat nem maradt fenn.

⁵ Balogh Gyula: Vas vármegye nemes családjai. Szombathely, 1901. 88.; Szluha Márton: Vas vármegye nemes családjai. Budapest, 1998. 73-74.

⁶ Megtalálható a kisunyomi Korchmáros család levéltárában: Vas Megyei Levéltár XIII. 19. 1. doboz 7.

⁷ Balogh Gyula i. m. 215.

⁸ Megtalálható a kisunyomi Korchmáros család levéltárában: Vas Megyei Levéltár XIII. 19. 1. doboz 2-5.

⁹ Balogh Gyula i. m. 309.

¹⁰ A címe: *Kimutatás*. Az egy 1929-es irat hátuljára írt feljegyzés többek között a temetőkápolna sírboltjában nyugvó személyek neveit is tartalmazza. Fellelhető a püspökmolnári római katolikus Szent Tamás-plébánia iratai között.

¹¹ Bona Gábor: Hadnagykok és főhadnagykok az 1848/49. évi szabadságharcban. Heraldika Kiadó, Budapest, 1998. II. kötet 264.; Mikár Zsigmond: Honvéd névkönyv, az 1848-49-diki honvédségnek 1890-ben még életben volt tagjairól. Bp., 1891. 60.

¹² Balogh Gyula: Vasvármegye honvédsége 1848-49-ben. Szombathely, 1895. 60-62.

¹³ Balogh Gyula: Vas vármegye nemes családjai. Szombathely, 1901. 88.; továbbá Vasvármegye 1893. szeptember 24. 3.

4. Negyedikként a kápolnalapító testvére, Korchmáros Gáspár nyugalmazott királyi táblabírónak a földi maradványai kerültek ide. Ő 1911. október 27-én, 81 évesen távozott az élők sorából.

5. Utoljára az ő özvegyét, Korchmáros Gáspárné, szül. szentgyörgyvölgyi Szép Júliát temették ide, aki 1926. március 28-án, 91 évesen hunyt el.

Utószó

A községbeli idősök visszaemlékezései szerint régebben jeles alkalmakkor a kápolnában katolikus szentmiséket tartottak, azonban ez az utóbbi évtizedekben már nem fordult elő.

A több évtizedes bezártság, illetve a szellőztetés hiánya miatt a belső vakolat mállik, a kápolna berendezése megfeketedett. A kápolna lépcsőjét, illetve a kripta ajtaját a kúszónövények napjainkra szinte teljesen benőtték, a kriptát pedig állatok használták búvóhelynek, de sírablók behatolása sem zárható ki. A leromlott állagú épület eddigi utolsó tatarozására mintegy másfél-két évtizeddel ezelőtt került sor. A temetőkápolnát – e sorok írójának kezdeményezésére – 2015 tavaszán a települési értéktár bizottság felvette a helyi értéktárba.

Jó hír még, hogy jelenleg tervben van a temetőkápolna felújítása (egyházi építmények felújítására kiírt európai uniós pályázati forrás terhére). Bízunk benne, hogy a sikeres pályázást követően az épület újra a régi fényében pompázik, és a temető, sőt, a község díszje lesz!

Kuglics Gábor

Ismét szépen szól a fülöpszállási műemlék orgona

Fülöpszállás 1797. november 1-jén felszentelt (új) kőtemplomába még nem készítették orgonát.

1824-ben került egyházközségünk élére ifj. Báthory Gábor. 1829-ben egyházkerületi aljegyző, majd 1830-ban országgyűlési pap lett. 1835-ig szolgált településünkön, innen Kecskemétre ment, ahol az egyházmegye főjegyzőjévé választották. 1847-ben egyházkerületi főjegyző, majd 1854–1859 között püspökhelyettes volt. Az ő itteni szolgálata idején, 1827-ben kezdték a két manuális, rück pozitív, 20 változatú orgona építését. A kétbillentűzetű, húszregiszteres orgona játszóasztala a sípsor előtt helyezkedik el. Az orgona készítője Tormási Martz Henrik. A költségeket a vállalkozó 2500 forintban határozta meg, melyre az egyház tulajdonában lévő Daruhát jövedelme szolgált.

1828. október 19-én ifj. Báthory Gábor mondotta el az orgonaszentelő prédikációt, melyet Tóth István, a gyülekezet első orgonás kántora örökített meg 1828–1832 között készült hangjegyes kézírata (kántorkönyve) 215–227. lapján. Ez az első ismert református prédikáció, mely orgonaszenteléskor elhangzott. Tóth Istvánnak az Erdélyi Múzeum anyagában megmaradt kézírata azért is nevezetes, mert ez az első kéziratos lejegyzett, és meg is maradt református korálkönyv. A többször említett Egressy Béni-féle kéziratos korálkönyvnel két évtizeddel korábbi. E kéziratból azt is megismerjük, milyen volt egy akkori magyar református kántor stílusa és képzettsége azokon a helyeken, ahol a XVIII. század második felétől elterjedő orgonát istentiszteleteken már használták.

Ifj. Báthory Gábor prédikációjában elhangzott: „... *hogyan teszi az Orgona az éneklést hasznosabbá. A mi közönségesen a 'Músikát' illeti, ennek nem csak az, hogy mint az éneklésnek a 'szívbe beható nagy ereje van, hanem az éneklés felett határtalan hatalma és birodalma van az emberi érzéseknek. [...] Továbbá a tapasztalásból tudjuk, hogy a 'Músika az embert fel buzdítja, örömet és gyönyörűséget szerez. [...] Mutasd a tapasztalás, hogy a 'mely Ekleziákban Orgonák vagynak, ott az éneklés sokkal gyönyörködtetőbb és szívre hatóbb.'"*

A tiszteletes az orgona szükségességéről és jelentőségéről még a következőket mondta. A Szent Prófeta és a bölcs Dávid Király az izraelitákat így intette: „*Ditsérjétek az Urat Orgonákkal!*”, majd így folytatta: „*Istennek ezen Orgonákkal való ditsérete és tisztelete mi közöttünk ma éppen el kezdődött. Ma, mert ez a mai nap volt és lesz az a mi reánk nézve emlékezetes Nap, mellyen ez a mi közibünk bé hozatott Orgona mint közönséges Isteni tiszteletenn először meg szólalt, csak nem mindnyájunknak ki mondhatatlan gyönyörűségére és örömére. [...] Ez nem a templom ékességére, nem a fülek kedveltetésére, nem a szemek gyönyörűségére, hanem abból a Szent tzelből hozatott bé, hogy mivel az éneklés az Isteni tiszteletnek egy fő része [...] tegye az Orgona a mi éneklésünket buzgóbbá, szebbé és kedvesebbé. Hogy*

hát ez a' kívánatos és szent tzel elérődjön, Keresztyének figyelmezzünk erre az Orgonára, mint a' mi éneklésünk Vezetőjére, Útmutatójára, és Vezérére, hogy így napról napra tökéletesedvén éneklésünk, nagyobb kedvet találhasson ama Mennyei Felség előtt mind addig, míg Szent Dávid szavai szerént új ének nem adatik a' mi szánkba. Amen." Az akkor felszentelt orgona ma is a helyén áll, régi református orgonáink egyik legértékesebbje.

Tíz év múlva, 1837-ben, majd 1851-ben Martz György kistormási orgonaépítő-mester végezte rajta az első javításokat. 1879 november 15-én a következő feliratot vésték az orgonaszekrénybe: „Az orgonát [...] tsinyálták [...] és Csósz János az [...] orgona építők mellett volt, mikor az orgonát lepuolták.”

1904. október hó 23-án R. A. orgonakészítő javította, 1922-ben pedig ismeretlen orgonaépítő. 1944. március hó 10-én Szakáts Sándor és Pintér László végzett rajta javításokat.

A fülöpszállási műemlék orgona

nagy ónsípót – mind elkészültek. Ezt a 27 ónsípót a svájciak 1984-ben, a szállítási költséget is vállalva, s a mintegy 100 ezer forint vámot elengedve 6340 DM értékben megküldték. A sípokat Kovács György kalocsai orgonaépítő-mester augusztus utolsó hetében beszerelte. Az egész orgonát kitisztították, xylamonnal lefestették az orgonatestet és a fasípokat, hogy a szű kártevésétől megóvják. Azóta néhány lelkész végeztetett rajta kisebb javításokat.

Hogy az istentiszteleteken használni lehessen, szükség lett a hangolására és néhány kisebb, de fontos javításra. Ennek magas költsége azonban az egyházközség erejét meghaladta. Gyűjtést indított hát az egyházi vezetés, ám a kihelyezett perselyekbe „vékonyan csordogált” az adomány. Noha az önkormányzat is szavazott meg támogatást, ez még mindig kevésnek bizonyult ahhoz, hogy a munka elkezdődhessen. Ezért határoztuk el – megbeszélve Magyar Csanád lelkipásztorral –, hogy fülöpszállási birkapörkölt vacsorával egybekötött jótékonyági műsoros estet szervezünk. A jó cél érdekében összefogott a község lakossága. Mindenki fontosnak tartotta értékes, ősi orgonájának megőrzését, megmentését. Ezért hajlandó volt anyagi áldozatot is hozni. A település Faluházában 210 főre terítettünk meg. Másfél órás kultúrműsort követően a finom vacsora után még tombolasorsolást is tartottunk. Az est bevétele – a már korábban összegyűlt adományokkal együtt – fedezi az orgona hangolásával, apróbb javításokkal járó költségeket.

Ahhoz, hogy régi fényében tündököljön, még újabb javítások szükségesek. Ám tiszta, zengő hangja már így is betölti az ősi – jövőre 220 éves – templomot, méltó kíséretet adva a hívek áhítatos énekléséhez.

Varga Istvánné

KRÓNIKA

A XXII. Partiumi Honismereti Konferencia

A Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság 2016. szeptember 9–11. között szervezte meg Szatmárnémetin a XXII. honismereti konferenciáját, a Hám János Katolikus Teológiai Líceum Szent Alajos Konviktus könyvtártermében. A konferencián kilencvenen vettek részt.

Az ünnepélyes megnyitót a *Szózat* eléneklésével kezdődött. Ezt követően ökumenikus áhítatot tartott Schönberger Jenő római katolikus püspök és Kovács Sándor református esperes. A résztvevőket köszöntötte Dukrét Géza elnök, Gaal György, a Kelemen Lajos Műemlékvédő Társaság elnöke, dr. Wanek Ferenc, az Erdélyi Múzeum-Egyesület választmányi tagja, Ráday Mihály, a Város- és Faluvédők Szövetségének elnöke, Révész Gizella, a Határon Túli Magyar Emlékhelyekért Alapítvány elnöke, Muzsnay Árpád, az EMKE főtanácsosa, dr. Görög István ezredes, a Pákozdi Katonai Emlékpark vezetője, dr. Dénes Zoltán kanonok. A konferenciát megtisztelte jelenlétével Széphegyi László, a Város- és Faluvédők Szövetségének alelnöke, dr. Flóris István, az isaszegi Határon Túli Magyar Emlékhelyekért Alapítvány alapítója, dr. Tóth Sándor ezredes, a Honismereti Szövetség Nyíregyházi Szervezetének elnöke, Erdei D. István, Szatmár megye parlamenti képviselője, Dukrét Lajos, az Erdélyi Kárpát Egyesület Háromszéki Osztályának elnöke, Szekernyés János temesvári helytörténész.

A köszöntések után átadtuk az idei *Fényes Elek-díjakat*: Miskolczi Lajos, nagyvárad helytörténész és Olasz Angéla, aradi tanárnő kapta meg. Mivel Veres-Kovács Attila lelkipásztor nem tudott jelen lenni, így szeptember 18-án vette át az olasz református templomban. Emléklapot kapott Fazekas Loránd és Bara István, akik kivették részüket a szervezésben.

A konferencia témái a következők voltak: Száz éve tört ki a Nagy Háború; Nagy személyiségeink emlékezete; Pusztuló műemlékeink.

Az első előadást dr. Görög István ezredes, a Pákozd Katonai Emlékpark parancsnoka, a Nagy Háború emlékeinek ápolásáról tartotta, egybekötve egy kiállítás megnyitásával.

Ezután tisztújító közgyűlés következett. Dukrét Géza elnök egy beszámolót tartott, amelyben a 2011–2016 közötti öt év legfontosabb eseményeit ismertette. A hozzászólások után a tisztújítás következett. A választás eredménye a következő volt: elnök Dukrét Géza, Nagyvárad, alelnök Kiss Kálmán, Túrterebes, ifjúsági alelnök Mihálka Nándor, Nagyvárad, titkár Kiss Anna-Mária, Nagyvárad.

Délután a következő előadások hangzottak el: dr. Tóth Sándor ezredes (Nyíregyháza) a szatmári 12. honvéd gyalogezredről érkezett. Tóth Géza Ivor a szatmári iparos oktatásról beszélt, majd Guttman Szabolcs és Kulcsár András kolozsvári építészmérnökök a szatmárnémeti Iparosotthon restaurálását ismertették. Ezt követően a jelenlévők meglátogatták a restaurált Iparosotthont. Visszatérve, dr. Wanek Ferenc (Kolozsvár) Benedek Zoltán nagykárolyi földrajtanárt mutatta be mint földtankutatót. Nagy István (Pécska) az első világháború pécskai veszteségeiről beszélt. Könyvbemutató következett, amelyben Szilágyi Andrea Érmihályfalva monográfiáját ismertette, *Emléklül, hogy emlékezz* címen. Fazekas Loránd (Szatmárnémeti) Kiss Gedeonról tartott előadást, aki a XIX. században Szatmárnémeti főkapitánya volt, akinek közéleti tevékenységéért, a városért végzett önfeláldozásáért szobrot állított a város. Csirák Csaba (Szatmárnémeti) *A Nagy Háborúban nem hallgattak a múzsák* címen az akkori színházi életet mutatta be.

Vacsora után sétát szerveztek a központ megismerésére.

Szombaton megérkezett a *Podmaniczky-díjas* Kósa Pál, a *Várak, kastélyok, templomok* folyóirat főszerkesztője, Dáné Tibor Kálmán, a *Művelődés* folyóirat főszerkesztője, akik több mint száz folyóiratot hoztak ajándékba, valamint Széman Péter, az EMKE országos elnöke.

Szombaton délelőtt a következő előadások hangzottak el: Olasz Angéla (Arad): *225 éve született Széchenyi István, a legnagyobb magyar*; Bélfenyéri Tamás (Fugyivásárhely) a száz éve született Jakó Zsigmond akadémikus életét és munkásságát ismertette, Kiss Kálmán (Túrterebes) Csúry Bálint nyelv-járáskutató, az MTA tagjának hagyatékáról érkezett, amely az egyetemes magyarság kincsesbányája,

dr. Csorba Csaba (Sátoraljaújhely) a gyulai vár 1566-os ostromát mutatta be, *A Partium veszedelme a XVI. század közepén* címen.

Közben megérkezett Magyarország Kolozsvári Főkonzulátusáról Korsós Tamás konzul, aki szeretettel köszöntötte a konferenciát, sok sikert kívánva. Ezután Kupán Árpád (Nagyvárad) Jakabffy Elemér életének szatmári vonatkozásait ismertette. Dr. Vajda Sándor (Borosjenő) *Petőfinek, a haza csillagának Zoltán fia* című előadásából érdekes adatokat tudtunk meg. Dáné Tibor Kálmán, a *Művelődés* folyóirat főszerkesztője ismertette a lap célkitűzéseit, feladatait, elképzeléseit a jövőről, elvárásait a helytörténészekkel szemben. Dukrét Géza (Nagyvárad) az erdélyi magyar értéktárral kapcsolatos célkitűzéseket és feladatokat ismertette.

Délután Pásztai Ottó (Nagyvárad) beszélt a katolikus legényegyletről, a Kolping családról. Deák József (Borossebes) a Jagellók korát mutatta be Magyarországon. Egy második kiállítás gazdagította a konferenciát: *A zsidókorzó a mai Szatmárnémeti élő emlékezete* címen, amelyet Lucian Sabău Trifu, a kiállítás összeállítója nyitott meg. Ezután Vallasek István (Kolozsvár) Heller László gépészmérnök, felhalálói életét és munkásságát, Makai Zoltán (Nagyvárad) a gyógyszerész Penkert család történetét ismertette.

Vasárnap a résztvevők Szatmár megye északkeleti részének műemlékeivel ismerkedtek. Túrterebesen a Perényi-kastélyt, a református és a római katolikus templomokat látogatták meg. Kisbáonyban gyönyörködtek a református templom kazettás mennyezetében. Halmiban megtekintették a hatalmas boltíves református templomot, Kökényesden a római katolikus templomot. Itt egy rendkívül gazdag falumúzeumot néztek meg, amelynek anyagát a helyi iskola tanulói, tagtársunk, Fazekas Loránd tanár vezetésével gyűjtötték össze. Sárközújlakon a késő gótikus stílusban épült református templomot láto-gatták meg, amely mellett egy fa harangláb is látható. Ebéd után Egriben, Csúry Bálint falujában tekin-tették meg a XV. században épült református templomot.

A konferenciát támogatta a Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt., a Szatmár Megyei Tanács, a Királyhágómelléki Református Egyházkerület, a Szatmári Római Katolikus Püspökség, a Romániai Magyar Demokrata Szövetség és Communitas Alapítvány.

Dukrét Géza

Rákóczi-emlékfás községek találkozója Romhányban

Történelmi személyiségeink közül kétségkívül Rákóczi Ferenc emlékezetének legtöbb nyomával találkozunk. Nem véletlen, hogy hazánk háromezerkétszáz településéből mintegy háromezerben szerepel a neve a köztetek elnevezésében.

A szabadságharc és a vezérlő fejedelem emlékezetét számos helyen őrzi egy-egy famatuzsálem, melyek többnyire valóban olyan idők már, hogy ténylegesen találkozhattak volna történelmünk kiemelkedő vezérével. Mindegyikhez fűződik egy monda, többnyire azt mesélve, hogy a nagyságos fejedelem alatta ült, mikor a csatát irányította, vagy ide kötötte lovát, mikor megpihent árnyas lombja alatt. Az is tény persze, hogy olyan településeken is őrzik ily módon az emléket, ahol tudjuk, hogy sosem járt seregei élén. A legendák azonban akkor is szépek és fontosak számunkra, ha nem teljes mértékben felelnek meg a történelmi valóságnak. Akkor is ráirányítják a figyelmet nemzetünk történetének fontos eseményeire, éltetik bennünk a hazaszeretetet.

Romhány egy kis falu Nyugat-Nógrádban. Nevének hallatán azonban sokakban felrémlik a szabadságharc utolsó csatájának története. Az 1710. január 22-én vívott romhányi ütközetben, mely alkalommal a kurucokat II. Rákóczi Ferenc és Bercsényi Miklós vezette, Heister Sigbert császári tábornok visszaverte. Ekkor esett el Babocsay Ferenc kuruc dandárnok, de a császáriak is súlyos veszteséget szenvedtek. A csata azonban a kurucokra nézve mégis elveszett, amit Rákóczi emlékirataiban tisztjei hibáinak tudott be. Rákóczi Ferenc sátra állítólag a község határában, egy terebélyes mogyorófa alatt állt. Más források szerint Rákóczi a mostani Kétbodony községhez tartozó, s egykor Hanzély Béla kertjében álló dombról nézte végig a harcot. A falu határában azonban még ma is megvan ez a török-mogyorófa, s az utódok ma is kegyelettel őrzik, óvják.

A település legfőbb ismerője, honszerető mindentudója, Hajdú István tanár úr kezdeményezése nyomán született meg az elhatározás: találkozóra kellene hívni azokat a településeket, melyek hasonló módon ápolják Rákóczi emlékét. Az ötletet tett követte, s 2016 októberében tizenöt település kapott meghívást Romhányba. Legtöbbjük el is fogadta a szíves invitálást, s így kerekedett ki egy egész napos gazdag programmal eltöltött nap a szabadságharc utolsó csatája helyszínén.

A Rákóczi-fa Romhány határában (A szerző felvétele)

A találkozó a polgármesteri hivatal melletti emlékparkban, Rákóczi szobra mellett kezdődött. Vezér Attila polgármester köszöntötte a messze földről érkező küldötségeket. „Fát ültetni olyan, mint egy imádság: kapcsolat a természettel és a teremtővel” – mondotta. Egy fát sohasem magának ültet az ember, s ez alkalommal határozottan igaz, hogy sokkal inkább a múltra emlékezve, a jövő számára.

Megszólinta a Rákóczi-harang is. Messze csengő hangja zengte a feliratát: „Isten adj hazánk fölött tiszta, fénylő, kék eget!” A harang szava vezette fel a Romhányi Dalárda kuruc indulóit.

Köszöntőt mondott Balla Mihály országgyűlési képviselő úr is. Beszédében – köszöntve a kezdeményezést – kiemelte, hogy a legendáink elképzelhetetlenek a fa-szimbólum nélkül. Gondolhatunk az égig érő fára, mely gyökereiben az ősök tisztelete jelenik meg, a törzse mai korunkat jelképezi, a lombozata pedig az utódok büszkesége. Kapcsolat az alsó világ, a jelen és az égiek között. Kedves színfoltja volt az ünnepségnek, hogy a romhányi iskolások most is igazolták, számukra fontos feladat, hogy Rákóczi nagyságát megismerjék. Egy-egy rajzzal, festménnyel mutatták be a találkozó résztvevőinek Rákóczi-fáit.

A díszlövészek után a találkozó résztvevői – ez alkalommal nem lóhátra, hanem – vonatra szálltak, s végigjárták a település nevezetességeit, melyek közül több látnivaló is Rákóczi emlékét hordozza. Elsőként a csatamezőt keresték fel, ahol egy nyolc méter magas obeliszk jelzi a nevezetes helyszínt. A falu főutcája vezet oda, melyet ki másról nevezhettek volna el, ha nem Rákóczi Ferencről? A csatamezőn

A díszlövészek után a találkozó résztvevői – ez alkalommal nem lóhátra, hanem – vonatra szálltak, s végigjárták a település nevezetességeit, melyek közül több látnivaló is Rákóczi emlékét hordozza. Elsőként a csatamezőt keresték fel, ahol egy nyolc méter magas obeliszk jelzi a nevezetes helyszínt. A falu főutcája vezet oda, melyet ki másról nevezhettek volna el, ha nem Rákóczi Ferencről? A csatamezőn

Az iskolások is készültek a nagy ünnepre (A szerző felvétele)

az 1932-ben emelt emlékmű tetején turulmadár tárja ki szárnyait. Oldalán Rákóczi és Károlyi Sándor kuruc fővezér domborművű képmásai tekinthetők meg. A csatában elesett 93 svéd, lengyel és francia katonára is emléktábla emlékeztet. Az emlékmű alkotója Munka (Magos) Dezső volt. A csatamezővel átellenben magasodik a Vér-hegy, hol a hagyomány szerint a csatában elhunyt kuruc harcosok nyertek örök nyugodalmat.

Természetesen nem maradhatott ki a kirándulás során a Rákóczi-fa felkeresése sem. A faóriás alatt bőven gyűjthetett az arra járó ma is az apró mogyorótermésből. A fához több legendaváltozat is fűződik. Az egyik szerint a fejedelem már száműzetéséből küldte a csemetét, hogy ültessék el a szabadságharc emlékeztetőre. A fa nagy tiszteletnek örvend ma is, s vannak, akik állítják, érdekessége az, hogy bármely irányból nézzük is, beelátható lomkoronájába a nagy Magyarország sziluettje.

A látóvalók sorában – bár egy másik szabadságharc jeles képviselője volt – szót kellett ejteni a falu jeles szülöttjéről, Bereczki Mátéről, a márciusi ifjak egyikéről, az 1848–49-es szabadságharc jeles képviselőjéről, a neves gyümölcsnemesítőről is.

A program a művelődési házban folytatódott, ahol bemutatkoztak a „rákóczi-fa” települések. Bemutatták településeiket, elmondták a büszkeségükhöz fűződő legendákat. A rendezvény védnökeként Semjén Zsolt miniszterelnök-helyettest kérték fel. Személyesen azonban nem tudott megjelenni Romhányban, ám egy levélben üdvözölte a kezdeményezést, s köszöntötte a program résztvevőit.

Hajdú István és csapata fát ültet (A szerző felvétele)

Köszöntőt mondott Martényi Árpád, a Rákóczi Szövetség alelnöke is. *„Ha Kossuth nem adta volna Széchenyinek a legnagyobb magyar címet, akkor Rákóczinak kellene azt adnunk”* – mondotta. A szabadságharc jelentőségéről szólva kifejtette azt is, hogy ha nincs ez a nyolc évig tartó szabadságharc, akkor ma Magyarország sincs.

A programsor délelőtti részét dr. Szanyi Zsolt, a Kertészeti Egyetem NÉBIH munkatársának a középkori Magyarország főúri családjainak kertészeti szokásairól szóló érdekes előadása zárta.

Délután minden küldöttség ásót ragadott, s elültetett egy-egy fát. Olyan fafajtákat hoztak, mint amilyen az otthoni Rákóczi-fájuk. Még az elültetésükkel kialakult, s Müller Krisztina tájépítész tervei szerint megvalósult emlékpark helyszíne is szimbolikus jelentésű: a templomtól a temetőig húzódik, s ily módon a születéstől a halálig tartó életutat jelképezi. A tervek szerint a hagyomány folytatódik. Az is valószínű, hogy a kezdeményezés tovább fog bővülni, hiszen a témában bújárkodó újabb és újabb településeket és legendákat fedezhet fel. Az elképzelés szerint minden évben más és más helyszínt választanak a hasonló találkozóhoz, s minden helyszínen megvalósítanak egy-egy hasonló emlékparkot. Hogy századok múltával is legyen hová zarándokolnunk, ha a szabadságharc dicsőségére és jelentőségére akarunk emlékezni.

Végh József

A XV. Civil Akadémia a Felvidéken

2016. november 3–6. között szervezték meg a XV. Civil Akadémiát a szlovákiai Felvidéken, az Alsó-Garam és a Duna mentén, Komáromig. A Civil Akadémia célja a Kárpát-medence legjobban működő magyar civil egyesületek vezetőinek tapasztalatszerése a különböző országok szóránymagyságával és civil szervezeteivel. Fontos e szervezetek megismerése, biztatása, támogatása, fennmaradásuk érdekében. Tizenöt év alatt körbejártuk a Kárpát-medencét: voltunk Erdélyben, a szerbiai Vajdaságban, Bosznia-Hercegovinában, Horvátországban, Szlovéniában, Kárpátalján, a Felvidéken, a csehországi Brünbnben. Most újra a Felvidék csodálatos népi szokásait, épített örökségét tanulmányoztuk. Közben több településen találkoztunk az igazi hazaszeretettel, amelyből mi is erőt merítettünk. Hisz e rendezvény egyben feltöltődés, kikapcsolódás számunkra is, egy egész évi megfeszített munka után.

A rendezvény háziasszonya Dániel Erzsébet volt, a LIMES–ANAVUM Regionális Honismereti Társulás, valamint a Csemadok Nánai Alapszervezetének elnöke, aki vállalta az anyagi alapok megszerzését és a szervezést. Hét ország képviselője volt jelen: Bosznia-Hercegovina (Muratovity Irma és Vég Zoltán Szarajevóból), Csehország (Fazekas Mónika Brünnből), Horvátország (Ferenc László és Giber János Eszékről, Tomasik Deák Korina Hercegszöllősről), Románia (Balázs Zoltán Erkedről, Dukrét Géza és dr. Fleisz János Nagyváradról, Khell Levente Aradról, Széman Péter és Széman Rózsa Szilágysomlyóról), Szerbia (Krizsán Vilmos és Velez Teodóra Adáról), Szlovákia (Dániel Erzsébet Nánáról) civil egyesületeinek képviselői, valamint az akadémiák főszerzője, Romhányi András (Magyarország), a Magyar Kollégium vezetője, összesen 16-an.

Csütörtök délután Búcsra értünk, ahol az Emese Vendégházban már várt minket Szobi Eszter tanító néni, itteni házigazdánk. Búcs (szlovákul: Búč) község a Nyitrai kerület Komáromi járásában fekszik. A falu elsősorban szőlőtermesztéséről ismert. A mai falu helyén a honfoglalás után valószínűleg Bulcsú vezér szállásterülete volt, a falu innen kapta nevét. A falut 1208-ban említik először, amikor birtokosa, János esztergomi érsek a falut az esztergomi káptalannak adja. 1212-ben Bulchu néven említik. Temploma már a XIII. század elején állt. Református temploma 1784-ben épült klasszicista stílusban. Modern katolikus temploma a 2000-es években épült. A mai faluház melletti dombon bencés kolostor volt egykor. A reformáció terjedése következtében Búcs lakóinak többsége is az új vallás hívei lettek. 2011-ben 1190 lakosából 1084 magyar.

Miután elfoglaltuk szállásunkat, Szobi Eszter elvitt minket a Felvidéki Népviselet Babacsaládok Házába, amely egy csodálatos múzeum. Több száz baba fel van öltöztetve a Felvidék 11 néprajzi tájegységének, és közel 50 magyar község népviseletével. Egész családok viseletét mutatják be. E fantasztikus gyűjteményt Szobi Eszter és férje, Kálmán hozták létre sok-sok segítővel a településekről. Az első kiállítást 2010. május 3-án nyitották meg. A múzeum alapítója a Kultúráért és Turizmusért Társulás, melynek elnöke Szobiné Kerekes Eszter. Este összegyűltünk a vendégház kándlóval ellátott társalgójában, ahol mindenki beszámolt az elmúlt év eseményeiről, tevékenységeiről.

A második napon Párkányban jártunk, ahol a helyi múzeum vezetője, Juhász Gyula ismertette a kisváros történetét. Párkány (Štúrovo), város a Nyitrai kerület Érsekújvári járásában, Esztergommal átellenben, a Duna bal partján fekszik. A települést a török idők előtt Kakath, majd Parkan néven is említik. A Kakath név a kakas főnévből származik. 1948-ban a szlovák nemzeti mozgalom vezetőjéről, Lúdivit Štúrról szlovákul Štúrovonak nevezték el – jóllehet Stúr Lajos sohasem járt Párkányban. A garamszentbenedeki apátság 1075-ből származó – I. Géza király által kiadott – alapítólevele az első középkori írásos emlék, amely a helyet Kakath néven említette. Helyi hagyomány szerint 1546-tól, tehát a török hódoltság kezdetétől tartanak vásárokat. 1724-ben vásártartási kiváltságlevelet kapott III. Károlytól, amely évi négy országos vásárt biztosított. Az 1895-ben átadott Mária Valéria híd által Párkány igazi, nagy forgalmú közlekedési csomóponttá vált. A híd változást hozott a város életébe, az Esztergommal való egymásra utaltság számtalan lehetőséget nyitott mindkét város és környéke számára. A trianoni békeszerződésig Esztergom vármegye Párkányi járásának székhelye volt. 2011-ben 10 919 lakosából 6624 magyar. Múzeumlátogatás után kimentünk a Duna-partra, szemben az esztergomi bazilikával. Közös fényképet készítettünk e csodálatos panorámával.

Következő állomásunk Bény volt. Bény (Biňa) község, a Nyitrai kerület Érsekújvári járásában a Garam jobb partján fekszik. Hont fiának, Bénynek I. István a Garam mellett 10 ekényi földet adott. Első okleveles említése 1135-ből származik, Byn alakban. A román stílusú, Szűz Mária tiszteletére szentelt, kéttornyú premontrai apátsági templom 1217 körül épült. Később gótikus, majd 1722-ben barokk stílusban építették át. Scitovszky hercegprímás 1862-ben régi fényében állíttatta helyre, de 1945-ben újabb károkat szenvedett. A műemléket Koczka Gyula helytörténész mutatta be. Említést érdemel a XII. századi, a Tizenkét apostol tiszteletére szentelt körtemplom, amely az apátsági templom előtt áll. Ilyen épületegyüttest találmunk még Szepesmindszenten és Jákon, valamint több előfordulása maradt fenn Európában is. Legismertebb a firenzei és a pisai dóm, az előtte álló rotundával, amit keresztelőkápolnaként említenek. Egykor ezek a körtemplomok voltak a helység parókiai templomai. 2011-ben 1464 lakosából 1211 magyar. Nem mindennapi népviselete a *kurtaszoknya*.

Oroszka (más néven Kisorozsi, szlovákul Pohronský Ruskov, korábban Oroska) község, a Nyitrai kerület Lévai járásában, Lévától 33 km-re délre, a Garam jobb partján található. 2011-ben 1286 lakosából 720 magyar. A település látványossága a Hadtörténeti Magánmúzeum. Zsákovics László nagy szeretettel mesél róla: Az Alsó-Garam mente területén 1944 karácsonyától 1945 húsvétjáig állt a front mintegy 3 hónapon át. Gyermekkorában szívesen hallgatta az idős emberek emlékezéseit a harcok menetéről. A háború idejéből származó relikviákat gyermekkorától gyűjtötte, több mint 30 esztendőn át. A Szlovákiában egyedülálló intézmény 2008-ban alakult meg. Jelenleg a kiállított anyag 900 négyzetmé-

teren kapott helyet. A múzeum kiállítóhelyiségeiben tematikailag, országok szerint vannak elhelyezve a tárgyak. A látlat gerincét a hadszíntéri kutatások során előkerült hadianyag alkotja. Ennek a legnagyobb része a Garam mentén használt legkülönbözőbb fegyverek. A fegyverek száma jelenleg 275 darabot tesz ki. A lőfegyverek és azok kellékei mellett repülőgéproncsok darabjai és más hadászati járművek is megtalálhatóak. A múzeum egyik látványossága egy működőképes szovjet gyártmányú T34/85 sz. tank. A látlat értékes részét képezi az a panoptikum, amely a környéken harcoló hadseregek életét mutatja be. A látogató itt meglelheti a magyar, szovjet, német, angol és amerikai katonák egyenruháit, és azok elengedhetetlen kellékeit is. A múzeum látogatói nem maradnak éhesek, hiszen kísérő szolgáltatásként disznótoros ebéddel is várják az előre bejelentkezett csoportokat. Mi is itt ebédtünk meg.

Ipolyszakálloson, a A Natur Products mézüzemben Németh Árpád igazgató fogadott minket. Bemutatta az üzem üzletét, ahol számtalan mézből és mézzel készült árut forgalmaztak, majd bemutatta az üzemet termelés közben. A mézüzem 1997-ben alakult. Fő tevékenységi köre a méz felvásárlása és feldolgozása, annak kiszerelése és értékesítése belföldi és külföldi piacokon. A cég profilja: reggeliző méz-ek, mézes lekvárok, mézborok és mézes csokoládék gyártása. Mintegy 20 alkalmazottat foglalkoztat. Évente közel 2000 tonna mézet dolgoz fel, különböző kiszerelésekben. Ezután saját vendéglőjében megkóstoltuk a híres mézbort és a juhtúrós galuskát, a sztrapacskát.

Kisgyarmat neve az ősi magyar Gyarmat törzsnévből ered. A település már 1135-ben a bozói prépostság alapítólevelében szerepel, Garmoth alakban. 2011-ben 451 lakosából 398 magyar. Jelentős a népi építészete és népviselete. Itt találkoztunk először a *kurtaszoknyás* népviselettel, amely az Alsó-Garam mente népviseleti csoportjába tartozik, Kéménd, Bart, Bény, Garampáld és Kőhidgyarmat községekkel együtt. Hasonló népviseletet csak Izsán hordtak, ezért szinte páratlan. A nők öltözéke: csörgős piros bőrcsizma, fodros ingujj, az ingujjakon szalaggal. Nyakukban szalagból nyakraalót és többsoros ezüstgombot, kendőt, s az alkalomnak megfelelően ünnepi *nyecces* kendőt hordtak. Jellegzetessége volt a hosszú derék, mivel a szoknyát csípő alatt viselték, tehát nem a csípő, hanem a pruszlikra erősített kb. 3 cm vastagságú *poffándli* tartotta. Mészáros Júlia és társa egy 1849-től őrzött ruhát mutattak be: gyönyörű volt a menyasszonyi ruha és a párta, „*a rezgős tornyos koszorú*”. Ezután helyi készítésű, több fajta rétesrel kínálták meg a vendégeket.

Nánán a kultúrotthonban vártak minket a helyi Csemadok-alapszervezet tagjai. Nána község a Nyitrai kerületben, az Érsekújvári járásban, Párkánytól 2 km-re fekszik. A települést 1157-ben II. Géza király oklevelében említik először, amelyben az esztergomi érsekségnek sóvám szedésére jogot adományoz. A XIV. századig a Nána-Beszter család, 1347-től az esztergomi káptalan birtoka. 2011-ben 1180 lakosából 831 magyar. Nánán könyvtár, Csemadok-alapszervezet, színjátszó- és éneklőcsoport, valamint nyugdíjasklub is működik. A Nánai Színjátszó Csoportot 1996-ban alapították. Fellépéseiket számos díjjal jutalmazták. Itt született 1946-ban Dániel Erzsébet népművelő, néprajzi gyűjtő. Érkezésünkkor Molnár Dezső polgármester vendéglátással és szerény ajándékkal fogadott minket.

Másnap Komárom nevezetességeit Litomericzky Nándor építész mutatta be. Komárom (Komárno), a Nyitrai kerület Komáromi járásában, a Csallóköz délkeleti csücskében, a Duna és a Vág-Duna összefolyásánál fekszik. Nevezik még Révkomáromnak is, hogy megkülönböztessék az egykori déli városrészről, amely ma Komárom néven önálló település Magyarországon. Komárom járási székhely, és a Nyitrai kerület harmadik legnépesebb városa, Nyitra és Érsekújvár után. A szlovákiai magyarság legfontosabb kulturális és politikai központja. A város fontos gépipari (hajógyártási) központ, valamint forgalmas dunai árukikötő volt még a közelmúltban is. A magyarországi Komárommal közúton az Erzsébet híd, vasúton a Komáromi vasúti összekötő híd kapcsolja össze.

Komárom városát a honfoglalás után, a XI. században alapították. A Magyar Királyság idejében Komárom vármegye székhelye volt, a városi rangot 1265. április 1-jén kapta meg. A város a török hódoltság idején végvár volt, az 1594-es sikertelen török ostrom után kezdődött meg a komáromi erődrendszer kiépítése. Az erődök ezután fontos szerepet játszottak az 1848–49-es szabadságharcban is, amely során három ütközetre is sor került a Habsburg Birodalom és Magyarország csapatai között. Az első világháború után az újonnan megalapított Csehszlovákia határát a Duna folyása közepén húzták meg, ezzel elválasztva a város északi és déli részét. A város fejlődése csak az iparosítás révén gyorsult fel.

Komárom legfőbb nevezetessége a várost körülölelő erődrendszer, amely szerepel az UNESCO világörökségi javaslati listáján. A városnak 1606-ban református kollégiuma, 1649-ben katolikus gimnáziuma létesült. Itt született 1825-ben Jókai Mór. Komárom 2004 óta egyetemi város. Itt alapították meg az első szlovákiai magyar nyelvű egyetemet, a Selye János Egyetemet. Az 1991-es népszámláláskor 37 370 lakosából 23 753 magyar (63,5%), ugyanekkor 16 678 római katolikus (44,6%), 3153 református (8,4%) és 1391 evangélikus (3,7%) élt a városban.

Litomiczky Nándor a felvidéki magyar építészet egyik legjelentősebb alakja. Művei mindenütt megtalálhatók a régió városaiban. Nevéhez fűződik a komáromi Európai-udvar tervezése és felépítése, melynek létrehozása rámutat az európai kultúra közös gyökereire. A tér egyes épületei az európai tájegységek széles palettájának építészeti jegyeit viselik magukon, stilizált formában. A korábbi korok itt található építészeti emlékeivel együtt az új tér színes egységet alkot, és az idők folyamán megsemmisült hiányzó középkori tér hangulatát idézi. Egyetlen nézőpontból sem tekinthető át az egész tér. Ahhoz, hogy az egész térrendszert be tudjuk fogni, az épületegyüttest körbe kell járnunk. Csodálatosan szép.

Iza (Iza) község a Nyitrai kerületben, a Komáromi járásban, Komáromtól 8 km-re keletre, a Duna bal partján fekszik. Az első írásos emlék a községről 1172-ből származik (Villa Esu), amikor az itteni szőlősöket emlegetik. Majd 1268-ban mint a komáromi vár tartozékát említik Ysa néven. 1276-tól a házassági jogokat a margitszigeti klarisszák birtokolták. Ez az okmány említi a vízfogást is, amelyről a falu később is híres volt. 2011-ben 1643 lakosából 1066 magyar. 2013-ban római kori és néprajzi múzeum nyílt a faluban. Az épületet Litomiczky Nándor tervezte. Az intézményt Tóth Kurucz Mária ismertette. A falu régebben egyedi népviselettel rendelkezett: a női viselet fontos darabjai voltak a *pintő*, a rakott szoknya, a *lipityő* és a kontykendő, a férfiaké pedig a bőszárú vászongatyá és a fekete posztóka-lap. Majd a faluhoz közel álló Bokros-tanyán ebédeltünk. Tulajdonosa, Sámson Gizella bemutatta az izsai Búzavirág folklorcsoportot. A kurtaszoknyába öltözött hármasszívbe markoló népdalműsort mutatott be. Gizella igazi hazaszeretettel kifejező versei mélyen hatottak ránk.

Kétnapos programunk a muzslai Zalaba pincében megszervezett borkostolóval zárult. Visszatérve szálláshelyünkre, a vendégház társalgójában megtartottuk a hagyományos esti beszámolót. Mindenki elmondta benyomásait és véleményét az elmúlt három napról. Itt is meggyőződhattünk az itteni magyarság szívósságáról, összetartásáról, életszeretetről. Köszönetet mondtunk Dániel Erzsébetnek a kitűnő szervezésért. Bár az idő rövid, mégis nagyon változatos és tanulságos volt. Megállapítottuk, hogy társaságunk még jobban összeforrt, bár különböző országokból jöttünk, mégis egy családot alkotunk.

Dukrét Géza

Szirk Miklós emlékezete Makón

Eperjessy Kálmán szerint Szirk Miklós (1781–1853) ifjúságáról alig tudunk valamit. A család őse a XVIII. század első évtizedeiben költözött Makóra. Apja gazdálkodó, anyja Kovács Katalin. Kislenc gyermekük született, köztük hat fiú. A tudomány első elemeit Szabó Ferenc praecoptortól tanulta, majd Debrecenbe került, könyvének több helye e föltevést valószínűvé teszi. 1808–1809-ben Göttingában teológiai hallgató volt. Ekkor készült egyetlen ismert arcképe. Anyagi javakra nem törekedett, kedvenc mondása: „*Soha életemben nem volt 100 forintom egy rakáson, hanem amire kellett, arra mindig volt.*”

Tanulmányai befejezése után két évig Feketegyarmaton lelkészkedett. Azután Doboz község választotta prédikátorává, majd pedig 1817-ben szülővárosa hívta, ahol 12 éven át paptársával együtt példás egyetértésben működött egyháza javára. Szikszai Benjámint halála után, 1828-ban ő lett Makó város első prédikátora, és viselte e tisztséget 1853-ban bekövetkezett haláláig. A nagy felkészültségű és szimpatikus személyiségű pap gyorsan emelkedett pályáján. 1829-ben már Csanád vármegye táblabírája volt. Visszautasított minden kitüntetést. Csupán egyházának és szülővárosának kívánt élni.

Boldog családi életet élt Soós Lídiával, egy szentesi földbirtokos leányával. Házasságukból 12 gyermek: 4 fiú és 8 leány született. Miklós fia életének 20. évében, debreceni teológus korában halt meg. Őt gyermeke ért el magasabb kort: Lídia, Viktória, Gábor, Róza és Eszter.

Szirk Miklós hosszú papi munkásságának eredményei: az egyház szellemi és anyagi vezetésének biztos alapokra helyezése, a tűzvész után még szükséges építkezések folytatása és befejezése, az oktatásnak megfelelő színvonalra emelése, az egyházi levéltár rendezése és feldolgozása. Más felekezetekkel szemben nem volt türelmetlen, munkássága mindenütt tekintélyt biztosított számára. Állandóan olvasott és tanult. Könyvtárában debreceni és göttingai könyvein kívül több magyar és latin nyelvű munka volt. Feljegyzéseket készített városa és egyháza múltjával kapcsolatban. Régi históriák, oklevelek, iratok fordultak meg kezén. Bejárta a környéket, személyesen gyűjtött tapasztalatokat. 1836-ban készült el fő munkája: *Makó Városának közönséges és az abban lévő Reformata Ekkleziájának különös Leírása.*

Szirbik Miklós portréja

Két részből álló műve 223 oldal terjedelmű. Az első rész a város történelmi és földrajzi leírása. Csak krónikát akart írni, ezért sok olyan adatot feljegyzett Makó múltjából, aminek a mai kutató nagy hasznát veszi. A város ismertetése alapos tájékozottságra vall, a közölt statisztikai adatok gondos utánjárás eredményei. Munkája teljes anyagát a helybeli levéltárakban maga gyűjtötte össze és dolgozta fel. Megkísérelte a város történetét a legrégebb időkig visszavinni. Oklevelekkel bizonyította, hogy Makó kiváltságos város volt és lakói királyi szabadosok. A töröktől sokat szenvedett város életében az 1686., 1690. és 1693. éveket tartotta a legnehezebbeknek az állandó katonai jelenlét miatt. Részletesen leírta a város és a csanádi püspök közt lefolyt tárgyalásokat.

Munkájának az a legértékesebb része, amelyben a korabeli város képét rajzolta meg. „Makó a Maros jobb partján fekszik, gazdagságát, föllendülését nagyrészt a folyónak köszönheti. Ez egyetlen vízi úton bonyolódik le az Alföld és Erdély minden forgalma, fa- és szállító hajók sűrűn közlekednek rajta és gabonakereskedés céljából még a dunai hajók is lejönnek ide. Sok hal van benne; 21 vízimalmot hajt, vizét a lakosság ivásra használja. A Maros régebben a serház helyén álló sóház mellett folyt el, amely a só szállító hajók kirakodóhelye volt. Sebes folyása miatt gyakran változtatják medrét. Áradásaival nagy kárt okoz a városnak, ennek elhárítása céljából 1821 után két töltést építettek. A város 3 részből áll: Buják, Szt. Lőrincz és Újváros. Körülötte elpusztult falvak vannak, amelyek helyén sok értékes régiséget találtak. Földje igen alkalmas veteménytermelésre, ami a lakosságnak nagy jólétet biztosít. Sok a nádas és gyékénytermő hely, a réteken vizállás idején a halak nagyon elszaporodnak, a vízimadarak száma a réti vizek kiszáradásával fogyóban van. A földművelésen kívül élénk kereskedést folytatnak sertésekkel, amelyekért Szerb- és Oláhországba is elmennek. Az iparosok jó módban élnek, a takács céhnek van a legtöbb tagja. A hetivásárokat szerdán és pénteken tartják: sok a kofa a városban, akik Mezőhegyesre és Szt. Miklósrá is elviszik áruikat. A hagyma- és zöldségárusoknak Temesvár és vidéke a legjobb piacuk. A megyebeli pusztákon örmények gazdálkodnak. Színes leírást közöl a férfiak és nők viseletéről.” Még dívik a piros csizma, megelégedéssel állapítja meg, hogy a nők ruházata jó ízlésre vall, csinos és magyaros. A várost 1739–1836 évek közt ért csapásokról is megemlékezett. A lakosság számbeli növekedésének okát abban látta, hogy itt a megélhetés könnyebb, a teher pedig kevesebb, mint másutt.

A könyv második része az egykorú irodalom és levéltári anyag felhasználásával a makói református egyház részletes történetét adta. Pontos életrajzi adatokkal szolgált Makó prédikátorairól, akik közül többen nagy hírnévre tettek szert. Igen értékes a tanügy történetének összeállítása. A híres makói iskoláról így ír: „Öreg embereknél fennmaradt annak emlékezete, miként a makói iskola a gyulainál is előbb való volt, s benne rendszerént húsz, harminc filosofiát és theológiát hallgató tógátus ifjak tanultak; akiből ezen vidéknek oskolai tanítók, sőt prédikátorok is teltek.” A tanítók, kántorok, kurátorok és az egyház működését pontos adatok alapján ismertette. Érdekes az egyháztagok 1763. és 1836. évi részletes névjegyzéke. A népességszám alakulásáról külön kimutatást közölt. A hívek buzgóságáról és az egyház iránti bőkezűségéről elismeréssel nyilatkozott. A második rész az egyházi épületek, jövedelmek, berendezés, felszerelés és levéltár ismertetésével végződik.

Értékes kéziratának adatait Borovszky Samu használta fel. 1902-ben Kis Pál János molnármester, a gyermekkora óta őrzött becses régiséget ajándékképpen megküldte a makói református egyháznak.

Az egyháztanács élete végéig biztosította jövedelmét. 1853. okt. 10-én halt meg, 13-án temették el a református temetőben. A makói református egyház három érdemes lelkésze a belvárosi templom oldalánál nyugszik: Ecsedi Miklós, Szikszai Benjámín és Szöllösi Antal. Szirbik Miklós sírhelyét is itt jelölték ki, de ő ragaszkodott hozzá, hogy hívei közé, a temetőbe temessék. Halála után egy ideig Gábor fia végezte a lelkészi teendőket, utódjává Juhász Antalt választották. Özvegye a szegedi utcai családi házban lakott 1873. szeptember 3-án bekövetkezett haláláig. Leszármazói közül jelenleg senki sem él Makón.

Halála után 73 évvel Makó város közönsége dr. Petrovics György indítványára elhatározta, hogy Szirbik Miklós fő művét kiadják. Mai fogalmak szerint nem történelmi monográfiát írt, hanem városmonográfiát, helyismereti munkát. Ezért írásművét a legkülönbözőbb tudományágak képviselői forgathat-

ják: történészek és földrajzosok, néprajzkutatók és szociológusok, nyelvészek és földrajzinév-gyűjtők, településkutatók és agrártörténészek, az egyház- és művelődéstörténet művelői. Makóról szóló történeti munkája 180 év múltán is a legjobb városleírás. A szájhagyományon alapuló leírásai pótolhatatlanok. A református egyháznak az 1781. évi tűzvész előtti időszakát is gondosan rekonstruálta. Szirbik Miklós enciklopédikus teljességű leírást nyújtott városáról és egyházáról. Megállapításai tömörek, lényeglátásról tanúskodnak, szabatosan és tárgyyszerűen fogalmaz. Nagyfokú érzékenységet árult el gazdasági és társadalmi kérdések iránt. Belülről ismerte a város szellemiségét, az évszázadok során kialakult ellenzékiiséget, a pusztíthatatlan függetlenségi gondolatot, a csak Makóra jellemző eszmei tartalmat. Írásában ötvöződik a sajátos makói népi történelmi szemlélet az európai horizontú látásmóddal. Bálint Sándor az ország legkarakteresebb városának nevezte Makót. Ez a sajátos arculat végigvonul Szirbik Miklós egész írásán. Ezért vált írása országosan is a reformkor egyik legértékesebb helyismereti leírásává.

Makó múltjának kutatói – Fényes Elek, Pesty Frigyes, Szőlősi Antal, Reizner János, Borovszky Samu – alapvető forrásnak tekintették Szirbik művét. Eperjessy Kálmán makói helytörténeti kutatásainak középpontjába állította. Kelemen Ferenc és Buzás László az ő nyomdokain végezték helytörténeti bűvárkodást. A makói monográfia minden munkatársa Szirbik Miklós megállapításaiból indult ki.

Kultusza a XX. század második negyedében vette kezdetét. Petrovics György országgyűlési képviselő indítványára a városi képviselőtestület 1926-ban a nagy értékű kézirat közkinccsá tételét határozta el. A sajtó alá rendezést Eperjessy Kálmán gimnáziumi tanár végezte el. Hamarosan a Berkes utcát Szirbik Miklós utcának nevezték el. Szirbik Miklós halálának 126. évfordulójára a múzeumi füzetek sorozatban Buzás László közreműködésével, Jámborné Balog Tünde illusztrációival ismét megjelent az egész krónika. Szirbik Miklós születésének 200. évfordulóján, 1981-ben a belvárosi református gyülekezet egy szűk körű könyvtári megemlékezést tartott. Néhány év múlva a Kálvin téri református nagyiskola belső frontján emléktáblát avattak fel tiszteletére. A Keresztény Értelmiségiek Szövetségének makói csoportja 1991 tavaszán, születésének 210. évfordulóján a múzeumban, emlékülésen méltatta a jeles prédikátor történelmi jelentőségét. Szirbik Miklós születésének 160. évfordulója alkalmából a belvárosi református templom előterében emléktáblát helyeztek el. Tóth Ferenc indítványára 1996-ban megalakult a Szirbik Miklós Társaság.

A Szirbik Miklós Társaság elnöke Gilicze János levéltáros, társelnöke Kéki Imre ref. lelkipásztor, titkára dr. Tóth Ferenc ny. múzeumigazgató, szervezőtitkára Mátó Erzsébet mb. könyvtárigazgató lett. A makói Szirbik Miklós Társaság a lelkes történetírói munkásságát tovább kutatva, szellemiségének folytatása jegyében a helytörténeti kutatásokat támogató, helyismereti műhely megteremtésén munkálkodó közösség. Tagjai hivatásos történészek és nem hivatásos helytörténet-kutatók, tanárok, levéltárosok, muzeológusok, könyvtárosok, irodalmárok, újságírók, jogászok, a közművelődésben és az egyházi életben munkálkodók, helyi lokálpatrióták, szülőföldjükért és városukért ténylegesen tenni akaró, ezt a tevékenységet koordináló civilek, akik a település megtartó erejét kívánták növelni.

A város közművelődésében fontos szerepet vittek, rendszeres összejöveteleiken fórumot teremtettek a helyismeret kutatóinak, ahol beszámolhattak kutatási eredményeikről, és már a megalakulás évében elindították a publikálási lehetőségeket biztosító *Szirbik Miklós Társaság Füzetei* sorozatot, amelynek 2007-ig 20 kiadványa jelent meg, melyek a helyi szellemi élet képviselőinek érdeklődését magukra vonták, egyben eredményeit – elkészült helyismereti tanulmányok, megemlékezések, emlékülések anyagain – maradandóvá tették. Nagy súlyt helyeztek a helyi hagyományok ápolására, a kulturális értékek megőrzésére, gazdagítására, a várostudat erősítésére. Tevékenységük: kerekasztal-beszélgetések, emlékülések, könyvbemutatók szervezése a helyismereti kérdések szakvéleményezése, helyismereti kiadványok szerkesztése és kiadása, együttműködés a helyi kulturális és közművelődési intézményekkel.

Tanácsaikkal segítették a helyismereti témák beépítését az iskolai oktatásba. 2000-ben megjelent Kovácsné Bodzsár Zsuzsanna: *Az én városom – Makó* című helytörténeti tankönyve és munkafüzete általános iskolásoknak, majd 2002-ben Gilicze János–Pál Lászlóné Szabó Zsuzsanna *Város a Maros mentén* című helytörténeti olvasókönyve középiskolásoknak. Néhány iskolai helytörténeti kör működése is megindult.

1998 szeptemberében a társaság közhasznú szervezetté vált. Sikeres pályázataival nyert összegek biztosították füzetek további megjelentetését. A társaság 2008-ban méltó módon emlékezett névadója halálának 155. évfordulójára és Szikszai György prédikátor születésének 270. évfordulójára. Munkájuk eredményeként ebben az évben avatták fel a Szikszai György – Szirbik Miklós Emlékházat, amely kiállítóhelyként bemutatja a város közösségének helytörténeti értékeit.

A 2008. augusztus 17-én megnyitott kiállítás a korábbi felújított épületében van, a mögött. Körülbelül 100 kiállítási tárgy és dokumentum látható, de nagy számban őriznek csak egyénileg kutatható, közönség elé nem tárt iratokat is. Találunk itt 1760-tól datálódó születési anyakönyvet, daloskönyveket,

Az emlékház épülete

dennapi kutató tevékenységben rendszeresen segítették egymást, hiszen céljaikban közös volt a helyismeret értékeinek feltárása és továbbadása. A társaság tevékenysége a tagság fokozatos elvesztése után megcsendesedett, a szervezet 2011-ben megszűnt. Makó első történetírójának emlékéét azonban a város lakói továbbra is megtartották jó emlékezetükben. 2014 áprilisában Makón, a főtéri szoborparkban felavatták Szirbik Miklós portrészobrát, Kis Jenő Ferenc makói művész alkotását.

Szirbik Miklós szobra a Fő téri szoborparkban

2016 őszén három rendezvényt szervezett az egyesület: november 8-án kirándulásra indultak, Pécskán Klebelsberg Kunóra emlékeztek, majd Aradon az 1848–49-es hősök ereklyemúzeumát tekintették meg. November 25-én, a magyar labdarúgás napján kávéházi beszélgetést rendeztek a makói labdarúgás múltjáról. December 11-én az egyesület által a Makói Kincsestár sorozatban megjelentetett első tanulmánykötet bemutatóját tartották meg a városi könyvtárban.

A helytörténetet kutatók és a helyismeret iránt elkötelezettek megújuló tevékenységükkel tovább ápolják Makó első krónikásának emlékéét, folytatják kedves városa múltjának feltárását és megismertetését, ezáltal erősítve a lokálpatrióta szellemiséget.

Pál Lászlóné Szabó Zsuzsanna

Felhasznált irodalom: Eperjessy Kálmán: Szirbik Miklós élete és munkássága. In: Szirbik Miklós Társaság Füzetek 1. Szerkeszti: *Tóth Ferenc*. Makó, 1996. 3–9.; *Tóth Ferenc*: Makó első történetírója. In: Uo. 15–20.; Pál Lászlóné Szabó Zsuzsanna: A makói Szirbik Miklós Társaság – helyismereti műhely. In: Honismeret Csongrád megyében (1969–2011) Tanulmányok Csongrád Megye Történetéből XXXIX. kötet. Szerkesztette: *Pál Lászlóné Szabó Zsuzsanna–Gergelyné Bodó Mária*. Kiadta a Csongrád Megyei Honismereti Egyesület és a Csongrád Megyei Levéltár. Szeged, 2011. 235–236.; Szabó Imre: Reformátusok egyedülálló kis makói múzeuma. *Délvilág*, 2008. 09. 19.; Felavatták Szirbik Miklós szobrát. *Délvilág*, 2014. 04. 28.; Szobor emlékeztet Makó első krónikására. *Délvilág* on-line, 2014. április 28.

énekkari tablókat, zászlókat és egy háborús mentőt, egy gránátrepesz lyukasztotta *Bibliát*. Megismerkedhet a látogató a Makóhoz kapcsolódó egykori református lelkészek, Szegedi Kis István (1505–1572), Szikszai György (1738–1803), Szirbik Miklós (1781–1853), Juhász Antal (1797–1873), Szöllösi Antal (1825–1899), Csécsi Miklós (1840–1908), Nagy Károly (1858–1942) életútjával, Makóért végzett tevékenységével. Az emlékházat a makói belvárosi református egyházközség tartja fenn, előzetes bejelentkezéssel látogatható.

A társaság kapcsolatokat épített ki más civil szervezetekkel, köztük 2002-ben a Csongrád Megyei Honismereti Egyesülettel, tagjaik a min-

Emlékének és szellemi örökségének ápolására hamarosan új szervezet alakult.

2015 nyarán a makói Szirbik Miklós Egyesületet olyan lokálpatrióták hozták létre, akik szeretnék megőrizni a város múltját, illetve továbbadni hagyományait a fiatal generációk számára. A Szirbik Miklós Egyesület fő célja és feladata a makói helytörténetírás összefogása, annak támogatása. A szervezet elnöke: Forgó Géza történész-muzeológus. Távlati feladatuk, hogy előadásokat, kiállításokat és konferenciákat szervezzenek, felkeltsék a makóiak érdeklődését múltjuk iránt, erősítsék lokálpatriotizmusukat. Mivel a neves református lelkész volt a település első történetírója, így tiszteletből az ő nevét vette fel az egyesület. A néhány évvel korábban megszűnt Szirbik Miklós Társaság örökségét kívánják folytatni új alapokon. Korábban a munka nagy részét dr. Tóth Ferenc nyugalmazott múzeumiigazgató végezte. Ezt megbecsülve a mostani egyesület tiszteletbeli elnökévé választotta őt. A szervezet egyik első feladata, hogy rendbe tegyék a makói református temetőben Szirbik Miklós sírját. Ezt követően pedig megemlékezést tartanak névadójukról. Két alelnökük: Halász Tamás és Zeitler Ádám.

A Maros mint szimbólum

Szeretett folyónk Erdély vizét hozza. A Kelemen-havasokban, a Gyergyói-medence szélén, a Fekete-Rez csúcsa alatt ered. Orbán Balázs *A Székelyföld leírásában* a forrásvidéken több vele kapcsolatos települést említett: Maroshévíz, szintén a jobb parton Marosvécs és Marosmező közepén települt Marosvásárhely, Székelyföld fővárosa. A forrástól csermelyként indul, majd egyre szélesedve, számos mellékfolyóból táplálkozva, 880 km után maga is mellékfolyóvá válik. Egykor környezetével szorosabb összeköttetést teremtett, a hátán terheket hordozott, sodrása malmokat hajtott, és bőséges halállományt nevelt. Az emberi sors olyan, mint a folyó, épít, rombol és táplál. A Marosunk az idők folyamán szimbólummá, névadóvá vált, ezt bizonyítom az alábbiakban.

A *Maros völgye* évszázadok óta a magyar hitéle egyik bölcsője. Aradot elhagyva a Solymos-hegység lábánál épült Radna bazilikája, a magyar Mária-tisztelet kegyhelye. Az ide sereglett zarándokok sokasága misét hallgat, imádkozik a kegykép előtt. Máriaradna után, a Maros bal partján, Déva magas várában a reformáció idején Dévai Bíró Mátyás unitárius püspök tartotta prédikációit az új vallás követőinek. Szintén a Maros mellett, a Mezőség és az Erdélyi-ércheység találkozásánál épült Gyulafehérvár, székesegyháza a Hunyadiak nyughelye. Gellért püspök Csanádi Egyházmegyéje szentté

Marosi táj

avatásakor Gyulafehérvártól Kalocsáig terjedt. A nagy múltú és területű egyházmegye a magyar történelem minden viszontagságát átélte, mai állapota – akaratától eltérően – Trianon után alakult ki.

Folyónk neve a közéletben a XIX. század közepétől szerepel. Makó város első hírlapjai címeként jelenik meg 1870 októberében. Az olvasók asztalára *Maros* néven került, majd negyven éven keresztül szolgált a lakosságot. A kiegyezés után vagyunk, amikor megindult a gazdasági fejlődéssel a polgárosodás. Makó mint rendezett tanácsú város, megyeszékhely, nagyobb mozgásszabadsággal rendelkezett. A nagyközönség pedig igényelte a tájékoztatást. A nyomdatechnika, hírközlés találmányai megalapozták az újságkiadás jövőjét, amely üzlettel alakult. Az új oktatási rendszer növelte az olvasni tudók számát. A *Maros* tulajdonosai: Satory István, Ottinger Ede, Gömöri János, Gaál László váltogatták egymást, a felelős szerkesztők is közülük kerültek ki. A politikai lap a mindenkori kormányt támogatta. Gyűjteményemben őrzöm a *Maros* 1893. évi XXIV. évf. 82. október 12. csütörtöki számát. A keretbe került az általános tudnivaló: „*Szerkesztőség: Sóház u. 1. sz., hova e lap szellemi részét illető közlemények és tudakozó levelek intézendők. Kiadóhivatal: Gaál László könyvkereskedése hova a hirdetés és előfizetési pénzek küldendők. Megjelenik: Minden vasárnap és csütörtökön. Előfizetési árak: Egész évre 5 frt. Egyes szám: vasárnap 8 kr., csütörtökön 4 kr. Hivatalos és magánhirdetés jutányosan u. 2. számú épületben működött. A napilap előfizetése egy hónapra 26 ezer korona, egyes szám ára 1 ezer korona. A sok hirdetés díja a pénzügyi egyensúlyt biztosította.*”

A konszolidáció időszakában két ciklusban, 1923–1931-ig és 1939–1941-ig, új lapként indult útjára a *Marosvidék*. Politikai napilapként mindenkori kormányok politikáját követve, a lakosság tájékoztatását is lelkiismeretesen végezte. Mindkét időszakban dr. Petrovics György volt a tulajdonos, aki végigjárta a közigazgatás ranglétráját. Mindkét lapjához rátermett szerkesztőket tudott megnyerni. Az első időszak szerkesztését H. Szabó Imre végezte. Ebből az időszakból sok példány megmaradt. A szerkesztőség és a kiadóhivatal a Dessewffy tér 6. sz. alatt, a nyomda és könyvkötészet az Eötvös u. 2. számú épületben működött. A napilap előfizetése egy hónapra 26 ezer korona, egyes szám ára 1 ezer korona. A sok hirdetés díja a pénzügyi egyensúlyt biztosította.

Nyolc év után jelent meg a *Marosvidék* második ciklusa. Ekkor már javában folyt a háború. A tulajdonos szerkesztőnek dr. Gyenge Miklóst választotta. Az ő elve az volt, hogy a híradást gyorsan és pontosan kell közölni, ami nem jelenthet kritikátlanyságot. A kormánypárti napilap szerkesztésébe besegített

a szintén makói születésű Saitos Gyula, aki jól ismerte a város irodalmát. Személyes ismeretség, barátság kötötte József Attilához, ennek alapján írta meg *József Attila Makón* című munkáját. A szerkesztőség és kiadóhivatal a Szegedi u. 1. sz. alatt az utca frontján működött. A lap lent az udvarban, az Érpánton, a *Friss Újság* nyomdájában készült, általában négy oldal terjedelemben. Előfizetési ára egy hónapra 2 pengő 40 fillér volt, egyes példány ára 8 fillér. Megszűnt, mert nem bírt a háborús inflációval.

Majdnem két évtized után újra előkerült a *Marosvidék* név, nem a napi sajtó területén, inkább az irodalom-, művészetpártolók választása alapján. Rövid életűnek bizonyult, de erről nem az alapítók tehettek. Városunkban mindig voltak irodalmat kedvelő fiatalok, akik szóban, vagy írásban a mozgalmas időkben tekintettek szét maguk körül. Igényeltek olyan kiadványt, fórumot, amely gondolataikat tükrözik. Kívánságuk 1959 szeptemberében teljesült, mert a Városi és Járási Tanácsok támogatásával megszületett a *Marosvidék*, a Juhász Gyula Irodalmi Kör lapja. A szerkesztőség a Hagymaházban kapott szobát, a szerkesztést Bernula Mihály újságíró vállalta. A színes borítóval készült, 15x20-as méretű kiadvány a hódmezővásárhelyi nyomdában készült. Az első számba került a Beköszöntő, dr. Erdei Ferenc, az MTA főtájkára fogalmazásában: „*Mit akar egy kis város, és az a néhány járásbeli falu, kérdezheti a tisztelt olvasó – egy saját kiadvánnyal? Önmagát megmutatni, tükrözni saját valóját, s keresni benne a napi mulandónál maradandóbb képét.*” Mint városi kiadványt, elsősorban helybeliek írták, akik a társadalmi munkamegosztás különböző területein dolgoztak. Így: Varga Ákos, Kiss István, Kópiás Sándor, Papp János, Császtvay István, Domokos László, Kelemen Ferenc, Nacsa Imre, Bernula Mihály. Közöttük voltak írástudók, vagy akik éppen e kiadvány hasábjain próbálták meg gondolataik kifejezését, de dicséret illeti mindenki fáradozását. A *Marosvidék* két évig teljesítette feladatát, öt száma megjelent, azután ismeretlen okból megszűnt. Az írógatók azonban nem szaladtak szét, az idősödő Kelemen Feri bácsi vezetésével a Hóvirág cukrászda sarokasztalánál rendszeresen találkoztak. Egy fekete mellett megvitatták a város ezer gondját-baját, vagy bárki felolvashatta saját írását.

Tíz évvel a *Marosvidék* megjelenése után az „*aranyhíres*” Marosunk neve újra szerepet kapott. Kellemetlenkedő oldalát mutatta be 1970 nyarán, hatalmas árvízzel fenyegette meg a várost. Alig voltunk túl a veszélyen, már a következő nyáron megjelentek a képzőművészek. A Rudnay-hagyományok folytatásaként, a városnak és a marosi tájnak bemutatására létrehozták a *Marosmenti Művésztelepet*. A termékeny éveket bemutatók, kiállítások zárták. Az esemény rangját 1973-ban Lator László költő szavai emelték: „*Ha a jövővény végigmegy Makón, az az érzése, hogy egy igazi lusta alföldi mezővárosban jár. De ha jobban megismeri, megtudja, hogy a felszín alatt itt mindig izgatott erők feszengtek. Makó kétkeltű város, az önelégült renyhesége, és a nyugtalan szellemi lobogása. Az évente idelátogató festők magukba szívják ennek a városnak a lelkét, múltját és jelenét.*”

A sorsfordító rendszerváltás fuvallatát még éreztük, amikor az új évezred küszöbén, a folyónk neve megint feladatot kapott. A hagyományok iránt érdeklődők kis csapata szervezkedni kezdett, megalapította a *Marosvidék Társaság*ot. Az önkéntesen szerveződött közösség soraiba tömörítette a helytörténettel ismerkedni szándékozókat. Lehetőséget biztosít a kutatáshoz, publikáláshoz. *Marosvidék* címmel kulturális folyóiratot jelentet meg, amely bemutatja a múlt értékeit és a zajló mai időket. Úgy érzem, hogy az egy évben háromszor megjelenő kiadvány az olvasók igényét kielégíti. A társaság szerényen, másfél évtizede, értékes program szerint működik.

Siket István László

A gróf Jankovich-Bésán család leszármazottjai látogattak Gicre

A Bakonyaljára, a Veszprém megyei Gic községbe látogattak a falu egykori földbirtokosának, a gróf Jankovich-Bésán családnak leszármazottjai 2017. január 3-án abból az alkalomból, hogy őseik száz éve, IV. Károly koronázásakor kaptak az uralkodótól grófi rangot.

Sebestyén Zoltánné, Gic község polgármestere köszöntötte őseik egykori kastélya előtt a mintegy ötven vendéget, beszélt a grófi család és a település múltjáról, kiemelte, hogy Gic és a hozzá tartozó puszták lakói a grófi család uradalmának dolgozói voltak, az főúri familia és a település élete összefonódott. Beszélt a kastély sorsáról az 1945 utáni évtizedekben, amikor értelmi fogyatékos gyerekek bentlakásos iskolája működött az épületben, majd a község jelenéről tájékoztatta hallgatóságát, említette a néhány éve emelt tornyot a helyi templom mellé, amelyet kegyúrként az egykori grófok építettek.

Ezt követően a romos állapotban lévő egykori főúri lakba kísérték a vendégeket, az önkormányzat vezetői, akik többsége ma Németországban és Dél-Afrikában él, ahova 1945-ben menekült a család Gicről, a családtagok nagy része már nem beszél magyarul. A kastélyban a magyarul kiválóan beszélő Jankovich-Bésán Krisztina idézte fel emlékeit. Ő a kastélyban született és kilencéves koráig élt ott. Többek közt beszélt az épület akkori berendezéséről, a gyakran ott vendégeskedő két győri püspök – a család rokonai –, Apor Vilmos és Mikes János látogatásairól, valamint a parkban abban az időben található üvegházról, amelyben déligyümölcs termett és pálmafák voltak. A kastély egykori személyzetéről és dajkáikról is beszélt, nevüket felsorolta.

Sebestyén Zoltánné polgármester (balról az első) a grófi család három tagjával

A kastély után a vele szemben lévő templomba vonultak, amit ősük építtetett fogadalomból, fia születésekor, a grófné védőszentje, Szent Janka tiszteletére.

A program ezt követően a községházán folytatódott, ahol Németh Adrienn, a községi önkormányzat kulturális felelőse a faluban összegyűjtött fényképekből vetítéses előadást tartott a család számára öseikről.

A Gróf Jankovich-Bésán család 1945-ig volt Gic község földbirtokosa. A Somogy megyében birtokoskodó Jankovichok a gyermektelen gici Bésán bárótól végrendeleti úton örökölték uradalmát, ezt követően vették fel a Bésán nevet családnevükhöz kapcsolva. A szépirodalomban, Nagy Lajos író – az 1930-as években volt az ifjú gróf házitanítója – két regényében, *A lázadó emberben* és *A tanítványban* írt a grófi családról, negatív színezetben. A giciek emlékezetében gróf Jankovich-Bésán Endre, valamint felesége, báró Szentkereszty Janka és fiuk, Elemér emléke elevenen él. Az egykori uradalmi cselédek közvetlen, a néppel jótékony, a tehetséges cselédgyerekeket taníttató emberekre emlékeznek az egykori grófokat emlegetve. Különösen Janka grófnőt emlegetik a Gicen élők, aki mindig karácsonyi ajándékokat is küldött uradalma lakóinak, emellett a grófi pár cselédjeik lakodalmában rendszeresen részt vett. Az idősebb gróf az 1920-as években többször szerzett országgyűlési mandátumot királypártiként, majd a Főrendiháznak volt tagja.

Kirsch Attila

Emlékezés Esküdt Lajosra

Húsz esztendeje szülőházánál, Göllében avattunk emlékére márványtáblát. Akkor megemlékező beszédemben a következőket mondtam: „Ma emlékezni jöttünk ahhoz a házhoz, ahol született, melyben később visszavonulva töltötte éveit Esküdt Lajos, falunk hűségese polgára. Ki is volt Ő? Akit kiközösített a Horthy-rendszer, börtönbe vetették, majd elmeógyógyintézetbe zárták. Akit nem rehabilitált a háború utáni demokratikus rendszer sem. Nem beszélve a szocializmus éveiről, amikor sem pártok, sem az egykori politikusok nevét nem volt szabad kiejteni. Sajnálatos tény az is, hogy a rendszerváltás után megalakult Kisgazdapárt sem rehabilitálta! Még csak egy szóval sem említették a nevét, pedig akkor még voltak olyan politikusok, akik ismerték. Csak néhány nevet említek: Vörös Vince, Varga Béla, Pártay Ti-
vadar. Most mindezt nekünk kell megtenni, közel 60 év elteltével – bármennyire is fáj a múlt!”

Esküdt Lajos ebben a kis somogyi faluban született 1896. március 1-jén. Szülei, Esküdt Sándor és Kiss Julianna 15 katasztrális hold földön gazdálkodtak. Édesapja korának igen tehetséges és felvilágosult parasztembere volt. Nevéhez fűződik 243 hold föld bérlete az Eszterházy-uradalomtól, mely ké-

sőbb parcellázás útján magántulajdonba ment át. A község bírója is volt 1920 és 1930 között. Az elemi iskolát Göllében végezte el. Tanítója, Fekete Árpád, a nagy magyar író édesapja volt. A polgári iskolába Kaposváron és Pécsen járt. A gimnáziumi érettségit az Újpesti Állami Főgimnáziumban tette le 1920-ban. 1916-tól 1919-ig vasúti pályán dolgozott. Érsekújváron volt forgalmi tiszt. 1917. február 20-án kötött házasságot Sohonyai Karolinnal a rákospalotai római katolikus templomban. 1918–19-ben a Nemzeti Katonatanács Tengerészeti Különítményénél szolgált Budapesten.

Ezután egy hosszú és bonyolult politikai ügy következett, melynek részleteire nem kívánok kitérni. Elmondom öszintén, jómagam sokat hallottam már gyermekkoromban is Esküdt Lajosról és a családról, de a figyelmemet igazán 1994-ben keltette föl egy, a *Szabad Föld*-ben megjelent cikk kapcsán. Erre a cikkre reagáltam az újság 1995. évi 2. számában. Majd elolvastam Vas Zoltán *Horthy* című könyvét, mert sajnos a lexikonok nagyon keveset írnak Esküdt Lajos ügyéről. Ettől kezdve világossá vált számomra, hogy őt ártatlanul és igazságtalanul hurcolták meg.

1920-ban kezdődött politikai pályafutása, mely – sajnos – még két évig sem tartott. Tehát ő egy rövid korszak meghatározó egyénisége volt. Utána az élete már csak meghurcoltatás

volt hosszú éveken át. Esküdt Lajos a kiszgazda Nagyatádi Szabó István földművelési miniszterként tevékenykedett. Ez a párt volt akkoriban az ország legerősebb pártja. Gróf Bethlen István miniszterelnök szigorú feltételekhez kötötte a kiviteli engedélyeket. Nagyatádi végül, ha burkoltan is, de megkapta a miniszterelnöki jóváhagyást, hogy a kiviteli engedélyeknél pénzt szedjen, persze szigorúan a pártkassza részére. Mint az később kiderült, maga a miniszterelnök is kért egy tucat kiviteli engedélyt. A választási kassza szépen feltöltődött.

1921. szeptember 5-én, Kalocsán beszédet mondott Nagyatádi Szabó István. Itt támadta a vezető köröket, Bethlent is. Somarugáné bárónő panasszal fordult Bethlen sajtófőnökéhez, majd álhírként közölték, hogy Esküdt Lajost letartóztatták. Ezután a rendőrség parancsot kapott, így szeptember 7-én valóban le is tartóztatták. A Főkapitányságon 12 napon át folyt a kihallgatás. A figyelem Nagyatádira is fordult, ezért felment Bethlenhez. Később Horthy kormányzó is fogadta Nagyatádit. „*Követelem, hogy egyezzenek meg!*” – mondta. Horthy azt akarta, hogy Nagyatádi és Bethlen pártja egyesüljön. „*Nagyatádi személye mocsoktalanul kerüljön ki az ügyből!*” – förmedt Bethlen Hetényi rendőrfőkapitány-helyettesre. A nyomozók gondoskodtak róla, hogy Bethlen, Nagyatádi és a többi miniszter protezsáló levelei ne legyenek a kiviteli panama iratai között.

Szeptember 29-én éjjel Nagyatádi meglátogatta a rendőrségen fogva tartott Esküdt Lajost. „*Kiszabadulsz, aztán minden rendbe jön. Csak okosan, csak ügyesen! Ne beszélj arról, amiről nem szabad! Hiszen becsületszavadat adtad nekem!*”

Az 1922-es esztendő jól kezdődött Bethlen István számára. A közelgő választások megtépázták a Kiszgazdapárt esélyeit. Már februárban egyesült a két párt, megszületett a Bethlen által óhajtott egységes párt. Ezek után ki kellett engedni Esküdt Lajost a börtönből. A 2 milliós óvadékot Bethlen és Nagyatádi adta. Esküdt Lajos első útja miniszteréhez vezetett. De ekkor még nem segített rajta. Később ismét felkereste a minisztert, aki a következőket mondta neki: „*Kapsz 10 millió koronát, vagy 100 ezer dollárt! Választhatasz! Kapsz útlevelet is. Elutazol külföldre.*” De Nagyatádi félreismerte Esküdt Lajost. „*Szóval így vagyunk! Büdös a miniszter úrnak Esküdt Lajos jelenléte!*” Követelte, hogy szüntessék be a bűnvádi eljárást és biztosítsanak neki mandátumot a parlamentben. Csakhogy Bethlen Esküdt honatárságáról hallani sem akart. 1922-ben a választások Esküdt Lajos nélkül zajlottak le.

1923 őszére elfogyott Esküdt Lajos türelme és több helyen elmesélte, hogy a kiviteli engedélyek aláírásáért Nagyatádi nagy összegeket kapott, s Bethlen István is részesedett a pénzből. Az újságok is felkapták az elmondottakat. Nagyatádi és Bethlen rágalmazásért feljelentette Esküdt Lajost, akit 1923 októberében letartóztattak. 1924 novemberére tüzték ki a tárgyalást, de Nagyatádi nem jelent meg. Október 31-én hirtelen, gyanús körülmények között meghalt. Öngyilkos lett.

Ismét megkezdődött tehát Esküdt Lajos pere. De vajon csak Esküdt pere volt ez a per? A közvélemény jól tudta, hogy ez főként Nagyatádi pere. Hiába vallott részletesen és ellenállhatatlan logikával,

zsarolás és rágalmozás büntetésében 5 évi börtönre és 6 millió korona pénzbüntetésre ítélték. Azonban a börtönben sem adta fel a harcot. Kiverekedte, hogy látogassa meg őt Strache Gusztáv királyi főügyész. Tudta, hogy Esküdt igazat beszél, de úgy tett, mint aki nem hisz neki. Beadványai az irattárak mélyén porosodtak, melyeket újra és újra megismételt. Pesthy Pál igazságügyi miniszternek a következőket írta: „Míg az ország a teljes igazságot meg nem tudja, és a tőle elpanamázott tízmillió aranykoronát vissza nem kapja, addig én küzdeni fogok!”

De persze Esküdt beadványairól mit sem tudott a közvélemény, mint arról sem értesült, hogy mi történt. 1931-ben szabadult, miután letöltötte csaknem 7 esztendő büntetését. Ugyanis pénzbüntetését is börtönre változtatták. Talán mondanom sem kell, hogy a rendőrség állandóan a nyomában volt.

Bethlen nem véletlenül félt ettől az embertől. Esküdt Lajos nem is csinált titkot abból, hogy leleplezi Bethlent és társait. 1932-ben egy sajtóper kapcsán ismét találkozunk Esküdt Lajossal és Bethlen Istvánnal. A perre megidézték Bethlen Istvánt, mivel ő indította azt. Esküdt Lajos hallgatóként igyekezett bejutni a terembe. A rendőrök egy hosszú, kiélezett papírvágó kést találtak nála. Azonnal letartóztatták, és mindenáron rá akarták sütni a tervezett merénylet vádját. Mivel bizonyíték nem volt és Esküdt is tagadt, börtönben zárni nem lehetett. Bethlen utasítására elmeagyógyintézetbe zárták. „Vigyétek a tébolydába, nem akarom többé látni” – mondta Bethlen István. Az elmeagyógyintézet vezetői pár nap múlva már tudták, hogy Esküdt Lajos elméje nem bomlott. Szigorú utasítást kaptak, hogy nem kerülhet ki élve az intézet falai közül. Az urak pedig továbbra is zavartalanul folytathatták kised panamájukat.

Az intézetből 1938. május 13-án engedték ki mint nem elmebeteg. Közben 1933-ban árverezték a lakásukat. Pár hét múlva megszületett Mária (Márika) nevű leánya. Így került a családdal 1933-ban Göllébe, a nagyszülőkhöz. Itt 1939-ig tartózkodtak. 1939 és 1945 között Alsógödön lakott a család.

Esküdt Lajos szabadulása után egyre többet tartózkodott Göllében. A megmaradt kis földjeikből adogatott el, míg el nem vették a földet és a kis házat is. Mint azt leánya írta levelében, őt csak így tudták taníttatni, a nagyszülők pedig élelemmel látták el a családot. Nagyon sok nélkülözés után, 1957. május 18-án halt meg. Feleségével együtt a Farkasréti temetőben nyugszanak.

Ezekből a tényekből láthatjuk, hogy Esküdt Lajost ártatlanul hurcolták meg. Felvetődhet bennünk a kérdés: miért nem fogadta el a pénzt és az útlevelet, hasonlóan két képviselő barátjához, akik Amerikába távoztak. Egyszerű a válasz. A becsületén esett csorbát akarta kiköszörölni. Soha sem szerette az igazságtalanságot, viszont végtelenül szerette hazáját, szülőföldjét és annak népét. Úgy érzem, ezeket a tényeket szükséges volt megosztanom, mert még a szülőfalujában sem látják tisztán a 20-as években történeteket.

A *Szabad Föld* 1995. évi 2. számában jómagam – igaz, akkor még nagyon kevés adat állt rendelkezésemre – már kijelentettem, hogy Esküdt Lajost ártatlanul ítélték el. S ez a benyomásom, ha úgy tetszik, megérezésem valóságnak bizonyult. Az is bizonyos, hogy Fekete István író 1942-ben nem véletlenül utazott le Göllébe, ahol Esküdt Lajos tartózkodott abban az időben. Őt Bánffy Dániel földművelési miniszter küldte le, hogy próbálja rábeszélni, vállaljon ismét állami hivatást a minisztériumban. Biztos vagyok abban is, hogy az akkor már elismert író, Lajos bácsi barátja nem utazott volna Göllébe, de a miniszter sem küldte volna le, ha nem tudták volna pontosan a történeteket. Mint tudjuk, Lajos bácsi hajthatatlan volt. Ez nem csoda, mint politikust meghurcolták és megalázták. Úgy érezte, nem szabad ismét vállalni az esetleges rágalmozásokat. A göllei kis házba vonult vissza, ahol Fekete István író, a család és Esküdt Lajos személyes barátja felkereste.

Ezúton köszönném meg Márika néninek – aki sajnos már 2 éve nem lehet velünk – az értékes dokumentumokat, melyek szintén azt bizonyítják, hogy milyen kegyetlen tud lenni a politika! Ezen iratokból is kiderül, hogy pl. 1930-ban országgyűlési képviselők megkísérelték a rehabilitáció kicsikarni, de Bethlen miniszterelnök nem válaszolt a levelekre. 1945-ben, a háború befejezése után ő maga is beadvánnyal fordult az igazságügyi minisztériumhoz, de ügyét nem rendezték. S ezután jöttek a kemény kommunista évek, amikor gondolni sem mert a rehabilitációra. Mi, volt gölleiek és helybéliek 20 évvel ezelőtt megtettük, mert büszkék vagyunk falunkra és annak híres szülőiteire, akik azon fáradozunk, hogy megőrizzük értékeinket a felnövekvő ifjú nemzedékek számára.

E kis megemlékezésemet egy Makovecz Imrétől vett idézettel fejezném be: „A közösség nemcsak kegyet gyakorol, ha valamelyik fiát megbecsülésével megtiszteli, hanem önmagát is felmagasztalja és értékeli ezáltal.”

Bodó Imre

Bárth János laudációja*

Bárth János néprajzkutató, a Bács-Kiskun megyei múzeumi szervezet nyugalmazott igazgatója, a Szegedi Tudományegyetem címzetes egyetemi docense tudományos eszmélkedésétől kapcsolódik szülőföldjéhez és annak tágabb környezetéhez, a Duna–Tisza köze középső részéhez és déli feléhez. Ez az erős kötődés sosem zavarta abban, hogy kutatói látókörének tematikája, valamint földrajzi tájékozódása folytonosan szélesedjen, módszertana gazdagodjék. Tudósi szemléletének összetettségét meghatározóan jellemzi, hogy jóllehet elsősorban néprajzosnak vallja magát, de sosem lett hűtlen történész diplomájához sem. Munkásságában a két tudományterület szerencsésen és szervesen kiegészíti egymást. Történeti jártasságát kutatói eszmélkedése óta bőven kamatoztatta néprajzi tanulmányaiban. Számára a levéltárban vagy a családi leveles ládákban őrzött iratok, a kutató terepszemléjének tanulságai és a szóbeli hagyomány egyaránt értékes, egymást kiegészítő források. Így válhatott Bárth János a történeti alaposztottságú néprajz és a történeti etnográfia magas szintű művelőjévé. A szűkebb haza tudásának kulcsszavai mindenekelőtt a *tanya*, melyhez családlig, ebből fakadóan érzelmileg erősen kötődik, a község, a mezőváros, néprajzi tematikában összefoglalva, a település, annak múltja és napjainkig tartóan élete, majd külön a népi építkezés és lakáskultúra, valamint többek között, mint lényeges közösségi összetartó erő, a vallás. Tanulmányai és könyvei pontosan és jól érzékelteik, hogy kulturálisan és természeti adottságait tekintve, mennyire összetett és változatos a szűkebb hazát jelentő nagytáj.

Bárth János kutatói és emberi nyitottságából következett életének fontos fordulata, Erdély, a nagytájon belül különösen a Székelyföld iránti figyelem kialakulása, ami munkásságának pontosan olyan súlyú, lényeges eleme lett, mint az Alföld-kutatás. Érdeklődésének kezdete még az 1980-as évekre, a romániai magyarok tudományos vizsgálata kemény korlátozásának idejére esett. 1990 után azonnal fölismerete és ki is használta a megnyíló lehetőségeket. Bárth János tisztában volt és van két nagy fontosságú tényezővel. Az egyik, hogy a kutatás szabadságával élő erdélyi magyar szakemberek nem tudják saját erőből törleszteni a tudományos vizsgálatok sok évtized alatt fölhalmozódott adósságait. Másodsorban, hogy az erdélyi néprajzi eredmények mennyire szükségesek ahhoz, hogy a magyar kultúra európai beilleszkedését, közelebbről délkelet-európai kapcsolatrendszerét ismerjük és megértsük. Tudományos vizsgálódásának kulcsszavai nagyobb részben az előbbieik közül kerültek ki és újabbak is adódtak: havasi szállás, irtványok, székely közbirtokosság, közösség, templom jobbjágya, a megye (római katolikus egyházközség). Legutóbb 2015-ben a kelet-háromszéki, havasalji Ozsdola község XVIII–XIX. századi életmódjáról és faluközösségéről írt kötete hagyta el a nyomdát. Ezzel együtt alig másfél évtized alatt tizennégy önálló kiadványként megjelent erdélyi témájú kötetnek a szerzője, amihez még két általa szerkesztett tanulmánygyűjtemény járul. Itt utalok rá, hogy erdélyi kutatásai jelentékenyen segítették Bárth Jánost, hogy a nagytáji és lokális vizsgálatok mellett olyan még nagyobb léptékű tanulmányokat írjon, mint a *Magyar néprajz* c. kézikönyv településről szóló, önálló könyvterjedelmű fejezete.

Újra és újra elhangozhatna, hogy még nem szóltam egyik vagy másik jellemző munkaterületéről, ám egy laudáció adott időbeli és terjedelmi keretei miatt el kell tekintenem Bárth János igen gazdag munkássága minden fontos elemének méltatásától. Egyről azonban mégsem feledkezhetem el, a tudomány-szervezésről, benne a muzeológiáról, a múzeumvezetésről, a kollektív néprajzi kutatások megszervezőjéről és irányítójáról. Bárth friss egyetemi diploma birtokában a korabeli Magyarország legfiatalabb múzeumigazgatójaként a kalocsai Viski Károly Múzeum megszervezésével kezdte pályáját. Az idei nyár végétől immár nyugdíjasként a kalocsai római katolikus érseki múzeum létrehozásán dolgozik. Egy eredményekben bővülködő életmű ritkán előforduló jutalma ez a személyre szóló fölkérés. Ebben a feladatban értékes tudományos tapasztalatokra támaszkodó, új eredmények távlatos ígérete rejlik. Kívánunk jó egészséget, munkabírást, kellő leleményt elképzelései valóra válásához!

A Bethlen Gábor Alapítvány kuratóriumának döntéseként Bárth János méltán részesül a *Márton Áron-émlékérem* díjban.

Kósa László

* Elhangzott a Bethlen Gábor Alapítvány díjátadó ünnepségén 2016. november 18-án a pesti Vármegyeháza dísztermében.

Fekete István-szobrot avattak Mosonmagyaróváron

2016. november 10-én, délben a mosonmagyaróvári Várhídon avatták fel Trischler Ferenc pécsi szobrászművész Fekete István író, volt óvári gazdászról készített szobrát. Fazekas Imre, az Óvári Gazdászok Szövetségének elnöke köszöntőjében kiemelte, hogy a szobor felállításával a híd új szimbolikus értelemmel töltődött fel. Majd dr. Árvay István polgármester kapott szót, aki beszédében a várost és az egyetemet összekötő kapocsnak nevezte a hidat. Dr. Nagy István minisztériumi államtitkár ünnepi beszédében méltatta a nagy magyar író életútját, kiemelve óvári gazdász éveit: *„Kevésbé ismert, hogy Jókai Mór mellett a legolvasottabb magyar író Fekete István. Könyveit tízmillió példányban adták ki magyar nyelven, és számos idegen nyelvre is lefordították. Azt még kevesebben tudják, hogy a Tüskevár és a számos közkezdvelt állattörténet szerzője milyen sokoldalú ember volt. Ez nem véletlen, hiszen a II. világháború után nem tartozott a kurzust kiszolgáló, ünneplélt írók közé. Az írásaiból érződő hazaszeretet és istenhűt miatt, ha csak tehették, még a lexikonokból is kihagyták, és megpróbálták ifjúsági íróvá degradálni. Az olvasók azonban nem hagyták cserben, sorai mögött felismerték az erkölcsi tartást, a meg nem alkuvó, mélyen érző embert”* – mondta.

Dr. Földesi Péter rektor és dr. Vér András intézményigazgató személyes olvasmányél-ményeiken keresztül emlékeztek meg az író példaértékű munkásságáról. Vér András a következőket mondta: *„Első találkozásom Fekete István világával még óvodás koromban történt meg, amikor szülőfalum ódon kis mozijában társaimmal együtt megnézhattük a Vukot. Természetesen akkor még nem gondoltam, hogy én is annak az ősi alma maternek leszek majd a diákja, ahol Fekete István is megszerezte mezőgazdász képzését. Már évek óta terveztük, hogy Fekete István írónak állítunk egy szobrot. Egy olyan szobrot, mely méltó emléket állít a híres óvári gazdásznak, írónak a városban. Remek alkalom erre 2016, hiszen írónk 90 éve, hogy átvette a Bánvárh Sándor igazgató és Világhy Károly professzor úr által aláírt gazdász oklevelét.”*

Fekete István szobra a Várhídon, mellette Szollár András (balról) és Bodó Imre

Remek alkalom erre 2016, hiszen írónk 90 éve, hogy átvette a Bánvárh Sándor igazgató és Világhy Károly professzor úr által aláírt gazdász oklevelét.”

A szobor leleplezését követően Bodó Zoltán plébános áldotta meg az alkotást, a résztvevők, így a dombóvári Fekete István Kulturális Egyesület nevében Szollár András elnökségi tag és Bodó Imre elnök helyezték el a megemlékezés koszorúit a szobor talapzatánál.

Bodó Imre

In memoriam

Dr. Krupa András

(Csanádalberti, 1934–Békéscsaba, 2015)

Krupa András, a kutató és az ember

A Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete 2014 októberében a 80. születésnapját ünneplő Krupa András tiszteletére tudományos konferenciát rendezett Békéscsabán. Mire a jubileumi konferencia tanulmányai megjelentek, melyek többek között Krupa András jelentős néprajzi és figyelemre méltó tudományszervező és tudománynépszerűsítő tevékenységét méltatták, Krupa Andrást 2015 nyarán rövid, de súlyos betegség után eltemették. (A konferencia anyaga szlovák nyelven jelent meg: *Duchovná a sociálna kultúra menšin v majoritnom prostredí – A kisebbségek szellemi és társadalmi kultúrája többségi környezetben.*) A konferencián maga Krupa

András is előadott, mégpedig a rá jellemző, összehasonlító módszerrel bemutatott témáról, *Vanyarc (Nógrád megye) szokásairól és hiedelmeiről két generáció tükrében.*

E folyóirat hasábjain elsősorban Krupa András tudományszervezői és tudományos népszerűsítő tevékenységét szeretném méltatni, és mint sok évtizedes kollégája, emlékezni rá, s azokra a szellemi áramlatokra, környezeti hatásokra, amelyek Krupa Andrást a magyarországi szlovákok hagyományos kultúrájának a kutatására ösztönözték. Krupa András több éven át volt a Békés Megyei Karácsonyi János Honismereti Társaság tiszteletbeli elnöke, a megyei honismereti mozgalom megszervezője, a magyarországi szlovákok honismereti mozgalmanak elindítója, a *Honismeret* folyóirat aktív szerzője.

Az emlékezést személyes élménnyel kezdeném. Valamikor 1975 őszén, Békéscsabán, az első Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségtudományi Konferencia idején Krupa András néhány szlovákiai és hazai néprajzost hívott meg irodájába, a TIT megyei székházába, ahol akkor a megyei titkári tiszttel töltötte be. Ebben a nem nagyméretű szobában teljes mértékben visszatükröződött lakójának nemcsak szervező, hanem kutatói tevékenysége is: cédulahalmozás Békés megye nemzetiségeiről; nemzetiségekről szóló irodalom a polcokon, néprajzi szakirodalom Szlovákiából, Romániából, de még Németországból is. Ez az épület, iroda lett és volt a tanúja Krupa András első tudományos könyvei megalkotásának, hiszen itt születtek első monográfiái a Békés megyei szlovákok szokásairól, többek között a 220 oldalas *Jeles napok a Békéscsabán és környékén élő szlovákoknál* (1971) és az 1974-ben 387 oldalon megjelent *Hiedelmek–varázslatok–boszorkányok*, melyek egyúttal a szlovák–magyar interetnikus kapcsolatok bemutatásával, új módszerrel közelítettek egy kisebbségi kultúra feltáráshoz.

Krupa András könyvtára, majd az otthonában is megismert könyvek arról vallanak, hogy ismerte a kor áramlatait, érdeklődést a nemzetiségek iránt az 1960-as, 1970-es években. Így volt ez a magyarországi néprajzi és történetész körökben is: pl. a Magyar Néprajzi Társaság az 1960-as évek elején szervezte meg vándorgyűlését a hazai nemzetiségek kultúrájáról, s ekkor jelentek meg Puskás Julianna amerikai magyarokról szóló írásai, könyvei. Hasonlóképpen amerikai szlovákok iránt is érdeklődtek szlovák történészek, s ekkor jelent meg – 1967 – az első összefoglaló jellegű könyv Ján Sirácky történész tollából a magyarországi szlovák nyelvterületek kialakulásáról (*Stáhovanie Slovákov na Dolnú zem – Szlovákok vándorlása Dél-Alföldre*). Ezekben az évtizedekben, a nyugati országokban, pl. Svájcban és Franciaországban jelentek meg az első szociológiai munkák a nemzetiségekről, melyeket elsősorban Gáll Ernő erdélyi magyar kutató révén ismerhettünk meg (vö. *Gáll Ernő: Nemzetiség, erkölcs, értelmiség*. Bp., 1978).

Az 1960-as években nemcsak a tudományban, hanem a magyarországi kulturális és művelődési életben is arra törekedtek, hogy intézményi keretek között is helyet kapjon a nemzetiségi kultúra: Így többek között a békéscsabai Munkácsy Mihály Múzeum a Békés megyei nemzetiségek, elsősorban a románok és a szlovákok hagyományos kultúrájának gyűjtő és bemutató helye lett. A TIT-en belül megkezdték a kétnyelvű tudományos ismeretterjesztést a hazai nemzetiségek között. Az egyes megyei TIT programokat összehasonlítva tartalmilag egyik leggazdagabb szlovák–magyar és román–magyar nyelv-

vü településekre bontott programmal éppen Békés megyében találkozhattunk. A program összeállítója és kivitelezője Krupa András volt, aki több kiadványban, cikkben is foglalkozott a tudomány népszerűsítésével (pl. *Az ismeretterjesztés formái Békés megyében 1964, Néprajz és közművelődés*, 1974); e témában a magyar és hazai szlovák napilapokban, folyóiratokban is publikált.

Krupa András az 1960-as években megjelent megyei kulturális és tudományos folyóirat, a *Békési Élet* alapító tagja, egyik szerkesztője, majd főszerkesztője lett (1966–1990). E funkcióban jó iskola volt számára, hogy 1960–1965 között a *Tiszatáj* szerkesztőbizottsági tagja volt. A *Békési Élet* tanulmányokat közölt a Békés megyei értelmiségről, a magyar kultúráról; emellett azonban írt a nemzetiségi értelmiség irodalmi és művészeti tevékenységéről, alkotásairól. A *Békési Élet* ily módon jellegzetes és egyedülálló folyóiratot képviselt a megyei folyóiratok között. Krupa András a *Békési Élet* szerkesztése mellett aktív szerzője volt a szintén Békéscsabán megjelent irodalmi folyóiratnak, az *Aurórának*, de a hazai szlovák hetilapnak, helyi kiadványoknak és kalendáriumoknak is.

Lapozgatva a *Békési Élet* repertóriumában, tartalma felidézi Csaplovics Jánosnak (Ján Čaplovič) a magyarországi és a szlovák néprajz alapítójának szavait „*Magyarország Európa kicsinyben*”, áttéve „*Békés megye Európa kicsinyben*”, hiszen e lapokon feltárul előttünk a megye gazdag nemzetiségi kultúrája, annak múltja és jelene. Csak sajnálni tudjuk, hogy e folyóirat megszűnt. Krupa András elsők között fordult a békési közvéleményhez e folyóirat felújítása érdekében, de próbálkozása sikertelen maradt.

Krupa András az 1970-es évek elején mint kutató, és mint tudományos szervező és népszerűsítő átlépte Békés megye határait. Így többek között támogatta a Magyar Néprajzi Társaság Nemzetiségi Szakosztályának létrejöttét, alapító és hosszú éveken át elnöke a *Magyarországi Szlovákok Szövetsége* Honismereti és Néprajzi Szekciójának. Létrejöttkor Krupa András a szekció vezetésébe jeles magyar folkloristákat, néprajzosaikat hívott meg; tagja volt pl. Borsai Ilona népzenekutató, aki tevékenyen részt vett az első magyarországi szlovák népdalkötet kiadásában, amely 1955-ben *lyletel' vták* (Fölszállott a madár) címen jelent meg.

E honismereti és néprajzi tevékenységen belül kezdte el Krupa András még az 1970-es években a magyarországi szlovák falvakban évenként és nyaranként a néprajzi táborok szervezését, s melyeknek évtizedeken keresztül szakmai vezetője is volt. Napjainkban e kollektív gyűjtések szintén intézményszerűsültek, s a tudomány és a „kutatót”, feltárandó közösség, szerves és példás együttműködéssé váltak.

1975-ben Balassa Iván és Ortutay Gyula kezdeményezésére a Magyar Néprajzi Társaság Krupa András bízta meg a Békéscsabai Nemzetközi Néprajzi Konferenciák szervezésével, melyek több mint húsz éven keresztül a nemzetiségi kultúrák, az interetnicitás példás fórumaiként működtek. Az első konferencián született meg a Magyarországon élő nemzetiségek mind a mai napig megjelenő anyanyelvi kötetének az ötlete: *A magyarországi nemzetiségek néprajza* címen, melynek szlovák kötetét, *Národopis Slovákov v Maďarsku* éveken keresztül Krupa András szerkesztette.

Krupa András 1991-től a Békéscsabán létrehozott Szlovák Kutatóintézet tudományos főmunkatársa lett. Ebben az évtizedben láttak napvilágot összefoglaló munkái, melyek valamennyi szlovák nyelvsziget, illetve szlovákok lakta települések többségének szokásait, hagyományait mutatták be. E munkák közé tartozik a három kötetben megjelent *Kalendárne obyčaje – Kalendáris szokások* több száz oldalon, s mely a magyar és a szlovákiai szokáskutatás számára is pótolhatatlan forrást jelent. E három kötet Krupa András kutatói erényére is rávilágít: Ortutay Gyula és Gunda Béla nyomán az adatközlő személyiségének fontosságát hangsúlyozza a tradicionális kultúra teremtésében és megőrzésében.

A Szlovák Kutatóintézetben első nagyszabású kollektív munkája az 1996-ban két nyelven, szlovákul és magyarul megjelent *A magyarországi szlovákok népi kultúrájának atlasza*, 400 térképpel, s melynek elkészítésében a szakembereken kívül 30 szlovák szakos pedagógus is részt vett.

Krupa András mint néprajzkutató részt vett a Nemzeti Alaptanterv nemzetiségi kultúrákra vonatkozó részeinek elkészítésében, melyek alapján íródtak meg a szlovák nemzetiségi iskolák honismereti tankönyvei.

Amikor a 80 éves Krupa András köszöntöttük, még sok-sok termékeny évet, további vitalitást kívántunk neki. Másképpen alakult azonban a sorsa. Néhány hónap elteltével örökre búcsút kellett vennünk tőle. Halálával nagy veszteség érte a magyarországi, a szlovákiai és magyarországi szlovák néprajztudományt és a honismereti mozgalmat, a tudományos népszerűsítést. Csak azzal vigasztalódhattunk, hogy egy teljes, befejezettnek tekinthető, sok-sok publikációban megörökített munkásságot hagyott ránk örökül, melyekkel tovább él munkatársai körében, s remélve, hogy az eljövendő generációkban is.

Gyivicsán Anna

Krupa András és a honismereti mozgalom

2015. július 15-én – szerdán – nagy megdöbbenéssel hallgattam a telefont. Katika, dr. Krupa András felesége sírással küszködve közölte velem, hogy a tegnapi nappal, augusztus 14-én meghalt a férje, a mi Megyei Honismereti Baráti Körünk örökös tiszteletbeli elnöke.

Az első percekben szóhoz sem jutottam. Visszapergett előttem az alig egy hónapja való találkozásunk. Bandi bácsi akkor ment be a kórházba ellenőrzésre, még véletlenül sem gondoltam, hogy ez lesz az utolsó személyes emlékem róla. Őt az egyesületünkben, majd a baráti körben is egy vidám, örökmozgó, ötletekkel teli, soha meg nem öregedő, másoknak szívesen segítő embernek ismertük meg. Hogy ő egy hónap alatt megadja magát a betegségnek?! Hihetetlennek tűnt mindenki számára.

1994 tavaszán jött el a Karácsonyi János Honismereti Egyesület egyik megyei ülésére, mondta, „*Itt vagyok*”, mi meg kifejezetten örültünk, hogy közénk jött. Az ő nevét mindenki ismerte a megyében, akár a tudományos, akár a kulturális területen dolgozott. Szlovák származása miatt kétkultúrájú embernek tartotta magát, aki épp olyan otthonosan mozog szlovák területen, mint a magyaron. A TIT megyei titkára volt, s meggyeszte szervezte a jobbnál jobb, magas szintű előadásokat, de mindennek a csúcsa a Nemzetiségi Néprajzi Konferenciák sora volt. Ehhez járult hozzá a tudományos munkássága, amelyben a magyarországi szlovákok népszokásait, népi hiedelemrendszerüket, de hasonlóképpen gyűjtötte a Békés megyei magyarok hiedelemmondáit, igaz történeteit és folklórljukat, s kutatta az interetnikus kapcsolatok sajátosságait is, ami egyben honismeret is a javából. Főleg itt Békésben, az ötnemzetiségű megyében.

Ezért is választottuk meg a következő alkalommal elnökünknek, mivel előző elnökünk lemondásával felszabadult az a hely. Tudományos munkássága pedig alap volt arra, hogy felterjesszük *Bél Mátyás-émlékéremre*, amit meg is kapott 2001-ben a Honismereti Szövetségtől.

Bandi bácsi a céltudatos, okos, minden részletre kiterjedő „tudóssága” mellett megmaradt közvetlen, érdeklődő, melegszívű embernek. Ez a kisugárzása feltöltődést adott nekünk, az egyesületi tagoknak. Energiája kifogyhatatlannak tűnt. Amit elkezdett, addig nem nyugodott, míg végre nem hajtotta. Lett légyen az szervezés, vagy tudományos kutatás. Kérdései mindig őszinte kíváncsiságból, vagy segítő szándékból fakadtak. Ha valaki valamilyen feladatot elvállalt, nem felejtette el, rákérdezett, hogy áll vele? Ez is ösztönzőleg hatott. A fiatalok, vagy gyermekek vetélkedőinél zsűritagként is mindig a segítő szándékot tapasztalhattuk nála, soha nem a fennkölt okoskodást. Tanácsaival, cinkos kacsintásával ösztökélte a fiatal próbálkozót. Az egyesület működéséhez is volt mindig valamilyen építő jellegű ötlete, bátorító szava. Miután hosszas megbeszélések után 2014-ben úgy döntöttünk, hogy mégis átalakulunk baráti körre, szívügyének tekintette a megfelelő alapszabály létrejöttét. Képes volt még este otthonról is fölhívni, hogy melyik szóval lehetne még egyértelműbbé tenni egy gondolatot. Oszlopa volt az egyesületünknek.

Energiái 2015 nyarán azonban kimerültek. Nem látjuk többé széles mosolyát, nem halljuk többé okos tanácsait. Örökös tiszteletbeli elnökünk emlékét szeretettel őrizzük.

Fabulya Lászlóné

Csoóri Sándor (1930–2016)

A sors kezét látom abban, hogy a *Zámoly Hirei* 2016. szeptemberi számának címloldalán Csoóri Sándor: *Ünnep a hegyen* című versét olvashattuk:

*Ott jártam a pincék közt újra,
a kádak must-szagában.
Szeptember sárgába öltözött leveleit
tangóztatta a fákon a szél.
Eszembe jutott, hogy végre
megünnepelhetném én is az életemet
seregélyek és darazsak bandájában
fönt a hegyen.*

Amikor kézbe vehettük a szülőfalu újságát, tudtuk, hogy Csoóri Sándor Kossuth-díjas költő, író, *A Nemzet Művésze* többé már nem ünnepelhet: 2016. szeptember 12-én, életének 87. évében elhunyt. Most már nekünk kell ünnepelni Öt, nekünk zámolyiaknak, Fejér megyeieknek, a Kárpát-medence és a világ magyarságának, hogy a gondviselés akaratából, közülünk indulva reményt adhatott az 1945 után kutyaszorítóba került magyar népünknek, nemzetünk szellemi vezetőjévé válhatott.

Számára a szülőfalu, Zámoly életre szóló élményt jelentett. A vele készült interjúban említette: Páparól vagy Pestről hazaérkezvén, először mindig hátrament Új utcai kertjükbe, ahonnan jól látszik mindkét templomtorony, ezzel a látvánnyal érezte magát otthon. Családjához, szüleihez, nővéréhez való ragaszkodását versei is bizonyítják. A tágabb közösség, a vidéki emberek gondjairól is a zámolyi toronyból tudósított. Gyakran láthattuk itthon augusztusban a Szent Lőrinc-napi búcsúkor, farsangi lakodalmak alkalmával, de később is, amikor már magas tisztségeket töltött be: az általa alapított *Hitel* folyóirat főszerkesztője, a Magyarok Világszövetségének elnöke, a Duna Televízió létrehozásának kezdeményezője volt. Negyedszázada, 1991-ben örömmel üdvözölte a *Zámoly Hírei* elindulását: „*Ami pedig a gondolatok megformálását illeti, azaz a stílust, remélhetőleg nagy gondot nem okozhat. Hogy miért nem? Azért mert Magyarország melyik falujában esik annyi író egy négyzetkilométerre, mint Zámolyon? Egyikben sem. Ez pedig arra utal, hogy a nyelv és a képzelet, amely a stílust szüli, valahonnan csak táplálkozott. Csanádi Imre és jómagam is, hálával gondolunk szüleinkre, rokonainkra, minden volt zámolyi elődünkre, akik anyanyelvünk gazdagságát hagyták ránk örökül.*”

Zámoly 950. születésnapján a falugyűlésen Csoóri Sándor tartotta az ünnepi előadást. Ebből az alkalmából jelent meg a *Zámoly története és néprajza* című könyv, amelynek bevezetőjét Ő írta. Itt említette, Zámoly múltját mindeztideig csak az élő legendákból ismerte, a könyv segítségével már: „*sokkal öntudatosabban járok föl-alá Zámoly többszáz éves emlékezetében a Császártótól a Tüskésérig, a kihalt folyók medrében föl a forrásokig, ahol egy öreg béka zárja el a fölbugyogó víz útját*”. A szülőfaluját megbecsülő, az ősszmagyarság elismerését, szeretetét élvező költő méltán nyerte el a *Zámoly Község Díszpolgára* címet.

Csoóri Sándor és osztálytársai a költő 70. születésnapján a zámolyi Teleházban (Lukács László felvétele, 2000)

Hetvenedik születésnapját a zámolyi Teleházban ünnepelte osztálytársaival együtt. Örülök, hogy jelen lehettem körükben, megfigyelhettem: a nótázást a *Kimegyek a doberdói harctérre* kezdetű katonadallal kezdték. Apáik valóban harcoltak az első világháború frontjain, fiaik tőlük tanulták a dalt. Népes zámolyi küldöttséggel ünnepeltük Csoóri Sándor 80. születésnapját Budapesten, a Magyar Tudományos Akadémia dísztermében. Az ünnepi köszöntők sorára később így emlékezett: „*Ebben a csodálatos épületben, 2010-ben, úgy emlegették az elmúlt 80 esztendőmet, hogy teljesen összezavarodtam. Mire*

ébredtem rá azon a napon? Arra, hogy az elmúlt nyolc évtized alatt nem a lendületes és szikrázó élet forgatagában éltem, hanem a dac, az ellenállás, az elkeseredés ponyvasátorában, ahol többnyire csak az elégiák vettek körül, nem a küzdelem férfiasága. Azért segitettem mindenkinek, hogy magamon segíthessek.”

Örökké emlékezetes marad számomra 2010-ben a Zámolyi Falunapok keretében a Teleházban rendezett irodalmi-közéleti est, ahol Csoóri Sándorral együtt szerepeltünk: a költészetéről, Udvardy Cserna János zámolyi születésű, XIX. századi népdalgyűjtőről, majd találkozásunkról beszélgettünk, amikor Ő 1981-ben Bécsben átvette a *Herder-díjat*, s az ünnepségre Herder-ösztöndíjasként én is meghívást kaptam. Két évvel később ismét Zámolyra vártuk Csoóri Sándort, ahol Bakonyi István irodalomtörténész kérdezte volna. Betegsége miatt nem érkezett meg, az Őt váró, szépszámu közönség előtt Bakonyi Istvánnal ketten beszélgettünk róla.

Földink, Csoóri Sándor! A rendszerváltás előtti időszakban verseidet, prózai írásaidat, társadalmi-politikai szerepléseidet hatalmas érdeklődés kísérte. Új könyved megjelenése ünnep volt a magyar értelmiség számára itthon és külföldön is. Haláloddal sem szakadhat meg ünneplésed: gyermekeink, unokáink Németh Lászlóval, Illyés Gyulával, Nagy Lászlóval egy sorban fognak tanulni életedről, munkáidról. Könyvtárainkban, de a világhálón is műveid várják a jelen és a jövő olvasóit. Szülőfaludban máris felmerült, hogy szobor őrizze alakodat, szülőházadban kortárs irodalmi alkotóház működjön.

Lukács László

Ladányi András, a honismertető bányász

Nagy valószínűséggel a sors is bányásznak rendelte, hiszen a nyírségi felszíni homokos Borbányából az eocén-mély Tatabányaiba került szakiskolát végzett mélyművelő vájárnak. Ez a Borbánya némi magyarázatra szorul. Ez annál is könnyebb, mert a szülőhelyéről szociográfiai riportkönyveket is írt *A homokdombok napszámosságai* (2001) és *A negyedik kapu* címmel (1997). Ebből tudható, hogy a Nyíregyháza melletti Borbányának a Kálói útról nyíló utcáit kapuknak nevezték – ő a Negyedik Kapuban született a második világháború befejezésének évében. Akkor annak a településnek Orosi szőlő volt a neve. A szülőháza nádtetős borház volt.

A Negyedik Kapuról írta Katona Béla irodalomtörténész: *„De nem csak Proust és Krúdy múltidézéséhez kötődik Ladányi András könyve, hanem irodalmunk egy sokkal közelebbi vonulatához is, mindeinek előtt a népi írói mozgalom szociográfiai műfajához: Illyés Gyula, Erdei Ferenc, Féja Géza, Veres Péter, Kovács Imre, Szabó Zoltán, az újabbak közül pedig Sütő András, Duba Gyula, Csák Gyula és Csoóri Sándor műveihez. Ahogy az elődök írásai, az ő Borbánya-könyve sem hétvégi kirándulásokból született, hanem egész életének minden tapasztalata sűrűsödik benne. Minden szavát egész élményvilága hitelesíti. Ezzel a könyvvel Borbánya is felkerült hazánk irodalmi térképére.”*

Ladányi András
bányász egyenruhában

Maga a könyv szerzője mondta: *„Aztán a 2001-ben megjelent, A homokdombok napszámosságai című könyvemben kibővítettem a látókört Borbánya többi kapujára és a körülölelő településekre: Ó-Kistelekiszőlőre, Nyírjes-tanyára, Nagyszállásra és Százkútra is. Készítettem egy útikönyvet is Utazás tirpákföldön címmel. Lovas kocsival és autóval jártam be a tanyavilágot, köztük Mandabokorban is. Ezzel megbecsüléssikként tartoztam a hajdanán ide származott tótoknak, vagyis a tirpákoknak.”*

A vájáriskolát követően Ladányi András 15 év után a tatabányai Népháznak nevezett kultúrpalota magasába emelkedett a föld eocén mélyéből. Közben levelező tagozaton érettségizett és elvégezte az egri Ho Si Minh tanárképző főiskola népművelő-pedagógia szakát. Így aztán a jövésztőcsákánnyal másfél évtizedig végzett mélyművelés helyett a fejek magasművelésébe kezdett. Nem sokáig, mert a Bányai Dolgo-

zők Szakszervezete szemet vetett rá, tehát hamarosan a budapesti bányászközpont munkatársává szakosodott. Amikor aztán Léderer Andor – a *Bányamunkás* jeles főszerkesztője – nyugállományba vonult, a borbányai-tatabányai vajúr-népművelő átvette a *Bányamunkás* szakszervezeti újság szerkesztését.

Innentől kezdődik bányászpajtási-munkatársi együttműködésünk. Akkor a 6 zalai kőolaj- és földgázipari, a geofizikai-fűrészi, a kőolaj- és földgáztermelő, a nyersolajat földolgozó, a gép-gyártó, a gáz-szolgáltató vállalat és tudományos kutatólaboratórium által közösen fenntartott, kéthetente megjelenő lapját szerkesztettem, alapítóként 1966 januárjától 1991 decemberéig. A főszerkesztők jóvoltából a bányász szakszervezeti lap külső munkatársa is lettem. Ladányi András a *Bányamunkást* szerkesztette, jómagam az *Olajmunkást*. Évtizedek alatt ez igazi – szerkesztői-bányászpajtási – barátsággá alakult, hiszen rendszeresen megjelentek tudósítások az kőolaj- és földgázbányászatról a *Bányamunkás*ban is. Az pedig még közelebb hozott minket, hogy éppen 1984-ben jelent meg a derék bányászvezetőről, Havrán Istvánról és az akkori korról írott *Bányász a történelemben* című könyve, amikor ugyancsak 1984-ben szerzője lehettem a Kőrmendről elkészített várostörténeti képeskönyvemnek. Vagyis: helytörténészekké is váltunk.

Ezért vállalkoztam ennek az ismertetőnek a megírására, már csak műfajazonosságból is. Ő, aztán kedves felesége, a tanár Sütő Tünde asszony szülőföldje – a Balaton-felvidék –, Monostorapáti, Kapolcs, Zalahaláp és környékének szociológiai-szociográfiai pontosságú megőrkítője lett. A *Kilátás a tanúhegyről*, a *Zalahalápi sorsok* című könyvében emberek tucatjaival beszélgetett el a régmúltról, az egykor volt falulakókról, de a legmaibb napokról is. A kötetek rangját jelzi, hogy 2010. január 30-án nem akárki ajánlotta a falu népe figyelmébe, mint Fázsy Anikó neves irodalmár, a *Nagyvilág* főszerkesztője. Sőt, Zalahalápról 2009-ben, Kékcseről pedig 2014-ben adott közre saját fényképezésű-szerkesztésű, A/4 nagyságú színes fotóalbumot. A halápiában írta a kiadó Szcencz Lajosné polgármester *Hogy megfürdessük lelkünket a szépségben* című kísérő-esszéjében: „Ladányi András fotóin a természet rikoltozza szerte a hangos életörömet.”

A Balaton-felvidék Ladányi András szociográfiai-honismereti aranybányája lett. Kutatásai, falujárásai eredménye *Monostorapáti, a völgy kapuja* (2004), *Kapolcshoz hű maradni* (2005), *Falvak a művészetek völgyében* (2006) című könyve. Közreadta a *Kapolcsi vízimalmok* című könyvét (2010) Kapolcs 12 vízimalmáról. Elkészült, de még nem jelent meg a *Vízimalmok nyomában* című könyve Monostorapáti 6 vízimalmáról.

Ladányi András ma sem hagyja cserben bányászpajtásait. Nem csak a halápi kőbányászokkal szorított kezet, de például 2004-ben egykori munkahelyét – amely önvallomása szerint gerincet, tartást, melós-eszmélést adott neki – is megidézte *Tatabányai eocén-bányászok* címmel. Bő tíz évvel később, 2014-ben a bányákban megrokkantakra az érzéketlen kormányok által rákényszerített sanyarú sorsot tárta a nagy nyilvánosság elé *Rokkantprés* című könyvében.

Immáron kisebb könyvtárra – a szám szerinti 35-re – gyarapodott ipar- és helytörténeti könyvek jellemzően alkotókedvét, lelkesedését, szorgalmát és tehetségét. Amely Borbányától Tatabányán át napjainkig és – remélem – még sokáig tart.

E sorok írásakor már megszerkesztett, vagyis nyomdába kívánkozott legújabb könyve – 2017. április 7-én jelenik meg Tatabányán – bányászéletsorsokat tár az olvasók elé *Bányász vagyok...* címmel. A három pont azt jelzi, hogy a folytatás az öntudatos „ki több nálam?” folytatás előzménye. Az életsorsok természetesen egyszersmind személyhez kötött helytörténetek is.

Tudni kell, hogy élete meghatározó részévé vált Váci Mihály költő. Erről így beszélt a nemrég 70 éves elmúlt Ladányi András: „Az Ó-Kistelki szőlőben született, én a szomszédos Borbányán, csak ő 20 évvel korábban. Verseiben a szülőföld szeretete fogott meg. Ugyanazon élményekből táplálkoztam én is. Eddig 4 könyvet írtam róla. Megalakítottuk 2004-ben a Váci Mihály Kör, aminek a titkára lettem. A költő az életművében kiállt az alullévőkért, az elesettekért, a szegényekért, ez ad igazi időszűrősséget ma is az életművének, amelynek szellemiségét a magaménak vallom.”

Az említett 4 könyvből a 2001-ben megjelent *Élj tiszta tüzeidben* című irodalmi szociográfiaért Ladányi Andrást az MSZOSZ irodalmi díjban részesítette, amelyet a más műfajú díjjal vele együtt vett át Jancsó Miklós filmrendező és Balázs Árpád zeneszerző. Nem mellékesen megjegyzendő, hogy az akkor SZOT-díjként nevezett elismerést Váci Mihály is megkapta 1960-ban. Ladányi András méltán büszke rá, hogy a tokaji írótaborban *Váci Mihály-díjat* nyújtottak át neki, Nyíregyháza pedig *Váci Mihály-émlékéremmel* tüntette ki.

Ferencz Győző

KÖNYVESPOLC

Könyv a Tápíó mente zenekarairól

Csak most kaptam ajándékba ezt a fontos Tápíó-vidéki szép kiállítású könyvet, amely a Szivárvány Alapítvány támogatásával jelent 2014-ben Tápíószentmártonban. A szerző Terék József zenész, zenetanár, a Tápíó mente zenetörténetének kutatója, helytörténeti kutató, publikáló tanárember. Örömmel, lelkesedéssel forgatom ezt a rendkívül érdekes, értékes könyvet, mert óriási szolgálatot tesz a vidék huszonegy települése kultúrtörténetének, egyetemes művelődéstörténetének. Ez egy olyan területe a Tápíó-vidéken élő ember hétköznapijainak, de különösen ünnepeinek, családi és közösségi összefüggéseinek, amellyel akarva-akaratlanul találkozni kellett és emlékeiben sokáig őrizte, de csak emlékeiben, mert akkoriban a fénykép masina kivételesen csak a családtagokat örökítette meg, nem úgy, mint napjainkban. Óriási gyűjtőmunkával, személyes interjúkkal, visszaemlékezésekkel örökíti meg a szerző a táj fontos zenei életének forrásait, legfontosabb személyeit, a zenei örökség egyébként veszendőbe menő rekvizitumait, sajtóanyagait, legfontosabb szereplőit, a kor hangulatát, zenei felkészültségét mutató motívumait, mindazt a Tápíó-vidéki adottságokat, amelyeknek voltak előzményei, amelyekről Liszt Ferenc is lelkesedéssel beszélt, Bartók és Kodály tanulmányaikban értékékként említik, későbbi kutatók pedig felhasználják.

Terék József könyvének átgondolt, jól szerkesztettségét bizonyítja az a tudatosság, hogy mondandóját elhelyezi térben és időben azért, hogy bevezetőként bemutatja a Tápíó mente területi elhelyezkedését a XIX. században, majd napjainkban. Ez nagyon fontos része a bevezető tanulmánynak, mert az idők folyamán a vidékhez sorolható községek, falvak több ízben változtak közigazgatásilag is, meg földrajzilag is. Jól határozza meg a honfoglalás kori települések jellemzőit, a török dúlás utáni betelepülés helyét, az illabialis *a* hang palócos jellegét, a főváros közelségét, a közlekedési viszonyok kedvező alakulását, a helyi adottságok meghatározó jellemzőit. Számba veszi a területen megépült műemlékeket, kastélyokat, a tájat meghatározó családok évszázados életét. Annyit ír erről, amennyi szükségeltetik a zenei emlékek megértéséhez, felelevenítéséhez.

2008-ban indult kutatómunkája során rá kellett jönnie, hogy úttörő munkát végez, mert eddig ezzel a témával senki nem foglalkozott. Szerencséje is volt, mert az utolsó pillanatban sikerült még néhány akkor még élő zeneszellel találkozni, szóra bírnia, amely segítette a valóság történelmi feltárását. Azt a tényt, hogy a vidéken szolgáltató rezesbandák, népi zenekarok, cigány együttesek, bandák tagjai nem voltak tanult zenészek, autodidakta módon kerültek kapcsolatba a zenével, így zenéltek sokszor a maguk örömeire, legtöbbször közösségek összefüggéseinek ünnepélyesebb tételére felkérés, megbízás alapján. Száz év történelme sűrűsödik össze a könyv lapjain. Megelevenedik a paraszti világ sajátos igénye, a hétköznapi és ünnepek színes kavalkádjá azáltal, hogy egy-egy banda, együttes, zenekar főbb jellemzői egyenként megelevenednek. Óriási érték egyrészt ezek összegyűjtése, a személyek azonosítása, a hely és az esemény bemutatása. Szakmailag a legjelentősebb

az együttesekben szereplő hangszerek leírása, összetétele, a kivételes összetétel leírása. Az egyértelműen megállapítható, hogy egy lelkes, hozzáértő ember segítségével, közreműködésével lehetett csak ezeket az együtteseket egyben tartani. A rezesbandáknál változatosabb volt a hangszer használata, míg a cigányzenekaroknál tradicionálisabb volt az együttes hangszer használata. Itt a hagyományosabb vonós zenekari felállás volt a jellemző, cselló csak abban az esetben volt, ha nem volt nagybőgő. A klarinét meghatározó volt, ezért sok esetben máshonnan kértek fel klarinétost.

Az évek során összegyűjtött 340 archív fotó a hozzáfüzött magyarázatokkal, történések leírásával a Tápíó-vidék elmúlt száz esztendejét mutatja be a spontán összeverődött, összeszokott és sokszor hozzáértő kéz irányításával az élet nehézségeit könnyítő zenekarok működése által. A gyűjtőmunkát sokan segítették, ezt számba veszi a kötet szerzője ugyanúgy, mint azt a több száz zenész listáját, amely a kötetet zárja. A könyv archív fotóinak élvezhetőségét nagyban segíti az igényes nyomdatechnikai eljárás, a körültekintő szerkesztői tevékenység és a könyv műnyomó papíron való megjelenítése. Mai világunkban örömteli az ilyen helytörténeti könyvek kézbevetelének lehetősége, amely elsősorban az író, szerkesztő heroikus munkájának, alapítványok átgondolt segítségnyújtásának köszönhető.

(Terék József: A Tápíó mente zenekari a XX. században. Rezesbandák, cigányzenekarok, népi zenekarok. Tápíószentmárton, 2014)

Bihari József

Tizedesek, utcakapitányok, fertálymesterek a Kárpát-medencében

A fenti címmel jelent meg 2015-ben a *Helyi Érték – Kulturális örökség tanulmányok* sorozatcímű 2012-ben útjára bocsájtott kiadványsorozat második kötete, mely az Eszterházy Károly Főiskola (ma már egyetem) Líceum Kiadójának gondozásában látott napvilágot. A kötet azokat az előadásokat tartalmazza, melyek a 2015. október 15-én, az egri fertálymesterség újjászervezésének 20. évfordulóján a Kulturális Örökség Tanszék szervezésében tartott konferencián hangzottak el.

1995-ben az Egri Lokálpatrióta Egylet és Várkonyi György kezdeményezésére felelevenítettek egy, a XVIII. századból származó hagyományt, a *fertálymesterséget*. Ezt a tisztséget városunkban az eltelt húsz év során már több száz ember viselte, mégpedig büszkén, hiszen fertálymesternek lenni megtiszteltetés, a város köztisztletben álló polgárai közül választják őket. A választásnál nem az számít, hogy a jelöltek milyen foglalkozást űznek – lehet fertálymester az egyszerű munkástól, földművestől kezdve a professzorig bárki –, egyetlen kritériumnak kell megfelelni, ez pedig a *becsület és a tisztesség* mind a családi életben, mind pedig a munkában. A fertálymesterek közösen vesznek részt istentiszteleteken, városi ünnepségeken, ezzel is kifejezve azt, hogy a testület keresztény értékeket hordoz és ápol, tagjai pedig példaképpül szolgálnak polgártársaik számára.

Mint ahogy ma is, az elmúlt évszázadokban is többnyire polgári önszerveződés nyomán jöttek létre a hasonló testületek, a tagok pedig a település egy-egy utcáját, negyedét, fertályát képviselték és képviselik.

Annak ellenére, hogy a fertálymesterséget az egriek helyi specialitásnak vélik, és a kötetet olvasva látjuk, hogy az egri fertálymesterség azóta bekerült a Szellemi Kulturális Örökség Nemzeti Jegyzékébe is, kiderül a kötet első tanulmányából – amely Bárh János tollából született –, hogy a tisztség különböző nevek alatt már a XVI. századtól az egész Kárpát-medencében ismert volt. Sőt, a kiadvány egyik szerzője, szerkesztője, Petercsák Tivadar egy korábban megjelent kitűnő munkájában arról is ír, hogy a tisztség a koraujkorban német nyelvterületen sem volt ismeretlen (*Petercsák Tivadar: A fertálymesterség. Egy hagyományörző tisztség Egerben. Budapest–Eger, 2014*).

Bárh János tanulmányában földrajzi tájegységként – Dunántúl, Felföld, Erdély – vizsgálja az egyes települések utcákra, tizedekre, fertályokra való tagolódását, melyek élén állt az *utcakapitány*, *tizedes*, *fertálymester* – latinul: *decurio*, németül *Viertelmeister* –, aki elsősorban rendészeti feladatokat látott el. A mai Magyarország két legérdekesebb települése ebből a szempontból Eger és Debrecen, ám Bárh János külön fejezetet szentel tanulmányában az erdélyi városoknak – köztük Kolozsvárnak – és külön a szász városoknak: Nagyszében és Brassó elkülönült településrészeinek és az élükön álló tisztségviselők feladatainak. Ez utóbbiak némiképp különböznek a többtől. A szászok *Nachbarschaft*-nak, azaz *szomszédságnak* nevezték az önszerveződésnek ezt a formáját, melynek élén a *Nachbarvater* (esetleg *Nachbarmann*, áltester Wortmann), vagyis *szomszédatyja* állt, akinek 4–5 fős tanács segítette munkáját. A vezetőség úgy működött, ahogyan a céhek: az értékek, a pénz és iratok tárolására szolgált egy láda, volt zászlójuk, behívótablójuk stb. A szomszédatyákat meghatározott időközönként újraválasztották. A *Nachbarschaft* legfontosabb funkciója az egymásról, a betegekről, öregekről, árvaokról való gondoskodás, a tiszoltás megszervezése stb. volt. A szász városok ilyen típusú önszerveződésai fokozatosan az evangélikus egyház befolyása alá kerültek, és így elvesztették mind függetlenségüket, mind pedig egyéni arculatukat. Külön foglalkozik a szerző a székely *tizedes*ekkel, melyek a polgári korban közbirtokossággá alakultak át.

Érdekes és izgalmas Szabó Jolán tanulmánya is, aki az 1761 és 1874 között a *gyöngyösi fertálymesterség* történetét dolgozta föl. Az érdekességet az a körülmény szolgáltatja, hogy Gyöngyös esetében nem önszerveződéstről volt szó, hanem a tulajdonos földesurak döntöttek a város fertályokra osztásáról és a tisztség létrehozásáról, mégpedig az adószedés egyszerűsítése céljából. Tehát inkább valamiféle közigazgatási feladat ellátásról volt szó, amit időnként megfizettek, időnként adókedvezményben részesítették a fertálymestereket. A lakosság száma ugyanis olyan ütemben növekedett, hogy a földesurak (Orczy József, Haller Antónia és Forgách Miklós) egyre nehezebben tudták beszédni a járandóságait. Így aztán a tisztség vállalásának legfontosabb feltétele a vagyonosság volt, pénzkezelést csak arra bíztak, akinek volt fedezetül saját vagyona.

Kapusi Krisztián tanulmánya a *miskolci fertály- és szakaszmesterek* funkcióival foglalkozik. Miskolc az áhított szabad királyi rangot sohasem nyerte el, de mindig „karnyújtásnyira” volt tőle, ennek megfelelően a vá-

ros vezetése és polgárai állandó készültségben várták a nagy eseményt. Ők például már a XVIII. században nem bíró, hanem polgármestert választottak abban a reményben, hogy hamarosan így is fogják hívni a város vezetőjét. A fertálymesteri tisztséget is presztízsokokból hozták létre, ilyen testülettel a legtöbb szabad királyi város rendelkezett. A fertálymestereket főként tűzrendészeti feladatokkal bízták meg. Később, a XIX. században már más rendészeti feladatokat láttak el (rendfenntartás, idegenek ellenőrzése, letartóztatások, tűzoltóeszközök ellenőrzése, adóbehajtás stb.). Népszerűtlen tisztség volt.

Petercsák Tivadar tanulmánya az *egri fertálymesterség* XVIII–XX. századi történetével foglalkozik. Ahogy korábban hivatkoztam rá, a szerzőnek már megjelent a tárgyban egy önálló kötete. Az egri fertálymesterség létrejött a török kiűzését követő időszakra tehető, de vannak szerzők, akik úgy vélik, hogy már a hódoltság előtt is ismert volt a tisztség a városban. Annyi bizonyos, hogy már a XVII. század végén voltak fertálymesterek a városban. Egerben *tizedesnek*, *decurionak*, *Viertelmeisternek*, *fertálymesternek*, *negyedmesternek* hívták őket. Kezdetben négy, később egyre több, a lakosság lélekszámának és város területének növekedésével a külvárosok, „hóstyák” élén is álltak fertálymesterek. A XVIII. században itt is jellemző volt a tűzrendészeti feladatok ellátása, a rendfenntartás, éjszakai járőrözés, az adóintó cédlák kézbesítése. Eger esetében is kétséges (legalábbis időszakonként) az önszerveződés, hiszen a fertálymesterek a várostól fizetést kaptak a munkájukért. Nem mindig tartoztak a megbecsült tisztségek közé, sok esetben a feladatot vállalni nem akarók helyettett állítottak, hogy szabaduljanak a kötelezettségtől. Ez a rendszer azonban nem volt eredményes, ezért a tanács azon volt, hogy a fertálymesterséget érezze mindenki megtiszteltetésnek és vállalják szívesen. Ezért kapott nagy hangsúlyt a becsület, a feddhetetlenség és a köztisztelet. Az igazi „tisztség” csak akkor jött el, amikor 1931-ben újjászervezték a fertálymesteri testületet és most már a történelmi hagyományok ápolása révén a tisztség a városi reprezentáció részévé vált. A fertálymesteri „százrácú” köpeny, a szalagokkal ékesített bot, a kalap mind hozzájárultak a tisztség rangjához. Ekkor már valóban köztiszteletnek örvendtek. Sajnos, a szocializmus éveiben nem volt szükség az efféle köztiszteletre, de azokat a relikviákat, melyek hozzátartoztak a tisztséghez, titokban sokan gondlaldal őrizték egészen az újjászületés napjáig.

Várkonyi György, a Fertálymesteri Testület jelenlegi vezetője, valamint Bíró József „kiérdemült” fertálymester már arról ír, hogy mi történt az 1995-ös újjászerveződés óta, hogyan működik a testület, amely immár egy jól szervezett, a helyi értékek iránt elkötelezett közösség. Ezt a két cikket Vadas Gyula tanulmánya követi, melynek címe: *Önigazgató közösségek szervezése Pécssett*. Ez az írás a kötet elejére kíváncsított volna. Egyrészt azért, mert a tanulmányban jóval többről van szó, mint „csak Pécsről”, inkább a kisebb-nagyobb közösségek (család, vallási, társadalmi, települési közösségek stb.) szerepét vizsgálja egy nagyobb – nemzeti – kontextusban, illusztráció gyanánt pedig tényleg a feudális kori Pécs közigazgatásának jellegzetességeit hívja segítségül. Megítélésem szerint ennek kellene lennie a kötet első tanulmányának, mintegy „felvezetve” a többi dolgozatot. Ebből a cikkből tudjuk meg ugyanis, hogy mi a célja a XXI. században ennek a fajta hagyományörzésnek, hogy az újjáéledő szokások, illetve közösségek nem öncélúak, hanem a közösség és a környezet minden tagjának javát

szolgálják. Az önszerveződő képesség a nemzet életképességnek is a fokmérője.

A kötetben szereplő tanulmányoknak, illetve azok sorrendjének van egy íve, ami érzésem szerint itt megtörik. A téma Egerben „csúcso sodik” ki, Bárh János is utal arra, hogy Egerben volt a legvirágzóbb ez az intézmény. Nem véletlen, hogy az egri fertálymesterség lett a Szellemi Kulturális Örökség része. És akkor az „egri ügyek” közé „beékelődik” Pécs. Gyanítom, hogy a szerkesztők az előadások elhangzásának sorrendjét követték. Az ezt követő írások már a helyükön vannak. Két írás a Szellemi Kulturális Örökség részévé válás folyamatát ismerteti, végezetül pedig Veres Gábor írása a hagyomány ismeretátadási, oktatási, múzeumpedagógiai lehetőségeiről szól.

A kötet gazdagon illusztrált, részben archív, részben új keletű fotókkal, ábrákkal. Nemcsak szakemberek, hanem minden, a téma iránt érdeklődő olvasó számára érdekes, izgalmas és tanulságos olvasmány.

(Szerkesztette: *Petercsák Tivadar–Veres Gábor–Veres Attila*. Eger, 2016. 209 oldal)

Löffler Erzsébet

MAGYAR ZOLTÁN:

A teremtő népi képzet

Magyar Zoltán néprajzkutatóval beszélget
Szegedi László

A Kairosz Kiadó *Magyarnak lenni* sorozatának CXXX. köteteként 2015-ben jelent meg az a hosszú interjú, amely Szegedi László felvidéki történész által Magyar Zoltán néprajzkutatóval készített beszélgetést tartalmazza. Az interjúalany (aki az MTA Néprajztudományi Intézet tudományos főmunkatársa) fiatal kora ellenére egyike azoknak a néprajzkutatóknak, akik nem csupán munkássággal, hanem immáron életművel büszkélkedhetnek – mint azt a kötet végén függelékként közreadott bibliográfia is tanúsítja. A személyes és szakmai életút főbb vonatkozásai világos, áttekinthető szerkesztésben követik egymást a kötetben. A kötet első harmadában a megszólaltatott néprajzkutató a szülőföldjéről és családi gyökereiről vall. Szóba kerül e lapokon az 1970–1980-as évek alföldi mezővárosának, Kiskörösnek azóta már részben alámerült világa, az ottani szőlő- és borkultúra életre szóló hatása, az ősök arcéle és a helyi Petőfi-kultusz. A fiatalisága helyszínétől az évek során távol került alkotó új, választott pátriájáról a könyvben további fejezet szól: a Dunakanyar és azon belül is Nagymaros inspiratív közege a táj rendkívüli szépsége, sűrű történelmi levegője okán – mint az az interjúalany szavaiból ki-világlik – az alkotómunka ideális háttere, művei többsége is már ott született.

Magyar Zoltánt elsősorban folkloristaként és művelődéstörténészként ismeri a szakmai közvélemény, valójában azonban a munkássága és az érdeklődési köre még ennél is szerteágazóbb, s bölcsészettudományi értelemben egyfajta polihisztornak tekinthető. Mint az a személyes életútjából és az első publikációiból is kiviláglik, az egyetemi évek alatt még elsősorban irodalmárnak (költőnek és irodalomtörténésznek) készült, több éven keresztül szerkesztette a Kossuth Lajos Tudományegyetem *Határ* c. bölcsészeti periodikáját. E debreceni egyetemi évekről, s a szintén ekkorra datálható, vendégdiákként megélt kolozsvári szemeszterről különösen színes és informatív oldalak olvashatók az interjúkötetben: a maga

akkori eleven valóságában tárul fel az ottani néprajzi és irodalmi tanszékek világa, a megismert tanáregyéniségek (Gunda Béla, Ujváry Zoltán, Görömbei András, Cs. Gyimesi Éva és mások) hatása, a sodró egyetemi élet, a szépirói pálya kezdeti és az első tudományos témájú művek. Elsősorban az egzisztenciális körülmények folytán az ígéretek költői pályát mindinkább művelődéstörténeti irányultságú kötetek és kötettervek váltották fel, majd a kutatói mindennapokban hosszú távra szólóan a különféle néprajzi témák kerültek előtérbe, és immár két évtizede ő a Néprajztudományi Intézet egyik vezető folklorkutatója.

Magyar Zoltán életművében markáns egységet képeznek a magyar szentek kultuszáról szóló tudományos és ismeretterjesztő kiadványok. Lehetséges, hogy már egyetemi tanulmányai is predesztinálták erre, hiszen szakkoloztatát *A moldvai csángók búcsújáró szokásai* címmel írta, s a vallási néprajz későbbi műveiben is hangsúlyos részt képez. A mintegy tucatnyi vonatkozó kultúrtörténeti összefoglalást harmonikusan egészítik ki azok a kötetnyi terjedelművé bővített, monografikus igényű áttekintések, melyek Szent László, majd Szent István népi hagyománykörét tették láthatóvá, valójában út-törő módon a magyar folklorisztikában, ugyanis valamely neves történeti személyről (folklorhósról) önálló tudományos feldolgozás korábban egyáltalán nem született.

Mint arról Magyar Zoltán az interjúban vall, az első moldvai néprajzi kiszállásokat követően a tudatos és szisztematikus szövegfolklorisztikai gyűjtések szakmai életútjában 1995-ben vették kezdetüket, és lényegében máig tartanak. Az 1990-es évek második fele az az időszak, amikor – részben állomásozó terepmunka keretében – a legjelentősebb táji gyűjtéseire sor került, amikor még klasszikus, nagy tudású adatközlők sokaságával találkozhatott e gyűjtőutak során szinte napi szinten. Amikor életre szólóan elkötelezte magát az epikus népköltészet, s azon belül is a népmondák sokszínű világával, és amikor csekély túlzással szólva szinte egyszemélyes intézményként mondakutatóvá, majd több nagy tudású mészemondóval történt megismerkedést követően mese- és mondakutatóvá vált.

Mint az a szakmai életútból is kitűnik, az intenzív gyűjtőutak az ezredfordulót követő években is folytatód-tak, s a 2001-ben megalapított új szövegfolklorisztikai sorozat, a Magyar Népköltészet Tára első, emblematikus kötetét (*Torna megyei népmondák*) követően évről évre újabb népköltészeti gyűjtemények láttak napvilágot tőle (gyakran több kötet is évente), és szinte minden esetben hiánypótló jelleggel. Gyimestől a szlovéniai Muravidékig, a felvidéki Zoborvidéktől az erdélyi Hunyad megyé-ig, a Szilágyságtól a Mezőségig vagy Alsó-Fehér megyéig. Csak a 2011-ben Marosvásárhelyen megjelentett *Erdélyi népmondák* két vastok kötetében mintegy kéttucatnyi erdélyi tájegység mondahagyománya örökített meg, s mint azt Magyar Zoltán az interjúban is jelzi, manapság már alig van olyan mikrorégió, illetve határon túli magyarlakta település a Kárpát-medencében, ahol ne fordult volna meg folklorgyűjtőként az utóbbi két évtizedben.

E néprajzi gyűjtőutak felidézése személyes hangulatu, már-már esszéisztikus jellegű szakmai olvasmányá teszi az interjúkötetet. Az anekdotikus mozzanatok és történetek felidézése közben tűnnek fel sorra azok a mese-mondói arcélek, melyek a mondakutatás közben megtalált, még élő, utolsó tradicionális népi egyéniségeknek,

hagyományörzőknek állítanak emléket. Közülük e kötet megjelenése idején már csupán alig két-három személy élt, azonban az általuk ismert és megőrzött folklórtudás a gyűjtésekkel szinte szinkronban közkincsé vált, ugyanis egyéniségmonográfiák formájában megőrkítésre került. Ha Magyar Zoltán nem talál rájuk, szó szerint ama bizonyos „utolsó órá”-ban, alakjuk és ismeretanyaguk végérvényesen elvész a magyar kultúra számára – s mindez a megállapítás az interjúalany egyéb folklórgyűjtéseire is érvényes.

Az interjúkötet utolsó fejezete a tudománytörténeti jelentőségű műveken dolgozó néprajztudóst állítja a középpontba. A könyv ezen lapjain Magyar Zoltán részletesen beszél készülő és befejezés előtt álló lexikonszerű kézikönyv-sorozatáról, a 12 kötetes *Magyar történeti mondák katalógusáról*, amely a nemzetközi folklorisztika első ilyen jellegű műve lesz, lehetséges mintája a népmondák nyelvi határokon túli tudományos rendszerezésének is. Mint azt a kötetben egy kérdésre válaszolva megfogalmazza: „*A magyar mondahagyomány egyfajta szellemi katedrális, amelyben összegződik ezer év teremtő képzeletvilága, az a kulturális örökség, amely folyamatosan változó és legalább annyira örök. Amely számos aspektusában nemzetek feletti, ám összességében és végső soron egy illusztris nemzeti kánon része. Megközelítem, hogy az említett különféle tényezők miatt a magyar történeti mondakincs a leggazdagabb, legsokszínűbb az európai kultúrkörben. Ha úgy tetszik, e gazdagság is egyfajta hungarikum. Részét képezik keleti gyökereink, ezeregyszáz éves európai jelenlétünk, változatos és hányattatott történelmünk, a megannyi megtermékenyítő kulturális hatás, és igen, a magyar nép teremtő képzeletvilága, szellemi kreativitása és tehetsége, hiszen ahhoz a nagyságrendhez, mint amit a magyar katalógus tartalmaz, a humán tényező spirituális aspektusa is szükséges.*”

A Magyar Zoltánnal készült interjúkötet egy kivételes tudású, hatalmas tereptapasztalattal bíró néprajztudós emberi és szakmai portréját mutatja be a már említett – negyvennyolc éves korára létrehozott – életmű tükrében. Az interjú végén olvasható – általa írt – 68 kötet listája pedig olyan hasznos adalékul szolgál, amelynek segítségével az érdeklődő olvasó könnyebben rátalálhat egy-egy a beszélgetés kapcsán érintett témára, témakörre. S mivel e kutatói életmű még messzemenően nem lezárt, okkal remélhető, hogy a magyar népi kultúra rendkívüli gazdagsága Magyar Zoltán által még további jelentős kiadványokban kerül majd megőrkítésre.

Csontos Csilla

Népből és nemzetből fakadó művészet

Kevesen gondolnák, hogy egy Távol-Keletről származó iparművészeti technika és a magyar népélet párosítható. Már pedig a Makón élő Jámborné Balog Tünde ezt sikerrel valósítja meg évtizedek óta. Az erdélyi, délvidéki és Szudéta-vidéki ősök otóda a táji gyökereiből, hitéből és életsorsából táplálkozva jutott el a művészi kiteljesedésig. Ahogy önéletrajzában írja, „*az anyanyelv éltet. Mindegy, festek-e vagy írok – az lesz az ihletőm utolsó lehetésemig [...] Voltam összeíró és népszámláló, orvosírnok, felcser, dekorációs és címfestőinas. A címfestőműhelyben kezdtem festeni, nem tudtam ellenállni a festéknek és a lenolaj szagának. Aztán bejutottam a szegedi főiskolára, rajz-földrajz szakra [...] Tanítás közben*

találtam rá a hatvanas években reneszánszát élő magyar népi kultúrára és az ősi textilfestő eljárásra, ebből születtek meg batikosorozataim.”

Indulásánál Bálint Sándor és Solymár István bábakodott, akikhez hasonlóan ő is a pártállam szellemi életének a perifériájára kényszerült, ám ellenállt a megalkuvás kísértésének. A kezdeti portré- és tájképfestési időszakát követően kezébe került Kriza- és Erdélyi János-kötetek, honismereti kirándulásai és a népzene a tiszta forrás felé terelték. A gyerekekkel kipróbált batik-technikát először selymen, majd rusztikus kendervásznakon tökéletesítette, tematikusan is egyre inkább a folklór felé fordult. Népdalok, népballadák, középkori históriánk és helytörténeti események öltöttek a keze alatt képi formát. Lator László szerint „*képein érezzük a közös tudás, a közös paraszti-emberi emlékezet állandó jelenlétét.*”

Saját családi legendáriuma is meghihette: vásznain megelevenedik a kásonjakabfai kántortanító egyik és a harisnyás székely paraszt másik dédapa, a pópával kártyázó nagypapa, a különböző nemzetiségű iparosok, kertészek, földművelők, az elődök babonáktól sem mentes hitvilága. Az Erdélyi Zsuzsanna gyűjtötte archaikus népi imádságok és az „imaasszonnyal” való személyes találkozás erősen hatottak rá. A tanítvány és munkatárs Gilinger Katalin az albumban így fogalmaz: „*megfogta a pogány kori töredékek és a régi szakrális szövegek továbbélése a népnyelvben, és az a személyesség, hogy úgy beszélnek Máriáról, a szentekről, angyalokról, úgy siratják a szegény Jézust, mintha közülük valók lennének.*”

Nemzeti sorskérdéseink – például az erdélyi falurombolás vagy a csángómagyarok megmaradása – a konkrét időszerecsén túl, a keze alatt egyetemes mondanivalóvá nemesednek. Az ősi, messze az államalapítás előtti időkben gyökerező hit-hiedelemvilágunk, a természet, s a humor egyaránt felhellhet az alkotásaiban. Egyházművészeti megbízatai Makón, Pannonhalmán őrzik a keze nyomát. A textilművészet mellett kirándult a kerámia, az agyagformázás területére is.

Jámborné Balog Tünde azonban több mint pedagógus és alkotóművész – közösségépítő is. Városa értékeit az általa szerkesztett folyóirat hasábjain és televíziós sorozatban örököltette meg, emlékművet tervezett és főképp megszervezte, másfél évtizeden át pedig vezette a Makói Művésztelepet 1991-től. Ragaszkodott hozzá, hogy az alkotó- és kiállítóhely egyetemes magyar találkozások színterévé váljon: Erdély, Délvidék, Kárpátalja, Felvidék művészei ugyanúgy részt vehessenek rajta, mint az anyaországiak. Mert hogy meggyőződése miszerint „*a határon túli magyar képzőművészet még emberarcú, még nem szakadt le éltető gyökereiről, egyformán táplálkozik a kárpát-medencei és európai hagyományokból.*” A művésztelep félezer művet tartalmazó kárpát-medencei gyűjteményt hagyott a dél-alföldi városra, ami párját ritkítja az országban.

A sokoldalú művész ötvenöt évesen írni kezdett, jelenleg a hetedik kötetét rendezti sajtó alá. „*Lírai helytörténetet*” művel Halász Péter szerint, aki még az önkéntes gyűjtőmozgalomból ismeri, s több alkalommal nyitotta is meg a művésztelepet. 1972 óta nem egyszer írt a szellemi rokonként és harcostársként számon tartott alkotóról. Ugyanő az, aki a művésznő organikusságát a kolozsvári Szervátiusz Jenő ballada-faragásaihoz hasonlította. Halász arra is rámutatott, hogy „*Balog Tünde batikjai, amelyek komor, nemegyszer rideg színeikkel, megrázó alakjaikkal és tökéletes átélésről tanúskodó kompozícióikkal éppolyan nagyszerűen kifejezik a valóságot a*

misztikummal oly csodálatosan összefogó balladai hangulatot, mint maga a szó. [...] A batik-technikájú viaszos textilfestésből azonban Balog Tünde teremtett képzőművészetet, mégpedig elsősorban azzal, hogy megsejtette, felismerte és kidolgozta a kétféle, ősi és népi eredetű művészet egységbe hozását.

Köszönjük Jámborné Balog Tündének és Gilinger Katalinnak, valamint a kiadónak, hogy megajándékoztak bennünket az életművet bemutató reprezentatív albummal. A kötetet Gilinger Katalinnak az életutat elénk táró sokoldalú elemzése indítja, amelyet az alkotó önéletrajza követ. Ezután számba veszi az önálló és csoportos kiállításait, a díjait és elismeréseit. A magas nyomdai színvonalon kivitelezett album négyötödét döntően színes fényképek teszik ki, amelyek Banyó István, Gál Csaba, Fekete Judit, Nagy Bertalan, Oláh Mátyás László és Reicher Péter reprodukciói. A borítót Kiss Adél tervezte, Jámborné Balog Tünde batikfestményének a felhasználásával. A kötet megjelenését az NKA és Makó Város Önkormányzata támogatta.

(*Jámborné Balog Tünde* szerk.: Jámborné Balog Tünde vázsnai. Negyven év batiképei. Írók Alapítványa–Széphalom Könyvműhely, Budapest, 2016. 112 oldal)

Székely András Bertalan

Ott látok egy aranyágot...

Archaikus népi imádságok világa

Ízléses kivitelezésű, gusztusos könyvecskében kilenc szerző tiszteleg az imádságos nagyasszony, Erdélyi Zsuzsanna emlékezete előtt. Mint a kötetet szerkesztő Pomozsi Péter bevezetőjéből (Véletlenül és csodák) megtudjuk, 2016 áprilisában a széphalmi Magyar Nyelv Múzeumban kétnapos tanácskozást rendeztek *Néphagyomány és nyelvi hagyomány – Folklor és nyelv kapcsolata a Kárpát-medencében* címmel, s ennek Erdélyi Zsuzsanna életműve és az archaikus népi imádságok világa volt a központi témája. Az ott elhangzott huszonegy előadásból nyolcat választott a szerkesztő ebbe a füzetbe.

Az első írás Harangozó Imre „tollából” való, bensőséges, „szubjektív” *búcsú dr. Dobozy Elemérné dr. Erdélyi Zsuzsannától*, akit 2015. márciusi halálakor gyászolt nemcsak az egész nemzeti elkötelezettségű magyar értelmiség, de bizonyára a nemzetközi folklórkutatás képviselői és Zsuzsa néni paraszti munkatársai is. A szerző felvázolta Erdélyi Zsuzsanna munkásságának és életpályájának hétköznapi csodákkal szegett útját, a diktatúra iszapjábanvergődve mutatott eltökéltségét, amivel az általa megtalált kincset, az archaikus népi imádságok virágát, szárát és gyökérzetét feltárta és felmutatta. *„Élete utolsó szakaszának elismertsége – olvashatjuk – szinte feledtette, hogy a műfaj elfogadtatása nem volt egyszerű sem az egyházak, sem a tudomány berkein belül.”* Erdélyi Zsuzsanna jeles elődöktől örökölt szívós kitartása, a jó ügybe vetett hitének erőssége és a munkásságának jelentőségét felismerő kiválóságok segítsége kellett ahhoz, hogy ezek a hitbéli és nyelvi támaszt is jelentő művelődéstörténeti értékek nemzeti panteonunk méltó helyére kerülhessenek.

A könyv szerkesztőinek törekvése, hogy az Erdélyi Zsuzsanna által feltámasztott népi imádságok világát eurázsiai összefüggésbe helyezzék, s a tudós folklórkutató nyomán bemutassák a motívumok vándorlását, igazolják az ősi interetnikus kapcsolatokat, mint például az

erős keleti hatást mutató analógiás ráolvasás. Pusztay János szerint a balti finn népek varázsigéiben éppen úgy keverednek – vagy talán inkább elegyednek – a keresztény és pogány elemek, akár a magyarokéban. Ezeket olvasva eszembe jutnak azok a mélyen vallásos, idős moldvai csángó asszonyok, akik – ha magyarul talán már nem is tudnak beszélni – a gyógyulás érdekében a *Miatyánk...* emlékeiből előkotort magyar nyelvű szövegét „olvassák” a különféle betegeknek. Pusztay pedig nyelv-rokonaink egy ráolvasásának befejező elemét idézi, ami magyar fordításban így szól: „most és mindörökké, amen”.

A tanácskozás helyszínéhez kötődik az *archaikus népi imáink nyelvi világáról* szóló fejezet, Pomozsi Péter és Karácsony Fanni munkája. A szerzők megállapítják, hogy ezeknek az imádságoknak révén „visszakapunk valamit a középkor alámerült, sőt olykor sosemlvottak hitt, ám egykor virágzó vallásos népköltészetéből”. Idézik Ortutayt, aki szerint ezekben az imákban testet öltö emlékezet sokszor régebbi rétegeket őriz, mint ami a műfaj vélhető korából következne. Példájakat az észt folklórból merítik, amely megőrizte az ország legnagyobb tengeri szigetén lévő Kaali-meteorkráterben lévő tó keletkezéstörténetét. De nem is kell ilyen több ezer éves múltra visszamennünk, hiszen – mint Erdélyi Zsuzsanna megírta – számos elpusztult középkori irodalmi emlékünknél nyomai, amiket Európa nyugalmasabb felében kolostorok kódexei őriznek, nálunk a szájról szájra örökölt nyelvemlékekben maradtak meg.

A széphalmi konferencia kötetbe sorolt többi anyaga is az Erdélyi Zsuzsanna gyűjtötte imádságok által kibontott és megidézett archaikus világra tartozik. Balázs Géza az *Ott látok egy aranyágot...* című – e könyv szerkesztőinek rendezésében bemutatott – kiállítás megnyitójában megállapítja, hogy „az ima föltehetően a legősibb és legalapvetőbb nyelvi műfaj”, archaizmusokat nemcsak hiedelemviláguk, de nyelvvezetük is igazolja. A nyelvészprofesszor másik előadása az ugyancsak jórészt túlviláginak tekinthető *álomvilág*, „rejtett népi tudása”-val foglalkozik. Csaknem felszáz, álommal, alvással kapcsolatos szókapcsolatot, közmondást és szólást vesz számba, s igyekszik megfogalmazni az ezekben felismerhető megfigyeléseket, megállapításokat és hiedelmeket.

Voigt Vilmos professzor felveszi az Erdélyi Zsuzsanna kezéből kihullott fonalat, s igyekszik meghosszabbítani az *imádságos asszony* halálával véget ért földi életpályát tovább, tovább... A kiváló folklorista szerint az archaikus imák témájának további kutatása során „... leginkább azt kell folytatni, amit maga Erdélyi Zsuzsanna, meg az őt követő kutatók már évtizedek óta végeztek”. Ennek során a legfontosabb tennivalókat a következőkben látja: (1) az összegyűjtött és talán kétharmad részben ha közölt imaszövegek egységes karterékrend szerinti rendezését a további kutatás számára; (2) a táji és etnikai csoportosítás szerinti feldolgozás; (3) egy-egy népcsoport imáinak nyelvészeti értékelése; (4) a szövegközlési mód és a szövegrendszerezés egységesítése; (5) az imák egy-egy elemének (pl. a szent, a csoda stb.) önálló vizsgálata; (6) az európai vallástörténet és archaikus népi imáink kapcsolatának vizsgálata; (7) egyes szövegek, szövegrészek, imamotívumok (pl. az angyalok) kiemelt elemzése. „*Kimeríthetetlen – írja – a magyar és az európai folklór összekapcsolódó világa.*”

Mint ahogy kimeríthetetlen az archaikus népi imák által hordozott szimbólumok világa is. Dyekiss Virág a

határkijelölő és az átlépést segítő szimbólumok, valamint az átmeneti állapotok és az átmeneti terek szempontjából vizsgálja az archaikus népi imákat. Sypasheva, Anastasia pedig a baskíriai marik varázsigeinek és ráolvasásainak elemzésével egészíti ki a kötetecske anyagát. Annak a Baskíriának, aminek területein „*ősmagyar-ősmari érintkezés is lehetett*”. Náluk ugyanis a termékenységvarázsló, szerencsecsalogató, rontáselhárító varázsigék nem csupán a folklórtudomány emlékei közé tartoznak, hanem – mint egykor nálunk – az emberek lelki békéjének megteremtését is szolgálják.

(Szerkesztette: *Pomozsi Péter és Karácsony Fanni*. Kiadja a Magyar Nyelv Múzeumáért Alapítvány, Sátoraljaújhely–Széphalom, 2016. 84 oldal)

Halász Péter

Az érd-ófalui Szent Mihály-templom műemléki helyreállítása és Historia Domusa

Szerkesztette: Lehoczki Zsuzsanna

Érd helytörténeti-honismereti irodalmának nagy hiányát szünteti meg ez az egyháztörténeti alapmű, amely Érd legrégebbi megmaradt templomáról és annak legújabb restaurálásáról szól hiteles források és avatott szakemberek tanulmányai tükrében. A fiatal történész szerkesztőnek immár ez a harmadik kötete, az előző ketőt is egyháztörténeti témakörben készítette. (*A százhalombattai plébánia Historia Domusa 1919-től 1940-ig* címmel 2007-ben, illetve *A százhalombattai római katolikus egyház és plébánia története* címmel 2013-ban.)

A szerkesztő két részre bontotta a kötetet. Az elsőben a rekonstrukciót végző restaurátorok, műemléki mérnökök, egyetemi tanárok elemzéseinek, beszámolóinak adott helyet, amelyek másutt már részben publikálásra kerültek. A második nagy egységben először került leközlésre *Historia Parochiae Erd* címmel a forrásértékű *Historia Domus* meglévő része.

A kötet mindenekelőtt végigköveti a templom, illetve előzményei teljes történetét a legkorábbi adatoktól máig. A szerzők minden történelmi hézagra és bizonytalanságra nem adnak választ, de több megcsontosodott korábbi elképzelést megkérdőjeleznek. Főleg Jovicza Ignác lókálpatrióta tanár felfedését a XVIII. század eleji forrásokban említett régebbi templom létezésével és helyével kapcsolatban. Erényükre válik, hogy történészi mértékletességgel teljes körű és többoldalú bizonyítékok hiányában se pro, se kontra álláspontot nem foglalnak, csak a problémát vetik fel, és az elhamarkodott ítélkezést kérdőjelezzik meg. Azt viszont egyértelműen cáfolják, hogy Wolf XIX. századi litográfiáján nem a mai, hanem a régi templom látszik. Elismerik és ők is leközlik azt a korabeli, XVIII. század eleji két forrást, amelyek a régi templomot említik, és gabonatarló funkciójáról adnak hírt (sajnos helybeazonosítás nélkül). Az nem szerencsés, hogy a Wajthay Ferenc 1846-os alaprajzai között szereplő négyemeletes magtárral vélik cáfolni a templomot, mivel ez a granárium másutt volt (a temető közelében) és későbbi, XIX. századi építmény. Jovicza ugyanis a mai templom közelében, a mai artézi kút és a termálfürdő épülete között vélte felfedezni egy pajtaszerű épületben a régi templomot és az általa vélt kolostort. Érd birtoklástörténetébe illesztve részletes képet kapunk a XVIII. századi barokk Szent Mihály-templom belső-külső építéstörténetéről a canonica visitatiók és egyéb püspöki levéltári források alapján. Itt lépnek be a képbe Wajthay

Ferenc építőmester 1846-ban készült leírásai és rajzai, amelyekhez tudjuk viszonyítani a máig bekövetkezett építészeti változásokat. Az 1955-ben a templom mellé áthantolt Bogner Mária vizitációs apáca sírja kapcsán kerül említésre ismét az állítólagos régi templom kőkeretes kapujának a Szent Mihály-templom falába, a sír mögé illesztése. A történeti leírás az 1986-os renoválásig tart, amikor az 1959-ben készült Szent Imrét és Szent Margitot ábrázoló seccókat a főoltár két oldalán lefestették. Ekkor helyezték el helyükre az *Irgalmas Szívű Jézus* és a *Világ Győzedelmes Királynéja* feliratú képeket. Ez a változtatás a mostani rekonstrukció során orvoslásra került, és ismét a magyar szentek alakjai keretezik a főoltárt. A fejezetet alapos bibliográfia, forrásjegyzék és dokumentáció-jegyzék zárja.

Az ezt követő fejezetek a tényleges restaurátori munkálatokra vonatkoznak. A régészeti kutatásról (Héczey-Markó Ágnes és Rác Miklós tollából), az építéstörténetről (Gyetvainé Balogh Ágnes, Héczey-Markó Ágnes, Rác Miklós), tartószervezeti vizsgálatokról (Armuth Miklós, Hegyi Dezső, Patak Gergely, Sipos András Árpád), a műemléki helyreállításról (Krahling János, Zsembery Ákos), a belső falrestaurálásról (Derdák Éva) és külön az oltárok restaurálásáról (Schrett László) számolnak be. Különösen nagy és új eredménynek számítanak, hogy a kutatók megtalálták a középkori alapfalakat és a templomban történt temetkezések nyomait, amelyek egy részét, a legjelentősebb személyekét építáfiumok jeleztek.

A *Historia Domus* ismertető rész elé Lehoczki Zsuzsanna szerkesztő írt *Az érd-ófalui plébánia levéltárának forrásértéke* címmel bevezetést. A *Historia Domus*ból, amelyet 1822. évi beiktatásától Hegedűs József plébános állított össze, megismerhetjük az elődei ideje alatti és saját plébánosi működése alatti jelentősebb egyházi eseményeket. A dokumentum nem csak az egyháza, hanem a település tágabb életére is fényt vet és forrásként szolgál a helytörténészek számára. Így például járványokra, tüzvészekre, árvizekre, földrendegésekre, birtokosokra (pl. Batthyány Fülöp hercegre vagy Sina György báróra) vonatkozó adatokkal is találkozhatunk benne. A kötet értékét kislexikon és a plébánosok, püspökök időrendi névsora is növeli. A könnyebb áttekinthetőség, kikereshetőség érdekében csak egy templomtörténeti kronológia vagy egy tárgymutató (pl. Jézus szíve-oltár, Szent Walburga-oltár, Szent Mihály szobra, Nepomuki Szent János szobra, főoltárkép, plébániaház, oratórium stb.) hiányát kifogásolhatjuk.

Összességében azonban mindenképpen hasznos és értékes alkotásnak tekinthetjük a kötetet, amely a templom és a tágabb értelemben vett érldi helytörténet alaposabb ismeretéhez nyújt segítséget. Egyben már egy szélesebb olvasói kör számára is fogyasztható népszerűbb TKM-füzet vagy más idegenforgalmi kiadvány alapforrásul is szolgálhat. Hiszen a Magyar Földrajzi Múzeum, a török minaret mellett immár a szépen restaurált barokk Szent Mihály római katolikus plébániatemplom lehet Érd harmadik legjelentősebb turisztikai nevezetessége. A szépen illusztrált tartalmas kötetnek méltán ott a helye a honismeret, a helytörténet és az egyházi építészeti rajongóinak könyvespolcán.

(Magyar Földrajzi Múzeum, Érd, 2016. 232 oldal)

Kovács Sándor

KUBASSEK JÁNOS:

A Szahara bűvöletében. Az „angol beteg” igaz története. Almásy László hiteles életrajza

Több évtizedes helyszíni és levéltári kutatások gyümölcseként született meg a szerző legújabb kötete, amely Almásy László neves sivatagkutató vizontagságos életét mutatja be immár harmadik, bővített kiadásban. Műfaját tekintve olvasható, regényes elemekkel rendelkező, de a tudományos tanulmányok teljességre törekvő igényességének követelményeit is kiálló életrajzi mű.

A szerző végigkövette Almásy életútját a bölcsőjét ringató Bernstein várától angliai tanulmányain, szaharai gépkocsis és repülőgépes utazásain, Rommel seregénél töltött évein, majd a háborús felülmúló epizódjaiban, amely Almásy László neves sivatagkutató vizontagságos életét mutatja be immár harmadik, bővített kiadásban. Műfaját tekintve olvasható, regényes elemekkel rendelkező, de a tudományos tanulmányok teljességre törekvő igényességének követelményeit is kiálló életrajzi mű.

Regényes mozzanat például egy első világháborúban vívott légi csata párbeszédes, hangulatos leírása. Szemtanúk megidézésével kapunk képet Almásynak az országból való angol kimenekítéséről is, amely életének kalandregények fordulatait felülmúló epizódja volt. Ilyen mozzanat Germanus Gyula írásbeli kiállása Almásy mellett a népbíróági perében vagy a halála alkalmából készült orvosi jelentés. A szerző sajátos erénye Almásy emberi kapcsolathálózatának széles körű feltárása pl. Mikes János püspökkel vagy Teleki Pállal, Germanus Gyulával vagy Bárdossy Lászlóval, Zichy Nándorral vagy Széchenyi Zsigmonddal, Kemál el Din herceggel vagy Kádár Lászlóval, Leo Frobenius professzorral vagy Ludovico di Caporaccioval és sok más személlyel.

Sajátos színfoltját képezi a kötetnek, hogy a végén a szerző Almásyval kapcsolatos kutatásai, személyes kapcsolatai, interjúi készítésének műhelytitkaiba is bepillanthatunk. Ilyenek például a magyarabokkal való beszélgetése vagy Rommel tábornok fiával való találkozása. Támaszkodik a szerző mások kutatási eredményeire is. Erre példa a hadművészetben is tanított, két német kémet az angol vonalakon át Egyiptomba juttató ún. Salam-hadműveletet másokkal közösen írt könyvében megőrző Zboray Andrásra hivatkozása.

Számos téves ismeret cáfol, amelyek jórészt az *Oscar-díjas* film vagy újságírói csúsztatások, túlzások révén terjedtek el Almásyról. Világossá válik számunkra, hogy a tudós nem volt gróf, nem volt fasiszta, nem volt kém, nem volt antiszemita, nem volt homoszexuális, nem repülőbalesetben hunyt el... Maga cáfolja egy leveleiben a grófi címet, amelynek folyamodványát nem járták végig, de IV. Károly 1921. évi első visszatérési kísérletekor tévedésből így szólította Almásyt, aki Szombathelyen Mikes püspök társaságában találkozott vele. Fasiszta pártnak se volt tagja, sőt, inkább angolbarátnak tekinthető, hisz Angliában tanult, de a hadparancsnak, Rommel seregéhez vezénylésének engedelmességre kellett. Itt valóban vitt át hírszerzőket az angol vonalakon gépkocsival a Salam-akció keretében, Epplert és Sandstedt és repülőgéppel megpróbálta kimenekíteni

Egyiptomból az angolelles El Maszri pasát, de maga nem kémkedett. Almásy a nyilas időkben zsidókat is bujtatott, tehát nem tekinthető antiszemitának. Kubassek János megtalálta Almásy lányát, ami bizonyítéka, hogy Almásy a hölgyekhez vonzódt. Utánajárt halála körülményeinek a salzburgi Werhle-szanatóriumban, ahol Almásy májbetegségben hunyt el. A szerző elhivatottságát mutatja, hogy kutatásaiért a Szaharában szerzett fertőző májgyulladásáért révén maga is majdnem az életével fizetett, de a fővárosi László Kórházban szerencsére sikerült meggyógyítani.

A kötet értékét nagyban növelik a majd minden oldalra jutó fénykép-illusztrációk, a bőséges magyar és idegen nyelvű bibliográfia, a teljességre törekvő kronológia, valamint a hely- és névmutató. A könyv stílusa gördülékeny, szemléletes, jelzőkben gazdag, amelyek révén irodalmunk legjobbjaival vetélkedik. A szerző élvezetes stílusához hozzátartozik az életút kapcsán néha becsmpészett fanyar bölcsesség és ironia is. Jó szívvel ajánlhatjuk a földrajz tudománytörténete és az életrajzok szerelmeseinek könyvespolcára.

(Panoráma, Budapest, 2016. 463 oldal)

Kovács Sándor

HELENA BUNJEVAĆ–BUSCH KÁROLY:

Sínpárok a közös múltból

Az önálló Horvátország megszületése után a Magyar Államvasutak vezetősége úgy értékelte a helyzetet, hogy célszerű egy állandóan Zágrábban dolgozó képviselőt küldeni a szomszédos államba. A döntés mögött a Magyarország külkapcsolatai szempontjából fontos szerepet játszó rijekai kikötő mellett a több évtizedig közös vasúti hálózati múlt is – ki nem mondott – fontos szerepe húzódtott. Az új horvát állam örömmel fogadta a MÁV-képviselő zágrábi megjelenését és működését, mivel személyes jelenléte várhatóan segítette a háború utáni nemzetközi vasúti forgalom fellendítését. A MÁV egy olyan vezetőt nevezett ki képviselőjének, aki egyrészt korábban is szoros kapcsolatban volt a déli szomszéd vasutasaival, másrészt tudott horvátul. Így esett a választás Busch Károly személyére, aki évtizedeket dolgozott a MÁV Pécsi Igazgatóságán különböző beosztásokban, és 1989-től annak vezetője is volt. A délszláv polgárháború idején sokat tett azért, hogy a Horvátország és Magyarország között a forgalom valamilyen módon fennmaradjon. Mivel közvetlenül az országhatár melletti baranyai faluban, Beremenden született és nevelkedett, ezért német családi származása mellett beszélte a horvát nyelvet is. Így került sor Busch Károly gazdaságdiplómáciai kiküldetésére, 1995-től ő szervezte meg a MÁV zágrábi képviseletét. A vasúti igazgatásban szerzett tapasztalatait kiválóan tudta kamatoztatni, mivel az újból önállóvá vált Horvát Állami Vasutak területe, forgalma és személyzete nagyjából akkora volt, mint az általa éveken át irányított Pécsi Igazgatóság. A képviselő nemcsak az áruforgalmazást, a menetrendek összehangolását segítette, hanem vezetőként gyakran kérték tanácsát a háború utáni újjászervezéshez. Ennek keretében gyakorlatilag beutazta a Horvát Állami Vasutak teljes vonalhálózatát. Látta a vasutakat a mozdonyvezetői állásból, az utasok és szállítványozók oldaláról, megismerte az irodák háttér munkáját. Az átfogó kép ismerete segítette a MÁV horvátországi szállításait, személyes kapcsolatai sok probléma gyors elrendezéséhez járult hozzá.

Az országon belüli utazásai során állandóan találkozott a korábbi közös magyar–horvát hálózati fejlesztések emlékeivel, melyekről igyekezett benyomásait rögzíteni. A Zágrábi Közlekedési Múzeumot is gyakran látogatta, és ott került kiváló kapcsolatba Helena Bunjevač muzeológussal. Szűken vett szakmai területe a vontatás, így érthető volt a mozdonyok iránti lelkes kutatása, melynek során szintén a számtalan közös emléket talált.

Nyugdíjba vonulása és Pécsre történt hazaköltözése után foglalkoztatta a horvát vasutak magyarországi bemutatása, s így állt neki az elkészült kötet irásának. Helena Bunjevač a zágrábi anyagokat bocsátott rendelkezésére: döntően dokumentumokkal, személyes konzultációkkal és megjelent írásaival segítette a könyv elkészültét, és vált társszerzővé. Busch Károly az általa személyesen bejárt vonalakat azonos logikai sorrendben foglalta össze, és térségi elvek alapján rendezte kötetbe. Így látott napvilágot Pécsen és magyar nyelven a könyv *Sínpárok a közös múltból* címmel, melynek anyagi háttérét a Budapesten működő Magyar Vasúttörténeti Park Alapítvány biztosította. A kiválóan szerkesztett könyvet a Virágmandula Kft. adta ki Pécs városában 2016 őszén.

A kötet egy hosszabb előszóval és bevezetővel, illetve egy szokatlan utószóval keretezett szakmai összegzés. A magyar kiadáshoz szánt előszóban Busch Károly vall a horvátországi benyomásairól, a kötet megszületésének háttéréről és a szerzőtárrsal közös feltáró munkáról. Ugyanitt rövid „történelmi vázlat” olvasható a közös múltból, melyben a Horvátország mellett Bosznia-Hercegovina és a Magyar Királyság kapcsolatait tekinti át.

Négy nagy regionális csoportosításban esik szó a vizsgált vasutakról: I. Vasutak a tengerhez; II. Mura és Dráva menti vicinálisok; III. Keskeny nyomtávú vasutak; IV. Zágrábi létesítmények és intézmények. A bemutatások nagyjából azonos logika lapján történnek minden vonal esetében: igen rövid történelmi háttér felrajzolása, a tárgyalt vonal részletes műszaki bemutatása, az átadás-kor üzembe helyezett, majd a későbbiekben a szerelvényeket vontató járművek igen pontos, minden technikai adatot tartalmazó apró betűs rögzítése. A múlt összegzése után rögzítik a fejezetek a Busch Károly által az ezredforduló időszakában tett vonalbejárásokon személyesen tapasztalt állapotokat és szóba kerülnek a tervezett, illetve lehetséges fejlesztések, átalakítások is. Bár a múltbeli bemutatások nem levéltári forrásokra alapozódnak, de a szakirodalmakból, múzeumi adatokból kiindulva pontosak. Örvendetes a két szakmai lektor igénybevétele, mivel segítségükkel sikerült elkerülni a nem történelmi, de kiváló műszaki szakember által írt munkák gyakori hibáit: a pontatlanságokat és nem igazolt megállapításokat. Ebben a kötetben nincs történelmi hiba, bár egy újabb munkában célszerű lenne a hálózatbővítés törvényi és levéltári forrásokra alapozott bemutatása is!

A fejezetek közül az első és a második nagy egység foglalkozik a normál nyomtávú vasutakkal. A Déli Vasút horvátországi megjelenését részletező múltbeli feltárása után az újonnan feltörekvő Koper és a magyar–szlovén vasút is külön alfejezetben kerül tárgyalásra. Az Alföld–Fiume Vvasút, majd a Budapest–Fiume/Rijeka fővonal alos bemutatása során több alfejezetben esik szó a magyarországi háttérről. A tengerhez vezető vonalak részletezése a közép-dalmáciai kikötők elérésének megrajzolásával és a Bosznia-Hercegovinán át Pločeba, Zelenikába tartó keskeny nyomtávú vasutak bemutatásával folytatódik. Végezetül a bármi kikötőbe rejlő lehetőségeket tárgyalja a kötet ezen fejezete.

A többi horvátországi normál nyomtávú vasutakat csoportosító második nagy egységben a Zagóriai HÉV mellett a Dunántúli HÉV határon átnyúló vonalai kerülnek részletezésre. Ezek esetében is volt magyarországi kapcsolódás, kiindulás, de a Dráva két oldalán megépült helyi érdekű vasutak valamennyi vonala illeszkedett a folyó bal parti MÁV hálózatához. A Szentlőrincről, Barcsról, Pécsről induló szerelvények Našičébe, Pakracra, Verőcére, Dolnji Miholjacra futottak be, míg a Kiskőszeg–Siklós–Barcs vonal a folyóval párhuzamosan szolgálta ki az utasokat, fuvarozókat. A vicinálisok ismertetése után pontos ismereteket szerezhet az olvasó a vonalakon szolgáltatást teljesítő mozdonyokról.

A normál nyomtávú vasutakat bemutató két nagy egység után a harmadik a keskeny nyomtávú vonalakról szól, és hat alfejezetben rögzíti a történeteket, melyek között itt is szerepelnek a mozdonyok. A negyedik nagy egység a Zágrábban megépült létesítményeket, a megnyitott MÁV-intézményeket részletezi. A Főpályaudvar mellett a MÁV Járűjavitó Üzem történetével foglalkozik a kötet, jelezve a korszerűsítési szakaszokat is. A könyv társszerzője (Helena Bunjevač) személyesen is részese volt a Járűjavitóból kialakított Horvát Vasúti Múzeum új funkciójának kialakításában.

A 273 oldal főszöveg után negyvenkét oldal melléklet található a könyvben. Az elsőben a Horvátországban épült vicinális vasutak átadási időpontját, a másodikban a Bosznia-Hercegovina területén megnyitott keskeny nyomtávú vasutak forgalomba helyezési évét és üzleti hosszát mutatják. Mivel a térségben sok magánvasút és vasúti társaság működött, ezért a harmadik mellékletben összefoglaló jegyzék készült róluk magyar és horvát nyelven. Busch Károly saját szakmai területét külön mellékletben jegyzi: a használt mozdonyok jelölése a negyedik, a horvátországi emlékmozdonyokat rögzítő lista az ötödik mellékletben, míg a keskeny nyomtávú vonalakon működött gőzmozdonyok a kilencedik mellékletben találhatók. Mivel a térségben fekvő települések névhasználatára az elmúlt időszakban esetenként változott, illetve a helyesírásukban is történtek módosulások, ezért a jobb eligazodás céljából – dicsérni való módon – külön helységnevszótár került a hatodik mellékletbe. A kötetben sok fénykép, kiváló térképek és ábrák segítik a téma jobb megismerését. A pontosan 70 ábráról külön jegyzék készült a hetedik mellékletben, s így könnyen és gyorsan vissza is kereshetők. A felhasznált irodalmak jegyzékét közreadó nyolcadik melléklet remélhetően horvát érdeklődők, kutatók számára is jól használható.

A vasutak történetével, jelenével és lehetséges jövőjükkal foglalkozó olvasók kiváló népszerűsítő kötetet olvashatnak Bunjevač és Busch kollégák tollából. Csak remélhető, hogy a könyvet minél gyorsabban horvátul is kiadják, amely biztosan tovább segíti a két szomszédos vasúttársaság szakmai kapcsolatait. Nagy szükség van a közös múltunk reális bemutatására azért, hogy a mostanában egyes körök által szándékosan gerjesztett különféle vélt, vagy kiküszöbölhető ellentétek ne mérgezzék a kölcsönösen fontosnak tartott utazási és szállítási szokásainkat. A szerzőpáros kötetem remélhetően segíteni fogja a két ország között jelenleg zökkenőkel járű vasúti forgalom jó irányba történő fordulását.

(Magyar Vasúttörténeti Park Alapítvány–Virágmandula Kft., Pécs, 2016)

Majdán János

Idézetgyűjtemény a szülőföld varázsáról

Számosan vannak, akik tollal vagy ceruzával a kezükben olvasnak: széljegyzeteket rónak a könyvlap margójára, friss gondolataikról följegyzéseket készítenek, netán idézeteket céduláznak. Ők a legutódatosabb olvasók, akik a megszerzett ismeretek egyetlen morzsáját sem engedik veszendőbe menni. Éppen ilyen olvasó a debreceni könyvtáros, történész, egyetemi tanár Bényei Miklós is, aki több mint fél évszázada tollal a kezében olvas: jegyzeteket készít, idézeteket másol ki az olvasott művekből. Vagyis évtizedes előzmények után és lankadatlan szorgalom eredményeként született meg a szerző előző munkája, a könyvről, a könyvtárról és az olvasásról szóló idézetgyűjteménye (*Könyv, könyvtár, olvasás. Idézetek hat évtized olvasmányaiából*. Debrecen, 2016), és most napvilágot látott a szülőföldről – és áttételesen a hazaszeretetről – szóló idézetek kisdéd gyűjteménye is. Tudni illik azt is, hogy Bényei Miklóst a magyar könyvtároság mint a helyismereti-helytörténeti munka egyik módszertanos klasszikusát, gyakorlati művelőjét és teoretikusát becsüli; a szerzőnek több könyve jelent meg e tárgyban, ilyen volt a számos kiadást megért egyik első helyismereti módszertana (*A helyismereti munka alapjai*. Bp., 2002; illetve a *Helyismeret, helytörténet. Felsőoktatási jegyzet*. Eger, 2008), valamint a könyvtári helyismereti munka tudnivalóit összefoglaló kézikönyve (*Genius loci. A helyismereti tevékenységről*. Bp., 2004).

Bényei Miklós ezúttal olyan idézetgyűjteményt ad közre, amely éppen fél évszázad olvasmányai alapján keletkezett. Itt is érdemes megemlíteni némi előzményt. Ötven éve, 1966-ban bízták meg az akkor pályakezdő könyvtárost, a debreceni megyei könyvtár fiatal munkatársát, hogy legyen a helyismereti állományrész gondozója. Ő pedig azóta úgy olvas szakmunkákat és szépirodalmat egyaránt, hogy közben kijegyzeteli a helyismeret jelentőségére, a szülőföld szeretetére, a hazafiságra vonatkozó, rendre találó megfogalmazású idézeteket. Ugyanis a szülőföldhöz való ragaszkodás a hazaszeretet, a patriotizmus alapja, kiindulópontja – vallja Bényei Miklós, majd hozzáteszi: amíg az ember él, addig bizonyos, hogy szeretettel gondol a szülőföldjére, bárhol is, bármilyen is legyen az.

A közel kétszáz idézetet tartalmazó kis könyv időrendet követ, vagyis a kimásolt részletek szerzőinek életrajzi kronológiáján alapul. Az első citátum az *Őszövségből* való, az utolsó 2011-es keltezésű. Szerzői között akadnak klasszikusok és kevésbé ismertek, szakírók és szépiírók, magyarok és külföldiek, tudósok és művészek. Az idézetek között vannak szállóigévé váltak és nem nagyon ismertek. Csaknem mindenki hallotta, olvasta Mikses Kelemen elhíresült sorait: „*úgy szeretem már Rodost, hogy el nem felejthetem Zágont!*”. És ki ne ismerné Radnóti Miklós szívbemarkoló sorait: „*Nem tudhatom, hogy másnak e tájék mit jelent, / nekem szülőházam itt e lángoktól ölelt / kis ország, messzeringő gyermekkorom világa!*”. Bényei Miklós nagy gonddal összeállított gyűjteményében olvashatók a kelet-európai száműzetésben élő római költő, Ovidius hazavagyódásról szóló sorai, vagy éppen a debreceni „földi”, Csokonai Vitéz Mihály versének megkapó részlete: „*Minden föld ugyan hazája / A jó embernek: való! / De mégis szülőtte tája / Minden-nél előbbre való.*” Fontos sorokat találunk a könyvecskében államférfiaktól (gróf Széchenyi István, Gandhi), történészekről (Szabad György, Szűcs Jenő, Glatz Ferenc), irodalmunk nagyjaitól (Eötvös József, Petőfi, Krúdy, Babits, Tamási Áron, Illyés Gyula), a világirodalom nagy-

ságaitól (Dosztojevszkij, Jules Renard, Bertolt Brecht, Vargas Llosa); külön színfoltot képeznek a szerzők között a hazai könyvtároság ismert alakjai (Sebestyén Géza, Arató Attila, Páldy Róbert).

Érdemes akár találomra is szemelgetni a gazdag és sokszínű anyagban. Dosztojevszkij szigorúan fogalmaz, ilyenképpen: „*Aki szülőföldjét megtagadja, az az istenét is megtagadja.*” Jules Renard a patriotizmus elvontságára és a szülőföld szeretetének konkrétságára utal: „*Mit nekem a nagy haza: a kicsi az, amely könnyekig meghat.*” Gandhi szülőföld-fogalmába bevonta a kultúráét is: „*Minden ország kultúrája lengje körül a hazámat. De egyik se szakítson el szülőföldem talajától.*” Vagy álljon itt egy ritkábban idézett Tamási Áron-megállapítás: „*Az ember szíve mélyén örökké odavaló, ahol született.*” Végül egy globalizmus, kontra szülőföld definíció Konrád Györgytől: „*A határok kiágulása jót tesz a helytörténetnek, minden falu európai érték a maga egyszerűségében.*”

A keletkezésük időrendjébe sorolt rövidebb-hosszabb idézetek fölött minden esetben szerepel a szerzője neve, valamint születésének és halálának dátuma; a legfőbb bekezdésnyi citátum végén megtalálható a lelohelyének pontos könyvészeti megjelölése. A kiadvány végén a szerzők betűrendes mutatója könnyíti meg a kötetben való eligazodást, keresést. Bár erre talán szűkség sincs, hiszen érdemes – sőt, ajánlott! – elejétől végéig egyhuzamban elolvasni, hogy szinte kézzelfoghatóvá, újra és újra bizonyítottá váljék a rég tudott alapigazság: mennyire fontos az érző szívű és gondolkodó ember számára a szülőföld és általa a haza.

Bényei Miklós kötete elején, az ajánlásban a helyismereti tevékenységet végző, helytörténeti kutatást folytató könyvtárosoknak ajánlja idézetgyűjteményét. Azt hiszem, ennél sokkal szélesebb olvasói körre számíthat a könyv: a középiskolásoktól a bölcsészhallgatókon át a szülőföldjükre jó lélekkel gondoló olvasó emberekig terjedő sokaságra.

(A szülőföld varázsa. Idézetek ötven év olvasmányaiából. Összeállította, szerkesztette *Bényei Miklós*. Kiadta a Magyar Könyvtárosok Egyesülete Helyismereti Könyvtárosok Szervezete, Győr, 2016. 52 oldal)

Mezey László Miklós

VÁRADI PÁL PÉTER–LŐWEY LILLA

Erdély – Kárpátok koronája¹

Keleti-Kárpátok 1–2.

1989 óta készülnek és jelennek meg Váradi Péter Pál és Löwey Lilla honismereti fotóalbumai, s ha most, a negyvenedik kötet kézbevételekor végigfuttatjuk tekintetünket ezen az elképesztő szellemi és fizikai teljesítményen, talán csak Bél Mátyás, Orbán Balázs munkásságának hozadékával mérhetjük össze. Igen, fizikai is, hiszen ezeket a felkutatót és bemutatott erdélyi tájakat a szerzőknek be is kellett járniuk, s noha Váradi Péter Pál és felesége nem bárók, mint Orbán Balázs, ezért nem kellett harmadosztályon utazniuk, ezekre a sziklabérccekre, ezekre a szurdokokba, vagy éppen a madártávlatokhoz szükséges magasságokba bizony nem lehet négy keréken, még a legjobb terepjárával sem eljutni. Ezekhez oda kell menni, *fel* kell mászni, *le* kell ereszkedni, s ez

¹ PéterPál Könyvkiadó, Veszprém, 2015. 144 old.; 2016. 128 old.

annak, aki szereti a bakancsos turizmust, vitathatatlan gyönyörűség, mégiscsak hatalmas fizikai teljesítmény. S akkor számítsuk hozzá a kapcsolatteremtő képességet: hány és hány embert kellett kikérdezni, rábeszélni, föl-kérni az együttműködésre; s még nem szoltunk az anyaggyűjtés, a könyvkiadás anyagi hátterének előteremtésével járó gazdasági érzékről és kínlódsárról. Persze voltak és vannak segítő munkatársai Váradi Péter Pálnak, mégpedig szűkebb és tágabb családjából, ami motivációs sugárzóerejét bizonyítja, és eszembe jut róla Peer Gynt, akit – mint tudjuk – „*asszonylkek segítették, kik hittek benne és nagyon szerették*”.

Váradi Péter Pál – eredeti nevén Péter Pál – Nagyváradon született 1944-ben, amikor az rövid időre ismét Magyarországhoz tartozott. Kolozsváron szerzett agrármérnöki diplomát, de azzal három esztendeig csak Óromániában, Botosán megyében kapott állást, ezért 1972-ben első feleségével Magyarországra települt és falugazdász lett Veszprémben. 1989-től indította honismereti fotóalbumainak sorozatát, aminek képeihez akkori felesége, Gaál Anikó, majd halála után második hitvese, Löwey Lilla írja a tájakat, településeket, s az ott található értékeket bemutató veretes szövegeket. A mai napig összesen 40 színes honismereti albumuk látott napvilágot. Ezek közül 18 Erdély különböző vidékeit mutatja be Korond vidékétől Erdővidéken át Aranyosszélig; aztán három nagy, összefoglaló kötet Erdélyről, Kalotaszegről és „*Székelyföld képi autonómiájá*”-ról; tizenkét könyv Erdély jeles irodalmi személyiségeiről Tamási Árontól és Wass Albertől Kányádi Sándorig; három kötet Kalotaszegről, végül az új sorozat négy kötete: kettő a Déli-Kárpátok ósváráiról és kettő a Keleti-Kárpátok szörványmagyarságáról. E két utóbbiról ejtenék néhány szót, pedig a többi is megérdemelné a részletes ismertetést.

Mielőtt hozzákezdünk a színes honismereti fotóalbum lapozásához, szakítanunk kell azzal a statikus történelmi-földrajzi szemlélettel, ami belénk nevelte – már akibe – az „ezeréves határ” kőzetét, azt az „ezerévest”, aminek elvesztésén – nagyon is indokoltan – annyit búsulunk. Pedig hát az a határ, ha ezeréves volt is, de nem ott húzódtott, ahová újabban helyezik a kartográfusok, hanem jóval a Kárpátok túl vezetett, amint azt a még ma is fellelhető helynevek jelzik. A XVI. századi első (Lázár-féle), de még az 1571-ben kiadott Zsámboki-féle térképen sem tüntették fel azt a nagyjából a Kárpátok gerincén húzódtott határt, ami csak a XVIII. századtól kezd egyértelművé válni. Ennek ellenére az utóbbi 100–150 esztendőben minden iskolai atlaszban olyan térképeket láthatunk, amik szerint Magyarországnak olyan határa volt már „Szent István korában”, mint amilyen Trianonban elveszett. De még a Teleki Pál Tudományos Intézetben 1945-ben kiadott *Közép-Európa Atlaszban* is azt olvassuk: „... *azóta, hogy a népvándorlások kora után szilárd államokba rendeződött Közép-Európa területe, a Kárpátok ívén futó országhatár bizonyult a legtartósabbnak.*”² S a mellékelt térkép, amin a határok tartósságát a kihúzott vonal vastagsága jelzi, azt mutatja, hogy ez a „Kárpátok ívén futó” határ 900–950 esztendő volt. Ez talán a „politikai” határ, de a magyar népesség és a magyar érdekerület határa jóval keletebbre és délebbre húzódtott, már amennyire azokban a középkori századokban beszélhetünk egyáltalában élesen megrajzolható „határ”-ról.

Váradi Pál Péter két könyve, de különösen a Kárpát-Kanyar szörványmagyarságáról szóló emlékezetünkbe idézi, hogy a Barcaság történelmi magyarságát nem zárta le a valamikori határ. Az Erdély délkeleti sarkát oltalmazó székelyekből a XVI. században keletkezett hét-falusi (tizfalusi) csángók elődei országvédő szerepüket a Kárpátokon túli, havasalföldi területekre is kiterjesztették, s a mai Bodza és Prahova megye területén létrehozott Kis-Székelyföldön (Secueni Mic) gyakorolták. Ennek a valamikori magyar népességnek a településtörténeti emlékeit vették számba a könyv szerzői, olyan helyeket megjárva, mint Poseștii Ungureni, Filipeștii Ungureni, vagy a XV. században Székelyvásárának nevezett Valenii de Munte városka. Fölkerezték az egykori havasalföldi székely megye ősrégi barlangkolostorait, amelyeknek sziklafalba vésett rovásjegyei még megfészésre várnak.

Hasonlóképpen a Keleti-Kárpátok gerincén is megszerte túlért a középkorban a magyar nyelv- és érdekerület határa, nem véletlenül él a moldvai csángómagyarok szájhagyományában, hogy valamikor régen a Szász Szeretnél (Siretul Seacă) volt a Magyar Királyság határa, ami a Szeret mai folyásától keletre lehetett, s olyan természeti képződmények emlékeztetnek rá, mint amilyenek az Alföldön a Csörös árka maradványai. A Váradi házaspár ebből a hatalmas gyepterületből csak a Moldvabányán (Baia), valószínűleg Alexandru cel Bun moldvai fejedelem magyar felesége, Losonczy Margit által alapított püspökségi temploma romjaiban is imponzans képeit, valamint a madéfalvi veszedelem után Moldvába bujdosott, később Bukovina őt székely faluját létrehozó települések néhány magyar feliratú keresztjét, s elhagyott épületét mutatja be.

Ezeket a tájakon persze nem csak az ember hagyta keze nyomát, de sokszor érezhetjük: úgy kapjuk, ahogy maga az Úristen formálta. A valamikori határszélén nehézség, sokszor kegyetlenül nehéz az élet, s az Árpád-ház kihalása után következő „uralkodókból” és trónbitorlókból mindmáig hiányzott és hiányzik az a bölcsesség, hogy a nehezen viselhető, zord természeti környezetet közigazgatási – például adóügyi – könnyítésekkel ellensúlyozzák. Mikor pedig, idestova száz esztendeje, ezekről a vidékekről „*elment a határ*” – ahogy Deáky András fogalmaz a 2. kötet Előszavában –, az itt élő emberi közösségek az egykori ország széléről Európának is a periferiájára szorultak.

De a mennyei igazságszolgáltatás itt is működik: amit az emberi tökéletlenség, rosszindulat és közömbösség elhanyagol és tönkretesz, azt a természet nagyszerűsége ellensúlyozhatja. S ha a pazarul tiszta levegőből, a leomló vízesésekből, a fenséges táj látványából ma még nem is lehet közvetlenül megélni, úgy érzem, hogy az emberiség ezen az úton halad, s ahogyan teszi tönkre közvetlen környezetét, úgy növekszik, emelkedik, fenyvesedik a távolabbi tájak értéke, s valamikor talán egységbe olvad és egyensúlyba kerül a tér és az idő. Ennek a talán újabb paradicsomi állapotnak az előképét találjuk meg a Váradi házaspár honismereti képeskönyveiben, Péter Pál szívvel, nagy tudással készült képeiében, valamint Lilla asszony szívvel és lélekkel fogalmazott kísérrészvegeiben.

Ígaza van a Keleti-Kárpátok 1. kötetéhez Előszót író dr. Kovács Lehel Istvánnak, az Erdélyi Kárpát-Egyesület országos elnökének, amikor úgy ajánlja Váradiék könyvét, hogy „*elhagyott barlangtemplomokból szövődik ez a szál az egykori ortodox kolostorok felé, a Teuton Lová-*

² Szerk.: dr. Rónai András. Faksimile Kiadás. Szent István Társulat–Püski Kiadó, Bp., 1993. 400–401.

gok kunok elleni harcain keresztül a hun hódításig, Athanarik kiűzéséig, s még vissza a súlyos időben a sumérokig, a vaskorszakig, kőkorszakig, s vesztődik el a szál a történelem előtti korokban, amikor óriások éltek a Földön, vagy maga az Úr igyekezett befejezni a teremtést...” Keressék fel minél többen, ha még látni akarnak valamit ebből a paradicsomi csodavilágból!

Halász Péter

TAKÁCS TIBOR:

A párttitkár halála

Egy 1956-os gyilkosság története

A fehér holló gyakoriságával fordul elő, hogy egy kis település egyetlen napjáról 450 oldalas könyvet írjanak. 1956. december 10-én a Pest megyei Gyón községben népítélet történt, meggyilkolták a padlássöprésekben élenjáró régi községi vezetők visszahelyezését erőszakoló járási párttitkárt. A lázadó falut ma már hiába keressük a térképen, 1966 óta közigazgatásilag az 1989-ben városáá avanszált Dabas egyik településrésze. Nevét leg-hívebben egyik jeles szülőtte, Gyóni (Áchim) Géza (1884-1917) munkássága örzi. A költő 1904-ben szülőföldje iránti tiszteletűl vette fel a Gyóni művésznevet. Kötetését a *Van egy falu* című alkotása fejezi ki leginkább, melyben így ír: „Csenszerető, szántó-vető, / Egyszerű nép lakik benne – / Baja bár száz, sosem lármáz – / Rábizza a jó Istenre...” Egészen 1956-ig semmi nem utalt arra, hogy Gyóni Géza esetleg félreismerte volna az övét. Egy helyi szerző motivációjának már akár ez a nyilvánvaló ellentmondás is megfelelt volna, de a nyíregyházi születésű Takács Tibor történész esetében másról van szó. Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának munkatársa az ügynevezett Biksza-ügy aktaít egy évtizede ismerte meg, és a hatalmas iratanyag, a több száz vallomás a történelmi pillanat megragadásának reményével töltötte el. A témához folyamatosan visszatérő kutatásaiból a közelmúlt éveiben tudományos igényű publikációk és előadások egész sora született, melyek önmagukban is kitesznek egy kötetre valót.

A mostani, 2016 októberében megjelent munkájában átfogóan mutatja be az esetet, pontosabban mindazt, amit ma tudhatunk róla. Elemzi a kutatás nehézségeit, a megismerhetőség korlátait. Betekintést nyerünk a megtorlás hátterébe, a gépezet működésének fázisaiba, az ítéletek létrejöttébe, kritikus részleteibe. Az ügyben személy szerint maga Kádár János töltötte be a politikai

megrendelő szerepét az MSZMP Pest megyei nagyaktíva-ülésén, 1957. február 17-én elmondott beszédével. Végül öt halálos ítélet született, melyből négyet végrehajtottak, az ötödik elítélt nyugatra menekült. További tucatnyi vádlottat több mint félszáz évnyi börtönbüntetéssel sújtottak. Másokat internáltak, rendőrhatalósági felügyelet alá vontak, a „szerencséseket” pedig a pufajkás attak után szabadon engedték. Az elítéltek családjait egészen a rendszerváltásig retorziókkal sújtotta a hatalom, a Biksza-ügy pedig tabutéma lett. A kollektív büntetés részeként Dabas főútját a meggyilkolt és a szocializmus ügyének mártírjává magasztosult párttitkárról nevezték el. Emléktábláját azonban csak beltéren, a pártbizottság épületében merték elhelyezni, a fegyveres szolgálóban lévő ügyeletes munkásórtól néhány méterre, ahol évente zártkörű emlékeztetést, koszorúzást tartottak. Ugyancsak magáért beszél, hogy Biksza Miklós nevét a szentendrei munkásórszázad és a pusztavacsi honvéd sportegyesület vette fel. Dabason ennek lehetősége még ötlet csirájában sem került napirendre, mert egykori munkatársai, elvtársai is úgy ítélték meg, hogy a „*forrófejű fiatal funkcionárius*” úgymond „*magának kereste a baj*”.

1989 után, az új emlékezetpolitikai környezetben a gyóni vértanúk azonnal elfoglalták helyüket 1956 hőseinek panteonjában. Exhumálásukat követően 1992-ben újratemették őket a 301-es parcellában, négyük közül háromról utcát neveztek el Dabas-Gyónon. A település főútjának gyóni szakasza visszakapta Kossuth Lajos nevét, a párttitkár emléktábláját pedig leszerelték. Bár az emlékezés centrumába a község és a gyóni áldozatok kerültek, az emlékeztet azonban a kényszerű hallgatás évtizedeiben számos részletben jelentősen torzult, mely önálló fejezetben válik ismertté és hangsúlyossá. Az elemző forráskritika és a hivatkozások gazdagsága, precizitása, a széleskörű irodalmi alapozás az 1956-os forradalom és szabadságharc történelmi szakirodalmának színes, értékes alkotásai sorába helyezi a kötetet. Bár a szerző kihangsúlyozza, hogy munkája nem tekinthető helytörténeti, vagy mikrotörténeti műnek, az mégis jól szolgálja Dabas múltjának megismerését. Leginkább talán annak a realitásnak a kimondásával és sikeres bizonyításával, miszerint: „*az emlékeztet és a nyelv működése nem teszi lehetővé, hogy megállapítsuk, pontosan mi történt 1956. december 10-én Gyónon*”, vagy ahogyan az egyik emlékező szemtanú megfogalmazta: „*visszafelé csak az Isten tudja*”.

(JAFFA Kiadó, Budapest, 2016. 450 oldal)

Valentyik Ferenc

Hírek

Megtalálták az egerszegi várat. Zalaegerszegen, a tervezett Mindszenty-emlékközpont területén végzett próbafeltárás során előkerült a XVII. században épült egerszegi vár vegyes építésű, cölöp- és döngöltágyag-rendszerű keleti falazata, valamint az előtte húzóó vízcsatornák. Az egerszegi vár építése 1603 után kezdődött el, feljegyzések szerint az erődítményben 350 katona teljesített szolgálatot, a várvédők 1664-ben egy török támadáskor felgyújtották a várat. A vár falait az 1700-as évek elején elbontották, majd a várárkokat betemették. 2016-ban próbafeltárások zajlottak, amelyeket a Forster Központ szakemberei végeztek. (MTI)

Honismereti Bibliográfia

Fejzetek Cigánd néprajzából. Szerk.: *Viga Gyula*. Cigánd Város Önkormányzata. Cigánd 2014. 518 old. – A tartalomról: *Oláh Krisztián*: Előszó; *Németh Péter*: Cigán falu és a Cigáni család a 13–14. század fordulóján; *Frisnyák Sándor*: A föld erejéből élünk – Cigánd tájhasználat-változásai; *Knézy Judit*: Hagyományok és változások a mezőgazdasági népesség táplálkozásában (a 20. szd. első két harmadában); *Bodnár Zsuzsanna*: Dikótól a szekrényorig – Régi és új idők lakáskultúrája Cigándon; *Viga Gyula*: A cigándiak gazdasági kapcsolatai a 18–20. szd.-ban; *Katona Edit*: Az eltűnt és újra felfedezett népviselet – Az öltözködés alakulása Cigándon a 19. szd. elejétől a 20. szd. közepéig; *Darmos István*: „Szeretnek mulatni a cigándi népek” – A település táncélete a 20. szd.-ban; *Sz. Tóth Judit*: A szokások változó világa; *Tóth Arnold*: Népi írásbeliség, kézíratos vöfélykönyvek Cigándon; *Bodnár Mónika*: Cigánd 18. szd.-i társadalma az anyakönyvi kutatások tükrében; *Fejős Zoltán*: Cigándiak Amerikában; *Hajdú Ildikó*: Részvétele vagy távol maradás? – Kollektív cselekvés Cigándon; *Szuhay Péter* – *Kőszegi Edit*: A Gődénytől a szegregátumokig (Adalékok a cigándi cigányok közelmúltbeli történetéhez, és elmélkedés arról, miért is élnék végzet-szerűen a társadalom peremén); *Nagy Károly Zsolt*: Cigánd vizuális atlaszához; *Román János*: Adatok a cigándiak földművelő gazdálkodásához; *Szabó Sarolta*: Iparosok Cigándon.

Ferdinándy György: Fekete karácsony. Menekülttábor, húszezer menekülő fiatal, forradalom. Magyar Napló. Bp. 2016. – 1956 őszén, a vérbefojtott forradalom után, csaknem kétszázezer menekült hagyta el az országot, közöttük húszezer diák. Az ő sorsukat követik nyomon ezek az első személyben megírt történetek.

Fodor István Ferenc: Emlékezés a jászjákóhalmi tanyavilágra. Jászjákóhalma 2013. 100 old.

FolkMagazin. Kiadja a Táncház Alapítvány. Fel-szerk.: *Grozdits Károly*. 2016. 2. 42 old. – A tartalomról: *Grozdits Károly*: Novák Ferenc 85 éves; *Fehér Anikó*: „...hallgass népezenék remekait a falun!” – Járdányi Pál halálának 85. évfordulójára; *Hont Angéla* – *Káplár Gréta*: Édesanyám sok szép szava – Gyergyói családi kalandozások; *Fehér Anikó*: „A zenéről beszélni olyan, mint az építészettel eltáncolni”; *Sebő Ferenc*: Kallós Zoltán 90. születésnapjára; *Wolfe, Thomas*: Egy vasárnap Mezőkövesden – 1928. november 12.; *Kóka Rozália*: Dokumentumok a bukovinai székelyek életéből I. Hazatérés, 1941.; *Antal László*: A „hatkönyves” Szabadi Mihály; *Takács András*: Hommage f Bartók – Ünnepi est a zeneszerző születésének 135. évfordulójára; *Juhász Katalin*: Jakutia, a természetes ízek hazája II. – Húst hússal: ló, marha, rénszarvas, mókus, véreshurka és jakut fagy; *Barta L. Tamás*: Társadalmi ideológia vagy nemzeti művészet – A magyar néptáncmozgalom a korai időkben.

FolkMagazin. Kiadja a Táncház Alapítvány. Fel-szerk.: *Grozdits Károly*. 2016. 3. 42 old. – A tartalomról: *Rouse, Andrew*: Simply English – Angol népzene Magyarországon; *Juhász Erika*: „Véletlen embernek utolsó órája...” – Végső búcsú dr. Joób Árpád népzenekutatótól; *Takács András*: A Bihari, a Honvéd és „Tata” felvidéki szerepéről; *Táncház Napja* 2016.; *Bolya Mátyas*:

Táncház? Találkozó!; *Horsa István*: „Annus néni dalai” – Az ördögösfüzesi Hideg Anna élete és dalai; *Árendás Péter*: „Annus néni daloskönyve” – könyvbemutató; *Liber Endre*: A Halmos Béla Program célja; *Kutszegi Csaba*: Gondolatok a néptáncról – „Násztánc” ürügyén; *Juhász Kristóf*: Gigantikus belső monológ megtáncoltatva – A Násztánc című produkció Nagy László költeménye alapján készült; *Kutszegi Csaba*: A belső igény és a létkérdés – Zalai Kamaratánc Fesztivál 2016; *Takács Gergely* – *Varga Sándor*: Mátyusföld és a Vág-Garam köze tánc kultúrája; *Kóka Rozália*: Dokumentumok a bukovinai székelyek életéből II. Hazatérés, 1941.; *Fehér Anikó*: „A lélekmentő”. Monográfia Kallós Zoltán kilencvenedik születésnapja alkalmából; *Juhász Katalin*: A szlovák identitás megélésének jelenkori formái a „Kerepesi-sziget” három településén (Ecser, Csömör, Rákoskeresztúr); *Juhász Katalin*: Az ecseri lakodalom – Szlovák és sváb ételek a Kerepesi-medencében I.

Frisnyák Sándor: A gödöllői dombság történeti földrajza. Nyíregyházi Főiskola. Nyíregyháza–Szerencs 2015. 135 old.

Gaal Károly: Alsóöri népmesék és elbeszélések. Összeáll., ford. és előszó: *Kelemen László*. Kiadja Ungarisches Medien- und Informationszentrum. Unterwart 2015. 440 old. – Egykor a történelmi Vas megyéhez tartozott település népmeséi és elbeszélései.

Gergely István: Szülőfalu, Csecse története I-II. Magánkiadás. 2016. 478 és 583 old.

Havas Márta – **Markovics Ágota** – **Markovics Tibor**: Őrségi hangulatok – egy nemzeti park képekben. Szülőföld Kvk. Gencsapáti 2015. 192 old. – Fényképalbum az Őrségi Nemzeti Parkról.

Hála József: Különös kövek, csodás csontok – Kilencc dolgozat a népi geológia köréből. Érc- és Ásványbányászati Múzeum Alapítvány. Rudabánya 2016. 246 old.

Hétköznapi hazaszeretet. 25 éves a Vas Megyei Honismereti Egyesület. Összeáll. és szerk.: *Zsámboki Árpád*. Kiadja a Vas Megyei Honismereti Egyesület. Szombathely Szülőföld Kvk. 2016. 144 old.

Hollósi Gábor: Dr. Vitézy Ákosfalvi Szilágyi László belügyminiszeri tanácsos visszaemlékezése az 1944-es [zsidó] mentésekre. Veritas. Bp. 2016.

Horváth László: Kőszegtől Kőszegig. A 3.806693. sz. hadifogoly naplója. Gondozta: *Horváth Tamás*, *Horváth Gábor*. Szerk.: *Bariska István*. Nagykanizsa 2015. 217 old.

Horvátlövő településtörténete és néprajzának értéktára. Összeáll. és szerk.: *Kovács Géza*. Fotó: *Horváth Krisztina*. Horvátlövő Horvát Önkormányzata. Szülőföld Kvk. Szombathely 2015. 352 old. – A település történetéről, életéről, mezőgazdaságának történetéről, vallás- és oktatástörténetéről, a falu cigányságáról, néprajzáról, a népszokásokról és hagyományokról, valamint a faluban gyűjtött horvát nyelvű népdalokról.

Huszár Józsefné: Erős nők a sziklán. Főhajtás az 1000 éves Veszprém 1000 arcú asszonyai előtt. Szerk.: *Máthé Éva*. Veszprémi Nők Kerekasztala Egyesület. Veszprém 2015. 121 old.

Illyés Gyula: Naplójegyzetek 1956–1957. Atlantisz sorsára jutottunk. *Illyés Mária* előszavával, *Horváth István* jegyzeteivel. Magyar Művészeti Akadémia – Magyar Szemle. 2016. 261 old.

Jugadits Katalin dr. – Nagy Ibolya Adél dr.: Emlekkönyv. A Veszprémi Királyi Törvényszék története 1872–1945. Veszprém 2016.

Káldos Gyula: A Ság hegy, ahogy megismertem. Szőlők, pincék, emberek. Kemenesaljai Baráti Kör. Celdömölök 2014. 144 old.

Kemecsi Lajos: A magyar paraszti járműkultúra. Esettanulmányok és elemzések. *Documentatio Ethnographica* 31. Sorozatszerk.: *Fülemile Ágnes*. L'Harmattan Könyvkiadó – MTA BTK Néprajztudományi Intézet. Bp. 2015. 168 old.

Keresztény Szó. Katolikus kulturális folyóirat. Kolozsvár 2016. 8. 48 old. – A tartalomról: *Jakab Gábor:* Márton Áron, az ember; *Kovács Gergely:* Kimegyek a doberdói harctérre; *Marton József:* Márton Áron a kultúra szolgálatában; *Marton Áron:* A katolikus szülők szent kötelességeiről a gyermekeik vallásos nevelése terén; *Kovács Sándor:* Márton Áron, a keresztény családok pártfogója; *Bodó Márta:* Márton Áron, az ifjúság és a nép nevelője; *Seres Attila:* Egy elfeledett barátság: Márton Áron és Tadeusz Stapinski lengyel diplomata; *Soós Károly:* Márton Áron a közéletben; *Bodeanu, Denisa:* Öt év, hat hónap és 16 nap... – Márton Áron püspök hányattatása a román kommunista börtönökben; *Virt László:* A demokrácia erkölcsi feltételei Márton Áron gondolkodásában.

Kiss Endre József: „Királyi nemzet vagy”. Egyháztörténeti jegyzetek a reformáció korából. Szerk.: *dr. Kovács Dániel*. Kiadta a Kazinczy Ferenc Társaság. Sárospatak 2016. 422 old. – *Csohány János* ajánlásával.

Klaniczay Gábor – Pócs Éva: Boszorkányok, varázslók és démonok Közép-Kelet-Európában. *Vallásantropológiai Tanulmányok Közép-Kelet-Európából* 1. Sorozatszerk.: *Pócs Éva*. Balassi Kiadó. Bp. 2014. 524 old.

Korhecz Papp Zsuzsa: Bécsi barokk mesterek művei a Vajdaságban. Városi Múzeum. Szabadka 2015.

Kovács Emőke: A magyar parlament Catoja: Irányi Dániel. Széphalom. Bp. 2014.

Kovács Emőke: Praeteritum. Múltról, félmúltról, jövődőről – Válogatott írások. Széphalom. Bp. 2015.

Kovács István: „Érdek és szeretet” – Lengyel visszaemlékezések a szabadságharcra 1848–1849. Magyar Napló 2016.

Kőrösi Csoma Sándor – Nyomok az időben. Eurázsiai civilizációs rétegek. Szerk.: *Ferencziné Szócs Éva, Gazda József, Szabó Etelka*. Kőrösi Csoma Sándor Egyesület. Kovászna 2016. 711 old. – A tartalomról: *Ferencziné Szócs Éva:* Előszó; *Bérczi Szaniszló:* Korai műveltségkérdések; *Czegledi Katalin:* Az ősnyelvek viszonya Euráziában – A kereszt; *Pocsai Imre:* A magyar és hindi szóalkotás közös típusáról – A mellérendelő összetételek párhuzama; *Marcantonio, Angela:* A magyar-türk kapcsolatok; *dr. Nagy Lajos:* Adalékok a székelly-magyar rovásírás történetéhez; *Varga Géza:* Urálvidéki hieroglifák; *Juhász Zoltán:* A magyar népzene Eurázsia és Amerika térképén; *Oláh-Gál Róbert:* Bolyai János nyelvészeti munkásságának vázlatos ismertetése – Bolyai János gondolatai Kőrösi Csoma Sándorról; *Salgó Gabriella:* Értékmentés a Felvidéken [a rovásírásról]; *Kalmár István:* A nyelvvelés helyességéről; *Botalov, Szergej Gennajevics:* Késő hun és kora türk korszak (Kr.

u. 5–8. szd.) az urál-kazasztáni sztyeppéken; *Fehér Tibor – Németh Endre:* A székellyek eredetével kapcsolatos új nézőpontok; *Csáji László Koppány:* Mi közünk a manysikhoz és hantikhoz? *Benkő Mihály – Erdélyi István:* A szárgátikai kultúra és a hunok; *Aradi Éva:* Baktria – A baktriai királyi szkíták; *M. Lezsák Gabriella:* Írott kútfők a magyar őstörténet kaukázusi kapcsolatairól; *dr. Erdélyi István:* Az ősmagyarország a Kaukázus déli előterében; *Bárdi László dr.:* Egy új nemzetiség felfedezése az újgur tartományban; *Benkő István:* A keleti magyarok felfedezéséről; *Sántha Attila:* Jordanes értesülései a hunugurokról; *V. Czófalvi Csia Attila:* Czófalvi aranyletek; *Hidán Csaba:* Íjak, íjászok a középkori sztyeppén; *Csajághy György:* A magyar őstörténet káosza; *Szabó Almos:* Hagyományunk a szákrális királyság; *Halász Péter:* Moldvai magyar hajszalérek; *Zajti Ferenc:* Zajti Ferenc indiai kutatásairól; *Záhonyi András:* A tények azonban makacs dolgok; *Vizi Ildikó:* A nyugat és a kelet találkozására Kőrösi Csoma Sándor életében – dr. Bernard Le Calloc'h nyomán; *De Kishor Kumar Tripathy:* Kőrösi Csoma Sándor tibeti háromsága: titokzatos kultuszok, szimbolizmus és erkölcsi értékek; *Jakab Zoltán Csaba:* Zen tündérvilág-japánvilág a Kárpát-medencében? – A 2005 és 2013 között Kőrösi Csoma Sándor tiszteletére Budafokon megalkotott japánkert, a zen tündérvilág és szellemi hátterének elemző bemutatása; *Varga Csaba:* Ősnépek jogszemlélete; *Sudár Balázs:* Bujdosó királyfi trónt szerez, avagy a hatalomgyakorlás, mint speciális tudás; *Obrusánszky Borbála:* Sztyepei hírközlés; *Bartha Júlia:* Boza – interetnikus kapcsolatok a táplálkozás kultúrában; *Vidák István:* Az anatóliai jörük és türkmén pásztorsaládok nemzetakarói; *Nagy Mari:* Textilművészet a Kács-félszigeten (Nyugat India); *Szathmári Botond:* A tibeti vallás rétegei; *Uherkovich László:* A hitteles megismerés kérdése a tibeti buddhizmusban; *Bernád Ilona:* Rétegződések a magyar népi orvoslásban, bábaságban, kapcsolatuk a keleti kultúrákkal; *Galántha Judit:* Tudomány vagy varázslás? – Tanmese a tibeti gyógyászatról; *Somlai György:* Világi irodalom–vallási irodalom Tibetben; *Kunkovács László:* Petroglifák Kazakisztánban és Dél-Szibériában; *Marácz László:* A csernátomi Vajda család tagjainak peregrinációja holland egyetemeken a kora újkorban.

Liszka József: Átmenetek a folklór és nem-folklór határán. *Monographiae Comaromienses* 12. Selye János Egyetem Tanárképző Kara. Komárom 2013. 288 old.

Magyar Zoltán: Erdőháti népmondák. Mentor Kiadó. Marosvásárhely 2014. 288 old.

Marosvidék. Makó és vidéke kulturális folyóirata. 2016. április 80 old. – A tartalomról: *Biernaczki Karol:* A szegedi Polonia; *Brzóka Marek:* Arányok és a lépték a lengyel-magyar barátságban; *Tóthné Jura Joanna:* Izeltető Malopolska Vajdaság népszokásaiból és hiedelemvilágából; *Horváth Mihály:* Altschul Adolf és az Abonyi fivérek nyomában; *Forgó Géza:* Emléktáblák a Horthy-korból; *Tóth Ferenc:* A Makói cserepek kötetéről; *Nadobán Zsuzsanna:* Makói iskolatörténet; *Szikszai Zsuzsanna:* A rozsmaringok és a tulipánok hímezője, Móra Ferenc hazajött Makóra – Egy kiállítás és konferencia margójára; *Pál Lászlóné Szabó Zsuzsanna:* [Honismereti] Akadémiai beharangozó; *Szilágyi Réka:* A Maros Táncegyüttes harmincöt éves; *Szilágyi Sándorné:* A [Marosvidék Baráti] Társaság munkájáról.

Máramarosi Kollégium. Vázlatok. Szerk.: *Molnár Eleonóra.* *Népfőiskolai füzetek* 17. Antológiai Kiadó. Lakitelek 2015.

„Mint világhosszú fiai ügy járjatok!” A Magyar Népfőiskolai Collegium balatonlellei konferenciáján elhangzott előadások 2015. június 29.–július 5. Szerk.: *Úrházy-Kis Stella Beáta. MNC Népfőiskolai Füzetek XXXIII.* 2016. 235 old. – *Nagy Lenke*: Előszó; *Horkay László*: Igei köszöntő; *Kis Boáz*: Lectori Salutem!; *Bodnár Ákos*: Hétköznapi fénysugarak; *Domonkos László*: Rejtőző és rejtőzködő magyarok; *Drábik László*: Trianon nincs lezárva! Amit a magyaroknak tenni kell!; *Dupka György*: Alkotó értelmiség Kárpátján; *Fleisz János*: Az erdélyi, partiumi magyarság a politikai-közhatalmi változások idején; *Harangozó Imre*: A hit megtartó ereje az identitás megőrzésében; *Heltai Miklós*: Értéktörzés a családi és iskolai gyermeknevelésben; *Hoffmann Rózsa*: Magyarország köznevelési rendszerének megújítása; *Izsák Balázs*: Maroknyi székely őrt áll, mint a szikla; *Lentner Csaba*: Hungarikumok a gazdaságpolitikában; *Pomogáts Béla*: Trianon előtt és Trianon után; *Szabó Dániel*: Hit-tett-szolgálat; *Szidiropolusz Archimédész*: Az összeomlás – Károlytól Trianonig; *Takaró Mihály*: A magyar irodalom tegnap, ma és holnap; *Tellér Gyula*: A polgárosodás, mint eszköz és cél; *Tirts Tamás*: A civil szervezetek szerepe a társadalom alakításában; *Tóth Gy. László*: Magyarország helyzete a változó világban; *Tökécski László*: Mi az emberi élet célja; *Bodnár Ákos*: Zárógondolatok – A konferencia értékelése.

Mohay Tamás: „Istennek kincses tárháza...” – P. Loseiter Leonárd ferences kézirata Szűz Mária csik-somlyói kegyszobráról. Szent István Társulat. Bp. 2016. 302 old.

Moldvai Kollégium. Vázlatok. *Népfőiskolai füzetek* 22. Szerk.: *Mihály Margit, Lászlófy Pál István*. Antológiai Kiadó. Lakitelek 2016. 117 old.

Moldvai Magyarság. Fel. szerk.: *Mirk Szidónia-Kata*. Hargita Kiadóhivatal. Csíkszereda 2016. 6. 22 old. – A tartalomról: *Oláh-Gál Elvira* Csángómagyarok a csik-somlyói búcsún; *Toldi Éva*: Búcsúi népelemek és imádságok a gyimesi és moldvai csángók körében; *Pávai István*: Zenés táncos hiedelmek Moldvában; *Iancu Laura*: Vallás Magyarfaluban; *Halász Péter*: A moldvai kutakról; *Perka Mihály*: Gyökerek; *Halász Péter*: A csángó keresztszülők ajándéka moldvai magyar gyermekeknek.

Moldvai Magyarság. Fel. szerk.: *Mirk Szidónia-Kata*. Hargita Kiadóhivatal. Csíkszereda 2016. 7. 22 old. – A tartalomról: *Ambrus Ágnes*: Verselő, mesét mondó, éneklő „cinkák” s „legénekek”; *Barna Gábor*: Petrás Incze János egri éveiről; *Toldi Éva*: Búcsúi népelemek és imádságok a gyimesi és moldvai csángók körében; *Pávai István*: Zenés táncos hiedelmek Moldvában; *Iancu Laura*: Vallás Magyarfaluban; *Halász Péter*: A moldvai kutakról; *Perka Mihály*: Gyökerek; A malmocska (magyarfalusi népmese).

Moldvai Magyarság. Fel. szerk.: *Mirk Szidónia-Kata*. Hargita Kiadóhivatal. Csíkszereda 2016. 8. 22 old. – A tartalomról: *Mátyás Mónika*: VIII. Pusztinai zenetábor; Jáki Sándor Teodóz-őszöntőidjái; *Barna Gábor*: Petrás Incze János egri éveiről; *Varga Andrea*: Moldvai katolikusok a Vatikán és a Szekuritáté között; *Csoma Gergely*: A megkötött idő; *Iancu Laura*: Vallás Magyarfaluban; *Halász Péter*: A moldvai kutakról; *Perka Mihály*: Gyökerek; Aki iskolába jár – magyarfalusi mese.

Moldvai Magyarság. Fel. szerk.: *Mirk Szidónia-Kata*. Hargita Kiadóhivatal. Csíkszereda 2016. 9. 22 old. – A tartalomról: *D. Hodor Andrea*: A csángó meny-

asszony hozománya; *Cs. Varga István*: Jáki Sándor Teodóra emlékezünk; *Sántha Attila*: A moldvai Bárlad helynévről; *Csoma Gergely*: A megkötött idő; *Iancu Laura*: Vallás Magyarfaluban; *Halász Péter*: A moldvai kutakról; *Perka Mihály*: Gyökerek; *Timár Karina*: Halász Péter néprajzi, tudománytörténeti írásai a moldvai magyarokról.

Moldvai Magyarság. Fel. szerk.: *Mirk Szidónia-Kata*. Hargita Kiadóhivatal. Csíkszereda 2016. 10. 22 old. – A tartalomról: Borzonti közös nyaralás [diószéni gyermekekkel]; *Cs. Varga István*: Jáki Sándor Teodóra emlékezünk; *Kővári Katalin*: A Kájoni Cantionale énekei a moldvai csángók körében; *Csoma Gergely*: A megkötött idő; *Perka Mihály*: Gyökerek; *Iancu Laura*: Vallás Magyarfaluban; *Halász Péter*: A moldvai kutakról; *Estefanika* (Magyarfalusi népmese)

Molnár Mária: Tápai emlékhelyek. Tápe 2013. 61 old.

Muravidék Kollégium. Vázlatok. Szerk.: *dr. Göncz László – Loksa Gábor. Népfőiskolai füzetek* 21. Antológiai Kiadó. Lakitelek 2016.

Művelődés. Közművelődési havilap. Főszerk.: *Dáné Tibor Kálmán*. 2016. 9. 32 old. – A tartalomról: *Molnár Attila*: Erdélyi kézművesség a piactudás szorítójában; *Barta László*: Volt egyszer egy Stúdió Színpad Kolozsvárott; *Egyed Emese*: A vándor színtársulatok nagy évtizede Kolozsváron (1837–1847); *Merényi-Metzger Gábor*: A zsidói Wesselényi-kripta egykori „lakói”; *Benkő Levente*: Erdély, 1916 – magyar és román naplótöredékek; *Lakatos Artur*: Töprengés Európáról; *Halász Péter*: Jámborné Balog Tünde batikvászna.

Nagy Janka Teodóra – Szabó Géza: Tolna néprajzi tájai. Pécsi Tudományegyetem Illyés Gyula Kar. Szekszárd 2015. 60 old.

Nagy Netta: A cserevilágtól a padlássöpöréig. Falusi hétköznapiak a beszolgáltatás éveiben. *Néprajzi Értekezések* 2. Sorozatszerk.: *Turai Tünde*. MNT. Bp. 2013. 298 old.

Németh Ferenc: A bánsági középtanoda. A nagybecskereki piarista gimnázium története (1846–1920). Bácsországi Honismereti Társaság. Szabadka 2015. 152 old.

Néprajzi Hírek. A Magyar Néprajzi Társaság Tájékoztatója. Szerk.: *Hála József és Máté György*. Bp. 2015. 1. 96 old. – A tartalomról: *Órsi Julianna*: A Fekete-Körös völgyének népe a rendszerváltás után – Kutatások 1991–1996; *Nagy Janka Teodóra*: A Tárkány Szűcs Ernő Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport tevékenységéről; *Mészáros Csaba*: Tudományos kapcsolatok az MTA Bölcsészettudományi Központ Néprajztudományi Intézete és a Jakutszki Bölcsészettudományi Központ között; *Glässer Norbert*: „A királyhűség jól bevált útján...” – Rendi és nemzeti kötéldések történeti és néprajzi megvilágításban; *Kemecsi Lajos*: A Néprajzi Múzeum mint a lokális kutatások adatbázisa; *Fadr Tamara*: A tematikus évad kiállításai „Bárány Éve”, Szabadtéri Néprajzi Múzeum; *Lukács László*: Gimnázium és néprajz – A székesfehérvári Ciszterci Szent István Gimnázium harmas jubileuma; *Balázs Géza*: A legújabb magyar pálinkairodalom – A magyar pálinka reneszánsza; *Latorcai Csaba – Barna Gábor – Paksa Katalin*: Bálint Sándorral „Karácsony, húsvét, pünkösd” című könyve német kiadásának bemutatásáról; *Nagy Janka Teodóra*: A Jogi Kultúrtörténeti és a Jogi Néprajzi Kiskönyvtár sorozat indulása elé; *Lukács László*: Elfeledett könyvekről;

Szjártó Zsolt: Múzeumháló – Kiállítás Fejős Zoltán 60. születésnapjára; *Szilágyi Miklós*: Köszöntjük a nyolcvan éves Juhász Antalt; *Vargha Katalin*: Küllös Imola köszöntése; *Balázs Géza* – *Vízkelety Szilveszter*: Évtizedek Róheim Géza nyomában – Verebélyi Kincső köszöntése; *Bereczki Ibolya*: Szablyár Péter; *Voigt Vilmos*: Dégh Linda emlékezete; *Voigt Vilmos*: Búcsú Erdélyi Zsuzsától; *Kemecsi Lajos*: Elhunyt Körmendi Géza; *Órsi Julianna*: Györfly István gondolatainak aktualitása; *Áder János*: Köztársasági elnök megnyitóbeszéd a XIX. Csángó Bálon; *Bali János* – *Hajdú Agnes*: Megalakult a Nemzetstratégiai Kutatóintézet.

Néprajzi Hírek. A Magyar Néprajzi Társaság Tájékoztatója. Szerk.: *Hála József és Máté György*. Bp. 2015. 2. 96 old. – A tartalomról: A Magyar Néprajzi Társaság 127. rendes és egyben tisztújító közgyűlése; *Szilágyi Miklós*: Százhuszonöt éve született Braun Soma (1890–1942); *Szilágyi Miklós*: Ötven éve távozott az élők sorából Kiss Lajos a magyar néprajz szegény embere; *Órsi Julianna*: Emlékezés Csikós Tóth Andrásra; *Voigt Vilmos*: Magyar néprajzi (folklore) társaság ötlete; *Filep Antal*: A kataszteri felmérés térképeinek és iratainak forrásfeltárása; *Hoppál Mihály*: Két évtized a sámankutató szolgálatában – Bibliotheca Shamanistica (1995–2015); *Magyar Zoltán*: Tizenöt éves a Magyar Népköltészet Tára; *Kucsera Sándor*: Gyarmati Fanni Ortutay Gyuláról; *Szilágyi Miklós*: A nyolcvan éves Orosz István köszöntése; *Bathó Edit*: Bartha Júlia köszöntése; *Csoma Zsigmond*: Ambivalens köszöntő a 60 éves, örökké fiatalos Deáky tanárnőnek. *Órsi Julianna*: Pásztorünnepek a Nagykunságon; *Gyenes Tamás*: „Az a híres Háromlyukú nagy furulya” – Egy furulyakészítő feljegyzései.

Néprajzi Hírek. A Magyar Néprajzi Társaság Tájékoztatója. Szerk.: *Hála József és Máté György*. Bp. 2015. 3. 96 old. – A tartalomról: *Paál Zsuzsanna*: A néprajzi gyűjtők Tradíció Eredményhirdető Konferenciája (Bp. 2015. 05. 09.); *Vásárhelyi Tamás*: Herman Ottó Emlékvérről; *Mészáros Csaba*: Új életre kelt a „Délnyugat-Dunántúl történeti néprajzi kistájai” adatbázis; *Gulyás Zoltán*: A modern kartográfia a néprajzkutatásban; *Felföldi László* – *Kukár Barnabás Manó* – *Varga Sándor*: Új táncukutató műhelyek Magyarországon; *Voigt Vilmos*: Új magyar mitológia: a szakralizált őstörténet médiareprezentáció és ritusai II. SZEMEISZTOSZ Konferencia a magyar alternatív történettudat diskurzusairól (Sepsiszentgyörgy 2015. március 6–7.); *Varga Sándor*: Párbeszéd – Módszertani napok a néptánc elméletéről és gyakorlatáról (Szeged, 2015. április 16–17.); *Kemecsi Lajos*: A Néprajzi Múzeum költözésének aktuális helyzete; *Szász Jenő*: ABLAK – A Néprajzi Múzeum „A magyar nép hagyományos kultúrája” c. kiállítása megújítása részeként készült műtárgyösvény (Bp. 2015. október); *Mohay Tamás*: Mű, tárgy, ösvény, ablak; *Vass Erika*: Az algyői lett „Az Év Tájháza”; *Balázs-Legeza Borbála*: Kallós-életműkiállítás a Skanzen Galériában; *Barna Gábor* – *Simon András*: Hírek a Szegedi Tudományegyetem Néprajzi és Antropológiai Tanszékéről, 2015; *Molnár Csenge*: A XXXII. Országos Tudományos Diákköri Konferencia; *Pálóczy Krisztina*: Köszöntjük A 90 éves Sárosi Bálintot; *Voigt Vilmos*: Görög Veronika jubileumára; *Eperjessy Ernő*: Kiss Mária köszöntése; *Cseri Miklós*: Káldy Mária hetvenéves; *Eperjessy Ernő*: A 70 éves Frankovics György köszöntése; *Bali János*: In memoriam Kocsis Gyula; *Eperjessy Ernő*: Búcsú Krupa Andrásról; *Paládi-Kovács Attila*: Hungarikum és értékmentés a néprajzi felfogásban; *Illés Vanda*: Zsűrízérsről,

kézművességről, designról, hagyományaink népszerűsítéséről, avagy a Hagyományok Háza Népi Iparművészeti Osztályának mindennapjai; *Kós Béla*: Nemzetközi Népiismereti Filmszemle a kalotaszegi Sztánán; *Hoppál Mihály* megkapta az Orosz Földrajzi Társaság N. N. Mikluho-Maklariról elnevezett aranyérmét; *Kemecsi Lajos*: Jankó János-díjasok találkozója Pomázon.

Néprajzi Hírek. A Magyar Néprajzi Társaság Tájékoztatója. Szerk.: *Hála József és Máté György*. Bp. 2015. 4. 96 old. – A tartalomról: *Paládi-Kovács Attila*: A 125 éves Ethnographia köszöntése és vázlatos története; *Mészáros Csaba*: Tudományos kapcsolatok Magyarországon és Jakutia között; *Mészáros Csaba*: Együttműködés a Szlovén Tudományos Akadémia Néprajztudományi Intézete és az MTA BTK Néprajztudományi Intézete között; *Simon András*: Az anyagi kultúra és a társadalom változása – Köszöntő konferencia a 80 esztendő Juhász Antal tiszteletére (Szeged, 2015); *Szulovszky János*: Rómer Flóris emlékezete 2015-ben; *Küllös Imola*: „Hegyet hágek, lőtőt lépék...” – Konferencia Erdélyi Zsuzsanna néprajztudós emlékére (Balassagyarmat 2015); *Soós Sándor*: „Örizzetek szent angyalok, Forogjatok, szent keresztetek” – Szakrális népművészetünk múltja és jelene (Bp. 2015. december); *Mód László*: A Nagy Háború hatása a mindennapok kultúrájának változására (Szeged, 2015.); *Vargha Katalin*: Beszámoló a Folklore Fellows 9. nyári egyeteméről; *Cseri Miklós*: Az Erdélyi tájegység a Skanzenben; *Boda Blanka*: A pozsonyi Etnológiai Tanszék budapesti látogatása; *Nagy Dénes*: Népi építészet, avagy népépítészet: könyvek és gondok; *S. Lackovits Emőke*: Köszöntő szavak Zacsavay Évának; *Kothencz Kelemen*: A hatvanéves Ferkov Jakab köszöntése; *Selmezi Kovács Attila*: Lázár Katalin köszöntése; A 60 éves Pozsony Ferenc köszöntése – *Bodó Sándor* a Magyar Néprajzi Társaság nevében, *Kemecsi Lajos* a budapesti Néprajzi Múzeum nevében, *Balogh Balázs* az MTA BTK Néprajzi Kutatóintézete nevében; *Cseri Miklós* a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum nevében; *Kósa László*: Köszöntő levél Pozsony Ferencnek; *Szulovszky János*: In memoriam Csiffáry Gergely; *Magyar Mária*: Pusztainé Madar Ilona szobrának avatása [Sárrétudvariban]; *Simon András*: Szer Üzenete Díjat kapott Juhász Antal; *Barna Gábor* – *Glässer Norbert* – *Varga Sándor*: Magyar Örökség Díjat kapott a vargasi Sütő család.

Nobile Officium. Az erdélyi magyar történelmi családok XX. szd.-i sorsa. *Oláh-Gál Elvira* interjúi. Szerk.: *Mirk Szidónia-Kata*. Székelyföld Alapítvány. Csíkszereda 2016. 380 old.

Ott látok egy aranyágot... Archaikus népi imáink világa. Szerk.: *Pomozsi Péter* – *Karácsony Fanni*. Kiadja a Magyar Nyelv Múzeumért Alapítvány. Sátoraljaújhely–Széphalom. 2016. 84 old. – *Pomozsi Péter*: Véletlenek és csodák; *Harangozó Imre*: Nyiccs kaput, angyal ... Szubjektív búcsú Erdélyi Zsuzsannától; *Pusztay János*: Párhuzamok a magyar és a balti finn népi imádságokban; *Pomozsi Péter* – *Karácsony Fanni*: Ott látok egy aranyágot – Archaikus népi imáink nyelvi világa; *Balázs Géza*: Megnyitó az „Ott látok egy aranyágot” c. kiállításához; *Voigt Vilmos*: Tovább az archaikus imák Erdélyi útján...; *Balázs Géza*: Velünk élő álomvilágok – Rejtett népi tudás álomhoz kapcsolódó szólásainkban; *Dyekiss Virág*: „Ajtómon a Szentasszon” – Határkijelölő és átlépést segítő szimbólumok az archaikus népi imák világában; *Saypasheva, Anastasia*: Baskíriai mari varázsigék és ráolvasások.

„Örökségünk a tér és az idő – Tanítványi tisztelgés Filep Antalnak. A kötetet szerkesztette: *Kürtössy Péter – Máté Gábor – Varga Szabolcs*. Kiadja a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Társadalmi Kapcsolatok Intézete. Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék. Pécs 2014. 504 old. – A tartalomról: *Nagy Zoltán*: Egy tisztelgő kötet elé; *Máté Gábor*: Előszó; *Ekler Andrea*: „Az értelmiség hivatása” – Ekler Andrea beszélgetése Filep Antallal; *Holcsek Eszter*: Népi épületek kutatási eredményei a Balaton-felvidéken; *Tanai Péter*: Egy ágasfás túlélő a 21. szd.-ban; *Zsonda Márk*: Település és építészet a chacoí [Argentína] magyaroknál; *Kocsis Csaba* Nemes kapolcsi Barcza Zsigmond malma – Adalékok a kapolcsi vízimalmok történetéhez; *Gebauer Hanga*: „... örökölte azt, a mi örökkévalóságra van rendelve” – Györffy István mint fotográfus, fekete-körösvölgyi fényképfelvételeinek tükrében; *Horváth István*: Egy tárgy [hajómalom-modell] útja a múzeumi gyűjteménybe; *Kürtössy Péter*: Kártya a magyar kezében – A kártyajáték helye, szerepe és alkalmi hagyományos közösségeinkben; *Varga Szabolcs*: A reformáció folyamata a Pécsi egyházmegyében a 16. szd.-ban; *Józsa Tamás*: Az építész gondolkodás kialakítása a népi építészet környezet- és gondolkodásformáló hatásán keresztül (oktatási modell); *Dobai Szilvia*: Két 18. és egy 19. szd.-i szőlőhegyi szabályzat Fejér megyéből; *Kabai Gergely*: Bari-hegy – egy dél-balatonai szőlőhegy a 19–20. szd.-ban; *Agócs Ruben*: Élőföldből vadrezervátum, avagy a turmadár mentette [gemenci] Kádár [sziget]; *Béres Sándor*: A vajakos – A vályogvető gödrök szerepköre a felsődalmosi tanyavilágban; *Glück László*: A lakótelek-tulajdon topográfiája Máramarosszigeten (az 1770-es évekig) – Topográfia és társadalomtörténet; *Hosszú Csaba*: Adalékok a Szigetvidék történeti néprajzához; *Marx Mária*: Az ígéret földjén – egy molnármeister felemelkedése a 18. szd. második felében; *Máté Gábor*: A kertesség, a török uralom és a telkesítés összefüggései a mecseki szálláskertes települések példáján; Filep Antal bibliográfiája (1959–2014); Képek.

Paládi-Kovács Attila: Népek, térségek, hagyományok. Akadémiai Kiadó. Bp. 2015. 323 old.

Papp Árpád: A torony alatt. A központ fogalma és használata. Szabadka Városi Múzeum. Szabadka é. n. 80 old. (magyar, szerb, angol nyelven)

Papp Árpád: Igaz történetek mindenki földjéről. Vajdaság/Délvidék (1941–1944. I. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet. Zenta 2015.

Pánczél Hegedűs János: Mindszenty 1956 – nem forradalom, hanem szabadságharc. Nemzeti Közszolgálati Egyetem Molnár Tamás Kutató Központ. Bp. 2015. 192 old. – Mindszenty József hercegprímás 1956-os szerepéről.

Pávai István: Magyarózd népzeneje – Horváth István gyűjtései tükrében. Hagományok Háza és az MTA BTK Zenetudományi Intézet. Bp. 2015. 215 old.

Pozsony Ferenc: Háromszéki ünnepek. Dolgozatok háromszéki népszokásokról. KJNT. Kolozsvár 2015. 344 old.

Pócs Éva (szerk.): Szent helyek, ünnepek, szent szövegek. Tanulmányok a romániai [erdélyi és moldvai] magyarság vallási életéből. L'Harmattan Kiadó – PTE Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék. Bp.–Pécs 2012. 530 old.

Redemptio. A jász és a kun települések honismereti lapja. Fel. szerk.: *Hortiné dr. Bathó Edit*. Kiadja a Jász

Múzeumért Alapítvány. 2016. 3. 28 old. – A tartalomról: *dr. Selmeczi László*: Néhány megjegyzés egykor volt moldvai jász testvéreinkről; *Iris*: Kőrösi Csoma Sándor-díjat kapott dr. Bartha Júlia turkológus, etnográfus; *dr. Kalmár Pálné*: Arcképvázlat a jászok „nagyasszonyáról” [Hortiné dr. Bathó Edit]; Osszét népmesék 5.; Átadták a Jászkunság hagyományörzéséért díjakat: dr. Órsi Julianna, dr. Szabó Tamás, Vén Jenő; *Kiss Erika*: Egy jászberényi főtéri kereskedőház 150 éve; *Járomi Sándorné*: A jászsági sajtó készítése; *Tóth Tibor*: Húsz éve alakult meg a Szűcs Mihály Huszárbándium; *Varga István – Varga Istvánné*: Összefogtak a fülöpszállási kiskunok a 188 éves műemlék orgonájukért; *Lukácsi László*: Tájházak napján; *Bognár Mária*: Bathó Edit köszöntése; *Órsi Zsolt*: A karcagi pálinka; *Tóth Tibor*: Városi Értéktár Jászfényszaru; *Hortiné dr. Bathó Edit*: Búcsú Basa László katonai hagyományörzőtől (1948–2016); *Tóth Tibor*: In memoriam Sándor Gyula (1934–2016); *FIF*: 90 éves Bognár György, a Jászság fotográfusa; *Fodor István Ferenc*: Emlékezés fél évszázadomra; Jászárokszállás várja a Jász Világtalálkozó vendégeit; *Bugyi Gábor*: Képes riport a Jászkon Redemptio jászberényi ünnepségeiről.

Redemptio. A jász és a kun települések honismereti lapja. Fel. szerk.: *Hortiné dr. Bathó Edit*. Kiadja a Jász Múzeumért Alapítvány. 2016. 4. 28 old. – A tartalomról: *Cseh János*: Régészeti krónika – a szerző kutatásai Jász-Nagykun-Szolnok megyében a 2015-ös esztendőben; *Kalmár Pálné*: A jászapáti születésű Kocsis Pál vértanúságának hiteles története; *Metykó Béla*: Jászok a nagyvilágban – Singer Bertalan jászberényi születésű jogtudós, egyetemi tanár és diplomata amerikai karrierje; *Iris*: Magas rangú oszét delegáció a Jászságban; *Kiss Henriett*: Darázs Árpádra emlékezünk; *Nagyné Bedő Ildikó*: Beszéd a múlt – Elhallgatott történelem... Kutatótábor Kunmadarason; *Bognár Mária*: XXII. Jász Világtalálkozó Jászárokszálláson; Képes riport a XXII. Jász Világtalálkozóról Bugyi Gábor fotóival; *dr. Kalmár Pálné*: Egy messzire világító Lámpás „a körösvízinek napkeleti partján...” – Józsa László tanító, tanár és helytörténész rendhagyó „adósságrendezése”; *BME*: Aratóverseny esőben; *Ivanics Győzőné*: A jászteleki általános iskola fennállásának 85. évfordulója; *Vass József*: Í-jász vér – Képes tudósítás a déli végekről; *Víg Márta*: In memoriam Simai János nagykunkapitány (1950–2016); *Iris*: Megalakult a Jászsági Pálinka Lovagrend; *dr. Dobos László*: Búcsú Dunai Árpádtól (1940–2016); *Varga József Kamill* omf: Két jászsági cserkész tábor margójára; *Lajkó Zsanett Zselye*: A Kiskunságban jártunk... A kunfakó nem csak ló, szerelem...

Simó József: Tövises körül kinőtt vadrózsa. Egy székely ember életregénye. *Irodalmi építőkövek VII*. Romantika Kiadó. Bp. 2016. 168 old. – Visszaemlékezés a régmúlt gyermekkorra és az utána következő időkre a mai napig.

Sokszínű városok. Bev.: *Szigeti László*. Összeáll.: *Karádi Éva, Húshegyi Gábor*. Szerk.: *Nádori Attila*. Kossuth Kiadó. Bp. 2016. 312 old.

Soltész Márton: Csalog Zsolt. Argumentum Kiadó és Nyomda KFT. Bp. 2015. 512 old.

Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle. A megye önkormányzatának folyóirata. Főszerk.: *Karádi Zsolt*. Kiadja: a Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár. Nyíregyháza 2016. 2. 136 old. – A tartalomról: *Demény Pál*: Európa két demográfiai válsága: a látható és a fel nem ismert; *Jánosi Zoltán*: „Innen van legmesszebb az ég” – A

paraszt és a magyar vidék ábrázolása Ratkó József költészetében; *Babosi László*: „Üzenet” az „Állóvíz”-ből – A Penészlek-vita (1968–1969); *Csorba Sándor*: Adalékok Kölcsey Kálmán életrajzához; *Szilágyi Sándor*: „Kuruc szocializmus” – A szocialista mozgalom kezdetei Szabolcsban; *Kurucz Ádám*: 145 éve született vitéz Dienes Oehm Tivadar huszártábornok; *Bordé Katalin*: Kner Erzsébet, világhírű könyvkötőművész és a női vállalkozók előfutára.

Szabó Magdolna: Szalmakötő háziipar Erdélyben. *Néprajzi Értekezések* 3. Sorozatszerk.: *Turai Tünde*. Magyar Néprajzi Társaság. Bp. 2015. 276 old.

Széchenyi István gróf: Hitel mai magyar nyelven. *Logod* Bt. Bp. 2016. 400 old.

Székelyföld. Kulturális folyóirat. Főszerk.: *Lövétei Lászlár László*. Csíkszereda. 2015. 10. 194 old. – A tartalomról: *Balázs Imre József*: Az értelmiségi vendégmunkás-paradigma felé; „Örökre elmúlt egy kor. Jóvátehetetlen, ami történt” – *Oláh-Gál Elvira* beszélgetése malomvízi Kendeffy Mária grófnővel; *Puskás-Kolozsvári Frederic*: Kusán és Árpád népe (A székelyek eredete és a magyarság kialakulásában játszott szerepe); *Bokor Zsuzsa*: Női életek és történetek a 20. szd.-ban.

Székelyföld. Kulturális folyóirat. Főszerk.: *Lövétei Lászlár László*. Csíkszereda. 2015. 12. 194 old. – A tartalomról: *Udrescu, Vladimir*: Százéves irodalomtörténeti titokra derült fény; a székely *Ergézi Rozália* – Tudor Argehei édesanyja; *Ferenczy István*: Verses Addenda; *Oláh Sándor*: Büntetett nyílt beszéd Erdélyben 1960–1963; *dr. Nagy Lajos*: „E földhöz, e hazához voltam hű” – Koós Ferenc (1828–1905).

Székelyföld. Kulturális folyóirat. Főszerk.: *Lövétei Lászlár László*. Csíkszereda. 2016. 1. 194 old. – A tartalomról: *Kémenes Árpád*: Cenzori beavatkozások Tamási Áron Szülőföldem című irásának 1976-os bukaresti kiadásban; *Kosztó István*: A román dilemma (Gorlice/Tarnow előtt és után); *Péntek János*: Van diagnózis, de hol a terápia; Királyok trónus nélkül, avagy miképpen küzd meg egymással a drámaíró és a történész? – *Székely Ferenc* beszélgetése Kocsis István dráma- és történetíróval; *Elekes András*: Bajor Andor emlékére.

Székelyföld. Kulturális folyóirat. Főszerk.: *Lövétei Lászlár László*. Csíkszereda. 2016. 2. 194 old. – A tartalomról: *Czakó Gábor*: Szavaink születése; *Székely András Bertalan*: Ördög-visszaváltozás Csikban – A magyarörmény patriotizmus fölöttébb tiszteletre méltó voltáról a Kárpát-medencében; *Gaal György*: A Báró elvtárs margójára; „Hivatása gyakorlása közben szerettem volna ábrázolni a püspököt” – *Lövétei Lászlár János* beszélgetése Sárpáti Zoltán szobrászművésszel.

Székelyföld. Kulturális folyóirat. Főszerk.: *Lövétei Lászlár László*. Csíkszereda. 2016. 3. 194 old. – A tartalomról: *Sántha Attila*: Székelyek az 5–11. szd.-ban I.; *Mihály János*: A régi székely jelképekről.

Székelyföld. Kulturális folyóirat. Főszerk.: *Lövétei Lászlár László*. Csíkszereda. 2016. 4. 194 old. – A tartalomról: *Sántha Attila*: Székelyek az 5–11. szd.-ban II.; *Apor Eszter*: A fotográfia és a festészet – Báró Apor Károly portréi; *Oláh-Gábor Róbert*: Apor Károly (1815–1885); *Darvas-Kozma József dr.*: Apor József, az első székely boldog; *Gáll Erwin*: A 12. szd.-i magyar király-

ság és a Csíki-medence; *Farkas Wellmann Endre*: Olvasónaplóból lett interjú Szócs Gézával.

Székelyföld. Kulturális folyóirat. Főszerk.: *Lövétei Lászlár László*. Csíkszereda. 2016. 6. 194 old. – A tartalomról: *Sántha Attila*: Székelyek az 5–11. szd.-ban III.; *Gál Péter*: Egy székely baka kalandjai a román hadseregben I.

Szell Kálmán: Göncölszekér-emlékek, életek, gondolatok. Vasszilvágy M. Nyugat Kvk. 2016. 463 old.

A teremtó népi képzelet. Magyar Zoltán néprajzkutatóval beszélget *Szegedi László*. Magyarok lenni CXXX. Bp. 2015. 128 old.

TRADÍCIÓ. Magazin. Fel. szerkesztő: *Paál Zsuzsanna*. Magyar Néprajzi Társaság. 2016. 1. 128 old. – A tartalomról: *Paál Zsuzsa*: Lectori salutem; *Vasvári Zoltán*: Néprajz, folklór, népi kultúra, néprajztudomány; *Kalina Veronika*: Szellem, kultúra, örökség, turizmus – Gondolatok a szellemi kulturális örökség elméleti és gyakorlati alkalmazásának kérdéséről; *Paál Zsuzsanna*: Mit, hogyan és hol gyűjt a néprajzi gyűjtő; *Szulovszky János*: Szempontok és tanácsok a kézművesség, kisipar néprajzi feldolgozásához; *Tátrai Zsuzsanna*: Népszokások gyűjtése; *Landgraf Ildikó*: Hogyan gyűjtsük közösségünk folklórtörténeteit; *Vasvári Zoltán*: Az igaz történetek, élménybeszélgetések, élettörténetek népi önéletírások gyűjtéséről; *Granisztói Péter*: „Ott áss, ahol állsz!” – Felhívás mindennapi tárgyaink dokumentálásához; *Máté György*: A monografikus néprajzi kutatások módszerei és eredményei, illetve ezek hasznosítása az önkéntes néprajzi gyűjtők számára; *Vasvári Zoltán*: A néprajz oktatásának lehetősége az általános iskolában (mit, miért, hogyan); *Baksa Brigitta*: Néprajzi ismeretek oktatásának gyakorlata a Mendei Géza Fejedelem Általános Iskolában; *Kemecsi Lajos*: A tájházi-helytörténeti kiállítás-rendezés és nyilvántartás alapismeretei.

TRADÍCIÓ. Magazin. Fel. szerkesztő: *Paál Zsuzsanna*. Magyar Néprajzi Társaság. 2016. 2. 128 old. – A tartalomról: *Paál Zsuzsa*: Kedves Olvasó!; *Vasvári Zoltán*: Az I. és a II. világháborúról, a hadifogságról és a lágerévek idejéről született visszaemlékezések jellemzőiről; *Horváth Márta Borbála*: Deák János első világháborús emlékei; *Kelemen Magdolna*: Kelemen László I. világháborús naplója; *Szabó Attiláné dr. Erdélyi Erzsébet*: „Ember az embertelenségben”; *Demeter Anita*: Nagybecsoni veteránok második világháborús visszaemlékezései; *Paál Zsuzsanna*: Bevezető a kézművesség témakörében írott pályaművekhez; *Gaal-Hasulyó Bernadett*: „Kézművesek, iparosok, tárgykotás” – Ajak kézműves hagyományainak bemutatása; *Schneider Péterné*: Egy működő bútorfestő műhely – A hartai festett bútor; *Újhegyi János Ábel*: Egy kihalóban lévő mesterség Aggteleken: a fejfafaragás; *Császár Orsolya*: A hagyományos cipézmesterség falun – Császár János visszaemlékezései alapján; *Mészáros Erik*: Betonkerítések Földeákon; *Landgráf Ildikó*: Nyelvészeti témájú dolgozatok a néprajzi gyűjtőpályázatokon; *Simon Gáspár*: Bukovinai székely-magyar tájszótár.

Turai Tünde (szerk.): Hármast határok néprajzi értelmezésben. MTA BTK Néprajztudományi Intézet. Bp. 2015. 294 old.

Turai Tünde – Mészáros Csaba (szerk.): Hármast határok néprajzi nézetben. MTA BTK Néprajztudományi Intézet. Bp. 2015. 218 old.

Összeállította: *Halász Péter*

A népviseletek ábrázolása a XIX. század közepének magyar festészetében*

Férfi (vőfély) bottal, modellfotó Munkácsy „Lakodalmi hívogatók”-jához, 1867 k. (Sz. Kürti 2004, 18.)

* Boda Bianka cikkéhez.

Jankó János: „A népdal születése”, 1860 (Internet)

Munkácsy Mihály: „A főkötő”, 1868
(Végyvári Lajos: Munkácsy Mihály élete és művei, Bp., 1958, 85. kép)

Szemlér Mihály: „Somogyi kanász”, 1861 k. (Kresz 1956, 93. tábla)

*Álló férfi szűrben, modellfotó
Munkácsy „Siralomház”-ához, 1869 (Internet)*

*Részlet Munkácsy „Siralomház” című
festményéről, 1873 (Internet)*

Síró asszony, modellfotó Munkácsy „Siralomház”-ához, 1868 k. (Internet)

Jankó János: „Csokonai a lakodalomban”, 1869 (Internet)

Munkácsy Mihály: „Búsuló betyár”, 1867 (Internet)

Munkácsy Mihály: „Falusi felolvasás”, 1865 (Internet)

Barabás Miklós: „A juhász”, 1855 (Kresz 1956, 81. tábla)

Munkácsy Mihály: „Levélolvadás”, 1863 (Végvári 1958, 4. kép)

az egyik alate

63763

f. 51726

f. 51726.

Kolozsvári Hostáti legények

Ny 57.

Képeslap a XX. század elejéről (Néprajzi Múzeum, Ny 57, Hidán Csaba László cikkéhez)

560 Ft

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA
EMBERI ERŐFORRÁS TÁMOGATÁSKÉZELŐ

Nemzeti Kulturális Alap

A somoskői oszloposbazalt-előfordulás (Zemplén Géza festménye, 1903, Magyar Földtani és Geofizikai Intézet, Prakfalvi Péter cikkéhez)